ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

2
ANUL XII
1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

P. 2281

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2

ANUL XII

1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. EM. CONDURACHI, *redactor responsabil*: D. BERCIU, MARIA COMȘA, acad. C. DAICOVICIU, VLADIMIR DUMITRESCU, MIRCEA D. MATEI, secretar științific de redacție; BUCUR MITREA, I. NESTOR, membru corespondent al Academiei R.P.R.; C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, D. M. PIPPIDI, DORIN POPESCU, GH. ȘTEFAN, membru corespondent al Academiei R.P.R.; RADU VULPE, membri; ANA MATROSENCO, secretar de redacție.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 2 ORI PE AN

Redacția: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

București, str. I. C. Frimu 11

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul XII, nr. 2 1961

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome XII, nº 2 1961

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том XII, nr. 2 1961

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

DARE DE SEAMĂ ASUPRA SESIUNII ŞTIINŢIFICE A INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE, 15—21 MAI 1961

După o întrerupere de patru ani, anul acesta s-a organizat din nou Sesiunea Ştiinţifică a Institutului de arheologie al Academiei R. P. Romîne. Cunoscînd o largă participare — alături de membrii Institutului de arheologie din Bucureşti au fost prezenţi cei ai Institutului de istorie din Cluj şi ai Muzeului de istorie a Moldovei, din Iaşi, precum şi numeroşi invitaţi din partea muzeelor regionale din ţară — Sesiunea din mai a oferit nu numai un bun prilej de schimb de informaţie ştiinţifică, ci mai ales adat posibilitatea arheologilor din întreaga ţară să discute pe plan mai larg probleme importante din istoria veche şi străveche a ţării noastre.

În prima (15 mai) şi apoi ultima (21 mai) zi a Sesiunii au fost prezentate comunicări referitoare la realizările arheologiei romîneşti în diferitele epoci ale istoriei noastre. În toate aceste comunicări s-a scos în evidenţă marele salt înainte realizat în cunoaşterea trecutului îndepărtat al poporului nostru prin numeroasele şi amplele cercetări arheologice întreprinse în ultimii ani. Perioade şi culturi însemnate au fost cunoscute abia acum cu adevărat — dacă nu chiar descoperite pentru prima dată — lungi hiatusuri fiind înlăturate.

Întregi culturi paleolitice se cunosc bine pe temeiul unor săpături cu totul recente, aşa cum s-a arătat în referatul lui C. S. Nicolăescu-Plopşor. Rezultate importante au fost semnalate şi pentru celelalte perioade ale comunei primitive privind epoca neolitică, epoca bronzului şi prima epocă a fierului, după cum s-a arătat în referatul prof. I. Nestor.

Orînduirea comunei primitive a avut părţi puţin cunoscute pînă nu cu mult în urmă. Cunoaşterea mai temeinică a unor perioade importante din istoria străveche a patriei noastre este un succes al anilor de după 1950.

Orînduirea sclavagistă în toată multitudinea aspectelor sale a constituit obiectul referatului acad. Em. Condurachi care s-a oprit asupra unor probleme de mare importanţă ale epocii sclavagiste în Dobrogea şi cel al lui R. Vulpe pentru restul teritoriului ţării.

În primul referat s-au relevat importantele rezultate obţinute prin cercetările de la Histria, Tomis şi Callatis. În al doilea s-a arătat valoarea cercetărilor întreprinse mai ales în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, iar în Muntenia la Popeşti.

Referatul prof. D. M. Pippidi, despre stadiul cercetărilor epigrafice din Romînia, a constituit un prilej de înţelegere a unor reale progrese în cercetarea epigrafică din ţara noastră mai ales după anul 1950.

Problemele epocii feudale precum şi sarcinile ce stau în faţa cercetătorilor din acest domeniu au fost pe larg şi documentat tratate în referatul prof. Gh. Ştefan. Dacă pentru celelalte epoci realizările mai noi puteau fi comparate cu altele aparţinînd anilor dinaintea eliberării, în domeniul arheologiei feudale comparaţia devine fără obiect; arheologia feudală este o creaţie a regimului democrat-popular. Deşi cercetările sistematice au început abia în anii 1950—1951, epoca feudală devine mereu mai cunoscută; începînd cu migraţia popoarelor şi pînă în sec. XVII cultura materială a populaţiei locale şi contribuţia ei la tezaurul culturii europene în diverse veacuri a devenit o preocupare de primul ordin pentru arheologii romîni ai anilor din urmă.

Referatul lui Bucur Mitrea cu privire la dezvoltarea studiilor de numismatică în ţara noastră a reuşit să arate deosebirea esenţială între cercetările numismatice în trecut şi cele actuale precum şi dezvoltarea studiilor numismatice în ultimii ani.

Ultima comunicare din şedinţele plenare a fost prezentată de V. Canarache (directorul Muzeului regional Dobrogea) despre monumentul cu mozaic descoperit la Constanţa. Reducîndu-şi intervenţia la o descriere detaliată a descoperirilor, referentul s-a abţinut de a face aprecieri de ordin mai larg asupra monumentului considerînd că stadiul cercetării nu îngăduie încă formulări precise de ordin cronologic sau cultural-istoric.

Secţia de comună primitivă. În cursul Sesiunii Ştiinţifice a Institutului de arheologie, în cadrul secţiei orînduirii comunei primitive au fost prezentate şi dezbătute numeroase probleme acoperind toate epocile din orînduirea comunei primitive, dar nu şi întreg teritoriul ţării. În cursul discuţiilor s-a propus să se acorde o atenţie mai mare decît pînă acum regiunilor limitrofe: Banat, Crişana şi mai ales Maramureş care au fost în mare măsură neglijate.

Din domeniul de activitate al sectorului paleolitic au atras atenţia mai ales problemele puse în comunicarea lui C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Al. Păunescu, *Azilianul de la Băile-Herculane* şi cele din comunicarea lui M. Bitiri şi Fl. Mogoşanu intitulată *Asupra prezenţei campignianului în Romînia*.

Pentru problemele epocii neolitice unele rezultate interesante au adus comunicările lui V. Teodorescu (Ploieşti), *Cultura Criş în centrul Munteniei*, N. Vlassa (Cluj), *Cultura Bodrogkeresztúr în Transilvania* şi Dinu Marin (Iaşi), *Unele date cu privire la perioada de tranziţie de la epoca neolitică la epoca bronzului în Moldova*.

Alte lucrări privind epoca pietrei (paleolitică sau neolitică) s-au oprit asupra unui singur obiectiv arheologic important. Astfel au fost comunicările prezentate de: Lucian Roşu (Min. Învăţămîntului şi Culturii), *Musterianul de la Ocna Sibiului*, Corneliu Mateescu, *Rezultatele săpăturilor de la Vădastra* şi Eugen Comşa, *Complexul arheologic de la Grădiştea Ulmilor-Boian*. Ultima comunicare a atras atenţia nu numai prin prezentarea bogatelor complexe (aşezări şi necropole) aparţinînd culturilor Boian şi Gumelniţa, ci mai ales prin descoperirea recentă pe acest grind a unor resturi de locuire şi mai vechi, aparţinînd culturii Dudeşti.

Mult mai pe larg au fost discutate diferite probleme legate de cronologia şi evoluţia culturilor epocii bronzului puse în comunicările lui K. Horedt

Wietenberg-Pecica-Otomani, Adrian Florescu (Iaşi), *Contribuţii la problema culturii Noua*, D. Berciu, *Locul şi importanţa culturii Verbicioara în cadrul epocii bronzului din R.P.R.*, Marilena Florescu, *Contribuţii la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova* şi D. Popescu, *Asupra unor probleme ale epocii bronzului în Transilvania* — probleme de terminologie — deoarece unii dintre arheologi mai folosesc încă pentru periodizarea epocii bronzului termeni care nu se potrivesc cu situaţia din ţara noastră.

Mai ales primele trei comunicări au adus contribuţii cu totul noi, menite a împinge cercetarea romînească cu încă un pas înainte.

Dintre problemele primei epoci a fierului se cuvin subliniate problemele ridicate în comunicarea lui St. Ferenczi (Cluj), *Cimitirul scitic de la Ciumbrud* şi cea a lui Al. Vulpe, *Săpăturile de la Ferigile*, privind relaţiile dintre autohtoni şi sciţi.

Meritorii sînt şi contribuţiile aduse de colaboratorii muzeelor regionale din Timişoara (M. Moga), Constanţa (colectiv), Alba Iulia (I. Berciu şi Al. Popa), Oradea (N. Chidioşan), Călăraşi (N. Anghelescu) şi Lugoj (I. Stratan).

Din problemele dezbătute în cursul sesiunii în secţia orînduirii comunei primitive au rămas cîteva (datarea tîrzie a musterianului de la Ocna Sibiului, legătura dintre Campignianul de la Lapoş şi stratul neolitic, problema aspectului cultural Oradea şi unele probleme ale culturii Verbicioara) a fi rediscutate şi reanalizate cu prilejul unor noi cercetări.

Secţia orînduirii sclavagiste. Se poate spune că în secţia orînduirii sclavagiste s-au prezentat nu numai materialele importante descoperite în ultimii ani, dar şi probleme de o mare însemnătate pentru istoria veche a patriei noastre. Din acest punct de vedere merită să fie menţionată în primul rînd comunicarea acad. C. Daicoviciu şi D. Protase (Cluj), *Noi ştiri cu privire la organizarea Daciei*, care pe baza unei diplome militare descoperite de curînd, a dovedit că Provincia Dacia a fost împărţită în trei părţi în vremea lui Hadrian, adică mult mai devreme decît s-a crezut pînă acum.

Problemele legate de studiul culturii geto-dacice au fost cuprinse în comunicările lui H. Daicoviciu (Cluj), *Probleme şi perspective în legătură cu cetăţile dacice din Munţii Orăştiei*, I. Crişan (Cluj), *Ziridava, o aşezare a dacilor liberi*, N. Lupu (Sibiu), *Cetatea dacică de la Tilişca* şi Oct. Floca (Deva), *Cetatea dacică de la Băniţa*. S-au prezentat cu acest prilej, pe de o parte, unele concluzii şi perspective referitoare la cercetările aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei şi totodată au fost înfăţişate o serie de rezultate însemnate, obţinute în urma săpăturilor executate în aşezările dacice nou descoperite, Pecica, Tilişca şi Băniţa. Ultimele două cetăţi aşezate pe platouri de munţi au fost considerate ca reprezentînd centre avansate de apărare ale complexului de la Grădiştea Muncelului. S-a încercat să se identifice aşezarea de la Pecica, cu numele de Ziridava, iar cea de la Tilişca, cu cea de Sacidava, nume cunoscut în scrierile antice, ca denumiri de aşezări dacice. Cei care s-au înscris la cuvînt, în legătură cu aceste comunicări, printre care amintim pe acad. C. Daicoviciu, acad. Em. Condurachi, prof. I. Nestor, N. Gostar, D. Protase, I. Crişan şi alţii, au subliniat importantele rezultate şi concluzii la care au ajuns referenţii cu privire la cercetările culturii şi istoriei dacilor din Transilvania. A reieşit în această privinţă nevoia unei extinderi a cercetărilor, nu numai în centrele militare dacice din Transilvania, ci şi în aşezările civile din împrejurimi, precum şi în zonele sudice ale Carpaţilor, pentru a se face legătura cu teritoriul dintre Dunăre şi Carpaţi.

Unele divergenţe de păreri s-au ivit în problema raportului etnic şi cultural dintre triburile getice şi dacice. D. Berciu şi-a exprimat opinia că geţii, mai strîns legaţi de triburile trace sud-dunărene, în etapa iniţială de dezvoltare au fost superiori populaţiei dacice carpatice, cu care nu au format o unitate cultural-politică decît mai tîrziu, în sec. II – I î.e.n. şi sec. I e.n. Cu o asemenea părere nu s-a declarat de acord acad. C. Daicoviciu şi I. Crişan, care au arătat că geto-dacii au fost o populaţie care a creat o cultură unitară.

Vii discuţii s-au purtat şi asupra comunicării lui I. I. Russu (Cluj), *Despre romanizarea illirilor şi tracilor*. În cuvîntul lor acad. C. Daicoviciu şi acad. Em. Condurachi socot că schimbarea de nume la populaţia băştinaşă în sec. III – V e.n. poate fi pusă pe seama răspîndirii creştinismului. Se face precizarea că romanizarea nu s-a făcut numai în centrele urbane, ci şi în cele rurale, prin ostaşi şi veterani. Referitor la aceeaşi comunicare prof. I. Nestor socoteşte că este necesar să credem într-o persistenţă a populaţiei locale dacice cu viaţa ei culturală şi spirituală. Prezenţa elementelor de cultură dacică şi a ritului lor tradiţional, descoperite în necropola de la Soporul de Cîmpie din Transilvania, trebuie interpretate ca o rezistenţă a dacilor împotriva romanizării. Ca urmare trebuie să credem că dacii şi-au păstrat şi limba. Cu această părere exprimată, nu au fost de acord Vladimir Iliescu şi H. Daicoviciu, care au arătat că nu poate fi o interdependenţă între păstrarea elementelor de cultură şi păstrarea limbii.

Referitor la comunicarea lui R. Vulpe, *Progresele arheologiei de pe teritoriul R. P. Romîne în legătură cu studiul orînduirii sclavagiste*, ţinută în şedinţa plenară, acad. C. Daicoviciu şi D. Protase nu sînt de acord cu opinia că Muntenia, sudul Moldovei, Oltenia şi Banatul au fost anexate imperiului roman încă de pe vremea lui Domiţian. În discuţie rămîne numai Muntenia şi sudul Moldovei.

În şedinţa din ziua de 18 mai au fost prezentate comunicările: Suzana Dimitriu, *Greci şi autohtoni în epoca arhaică la Histria*, Maria Coja, *Contribuţii la studiul meşteşugurilor la Histria în epoca greacă*, C. Preda, *Cetatea Callatis în lumina ultimelor săpături arheologice*, Exspectatus Bujor, *Săpăturile de la Murighiol* şi ale colectivului Muzeului din Constanţa, *Probleme din cercetarea arheologică a Dobrogei (Pe marginea descoperirilor din 1960)*. Şi de data aceasta s-au relevat unele comunicări prin valoarea descoperirilor şi a interpretării lor, cum au fost cele ale lui C. Preda, Maria Coja şi a colectivului Muzeului din Constanţa, iar altele prin problemele pe care le-au înfăţişat, cum a fost de pildă comunicarea Suzanei Dimitriu şi parţial a lui Exspectatus Bujor. În general discuţiile s-au axat pe problema relaţiilor dintre greci şi băştinaşi, dezvoltată de Suzana Dimitriu. Prin cuvîntul lor acad. Em. Condurachi, Sebastian Morintz, I. Crişan şi V. Canarache remarcă importanţa pe care o au analogiile, făcute în comunicare, între ceramica din Dobrogea şi nordul Mării Negre, pe de o parte, şi cea tracică, pe de altă parte. De aci se desprinde şi se repune în discuţie problema pătrunderii sciţilor în Dobrogea şi a convieţuirii lor cu geto-tracii, încă din sec.VI î.e.n. Destul de mult stăruie acad. Em. Condurachi asupra relaţiilor dintre greci şi băştinaşi. În această privinţă aminteşte despre stadiul de dezvoltare al populaţiei locale şi de capacitatea acesteia de a primi şi a folosi influenţa greacă. Asemenea influenţe apar încă destul de timpuriu, din sec. VI î.e.n., prin descoperirile de la Cernavoda şi Alexandria. Remarcă ciudata apariţie tîrzie a tehnicii olăritului cu roata la geţii din Dobrogea, faţă de Cîmpia Munteană, de la Alexandria. Acest fapt îl determină să presupună că ceramica de la Alexandria este de import.

Unei asemenea păreri se raliază şi R. Vulpe. În cuvîntul său C. Preda este împotriva unei asemenea interpretări şi el consideră că descoperirea de la Alexandria din sec. VI—V î.e.n. nu poate fi decît o realizare a populaţiei getice din Cîmpia Munteană, sub puternica influenţă a tracilor din sudul Dunării, înrudiţi între ei nu numai etnic, ci şi cultural.

Ultima şedinţă a secţiei orînduirii sclavagiste, în care au fost prezentate comunicările lui P. Alexandrescu, *Cu privire la rezultatele cercetărilor din necropola tumulară de la Histria*, D. M. Pippidi, *Asupra principalelor rezultate obţinute în cercetările din sectorul Templu, la Histria*, D. Tudor, *Troianul, Brazdele lui Novac şi castrele romane din nordul Munteniei*, I. Mitrofan (Cluj), *Noi contribuţii la cunoaşterea Napocei*, I. Winkler (Cluj), *Moneda de tip Provincia Dacia*, şi N. Gostar (Iaşi), *Numerus Burgariorum et Veredariorum şi Limes transalutanus*, s-a caracterizat prin discuţii mai puţin ample ca în şedinţele precedente. S-au remarcat şi de data aceasta comunicări importante prin valoarea lor documentar-arheologică şi nivelul ridicat al formei lor de prezentare, cum au fost referatele prof. D. M. Pippidi şi P. Alexandrescu. Discuţiile purtate s-au referit mai ales la comunicarea lui N. Gostar şi într-o oarecare măsură la aceea a I. Winkler.

Cît priveşte prima comunicare, unde s-a susţinut ideea că limesul transalutan a fost construit nu în vremea lui Septimiu Sever, ci a lui Hadrian, nu a primit adeziune din partea participanţilor. Faţă de această ipoteză au luat poziţie Radu Vulpe, Bucur Mitrea, D. Protase şi H. Daicoviciu, socotind că limesul amintit nu poate fi de pe vremea lui Hadrian, recunoscînd însă că ar putea fi ceva mai vechi de Septimiu Sever.

Referitor la teza formulată de I. Winkler că monedele cu inscripţia « *Provincia Dacia* », bătute în vremea lui Filip Arabul au fost emise la Apulum şi nu la Viminacium nu s-a dovedit suficient de întemeiată, fapt arătat în discuţii de C. Preda şi H. Daicoviciu.

Unele îndoieli s-au exprimat şi asupra tezei prof. D. Tudor, că Brazda lui Novac a fost construită în sec. IV e.n., cu toate că R. Vulpe înclină spre o asemenea datare.

Secţia de arheologie prefeudală şi feudală. Comunicările şi discuţiile din cadrul secţiei feudale privind epoca migraţiilor au fost axate pe probleme referitoare la cultura populaţiei locale, definirea cît mai precisă a diferitelor etape în cultura populaţiilor migratoare şi mai ales relaţiile dintre migratori şi autohtoni.

Comunicarea lui Sebastian Morintz, *Aspecte ale culturii dacice în sec.* II – III *e.n.*, a separat diferitele variante ale culturii dacice din secolele arătate mai sus, a definit unele enclave de populaţii illirice şi pannonice pătrunse în Dacia romană şi în sfîrşit a încercat să schiţeze contribuţia culturii autohtone la formarea culturii de tip Sîntana-Cerneahov. Autorul a încercat să considere unele complexe din Dacia romană (Soporul de Cîmpie, Lechinţa) ca aparţinînd populaţiei dacice, care îşi păstrează încă individualitatea etnică şi culturală şi sub stăpînirea romană. Această din urmă problemă a stîrnit discuţii contradictorii, în special din partea arheologilor clujeni (D. Protase, M. Rusu), care susţineau că avem de-a face cu daci romanizaţi. În concluzii s-a confirmat poziţia mai fundamentată a arheologilor de la Cluj.

În comunicarea lui Gh. Bichir, *Unele observaţii cu privire la necropolele de tip Poieneşti şi relaţiile acestora cu lumea sarmată*, pornindu-se de la reconsi-

derarea observaţiilor stratigrafice făcute de R. Vulpe la Poieneşti şi ale lui I. Antonescu în necropola de la Gabăra, autorul ajunge la concluzii cu totul noi faţă de cele exprimate de autorii mai sus amintiţi. Astfel autorul defineşte *două faze* ale culturii carpice în Moldova, prima fază fiind reprezentată prin necropolele de tip Pădureni-Vîrteşcoiu şi a doua prin cele de tip Poieneşti-Gabăra.

Mormintele de înhumaţie de la Gabăra şi Poieneşti le atribuie sarmaţilor. De asemenea s-a stăruit asupra caracterului relaţiilor dintre carpi şi sarmaţi. Concluziile autorului au stîrnit mult interes şi, în majoritate, au fost acceptate.

Un viu interes a stîrnit comunicarea lui Petre Aurelian, *Săpăturile de la Piatra Frecăţei*, în care a fost sistematizat bogatul material adunat din necropola unei aşezări romane şi bizantine timpurii din acea localitate, databilă între sec. II—VII. Autorul a adus o importantă contribuţie prin definirea diferitelor grupuri « barbare » pătrunse în imperiul roman în sec. IV—VII.

Comunicarea lui Gh. Diaconu, *Despre cultura Sîntana-Cerneahov în lumina descoperirilor arheologice din ultimii ani*, a adus puncte de vedere noi în ceea ce priveşte locul de formare şi elementele componente ale acestei culturi. O vie discuţie a stîrnit problema apartenenţei etnice a mormintelor cu urne sau vase de ofrandă arse secundar care, după părerea autorului şi a unei părţi din arheologi, aparţin unor populaţii nordice venite pe teritoriul ţării noastre. Deşi discuţiile nu s-au încheiat încă în ceea ce priveşte această problemă, concluzia la care a ajuns autorul pare a fi verosimilă.

Comunicarea lui Vlad Zirra, *Probleme în legătură cu permanenţa daco-romană în regiunea centrală a Munteniei (sec. III - VII e.n.)* deşi a prezentat o serie de materiale noi şi interesante, nu a reuşit de fapt să dovedească permanenţa populaţiei locale, în sec. V înregistrîndu-se un hiatus. Materialele datate în sec. IV au stîrnit discuţii care nu au dus la soluţionarea problemei. În ceea ce priveşte sec. III—IV şi VI—VII autorul nu a depăşit concluziile formulate în vol. I din « *Istoria Romîniei* ».

Date care completează cunoştinţele noastre de pînă acum au fost prezentate şi în celelalte comunicări privind perioada migraţiilor: I. I. Ioniţă (Iaşi) *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, M. Rusu (Cluj), *Permanenţa locuirii prefeudale de la Noşlac lîngă salinele Ocna-Mureş*, precum şi comunicările delegaţiilor muzeelor din provincie: Suceava (G. Foit), Arad (E. Dörner), Sf. Gheorghe (Z. Székely) şi a Muzeului oraşului Bucureşti (Gh. Cazimir).

O altă serie de comunicări au tratat probleme legate de feudalismul timpuriu.

În comunicarea lui P. Diaconu, *Cetatea de la Păcuiul lui Soare în lumina săpăturilor arheologice*, se prezintă pentru prima dată acest monument, care şi-a început existenţa în a doua jumătate a sec. X şi durează pînă în sec. XV. Părerea autorului că aşezarea de la Păcuiul lui Soare a fost încă de la începuturile sale (sec. X) o aşezare de tip orăşenesc nu a fost împărtăşită. S-a admis că aici s-a format un oraş abia în sec. XII.

Comunicarea ţinută de Maria Comşa, intitulată *Descoperirile de la Slon şi importanţa lor pentru studiul începuturilor feudalismului la sud de Carpaţi*, aduce contribuţii noi prin descoperirea pe teritoriul com. Slon a unui sistem de fortificaţii databil (împreună cu renumitul alfabet de la Slon) în epoca feudală timpurie. Autoarea atribuie acest sistem de fortificaţii perioadei de expansiune a primului stat bulgar la nord de Dunăre (sec. IX—X). Situarea acestor cetăţi în munţi poate fi pusă pe seama prezenţei în această regiune a unei mase compacte

de populaţie locală străromînească (care locuia în sate răsfirate cu case de lemn) cît şi în legătură cu existenţa aici a uneia din principalele căi de acces între Muntenia şi Transilvania, ceea ce determina supravegherea îndeaproape a regiunii de către statul bulgar. Atît discuţiile cît şi concluziile şedinţei în care s-a prezentat această comunicare au subliniat interesul deosebit şi valoarea ipotezelor pe care le cuprinde, a căror verificare este aşteptată cu o vie atenţie.

Comunicarea lui I. Barnea, *Importanţa monumentelor de la Basarabi*, interesantă prin noutatea descoperirilor, nu s-a ridicat însă la o interpretare mai amplă de ordin istoric a acestor descoperiri.

Comunicarea Eugeniei Zaharia privind *Descoperirile de la Dridu*, după ce a prezentat diferitele complexe, în concluzii a repetat de fapt ipoteza caracterului străromînesc al aşa-numitei « culturi Dridu » formulată mai înainte de prof. I. Nestor. Discuţiile cît şi concluziile şedinţei au subliniat tendinţa greşită a autoarei de a exagera influenţa bizantină în teritoriile de la nordul Dunării cît şi slaba putere de convingere a argumentelor aduse pentru a dovedi caracterul străromînesc al culturii Dridu.

Comunicarea lui Dan Teodoru cu privire la *Situaţia teritoriului Moldovei în sec. X – XIII*, deşi bogată în ipoteze, nu a reuşit să schiţeze un tablou convingător al vieţii şi stadiului de dezvoltare a ţării Moldovei în veacurile arătate, deoarece se întemeia pe dovezi arheologice puţine şi neconcludente. În ciuda acestor deficienţe, comunicarea a fost interesantă prin faptul că numeroase poziţii ale autorului sînt noi şi deschid posibilităţi sporite în cercetarea şi rezolvarea unor probleme privind începuturile feudalismului romînesc.

În sfîrşit ultima categorie de lucrări se referă la perioada feudalismului dezvoltat tratîndu-se în principal probleme legate de formarea oraşelor feudale şi problema satului în aceeaşi epocă.

În comunicarea lui M. D. Matei, *Cu privire la întinderea oraşului Suceava în sec. XIV – XVI*, se studiază pentru prima dată în chip sistematic problema formării şi apoi a întinderii treptate a oraşului Suceava. O contribuţie importantă adusă a fost aceea a determinării vechimii aşezărilor omeneşti din faza preoraş şi mai ales determinarea satelor care au constituit mai tîrziu nucleul oraşului feudal. Deşi unele ipoteze formulate aşteaptă încă să fie confirmate prin noile cercetări, totuşi punctul de vedere al autorului în ceea ce priveşte formarea oraşului Suceava reprezintă un pas înainte.

Probleme interesante, necunoscute de noi pînă acum, au fost prezentate şi în comunicarea ţinută de Al. Andronic şi Eug. Neamţu, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din 1960 de la Curtea Domnească din Iaşi*, dar care trebuie încă completate prin noi cercetări şi observaţii de teren.

O problemă interesantă a fost tratată în comunicarea lui N. Constantinescu, *Problema satului medieval fortificat în perioada apariţiei pericolului turcesc la Dunăre (aşezarea de la Coconi)*, care s-a remarcat în special prin interpretarea istorică a unor monumente arheologice din ţara noastră. Această comunicare oferă, pentru prima dată în arheologia feudală romînească, elemente importante privînd măsurile de apărare adoptate de populaţia de la nordul Dunării, împotriva pericolului otoman, în secolul al XIV-lea.

Deşi avea menirea să aducă în discuţie probleme importante în legătură cu stadiul de dezvoltare a aşezărilor de caracter rural din sec. XIV—XV din regiuni diferite ale Ţării Romîneşti, comunicarea lui D. V. Rosetti, *Date noi*

asupra aşezărilor rurale vechi romîneşti în reg. Argeş, nu a reuşit să dea o sistematizare ştiinţifică a descoperirilor. Discuţiile au atras atenţia asupra îmbunătăţirilor ce se cuvin aduse interpretării acestor descoperiri valoroase.

Ultima comunicare, prezentată de Gh. Cantacuzino, despre *Aşezările omeneşti din zona Bucureştilor*, deşi a făcut unele precizări în legătură cu sfîrşitul aşezărilor feudale timpurii şi cu începutul satelor feudale care vor contribui mai tîrziu la formarea oraşului, a exagerat rolul populaţiilor nomade în sec. XI–XIII în această regiune şi nu a reuşit să explice mai concret locul şi procesul de formare al oraşului feudal Bucureşti. Discuţiile au subliniat necesitatea unor cercetări mai sistematice pentru rezolvarea problemei.

În cadrul sesiunii au fost invitaţi să prezinte comunicări specialiştii din Bucureşti şi Iaşi în domeniul cercetărilor antropologice. Atît comunicarea prezentată de prof. Olga Necrasov cît şi aceea a dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor au ridicat probleme importante menite să contribuie la lămurirea unor situaţii speciale sesizate prin săpăturile arheologice.

Sesiunea arheologică s-a dovedit a fi foarte utilă prin faptul că numai la cîteva luni de la terminarea săpăturilor cercetătorii de pe întreg cuprinsul ţării au putut afla rezultatele cele mai importante obţinute pe şantierele de săpături, aceste rezultate putînd fi deja folosite în studiile de mai mare amploare fără a mai aştepta numaidecît apariţia rapoartelor preliminare, care în ultimii ani întîrzie din ce în ce mai mult. De asemenea prin problemele care s-au ridicat şi prin discuţii s-a ajuns la limpezirea unor probleme mai puţin clarificate în primul volum din « *Istoria Romîniei* ».

MARIA COMŞA, MIRCEA D. MATEI,
EUGEN COMŞA şi CONSTANTIN PREDA

AZILIANUL DE LA BĂILE HERCULANE ÎN LUMINA NOILOR CERCETĂRI *

Descoperirea cîtorva vetre de foc, în cuprinsul cărora s-au găsit unele unelte microlitice rămase de pe urma refugiilor vremelnice ale unor vînători şi pescari, în peştera Hoţilor de la Băile Herculane, s-a bucurat în timpul din urmă, datorită conţinutului lor arheologic şi paleontologic, neaşteptat în această regiune, de o atenţie deosebită din partea nu numai a unuia dintre arheologii noştri, dar şi din partea unui arheolog străin.

După cum se ştie, punctul de vedere susţinut de către descoperitori în ceea ce priveşte încadrarea culturală şi cronostratigrafică a fost pus în discuţie încercîndu-se să se dea o altă interpretare acestor descoperiri. Urmare a acestei situaţii, de comun acord cu arheologul care susţinea o teză contrară, am hotărît să reluăm problema vetrelor cu microlite de la Herculane, şi prin noi săpături să fim puşi în situaţia de a putea discuta în colectiv poziţia stratigrafică a vetrelor, precum şi a obţine materiale şi observaţii care să ne permită o mai bună cunoaştere a complexului acestor vetre.

Ce au susţinut descoperitorii?

Încă de la prima prezentare a descoperirii (din 1954) s-a precizat că acest complex arheologic lipsit de ceramică, reprezintă o cultură epipaleolitică[1]. În raportul celei de-a doua campanii (din 1955), ţinîndu-se seama de faptul că, în cuprinsul vetrelor lipseşte cu desăvîrşire orice rest ceramic şi de apariţia tot mai frecventă a unor « unelte microlitice de silex asemănătoare uneltelor aziliene am datat vetrele de la Herculane în perioada de sfîrşit a paleoliticului superior »[2].

Cum în a doua campanie ne-au apărut în aceste vetre mai mulţi dinţi şi molari aparţinînd unui ierbivor, pe care i-am atribuit oii sau caprei — capra fiind documentată sigur printr-un fragment de corn — am subliniat necesitatea unui studiu paleontologic, prin care trebuia să se precizeze, dacă aceste resturi osoase aparţin sau nu oii sau caprei şi dacă acestea erau sălbatice sau domestice.

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea Ştiinţifică a Institutului de arheologie din mai 1961.

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Şantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 143—146.

[2] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Eugen Comşa şi Al. Păunescu, *Şantierul arheologic Băile Herculane*, în *Materiale*, III, 1957, p. 53.

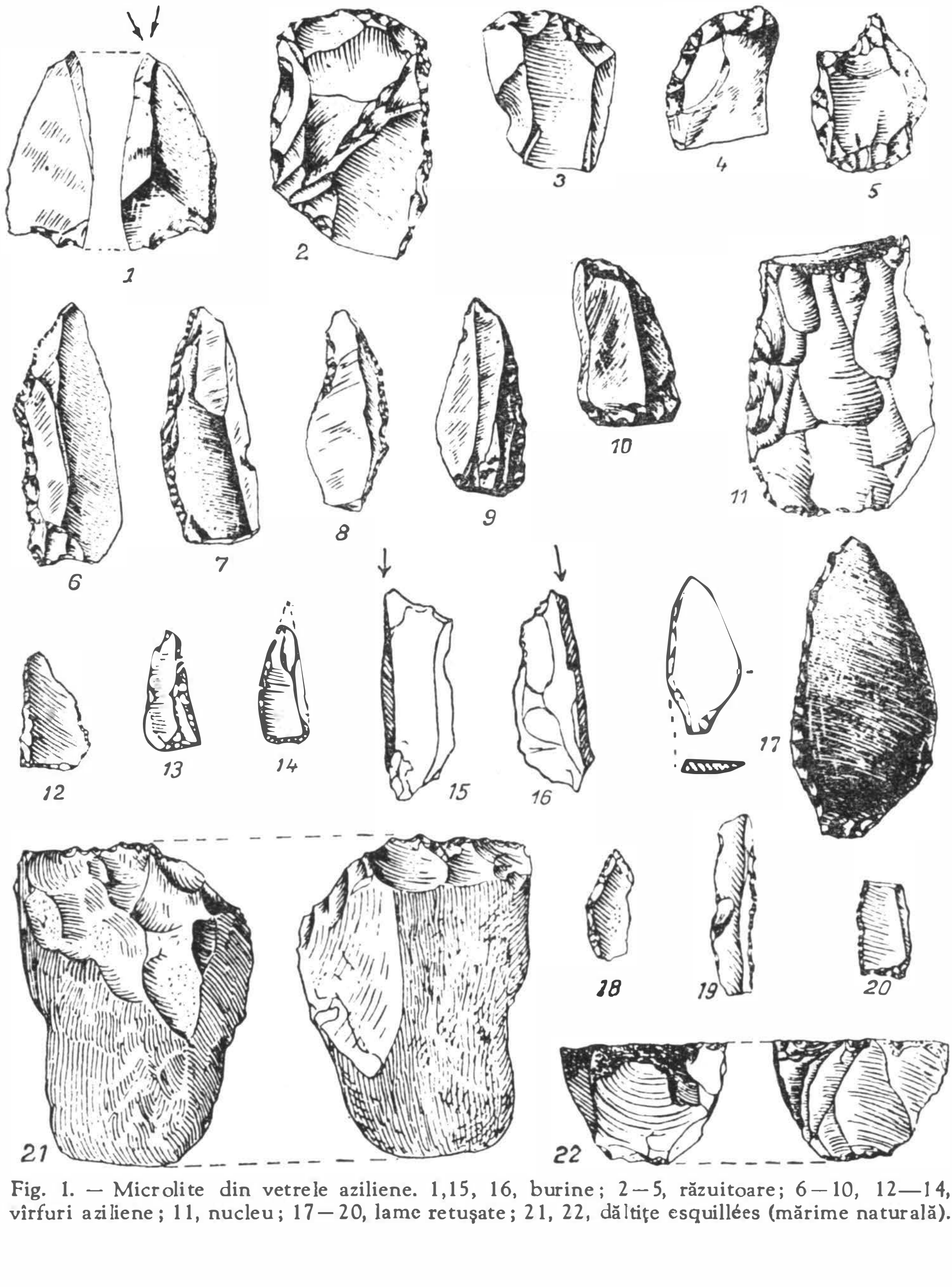

Fig. 1. — Microlite din vetrele aziliene. 1,15, 16, burine; 2—5, răzuitoare; 6—10, 12—14, vîrfuri aziliene; 11, nucleu; 17—20, lame retuşate; 21, 22, dăltiţe esquillées (mărime naturală).

În cazul unui răspuns afirmativ, am lăsat deschisă posibilitatea atribuirii acestor vetre unei comunităţi care cunoştea creşterea vitelor fără să folosească ceramica.

Între paleoliticul nostru de sfîrşit şi susţinerea unui neolitic preceramic se crease destul spaţiu în care descoperirea de la Herculane să-şi poată găsi un loc.

Adîncind într-un studiu aparte problema microlitelor de la Herculane, descoperitorii au subliniat din nou strînsa asemănare între uneltele descoperite în peştera Hoţilor şi cele din cultura aziliană, constatare care se sprijinea pe existenţa lamelor cu marginea teşită, formă caracteristică azilianului şi, în special, pe lipsa totală a formelor geometrice specifice culturii mai tîrzii tardenoasiene.

În aşteptarea unui studiu, din toate punctele de vedere, a complexelor vetrelor de la Herculane s-a menţinut totuşi din prudenţă, bănuiala că resturile osoase de ierbivor mărunt, oaie sau capră ar putea aparţine unor specii domestice[1]. Pornind de la această bănuială a noastră fără a mai aştepta vreo verificare, arheologul D. Berciu, sub impresia descoperirii lui Vl. Milojčić de la Magula-Argissa a primei aşezări neolitice preceramice din Europa, atribuie complexul de la Herculane unei perioade proto-neolitice preceramice, sprijinindu-se pe următoarele argumente [2]:

1. Posibilitatea cunoaşterii de către comunitatea de acolo cel puţin a ovicaprinelor ca la Argissa.
2. Tehnica de retuşare neolitică a uneltelor.
3. Prezenţa uneltelor geometrice.
4. Analogii cu tardenoasianul III, neolitic din Franţa şi cu nivelul IV*a* de la Crvena Stijena din Muntenegru, considerat similar celui de la Argissa şi celui din Peştera Hoţilor.
5. Tradiţii ahrensburgiano-swideriene.
6. Predominarea lamelor mărunte faţă de microlite precum şi alte observaţii asupra cărora — autorul — a considerat că nu mai este cazul să insiste.

Aceste susţineri au fost combătute de primul dintre noi, care, a demonstrat că nici cei mai versaţi paleontologi nu au putut preciza specia ierbivorelor mărunte, ale căror resturi fosile au fost descoperite acolo, necum să poată susţine dacă acestea erau sau nu domestice, subscriind pentru probabilitatea caprelor şi acelea sălbatice. Înlătură ca afirmaţii neîntemeiate: tehnica de retuşare neolitică, prezenţa uneltelor geometrice, analogiile cu tardenoasianul III şi cele cu nivelul IV*a* de la Crvena Stijena precum şi pretinsa tradiţie ahrensburgiano-swideriană.

Cît priveşte « fenomenul predominării lamelor mărunte faţă de microlite » fapt care ar reprezenta «un fenomen post-mezolitic » primul dintre noi l-a considerat ca fără sens, întrucît « lamele, fie mari, fie mărunte, predomină... în orice industrie lamelară, lamele mărunte fiind şi ele microlite ca şi celelalte unelte » [3].

Determinările privitoare la asociaţia micromamiferelor au dus la unele consideraţii paleobiogeografice. Prezenţa unor specii stenotope de înălţime ca *Microtus nivalis* care ocupă astăzi o zonă între 1800—2200 m, a lui *Microtus subterraneus*, care trăieşte între 2200—2400 m şi a lui *Cletrionomys glareolus* care

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Eugen Comşa, *Microlitele de la Băile Herculane*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 17—25; idem, *Микролиты в Бэиле Геркулане*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 393—399.

[2] D. Berciu, *Neolitic preceramic în Balcani*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 91—98.

[3] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Discuţii pe marginea paleoliticului de sfîrşit şi începuturile neoliticului nostru*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 221—227.

abia coboară pînă la 700 m în Retezat, arată în vremea aceea un biotop caracteristic unei clime mult mai aspre decît acum [1].

Golul muntelui era aproape, iar pe actualul gol mai dăinuiau încă zăpezile veşnice, dovadă că glaciaţiunea carpatică nu luase încă sfîrşit.

În vreme ce arheologul D. Berciu susţinea, neîntemeiat, tehnica neolitică a uneltelor de la Băile Herculane între microlitele de aici a apărut în schimb o

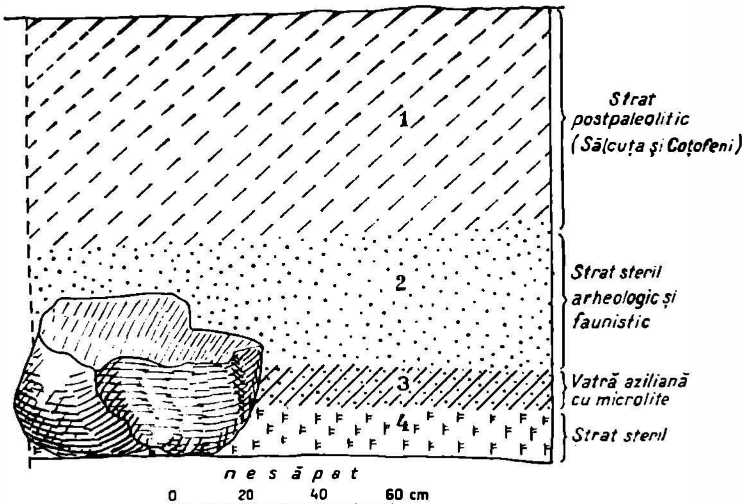

Fig. 2. — Profilul de sud al casetei A. 1, strat negru-cenuşiu; 2, strat gălbui deschis, prăfos cu puţine pietre mici; 3, negru cu pietricele mărunte, cărbune şi cenuşă; 4, roşcat deschis cu foarte multe pietricele mărunte colţuroase.

unealtă caracteristică numai paleoliticului superior şi epipaleoliticului şi anume dălţiţa (de tip esquillées)[2].

Acest punct de vedere e susţinut mai apoi de acelaşi autor şi în alte lucrări [3].

Încadrarea vetrelor de la Herculane în epipaleolitic [4] atît după poziţia lor stratigrafică cît şi din punct de vedere tipologic, încadrare întărită mai apoi şi prin documentaţia paleontologică, a înlăturat pentru un moment încercarea de situare a lor într-un neolitic preceramic, ca mai apoi ele să fie situate în « epoca mezolitică » [5].

[1] M. Hamar, *Notă preliminară asupra faunei rozătoarelor din Retezat şi Făgăraş*, în *Natura*, 5/1958, p. 85—92.

[2] M. Bitiri, *Un nou tip de unealtă între microlitele de la Băile Herculane*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 453—457.

[3] D. Berciu, *Asupra protoneoliticului Europei sud-estice*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, 1960, p. 15—21; idem, *Quelques problèmes communs de la préhistoire de la Roumanie et de celle de la Bulgarie*, în *Izvestiia-Institut*, 1960, XXIII, p. 261—268.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Le paléolithique dans la République Populaire Roumaine à la lumière des dernières recherches*, în *Dacia*, N.S., I, p. 54.

[5] *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 25—29.

Cum în momentul în care socoteam că discuţia privitoare la existenţa unui neolitic preceramic la noi e încheiată, a apărut un studiu sub semnătura lui Vl. Milojčić asupra căruia sîntem datori să ne oprim un moment [1].

Sub influenţa punctului de vedere susţinut de către arheologul D. Berciu, în dorinţa ca neoliticul său preceramic să nu rămîie stingher în Europa, lasă a se înţelege că locuitorii peşterilor de la Crvena Stijena (stratul IV) înrudiţi oarecum, prin prezenţa formelor geometrice, cu cei de la Argissa şi cu cei de la Herculane, erau vînători ce deveniseră deja crescători de vite.

Lăsînd la o parte unele consideraţii cu totul gratuite, prin care se pune la îndoială contemporaneitatea microlitelor cu ceramica de la Cleanov, Dudeşti, Verbicioara şi Verbiţa, Vl. Milojčić merge chiar pînă la susţinerea unui neolitic preceramic la Verbicioara. Contemporaneitatea ceramicii cu microlitele pare îndoielnică pentru Vl. Milojčić, deoarece microlitele însoţesc culturi din perioade diferite ca Criş şi Vinča (B). Pentru noi însă care cunoaştem realităţile de aici, această contemporaneitate nu este cîtuşi de puţin îndoielnică, ci sigură.

Cercetătorii neoliticului nostru vor fi, credem, de acord cu noi, că microlitele, chiar geometrice, cu deosebire trapezul şi semiluna sînt prezente în faza timpurie a neoliticului. În ordine cronologică pe linia dezvoltării neoliticului întîlnim trapezul în Crişul din peştera Bordul Mare de la Ohaba Ponor [2], precum şi în aşezările din faza timpurie a culturii Vinča (A), de la Cleanov, Verbicioara [3], Dudeşti [4], Drăghiceanu [5].

În ultimele două aşezări putem vorbi chiar de o bogăţie a microlitelor. Pe de altă parte, e îndeobşte cunoscut că ceramica liniară pretutindeni merge mînă în mînă cu microlitele, dintre care nu lipseşte trapezul, care pătrunde chiar pînă în faza Giuleşti a culturii Boian [6]. Toată această susţinere a lui Vl. Milojčić privind necontemporaneitatea microlitelor cu diferitele etape de dezvoltare ale neoliticului se sprijină pe o necunoaştere a complexelor acestor culturi, necunoaştere ce merge pînă la afirmaţia că industria microlitică este absentă în culturile Starčevo şi Vinča.

Dacă pe cercetătorii mai vechi ai culturilor Criş-Starčevo şi Vinča problema uneltelor de piatră cioplită i-au interesat prea puţin, ei aplecîndu-se de predilecţie asupra ceramicii, cercetările noastre şi ale colegilor noştri au dus la rezultate care înlătură susţinerea neîntemeiată a lui Vl. Milojčić.

---

[1] Vladimir Milojčić, *Präkeramisches Neolithikum auf der Balkanhalbinsel*, în *Germania*, 38, 3—4, 1960, p. 320—335.

[2] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Şantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, 1957, p. 47.

[3] D. Berciu şi colaboratori, *Şantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, I, II, 1951, p. 230—232 (pentru Cleanov) şi p. 232—235 (pentru Verbicioara); idem, *Şantierul Verbicioara*, în *SCIV*, III, 1952, p. 147 (pentru Cleanov) şi p. 154—155 (pentru Verbicioara).

[4] E. Comşa, *Rezultatul sondajelor de la Dudeşti şi unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpţi*, în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 41—49; idem, *Săpăturile de la Dudeşti*, în *Materiale*, V, 1959, p. 91—97.

[5] Al. Păunescu, M. Ionescu, Gh. Rădulescu, *Săpăturile din raionul Giurgiu*, în *Materiale*, X (în pregătire).

[6] Trapezul a apărut în aşezările cu ceramica liniară din Moldova, de la Glăvăneştii Vechi şi Traian, precum şi în staţiunile din faza Giuleşti a culturii Boian (vezi E. Comşa, *Quelques données relatives à la périodisation et à l'évolution de la civilisation de Boian*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 64 şi pl. I). Citeva trapeze au fost descoperite şi în aşezarea Zăneşti-Dealul Viei aparţinînd fazei Precucuteni I.

Pornind de la supoziţia arheologului D. Berciu că « pe dealul Fiera de la Cleanov poate să fi fost un nivel foarte subţire de locuire mezolitică tîrzie pe care l-au spălat apele, din cauza înclinării pantei, şi peste care s-au aşezat purtătorii culturii Verbicioara I a, în care întîlnim, după cum se ştie un puternic fond microlitic-mezolitic de bună tradiţie »[1], Vl. Milojčić ajunge la concluzia că industria microlitică de la Verbicioara e anterioară culturii Sălcuţa şi că aici a existat o perioadă preceramică, afirmaţie ce se sprijină pe bănuiala că microlitele nu ar putea fi contemporane cu ceramica Vin a (B).

Revenind la analogiile care s-au făcut între complexele Argissa-Crvena Stijena (strat IV) — Băile Herculane putem susţine că în vreme ce între primele două, există un singur element de legătură, anume trapezul, în schimb între Băile Herculane şi acestea o astfel de legătură este exclusă întrucît s-a documentat că în complexele vetrelor din peştera Hoţilor nu a apărut nici un element geometric. Într-adevăr, din pămîntul de azvîrlitură al vechilor săpături s-a recuperat un trapez, un fragment de lamă microlitică şi două aşchii de obsidiană. Observaţiile stratigrafice însă, ne arată că obsidiana apare în peştera Hoţilor abia o dată cu purtătorii culturii Tisa tîrzie, în vreme ce, în vetrele aziliene, nu se poate vorbi de apariţia nici măcar a unei mărunte aşchii din această rocă. Mergînd pe linia adîncirii cunoaşterii complexului vetrelor de la Băile Herculane de data aceasta venim, în plus, cu unele elemente noi, şi anume cu determinarea probelor de cărbune. Aceştia au fost studiaţi de către prof. Radu Popovici care a ajuns la concluzia că avem de-a face cu resturi sigure de molid *(Picea spec.)* şi unele resturi de foioase indeterminabile, dintre care unul se aseamănă cu alunul *(Alnus spec.)*[2]. De altfel, pe valea Cernei, la Herculane, ne aflăm — după acad. prof. Traian Săvulescu — într-o provincie floristică vest-mediteraneană, în plină zonă a fagului. Dintre elementele sudice circum şi vest-mediteraneene (ilirice şi xerotermice noi, ilirice şi submediteraneene vechi, balcano-moesiace vechi — relicte terţiare, ca şi din elementele mediteraneene mai noi), majoritatea se concentrează în această zonă floristică[3], ce după cunoscutul botanist F. Pax reprezintă « un petec foarte însemnat şi bătător la ochi în tot lanţul Carpaţilor », petec a cărui floră « este cea mai bogată şi mai interesantă din toată Europa »[4]. Prezenţa molidului asociat probabil cu alunul la o altitudine de numai 200 m cînd el, în această regiune, abia coboară pe versantele văilor înguste sau pe dosuri de munte pînă la 1000 m, reprezintă un nou argument în favoarea tezei noastre, susţinută anterior, pe baza micromamiferelor. Noile determinări[5], făcute de data aceasta de către un specialist, care a privit oscilaţia asociaţiilor de rozătoare şi insectivore pe verticală, au dus la o serie de interpretări noi ce nu fac altceva decît să consolideze cu argumente în plus încadrarea noastră geocronologică. Astfel, în vetre predomină speciile landşafturilor deschise şi pajiştilor alpine ca: *Microtus arvalis*, *Chionomys nivalis* şi *Microtus agrestis*, alături de un reprezentant al stepelor temperate *Cricetulus*

---

[1] D. Berciu, *Neolitic preceramic în Balcani*, în *SCIV*. IX, 1, 1958, p. 98.

[2] Determinări prof. Radu Popovici de la Sibiu.

[3] *Monografia Geografică a R.P.R.*, I (Geografia fizică), 1960, p. 543—587, vezi şi harta de la p. 235.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Şantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 141.

[5] Determinări M. Hamar (Bucureşti).

migratorius, în asociaţie cu unele specii tipice de pădure ca: *Apodemus sylvaticus*, *Cletrionomys glareolus* şi *Sorex araneus* care indică cu siguranţă, începutul extinderii pădurilor.

În concluzie, după biologul M. Hamar întregul complex faunistic de micromamifere, de la Băile Herculane, indică ultimele stadii ale pleistocenului şi începuturile holocenului. Către aceeaşi încadrare duc şi determinările antracotomice. Sîntem în înţelesul documentaţiei palinologice din mlaştinile de turbă, la începutul holocenului, cînd molidul deţine supremaţia şi apare stejărişul mixt cu alun. Foarte probabil în prima fază postglaciară — faza molid-pin după acad. Emil Pop [1].

Unele observaţii stratigrafice ne arată că vetrele aziliene sînt aşezate pe un strat rezultat al unor puternice acţiuni periglaciare [2].

Stînci mari, lespezi şi pietre în canturi, care se găsesc sub vetre, sînt rezultatul dinamitării prin îngheţ a ultimei oscilaţii glaciare Würm.

Ultimul îngheţ, ce a dat naştere la gheţarii vecini din Godeanu şi Retezat, a fost atît de puternic, încît pe valea Vlăsia (din Godeanu), un gheţar şi-a trimes morena terminală pînă la altitudinea de 1450 m [3]. Datorită acestei răciri a climei, molidul şi rozătoarele coboară la adăpost pe valea Cernei, locul lor fiind luat de gheţari. Destul de aspră, clima şi — în cheile înguste ale Cernei — acţiunile cryogene periglaciare au afectat chiar interiorul peşterii nu numai în ceea ce priveşte dislocarea prin îngheţ a stîncilor şi lespezilor, dar a influenţat în partea superioară înseşi depunerile patului peşterii.

O microinvoluţie aparţinînd acestor depuneri alcătuieşte dovada precisă că îngheţul peren îşi vîrîse colţii pînă în interiorul peşterii dînd naştere unor caracteristice fenomene periglaciare de cryoturbaţie.

În afară de aceste argumente — atît prin floră cît şi prin faună — nu ni se permite o încadrare cronostratigrafică în neolitic, ci mult mai jos spre începuturile holocenului. Săpăturile din 1960—1961 ne-au pus la îndemînă şi unele descoperiri paleontologice care înlătură definitiv prima noastră ipoteză pusă cu atîta rezervă, că locuitorii peşterii de la Herculane, contemporani vetrelor cu microlite, ar fi cunoscut domesticirea ovi-caprinelor.

În stratul inferior, aurignacian întîrziat, s-au descoperit o serie de molari de ierbivor mărunt care atît din punct de vedere morfologic cît şi dimensional sînt perfect identici cu cei din vetrele cu microlite. Pînă la o determinare precisă, socotim că mult înainte de sosirea azilienilor pe valea Cernei trăia în regiune o specie de capră sălbatică pe care vînătorii azilieni o puteau vîna mai cu uşurinţă decît alte sălbăticiuni ca: *Ursus arctos*, *Cervus elaphus* şi *Castor fiber*, ale căror oase apar extrem de sporadic în aceste vetre.

Din punct de vedere social-economic, alături de elementele descoperite în campaniile anterioare şi în ultimele săpături ne-au apărut bogate dovezi că cei refugiaţi în vremea aceasta în peştera Hoţilor de la Herculane ca şi confraţii

---

[1] Emil Pop, *Mlaştinile de turbă din Republica Populară Romînă*, 1960, p. 87—88.

[2] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi colaboratori, *Săpăturile de la Băile Herculane*, in *Materiale*, X (în pregătire).

[3] Nicolescu Gh., Nedelcu E., Iancu S., *Nouvelles contributions à l'étude de la morphologie glaciaire des Carpathes Roumaines*, in *Recueil d'études géographiques concernant le territoire de la R. P. Roumaine*, Bucureşti, p. 30—43.

lor sud-vest europeni, pe lîngă vînătoare, caracteristică paleoliticului superior, se ocupau intens cu pescuitul [1] şi culegerea de melci [2].

Din punct de vedere arheologic [3] alături de formele cunoscute anul acesta ne-a apărut şi triunghiul, formă tipică magdalenianului şi azilianului.

Toate acestea reprezintă credem suficiente dovezi ca vetrele de la Herculane să rămîie înscrise în epipaleolitic.

În încheiere, după cum s-a precizat anterior, nu avem de-a face aici nici cu un azilian clasic de tip apusean şi cu atît mai puţin cu un azilian estic [4].

Legăturile care s-au făcut cu Crvena Stijena straturile VIII—IX [5], rămîn de nediscutat.

Ca şi enclava swideriană de la Scaune, venită dinspre nord, în urmărirea vînatului şi poposită în masivul Ceahlăului, tot astfel o ceată de vînători şi pescari veniţi din sud-vest îşi găsesc adăpost în această minunată peşteră din Cheile Cernei.

Poziţia stratigrafică a vetrelor, despărţite printr-un strat steril [6] de prima locuire neolitică, prin conţinutul lor floristic, faunistic şi cultural ca şi prin poziţia geografică a peşterii Hoţilor în cheile abrupte ale Cernei, toate acestea la un loc, înlătură ca neîntemeiate susţinerile că la Băile Herculane avem de-a face cu un neolitic preceramic.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR
şi AL. PĂUNESCU

---

[1] După determinările preliminare ale prof. M. Băcescu (Bucureşti) resturile osoase, dinţii, solzii de peşti descoperiţi aparţin mai multor specii: *Cyprinus carpio*, *Aspius rapax* şi probabil *Thymalus thymalus*.

[2] Gasteropodele au fost determinate de prof. Al. V. Grossu (Bucureşti). După d-sa, avem de-a face cu speciile: *Lithogliphus naticoides*, *Cepaea vindobonensis*, *Helix pomatia*. Cele cîteva cochilii mici de *Cerithium* sp., fosil, pe care purtătorii culturii aziliene le transformaseră în obiecte de podoabă, provin probabil — după Al. V. Grossu — din apropierea peşterii şi anume, de pe valea Bahnei, unde cochiliile acestei specii se găsesc din abundenţă.

[3] În vetrele cu microlite s-au găsit în total 438 piese atipice (bulgări, aşchii, spărturi) şi 162 piese tipice. Dintre acestea distingem: lame neretuşate, lame retuşate, burine, răzuitoare, triunghiuri, vîrfuri aziliene, dăltiţe de tip esquillées, nuclee. Piesele microlitice sînt în proporţie de 90%, iar cele mijlocii de numai 10%.

[4] M. V. Voevodski, *Мезолитические культуры восточной Европы*, în *KS*, XXXI, 1950, p. 110—114.

[5] A. Benac, *Crvena Stijena — 1955 (I—IV stratum)*, în *Glasnik Sarajevo*, XII, 1957, p. 45—50; idem, *Crvena Stijena* — 1956, în *Glasnik Sarajevo*, XIII, 1958, p. 39—42; M. Brodar, *Crvena Stijena (V—XIV stratum)*, în *Glasnik Sarajevo*, XIII, 1958, p. 62—64, vezi şi pl. XXV şi XXVII.

[6] Deasupra vetrelor există un strat steril arheologic şi faunistic, gros de 0,17—0,36 m.

АЗИЛЬСКАЯ ЭПОХА В БЭИЛЕ ГЕРКУЛАНЕ В СВЕТЕ НОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

РЕЗЮМЕ

Приписывание азильских жилищ из Бэиле Геркулане к неолитической докерамической эпохе одним из румынских археологов (Д. Берчиу), мнение которого разделяет, с некоторыми оговорками, и один иностранный археолог (В. Милойчич), привело к необходимости новых раскопок для коллективного обсуждения стратиграфической позиции, а также для получения материалов и наблюдений, которые позволили бы лучшее распознавание комплекса этих жилищ.

Новые определения, сделанные на основании полученных во время последних раскопок (1960—1961) материалов, относящихся как к фауне, так и к флоре, приводят к выводу, что вышеуказанные жилища принадлежат к началу голоцена. Так, антракотомические определения указывают здесь на безусловное присутствие ели, асоциирующейся, по всей вероятности, с лесным орешником, что, на основании палинологической документации для торфяных болот, говорит в пользу начала голоцена, когда ель преобладала. В свою очередь грызуны как: *Microtus arvalis, Chionomys nivalis* и *Microtus agrestis*, виды, характерные для открытых пространств и альпийских пастбищ, наряду с представителем умеренных степей *Cricetulus migratorius* и с типичными лесными видами как *Apodemus sylvaticus, Cletrionomys glareolus* также свидетельствуют в пользу начала голоцена.

Новые стратиграфические наблюдения указывают, что азильские жилища непосредственно следуют за отложениями, являющимися результатом ледникового периода, грозных обвалов и микроинволюций.

Коренные зубы мелких травоядных, найденные вблизи жилищ, которые привели к предположению о возможности начала приручения и разведения животных, были открыты во время недавних раскопок и в нижнем слое поздней ориньякской эпохи, что служит доказательством того, что значительно раньше наступления азильской эпохи в долине Черны проживал один из видов диких коз.

Новые археологические элементы, какими являются: треугольник, использование окаменелых улиток в качестве украшений, также как и коллекции улиток, рыбная ловля и охота на зверей специфических для начала голоцена *(Ursus arctos, Cervus elaphus* и *Castor fiber)*, а также географическая позиция пещеры в обрывистом ущелье Черны — все вместе взятое опровергает утверждения, что в Бэиле Геркулане мы имеем дело с неолитической докерамической эпохой.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Микролиты из азильских жилищ. 1, 15, 16, резцы; 2—5 — скребки, 6—10, 12—14, азильские наконечники; 11, нуклеус; 17—20 — ретушированные пластины; 21, 22, долотца esquillées (в натуральную величину).

Рис. 2. — Южный профиль кассеты А. 1, черно-пепельный слой; 2, слой желтоватый, светлый, пылевидный с небольшим количеством мелких камней; 3, черный слой с мелкими камешками, углем и пеплом; 4, красноватый, светлый слой с очень большим количеством мелких острых камешков.

L'AZILIEN DE BĂILE HERCULANE À LA LUMIÈRE DES NOUVELLES RECHERCHES

RÉSUMÉ

L'opinion de D. Berciu, qui assigne les foyers aziliens de Băile Herculane à un néolithique précéramique, opinion à laquelle s'est rallié — avec réserves — un archéologue étranger, Vl. Milojčić, a imposé une reprise des fouilles, afin de permettre à une équipe élargie d'examiner à nouveau la position stratigraphique de ces foyers et de recueillir un matériel et des observations susceptibles de mieux faire connaître le complexe.

Les nouvelles déterminations auxquelles ont donné lieu — tant dans le domaine de la faune que dans celui de la flore — les recherches récentes (1960—1961) mènent à la conclusion que les foyers en question remontent au début de l'holocène. C'est ainsi que les déterminations anthracotomiques établissent la présence certaine du mélèze, probablement associé au noisetier; or, d'après les données dont on dispose sur le processus de formation des tourbières, le mélèze est caractéristique du début de l'holocène. La même conclusion résulte de la présence de rongeurs tels que: *Microtus arvalis*, *Chionomys nivalis* et *Microtus agrestis*, habitants des espaces ouverts et des prairies alpines, associés à un représentant des steppes tempérées — *Cricetulus migratorius* — ainsi qu'à des espèces typiques des forêts telles qu'*Apodemus sylvaticus* et *Cletrionomys glareolus*.

Il ressort des nouvelles observations stratigraphiques que les foyers aziliens sont situés immédiatement au-dessus de dépôts dus à des actions périglaciaires, à de puissants effondrements et à des micro-involutions.

Les molaires de petits herbivores découverts dans les foyers, qui avaient suggéré la possibilité d'un commencement de domestication ont été également relevés, au cours des recherches récentes, dans la couche aurignacienne tardive sous-jacente, preuve qu'une espèce de chèvre sauvage avait son habitat dans la vallée de la Cerna bien avant l'arrivée des Aziliens.

Enfin, la découverte de nouveaux éléments archéologiques — triangles, parures en coquilles d'escargots fossiles, provisions d'escargots —, le fait que la pêche et la chasse avaient pour objet des espèces spécifiques du commencement de l'holocène (*Ursus arctos*, *Cervus elaphus* et *Castor fiber*), ainsi que la position géographique même de la grotte dans le défilé aux pentes escarpées de la Cerna, constituent autant d'arguments permettant d'écarter comme mal

fondée l'opinion selon laquelle on se trouverait en présence, à Băile Herculane, d'un néolitihique précéramique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Microlithes des foyers aziliens. 1, 15, 16, burins; 2—5, racloirs; 6—10, 12—14, pointes aziliennes; 11, nucléus; 17—20, lames retouchées; 21, 22, pièces esquillées (grandeur naturelle).

Fig. 2. — Coupe sud de la cassette A. 1, couche gris-noir; 2, couche jaune pâle, pulvérulente, à cailloux en quantité réduite; 3, couche noire, contenant cailloux, charbon et cendre; 4, couche rougeâtre, à petits cailloux anguleux en grande quantité.

ASUPRA PREZENŢEI CAMPIGNIANULUI ÎN ROMÎNIA *

Descoperirile arheologice de la Lapoş (r. Mizil) şi cele din raionul Piatra Neamţ ne-au prilejuit constatarea unui nou aspect privind sfîrşitul paleoliticului şi începutul neoliticului în ţara noastră.

Ne vom referi în special la descoperirile de la Lapoş, unde s-au executat două campanii de săpături, fără însă a pierde din vedere descoperirile din raionul Piatra Neamţ [1], făcute cu prilejul unor cercetări de teren.

Pe o platformă vălurită în punctul Poiana Roman (com. Lapoş, r. Mizil) s-au semnalat, încă din 1958 de către pedologul Mircea Spirescu, o mulţime de aşchii şi bulgări de silex la suprafaţa solului. Potrivit descrierii geologice făcute de acesta, ne aflăm în Tortonian, formaţie în care se întîlnesc iviri de sare. Materialul precuaternar s-a solificat sub pădure, ajungînd pînă în stadiul de sol brun podzolit. Nu se exclude posibilitatea aporturilor eoliene sincrone cu procesul de solificare. În orice caz echilibrul actual dintre eroziune şi depunere nu poate fi — în prezent cel puţin — decît în favoarea netă a eroziunii eoliene şi a şiroirii. Datorită acestui fapt materialele arheologice s-au întîlnit în cantitate mare, încă de la suprafaţa solului [2].

Săpăturile din 1959 şi 1960 au stabilit prezenţa unui strat de cultură situat între —0,50 m şi suprafaţa solului. Dar pe baza unor observaţii stratigrafice atente, în acest strat s-au distins două niveluri. Deşi la prima vedere par legate între ele atît prin caracterul comun al tehnicii de prelucrare a silexului — cu rezerva anumitor excepţii — cît şi printr-o suprapunere directă, aceste două niveluri sînt totuşi distincte.

Primul nivel de cultură este situat între —0,50 - 0,25 m, într-o depunere galben-prăfoasă, iar al doilea între —0,25 şi suprafaţa solului, în depunerile superficiale ale actualului.

Materialul arheologic recoltat atrage de la început atenţia atît prin numărul mare de piese descoperite, revenind la m^2 circa 80 de exemplare, cît şi prin tehnica primitivă, grosolană, în care a fost prelucrat silexul.

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea Ştiinţifică a Institutului de Arheologie din mai 1961.

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi M. Bitiri, *Asupra prezenţei campignianului în raionul Piatra Neamţ*, în *Materiale*, X (în pregătire).

[2] M. Spirescu, *Anexa la Raportul preliminar privind săpăturile de la Lapoş* (1959), în *Materiale*, VIII (sub tipar).

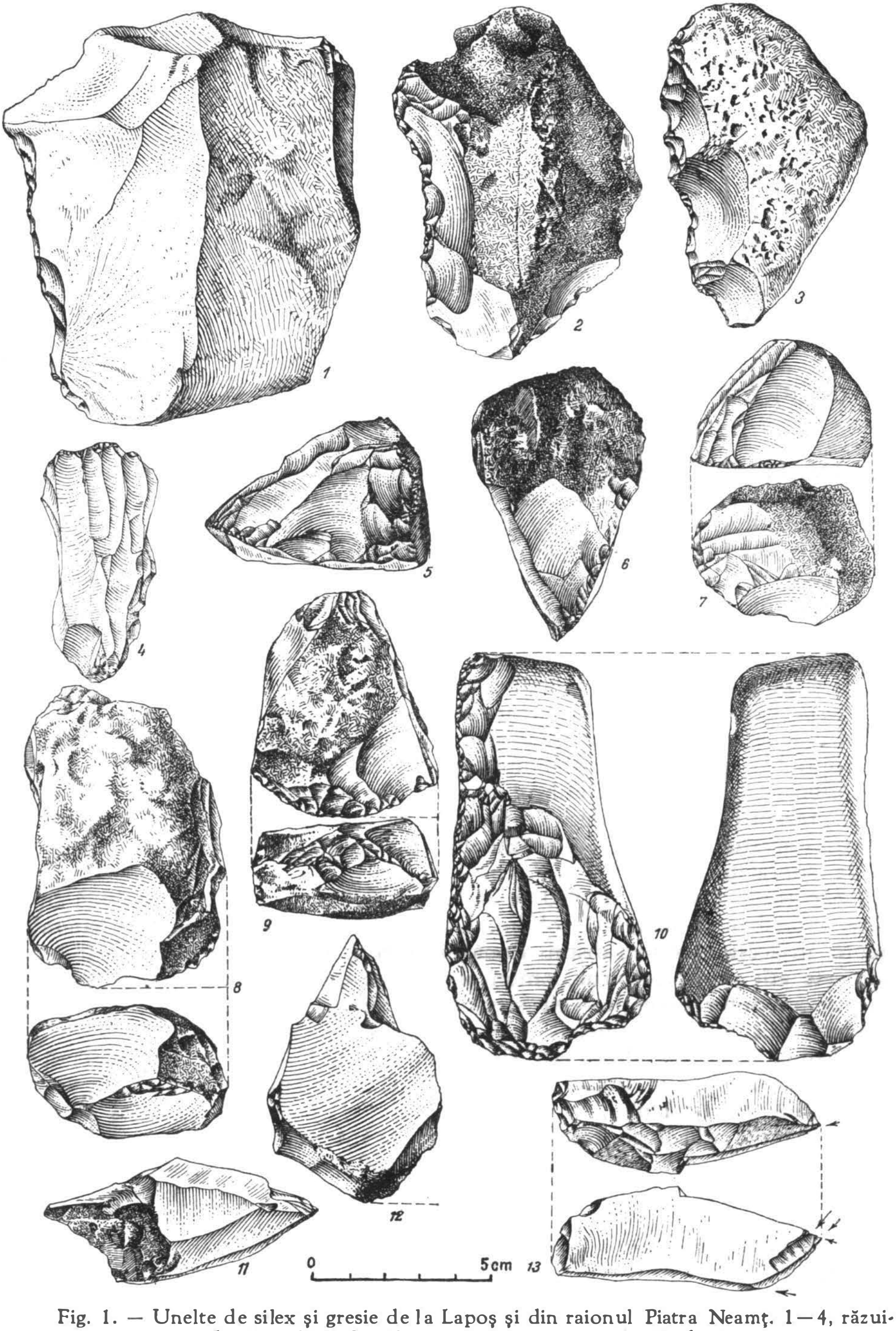

Fig. 1. — Unelte de silex şi gresie de la Lapoş şi din raionul Piatra Neamţ. 1—4, răzuitoare; 5—7, gialăie; 8—10, topoare primitive; 11—13, burine.

Atît la Lapoş cît şi în raionul Piatra Neamţ, s-au descoperit foarte multe aşchii macrolitice care evocă în chip ciudat, pentru vremurile acestea, tehnica de cioplire clacto-musteriană. Constatăm la foarte multe exemplare de acest gen, fie planuri de lovire largi şi drepte, fie cu unghiuri de lovire obtuze, fie oblice, păstrînd în majoritatea cazurilor bulbi de percuţie proeminenţite, care dovedesc că detaşarea lor din bulgări s-a făcut prin lovituri puternice, potrivit unui procedeu arhaic.

La Lapoş, s-au descoperit aşchii mari cu marginile tăioase care prezintă urme vizibile de întrebuinţare. Din aceste aşchii s-au făurit o serie de unelte grosolane, lucrate neglijent. Cîteva retuşe neregulate, efectuate pe una din laturi, au dat naştere unor răzuitoare de tip musterian. Subliniem prezenţa cîtorva răzuitoare masive cu muchia groasă care par a fi fost folosite nu numai la răzuit ci şi la cioplit şi săpat, fiind întrebuinţate, probabil, fie ca topoare primitive, fie ca săpăligi rudimentare. Menţionăm descoperirea unor exemplare care au marginea activă dinţată indicînd folosirea lor ca ferăstraie.

Pe lîngă această industrie de aşchii, aşezarea de la Lapoş cunoaşte şi foarte multe unelte nucleiforme. S-a descoperit o serie întreagă de gealăie lucrate, majoritatea, pe nuclee prismatice, cu planul de lovire foarte oblic, a căror parte activă a fost obţinută prin desprinderi de lamele înguste şi lungi de circa 3 cm. Masivitatea unor exemplare indică de asemenea o dublă întrebuinţare: pentru răzuit şi cioplit. Menţionăm cîteva piese de acest gen a căror parte activă a fost epuizată prin folosire. Tot din această categorie de unelte nucleiforme fac parte cîţiva bulgări polimorfi despicaţi pe jumătate, care au un capăt înalt retuşat abrupt, a căror întrebuinţare se apropie de cea a gealăielor.

Pentru a sublinia caracterul arhaic al modului de prelucrare a cremenii la Lapoş, menţionăm cîteva vîrfuri de formă triunghiulară de aspect musteroid.

Dar ceea ce a atras în mod deosebit atenţia atît la Lapoş cît şi în raionul Piatra Neamţ, este o serie de unelte care pot fi considerate ca topoare primitive. Înţelegem prin aceasta cîţiva bulgări şi unele aşchii la care constatăm intenţia ca prin lovituri alterne date la un capăt să se obţină tăişul unui cvasi-topor. Menţionăm la Lapoş descoperirea unei forme sigure de topor trapezoidal, cioplit pe ambele feţe.

Paralel cu această cultură de aşchii şi unelte nucleiforme, Lapoşul cunoaşte şi o bogată cultură de lame. Şi în cazul acesta constatăm lipsa de grijă pentru obţinerea unor unelte cu forme regulate. Doar în nivelul superior apar cîteva lame tipice, înguste şi lungi, cu laturile paralele. În rest predomină într-un număr destul de mare, lame late, tăioase, ale căror nervuri dorsale sînt dispuse neregulat, dînd mai mult impresia unor aşchii lamelare.

Nici burinele nu fac notă discordantă faţă de aspectul primitiv al uneltelor. S-au descoperit o serie de burine masive, multe din ele nucleiforme, toate de tip median.

Singurele unelte lucrate cu mai multă atenţie şi care se pot înscrie în forme tipice, sînt rîcîitoarele. Aceste unelte, care apar la începutul paleoliticului superior şi se menţin sub diferite forme pînă tîrziu în postpaleolitic, reprezintă cel mai mare procent al inventarului pieselor de la Lapoş. În cele două campanii de săpături s-au cules peste 120 exemplare. Sînt lucrate fie pe capete de lame, fie pe aşchii de diferite forme, forme care determină în ultimă instanţă tipul gratoarului (carenat, cu bot, unguiform, rotund etc.). Prezenţa acestor unelte lucrate cu mai multă grijă, în ambele niveluri de cultură, alături de celelalte unelte grosolane, constituie o dovadă că populaţia de la Lapoş putea să execute printr-o tehnică superioară unelte tipice perfecte, potrivit cu stadiul cultural

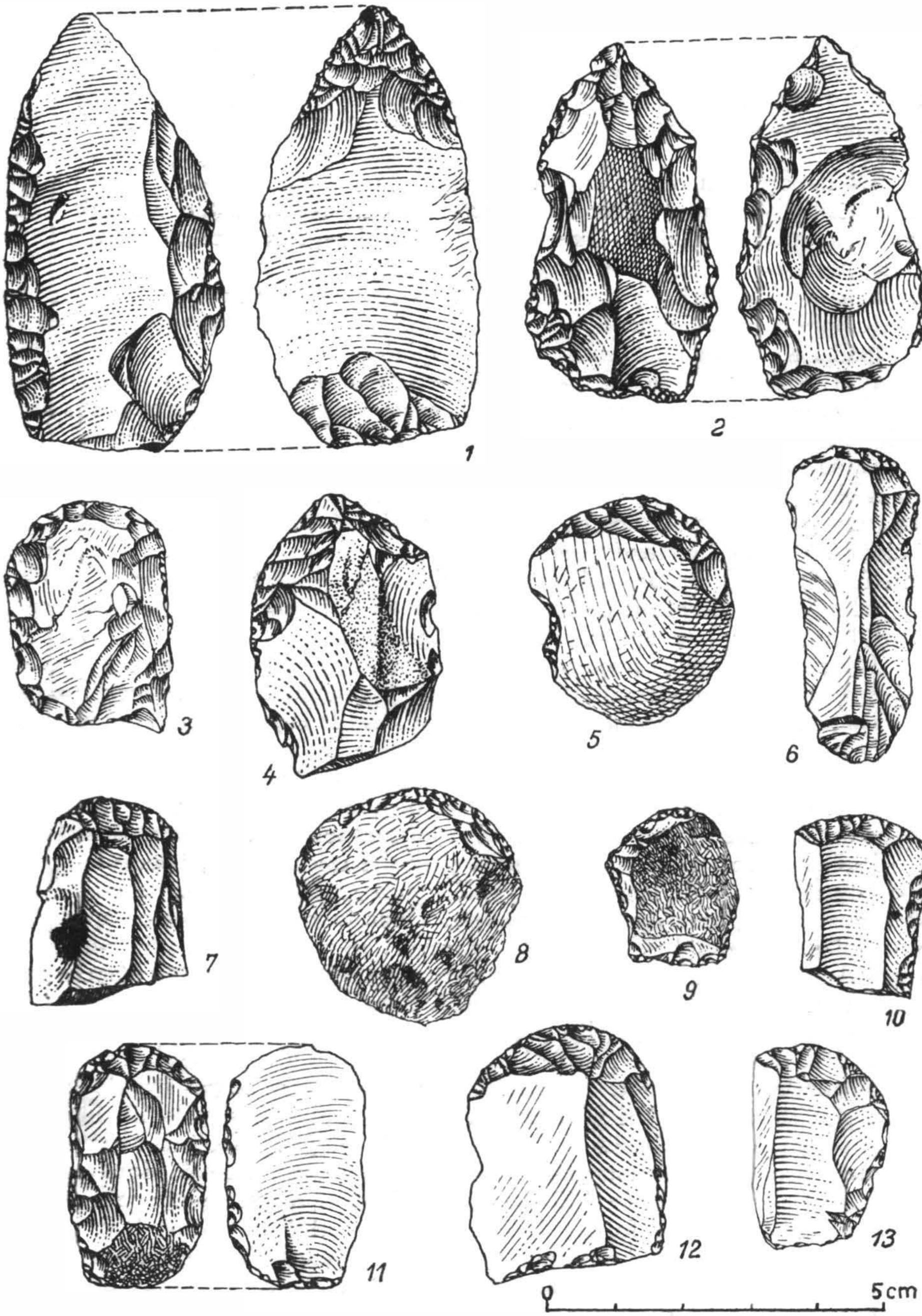

Fig. 2. — Unelte de silex de la Lapoş. 1, vîrf musteroid; 2, grattoir-bec; 3—13, gratoare.

în care se aflau. Explicaţia consta în faptul că tehnica făuririi rîciitoarelor — datorită tradiţiei puternice — era bine stăpînită de grupul uman de la Lapoş; în ceea ce priveşte obţinerea unor noi unelte însă, care trebuiau să servească neîntîrziat noilor îndeletniciri, se revine la procedee tehnice vechi ale căror rădăcini merg pînă în paleoliticul inferior.

Materia primă folosită pentru prelucrarea uneltelor prezentate mai sus o constituie un silex de diferite culori: castaniu, cînd silexul este proaspăt cioplit, ca mai apoi, în contact cu aerul şi soarele, să devină alb-gălbui şi un silex mai dur cu diferite nuanţe alb-vineţii. Uneltele culese din cercetările de teren efectuate în raionul Piatra Neamţ sînt făcute dintr-o gresie neagră glauconitică foarte dură.

La Lapoş, s-au folosit frecvent bolovani culeşi din prundul pîrîului Sării, pe malul căruia se află aşezarea noastră. Demn de subliniat e faptul că la baza stratului de cultură, respectiv în primul nivel, s-au descoperit foarte mulţi bolovani de silex, neprelucraţi, de circa 50 cm lungime şi 30 lăţime care dovedesc că grupul uman de la Lapoş avea materie primă destulă şi la îndemînă.

Cu toate că această descriere a materialului arheologic priveşte îndeosebi primul nivel de cultură de la Lapoş şi în acelaşi timp cele cîteva piese descoperite în raionul Piatra Neamţ, totuşi, se referă şi la materialul din nivelul superior care comportă ca elemente dominante aceeaşi tehnică de prelucrare a silexului şi aceleaşi forme de unelte adaptate la noi condiţii de viaţă.

Deosebirea dintre primul şi cel de-al doilea nivel constă în faptul că în cel superior se observă o tendinţă de micşorare a pieselor — nu în totalitatea lor — şi un aport cultural al unor populaţii străine. Începînd de la adîncimea de — 0,25 m către suprafaţa solului, apar în mod izolat, pe întinsul platformei, elemente neolitice. Aceste noi elemente constau din fragmente ceramice, lucrate dintr-o pastă grosolană, puternic corodată, de culoare cenuşie, din topoare plate şlefuite şi dintr-o serie de unelte microlitice, unele din ele geometrice, lucrate dintr-un silex de bună calitate deosebit de cel local. Numărul acestora este totuşi destul de redus în comparaţie cu mulţimea de piese executate din silex local — potrivit tehnicii caracteristice Lapoşului — cu care coexistă stratigrafic. Pentru a sublinia deosebirea dintre uneltele locale de piatră şi cele care reprezintă un aport străin, trebuie menţionat pentru acestea din urmă — pe lîngă calitatea superioară a silexului — tehnica avansată care a stat la baza prelucrării microlitelor, de o deosebită fineţe şi precizie, printre care menţionăm prezenţa a două trapeze, a unui burin mic de unghi pe lamă cu trunchiere oblică retuşată a mai multor gratoare mărunte şi cîteva lame microlitice, unele din ele retuşate parţial abrupt.

Tot în legătură cu nivelul superior trebuie amintite urmele unor vetre de foc, din care s-au cules multe fragmente ceramice.

CONCLUZII

Amintim că la baza acestor concluzii stau tot descoperirile de la Lapoş, cu referiri — cînd este cazul — la cele din raionul Piatra Neamţ.

De la început trebuie arătat că la Lapoş este vorba de o aşezare, situată în mediu forestier, justificată în bună parte prin prezenţa unor bogate surse de materie primă. Deci avem de-a face cu o aşezare-atelier.

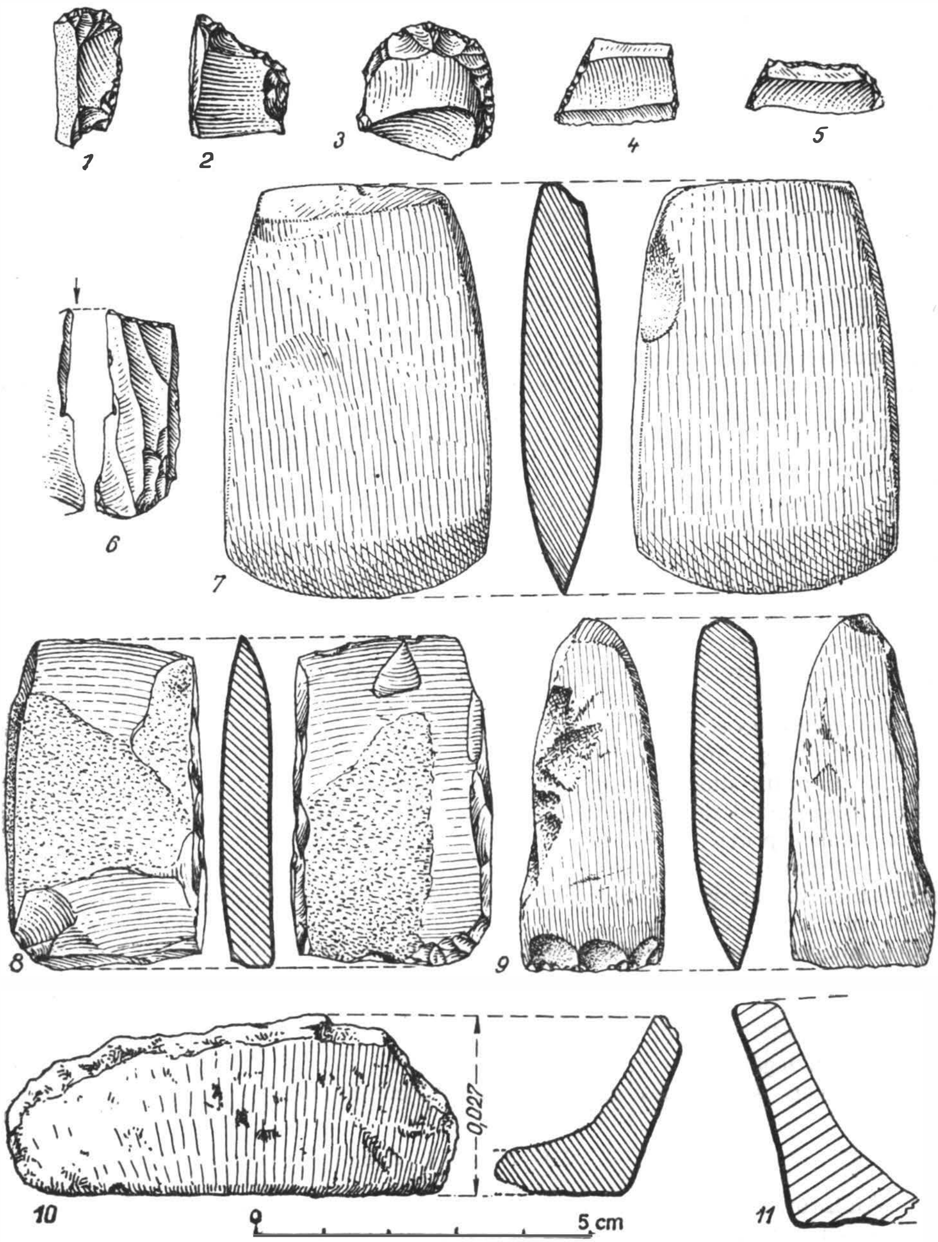

Fig. 3. — Unelte şi fragmente ceramice neolitice de la Lapoş. 1—3, gratoare mici; 4—5, trapeze; 6, burin; 7—9, topoare şlefuite; 10—11, ceramică.

Pentru a dovedi existenţa atelierului e suficient să amintim zecile de mii de aşchii şi spărturi care reprezintă o adevărată risipă de materie primă; iar în ceea ce priveşte aşezarea, menţionăm prezenţa uneltelor finite, sigur utilizate, cîteva din ele chiar epuizate, la care se adaugă foarte multe aşchii cu urme vizibile de întrebuinţare. Ba mai mult, stratul de cultură, unitar în ceea ce priveşte tehnica şi relativ destul de gros dacă ţinem seama că aici acumulările geologice sînt foarte slabe, ne îngăduie să vorbim chiar de un început de sedentarizare. În consecinţă, nu poate fi vorba numai de exploatarea temporară şi repetată în decurs de cîteva mii de ani, a unor depozite de silex care să fi avut drept scop aprovizionarea cu materie primă a altor aşezări din jur, şi nici nu se poate vorbi de o situaţie asemănătoare cu cea din atelierele de pe rîul Krinka din sudul U.R.S.S. unde se afirmă, pe baza unor sondaje foarte restrînse, că dat fiind caracterul primitiv al nucleelor şi în special al aşchiilor, acestea ar reprezenta nişte ateliere iniţiale pentru pregătirea nucleelor şi a semifabricatelor, urmînd ca acestea să fie terminate în alte ateliere şi alte aşezări[3]. Se poate admite totuşi, că una din îndeletnicirile grupului uman de la Lapoş să fi fost şi aceea de a procura material litic aşezărilor (semnalate de pedologul Mircea Spirescu) din aceeaşi regiune, în partea de vest şi sud-vest a aşezării noastre. Atragem însă atenţia că acest silex apare frecvent pe dealurile situate la nord de Mizil, aşa că Lapoşul nu reprezenta un loc obligatoriu pentru aprovizionare cu materie primă.

Referindu-ne la aspectul primitiv şi grosolan al uneltelor se poate spune că în general s-a pus accentul mai mult pe valoarea funcţională a lor şi mai puţin pe formă. Acest fapt reprezenta o necesitate economică pentru populaţia de la Lapoş în lupta ei cu pădurea, în mediul căreia trăia, pentru prelucrarea lemnului şi eventual chiar pentru un început timid de cultivare primitivă a plantelor. Pentru aceste îndeletniciri s-a simţit nevoia urgentă a unui număr mare de unelte, indiferent în ce stadiu de prelucrare se aflau; era suficient ca ele să fie tăioase sau printr-o pregătire sumară să poată fi folosite la cioplit şi despicat.

Aşadar, cu toate că în ceea ce priveşte stadiul cultural grupul uman de la Lapoş pare înapoiat, totuşi, din punct de vedere social-economic este destul de avansat.

În sînul acestei mici societăţi, care se dezvoltă într-adevăr lent şi numai din surse culturale locale, constatăm crearea premiselor viitoarei epoci neolitice. Sosirea la Lapoş a purtătorilor de ceramică şi topoare şlefuite, nu surprinde şi nu schimbă prea mult starea de lucruri, dimpotrivă, se poate vorbi de o colaborare firească între localnici şi noii veniţi, care a avut drept consecinţă — probabil — un proces de asimilare a indigenilor manifestat în cultura materială prin tendinţa de micşorare a uneltelor şi prin făurirea din silex local chiar a unor rare piese microlitice.

Pe temeiul celor arătate mai sus considerăm primul nivel de cultură ca premergător neoliticului, aparţinînd unor populaţii care pe lîngă vînătoare şi cules, se îndeletniceau în mod sigur şi cu prelucrarea lemnului. În strînsă legătură cu această ultimă ocupaţie şi de asemenea prin prezenţa unor unelte de piatră — se poate admite că se îndeletniceau şi cu un început foarte primitiv

---

[1] P. I. Boriskovski, *Le Paléolithique de l'Ukraine*, în *Annales du service d'information géologique du BRGGM*, nr. 27, 1958, p. 271—276.

de cultivare a plantelor; acest prim nivel îl atribuim aşa-numitului precampignian sau campignian arhaic. Al doilea nivel de cultură îl atribuim unui campignian neolitizat, nu unui campignian clasic care ar trebui să comporte uneltele caracteristice, picul şi tranşetul, cu toate că prezenţa obligatorie a acestora — mai ales în aşezările de suprafaţă — este încă discutabilă[1]. Atît la Lapoş cît şi în raionul Piatra Neamţ, lipsesc picurile necesare în general pentru puţurile de exploatare a silexului, ceea ce nu este cazul în aşezările noastre, iar tranşetul e înlocuit cu acele topoare primitive care în ultima instanţă pot să reprezinte unul din stadiile tipologice şi cronologice ale evoluţiei tranşetului[2]. După Salmon, tranşetele sînt considerate ca rezultat al « primelor eforturi umane în căutarea unui tăiş al toporului »[3]. În acest sens, topoarele noastre nu fac excepţie.

Credem că nu e inutil de a prezenta pe scurt situaţia mult discutatului campignian.

Termenul de campignian a fost dat de către Ph. Salmon în 1886, descoperirilor din 1872 de la Campigny (comună în Blangy sur Bresle) efectuate de fraţii Morgan, pentru a desemna o nouă cultură preistorică ce ar data înaintea pietrei şlefuite. Mai tîrziu s-a dovedit însă că stratul de cultură de la Campigny este mult mai nou, asociat cu ceramică aparţinînd începutului epocii bronzului şi cu piatră şlefuită[4]. Cu toate acestea termenul se foloseşte pînă în zilele noastre şi are în vedere o cultură care, cronologic şi cultural, face legătura între epipaleolitic şi neolitic, sau după cum spune Movius, campignianul nu este nici epipaleolitic tîrziu dar nici protoneolitic[5].

Pentru această datare pledează şi situaţia stratigrafică a campignianului în diferite părţi ale Europei.

În nordul şi centrul U.R.S.S. cultura cu macrolite se dezvoltă pe baza unor culturi epipaleolitice aziloswideriene[6]. În sudul U.R.S.S. alături de culturile cu inventar microlitic, se întîlnesc grupe întregi de aşezări de tip campignian [7]. Voevodski, cu prudenţa-i cunoscută, deşi îi considera pe purtătorii de macrolite avansaţi tardenoisienilor, totuşi, neavînd date suficiente, nu ne poate spune care elemente sînt mai noi şi care mai vechi. În schimb, Sibilev — referindu-se la descoperirile de la Iziumşcina I — ne spune clar că macrolitele suprapun microlitele şi că la început cultura microlitică a fost curată apoi au apărut macrolitele şi microlitele s-au transformat în material ajutător [8].

În nordul Europei, macrolitele se grefează pe culturile epipaleolitice ale Maglemosianului şi ale Finmarkianului şi reprezintă o creaţie cerută de noile

[1] L. Cayeux, *Les occupations campigniennes et post-campigniennes de la plaine de Gommerville (Seine-Maritime)*, în *Bull. Soc. Pr. Fr.*, tom. LIV, fasc. 7—8, 1957, p. 412—4.

[2] P. P. Efimenko, *Первобытное общество*, Kiev, 1953, p. 379. Vezi şi C. Maviglia, *Nuovi stazioni Campignane lungo il torrente Nèvola e la probabile cronologia del Campignano in Italia*, în *Rivista di scienze preistoriche*, vol. IV, fasc. 1—2, Spinelli-Firenze, 1949, p. 58.

[3] Louis-René Nougier, *Les civilisations campigniennes en Europe occidentale*, Toulouse (Édouard Privot), 1950, p. 519.

[4] *Ibidem*.

[5] Stuart Piggott, *Neolithic cultures*, Cambridge University Press, 1954, p. 277.

[6] M. V. Voevodski, *К вопросу о развитии эпипалеолита в Восточной Европе*, în *SA*, 5, 1940, p. 144—150.

[7] *Ibidem*.

[8] N. V. Sibilev, *Эпипалеолит Изюмщины и его отношение к позднейшим культурам*, în *SA*, 5, 1940, p. 275—277.

condiţii biologice, pentru lupta omului cu pădurea — care a invadat în postglaciar — pentru prelucrarea lemnului şi a uneltelor agricole[1].

În sudul Germaniei, în regiunile mlăştinoase ale Dunării, macrolitele apar în treimea superioară a straturilor de cultură cu unelte microlitice tardenoisiene. Demn de reţinut e faptul că o dată cu apariţia în regiune a ceramicii liniare timpurii macrolitele dispar[2].

La Lapoş, situaţia se prezintă cu totul invers: macrolitele se situează la bază iar în partea superioară apar microlitele însoţite însă de ceramică şi topoare şlefuite.

De unde în regiunile amintite macrolitele reprezintă un aport străin care se grefează pe culturi locale microlitice, la Lapoş, dimpotrivă, microlitele reprezintă elementul străin care constituie în acelaşi timp, pînă în stadiul actual al cercetărilor, şi prima dovadă a unei influenţe străine semnalată în această regiune, care pare că a fost izolată de-a lungul întregului paleolitic superior.

Asupra ariei de dezvoltare a acestor culturi macrolitice campigniene se duc încă multe discuţii. Cea mai răspîndită opinie este că această cultură s-ar fi format undeva în est, fie dincolo de Urali, dezvoltîndu-se din paleolitic superior neeuropean[3], fie în centrul U.R.S.S. între Nipru şi Volga[4], şi ar fi pătruns prin nordul Europei pînă în Franţa şi de aici în atelierele de pe rîul Nèvola în Italia[5].

Este totuşi greu de admis, fără nici o rezervă, că această cultură care caracterizează o etapă culturală precisă şi relativ de scurtă durată să fi avut o forţă de difuziune atît de mare încît să cuprindă o arie aşa de largă.

Pentru ţara noastră şi în special pentru Lapoş această teorie este greu de admis. Drumul din centrul U.R.S.S. era barat în vremea aceasta de Kostenkianul final care ocupa tot nord-estul ţării noastre. Dacă totuşi un anumit grup s-ar fi strecurat din sudul U.R.S.S. ar fi trebuit să vină însoţit de elemente ale tardenoisianului pontic, aşa cum se prezintă situaţia acolo.

Mult mai acceptabilă ni se pare — pentru ţara noastră — teoria dezvoltării campignianului pe tradiţii paleolitice vechi locale[6] şi mai ales — credem noi — în acele regiuni unde, din cine ştie ce cauze, paleoliticul a fost mai puţin sau de loc afectat de influenţe ale unor culturi străine. De aceea socotim foarte potrivită prudenţa lui Nougier, care se ocupă cu problema campignianului occidental, de a socoti centrul U.R.S.S. ca una din ariile de formare a campignianului[7]. În acest sens, este semnificativă atribuirea aşezării de platou de la Grande-Mare à Dollemard în Franţa unui campignian regional[8].

Pentru Lapoş situaţia e mult mai simplă şi mult mai clară. Sîntem într-o regiune unde paleoliticul superior — puţin cunoscut într-adevăr — nu cunoaşte deocamdată influenţe culturale străine care să fi intervenit în dezvoltarea lui

---

[1] Louis-René Nougier, *op. cit.*, p. 520.

[2] Hermann Josef Seitz, *Zum Vorkommen mezolithischer Beile, Spalter und Pikel in Süddeutschland*, în *Quartär*, 7—8, Bonn, 1956, p. 152.

[3] C. Maniglia, *op. cit.*, p. 59.

[4] Louis-René Nougier, *op. cit.*, p. 520.

[5] C. Maniglia, *op. cit.*, p. 63.

[6] *Ibidem*.

[7] Louis-René Nougier, *loc. cit.*

[8] Louis Cayeux, *Les industries précampigniennes du pays de Caux et leurs différents aspects*, în *Bull. Soc. Pr. Fr.*, tom. LVI, fasc. 1—2.

normală. În atelierele de silex de la Malul Roşu — Giurgiu şi Ciuperceni — Turnu Măgurele, atribuite fără nici o îndoială ultimul stadiu al Würmului, putem stabili originile dezvoltării campignianului vechi de la Lapoş. Unele forme de unelte precum şi tehnica de prelucrare a silexului din aceste ateliere paleolitice au stat fără îndoială la baza macrolitelor de la Lapoş.

Pentru Piatra Neamţ însă problema originii campignianului în această regiune rămîne încă deschisă pînă la efectuarea unor săpături arheologice mai cuprinzătoare.

În încheiere, ţinem să stabilim că atît campignianul de la Lapoş cît şi cel de la Piatra Neamţ nu au stat totuşi la baza dezvoltării neoliticului nostru. Ca şi în sudul Germaniei, la apariţia culturilor neolitice timpurii, macrolitele dispar şi probabil vor reapare la sfîrşitul neoliticului în regiunea de nord-est a ţării noastre, cu forme mult evoluate de topoare de silex cioplite şi şlefuite, sub influenţa regiunilor nord-estice sau nordice [1].

FL. MOGOŞANU şi M. BITIRI

ОТНОСИТЕЛЬНО НАЛИЧИЯ КАМПИНИЙСКОГО ПЕРИОДА В РУМЫНИИ

РЕЗЮМЕ

Археологические открытия, сделанные в Лапоше (обл. Плоешти), а также в районе Пятра Нямц (обл. Бакэу) привели к отождествлению некоторых поселений-мастерских, принадлежащих к одному областному кампинийскому периоду.

В результате раскопок и исследований были собраны тысячи отщепов и остатков от обработки кремня. Отщепы в большинстве своем являются макролитами и воскрешают — в необычной для данного периода форме — клактонианско-мустьерскую технику оббивки.

Грубо сделанные и найденные в небольшом количестве орудия состоят из массивных скребков мустьерского облика, отщепов, зазубренных с одной стороны, нуклесовидных орудий, больших резцов срединного типа, разных скребков и нескольких примитивных топоров. Эти топоры имеют вид толстых отщепов, причем следует отметить, что при их изготовлении стремились путем чередующихся ударов по одному из концов получить острие квазитопора. Мы рассматриваем эти топоры как одну из типологических и хронологических стадий эволюции резака.

В Лапоше, где были произведены обширные раскопки, установлены два культурных слоя: первый — архаический кампинийский слой, сходный со слоем, открытым в районе Пятра Нямц; второй, в котором

[1] А. Флореску, *К вопросу о кремневых топорах в Молдове*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 79—102.

наблюдаются элементы, привнесенные каким-то посторонним неолитическим населением, и тенденция к уменьшению размеров орудий, относится к капинийскому периоду, заходящему в неолит. Следует заметить, что вклад неолитических племен состоит из примитивной керамики, отделанных топоров, а также микролитических и геометрических кремневых орудий.

Ввиду того, что в рассматриваемой зоне существуют мастерские с микролитическим оборудованием, с достоверностью относящиеся к поздней конечной палеолитической эпохе, авторы считают возможным, что этот кампинийский период развился из местных культурных источников в результате приспособления к новым биологическим условиям.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Кремневые и песчаниковые орудия, найденные в Лапоше и в районе Пятра Нямц: 1—4, скребки; 5—7, нуклесовидные орудия; 8—10, примитивные топоры; 11—13, резцы.

Рис. 2. — Кремневые орудия из Лапоша: 1, наконечник мустьерской эпохи; 2, скребок; 3—13, скребла.

Рис. 3. — Неолитические керамические орудия и фрагменты из Лапоша: 1—3, маленькие скребки; 4—5, трапеции; 6, резец; 7—9, шлифованные топоры; 10—11, керамика.

SUR LA PRÉSENCE DU CAMPIGNIEN EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les découvertes archéologiques de Lapoş (rég. de Ploieşti) et celles du district de Piatra Neamţ (rég. de Bacău) ont donné lieu à l'identification d'établissements-ateliers appartenant à un campignien régional.

On y a recueilli des milliers d'éclats et de déchets du travail de silex. Les éclats sont en général macrolithiques et évoquent curieusement — étant donné l'époque — la technique de taille clactonienne-moustérienne.

L'outillage, le plus souvent grossier et en quantité réduite, consiste en racloirs massifs d'aspect moustéroïde, éclats à un seul bord dentelé, outils nucléiformes (rabots), grands burins de type médian, différents types de grattoirs et quelques haches primitives. Ces dernières se présentent sous forme de gros éclats, dont une extrémité porte la marque des coups successifs qui lui ont été appliqués afin de lui donner le tranchant d'une hache. Elles correspondent, d'après les auteurs, à l'un des stades typologiques et chronologiques de l'évolution du tranchet.

A Lapoş, où l'on a pratiqué des fouilles étendues, on a établi la présence de deux niveaux de culture: un niveau assigné, ainsi que celui de Piatra Neamţ, au campignien archaïque ou au précampignien, et un second niveau, où l'on constate l'influence d'une population néolithique étrangère et une tendance à la microlithisation de l'outillage, niveau attribué à un campignien néolithisé.

L'apport néolithique est constitué par une céramique primitive, des haches en pierre polie et des outils en silex microlithiques à formes géométriques.

Etant donné l'existence dans la région d'ateliers à outillage macrolithique appartenant de façon certaine au paléolithique supérieur final, les auteurs estiment que le campignien en question a dû se développer à partir du fonds culturel local et représente une adaptation de celui-ci aux nouvelles conditions biologiques.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Outils en silex et en grès, de Lapoş et du distr. de Piatra Neamţ. 1—4, racloirs; 5—7, rabots; 8—10, haches primitives; 11—13, burins.

Fig. 2. — Outils en silex, de Lapoş. 1, pointe moustérienne; 2, grattoirs à bec; 3—13, grattoirs.

Fig. 3. — Outils et tessons de céramique néolithique de Lapoş. 1—3, petits grattoirs; 4—5, trapèzes; 6, burin; 7—9, haches polies; 10—11, céramique.

CÎTEVA PROBLEME ALE CULTURII VERBICIOARA *

Între anii 1949—1957 au fost întreprinse săpături arheologice ample la Verbicioara, com. Verbiţa, r. Calafat, reg. Oltenia. Alte cercetări mai restrînse erau efectuate la Verbiţa, Orodel, Gubaucea, Almăju, iar în anii următori (1958—1960) la Vlădeşti, r. Rîmnicu-Vîlcea, Govora şi Slatina. Descoperiri întîmplătoare aveau să iasă la lumină de-a lungul Dunării şi mai la sud de Slatina, la Ipoteşti, pe stînga Oltului. Documentarea arheologică dobîndită în urma acestor cercetări dezvăluia prezenţa în sud-vestul ţării noastre a unui complex cultural necunoscut pînă acum 12 ani: e vorba de *cultura Verbicioara*, pentru care s-a folosit cîtva timp şi denumirea de cultura Verbicioara III, întrucît în anii 1949—1950, materialele aparţinînd acestei culturi fuseseră descoperite numai în stratul III din aşezarea principală de la Verbicioara (A) [1]. Ulterior s-a constatat că, în ordinea succesiunii straturilor de cultură de pe aceeaşi aşezare, acela care conţine documentarea referitoare la cultura Verbicioara este stratul VI. Nu mai folosim nici denumirea de cultura Verbicioara I, fiindcă s-a dovedit că al doilea strat de la Verbicioara (aşezarea A), care suprapune stratul I cu cultura Starčevo-Criş, conţine materiale caracteristice fazei vechi a culturii Vinča.

Deşi cercetările pe teren şi studiul descoperirilor nu s-au încheiat, pentru a se putea trece astfel la o prezentare monografică, totuşi sîntem în prezent în situaţia de a formula încă de pe acum unele concluzii valabile privind originea, răspîndirea, evoluţia, cronologia şi raporturile culturii Verbicioara cu celelalte culturi ale epocii bronzului de pe teritoriul ţării noastre şi din regiunile învecinate din R. P. Bulgaria şi R. P. F. Iugoslavia.

Cît priveşte aria de răspîndire, comunităţile tribale ale culturii Verbicioara au locuit în principal pe teritoriul Olteniei de azi. Cultura Verbicioara este

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea Ştiinţifică a Institutului de Arheologie din mai 1961.

[1] A se vedea rapoartele preliminare de săpături: *SCIV*, I, 1950, p. 103—107; *SCIV*, II, 1, 1951, p. 229—245; *SCIV*, III. 1952, p. 141—157; *Materiale*, III, 1957, p. 179—185. O scurtă prezentare, în *Istoria Romîniei*, I, 1961, p. 106—107 (I. Nestor). O prezentare, pe un plan mai general, am dat cu o altă ocazie: D. Berciu, *Die Verbicioara — Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur*, în *Dacia*, N.S.,V. (sub tipar). La Verbicioara există următoarea succesiune de straturi şi culturi: stratul 1 = cultura Starčevo-Criş; 2 = cultura Vinča; 3 = cultura Sălcuţa; 4 = cultura Coţofeni; 5 = cultura Glina III; 6 = cultura Verbicioara.

cultura reprezentativă a epocii bronzului din provincia din dreapta Oltului. Dar nu numai din punct de vedere chorologic, ci şi în ceea ce priveşte rolul jucat de purtătorii acestei culturi în epoca mijlocie şi tîrzie a bronzului şi în perioade de tranziţie la prima epocă a fierului îndreptăţesc aprecierea ei ca o cultură de bază a epocii respective din provincia dintre Olt şi Dunăre, cu toate că în aceeaşi vreme se dezvolta în sud-vestul Olteniei cultura cu « cîmpuri de urne » Gîrla Mare-Vatina, legată de marele complex « pannonic » de pe Dunărea mijlocie.

Aşezări sau materiale de factură Verbicioara au fost descoperite din valea Dunării pînă în nordul Olteniei, în munţi. Amintim aci doar pe cele de la Gogoşu, Cetate (r. Calafat), Săpata (pe Balta Cîrna), Fărcaşul de Sus (r. Caracal), Almăju (r. Craiova), Baia-de-Fier în munţii Gorjului şi Ferigele, com. Costeşti (r. Horezu). La răsărit de Olt, au fost descoperite pînă acum aşezări ale comunităţilor Verbicioara la Slatina, Ipoteşti, şi Găneasa, r. Slatina. La periferia estică a ariei sale de răspîndire, cultura Verbicioara venea în contact cu cultura Tei din Muntenia, iar prin trecătorile Carpaţilor, în special pe valea Oltului şi a Jiului, se făcea legătura cu cultura Wietenberg. Descoperirile de la Băile Herculane [1] şi Vişagu, r. Lugoj [2], precum şi alte descoperiri şi mai vechi [3] dovedesc că aria culturii Verbicioara — într-o anumită etapă a evoluţiei sale — a cuprins cel puţin o parte a teritoriului Banatului de azi.

Deosebit de importante pentru problema chorologică sînt descoperirile făcute de arheologii bulgari la Devetaki, pe rîul Ossam, raionul Loveč, în peştera Devetaşkata, unde s-a dat peste un bogat strat de cultură Verbicioara, în interiorul căruia se pot distinge cîteva niveluri[4]. Se documentează astfel prezenţa culturii Verbicioara în nord-vestul Bulgariei, adică într-o regiune care atît în neolitic cît şi în perioada de tranziţie la epoca bronzului şi în epoca fierului a fost mereu şi puternic angrenată în unitatea etno-culturală ce acoperea Oltenia şi Banatul romîn şi iugoslav. Prin intermediul culturilor epocii bronzului din Bulgaria, oamenii culturii Verbicioara puteau întreţine raporturi de schimb şi de altă natură cu comunităţile din sud şi sud-est, care se aflau în acea vreme pe o treaptă de dezvoltare social-economică mai înaltă. Datorită împrejurării că aria culturii Verbicioara se extindea — după cum se vede — şi la apus de Porţile de Fier, *în aria* propriu-zisă a culturii Vatina de acolo cît şi în aceea a aspectului Gîrla Mare din Oltenia, se înţelege de la sine că cele mai strînse legături pe care le-au avut comunităţile culturii Verbicioara au fost acelea cu purtătorii complexului cultural Vatina-Gîrla Mare, şi, în al doilea rînd, cu aceia ai culturii Pecica din bazinul inferior al Mureşului.

Multe probleme pe care le ridică noul complex cultural descoperit în 1949 vor trebui studiate în funcţie de aria de răspîndire a sa. Mai ales problema formării sale şi aceea a raporturilor cu culturile înconjurătoare nu vor putea fi lămurite fără a ţine seama de poziţia geografică a culturii Verbicioara, care apare şi se dezvoltă într-o regiune de straturi şi substraturi diverse, de influenţe felurite, de între-

---

[1] *Materiale*, III, 1957, p. 56, fig. 4.
[2] *Materiale*, VII, 1961, p. 160.
[3] Cf. D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*... (sub tipar).
[4] V. Mikov şi N. Djambazov, *Devetaškata Peštera*, Sofia, 1960, p. 99 şi urm., fig. 81—86, 94—97, 100.

pătrunderi active şi numeroase, regiune din care, spre sfîrşitul epocii bronzului, vor porni acele deplasări de comunităţi tribale şi unional-tribale ce premerg, la Dunărea de mijloc şi la est de Porţile de Fier, marea « migraţie » sau « invazie egeeană », a « oamenilor mării », pe care izvoarele scrise de la sfîrşitul mileniului

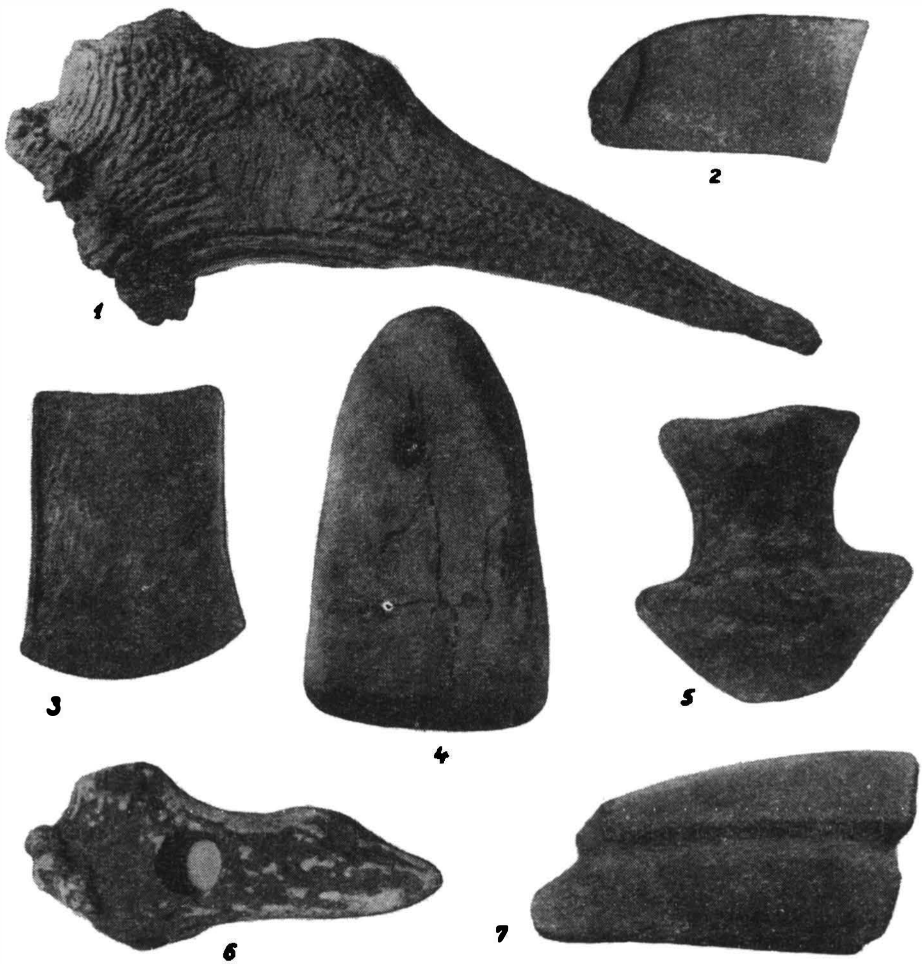

Fig. 1. — Verbicioara; 1,6 « brăzdar » din corn de cerb; 2,7, cuţite curbe din gresie; 3, secure plată de bronz; 4, «suport» de frigare; 5, fusaiolă de lut.

al II-lea î.e.n. ale orientului antic o înregistrau şi care a afectat, după cît se pare, deopotrivă regiunea carpato-dunăreană.

Cît priveşte conţinutul culturii Verbicioara, acesta este în prezent destul de mulţumitor cunoscut. Tipul de aşezare principal este cel de terasă şi de înălţime, uneori recurgîndu-se, ca la aşezarea *A* de la Verbicioara, la un mijloc de apărare

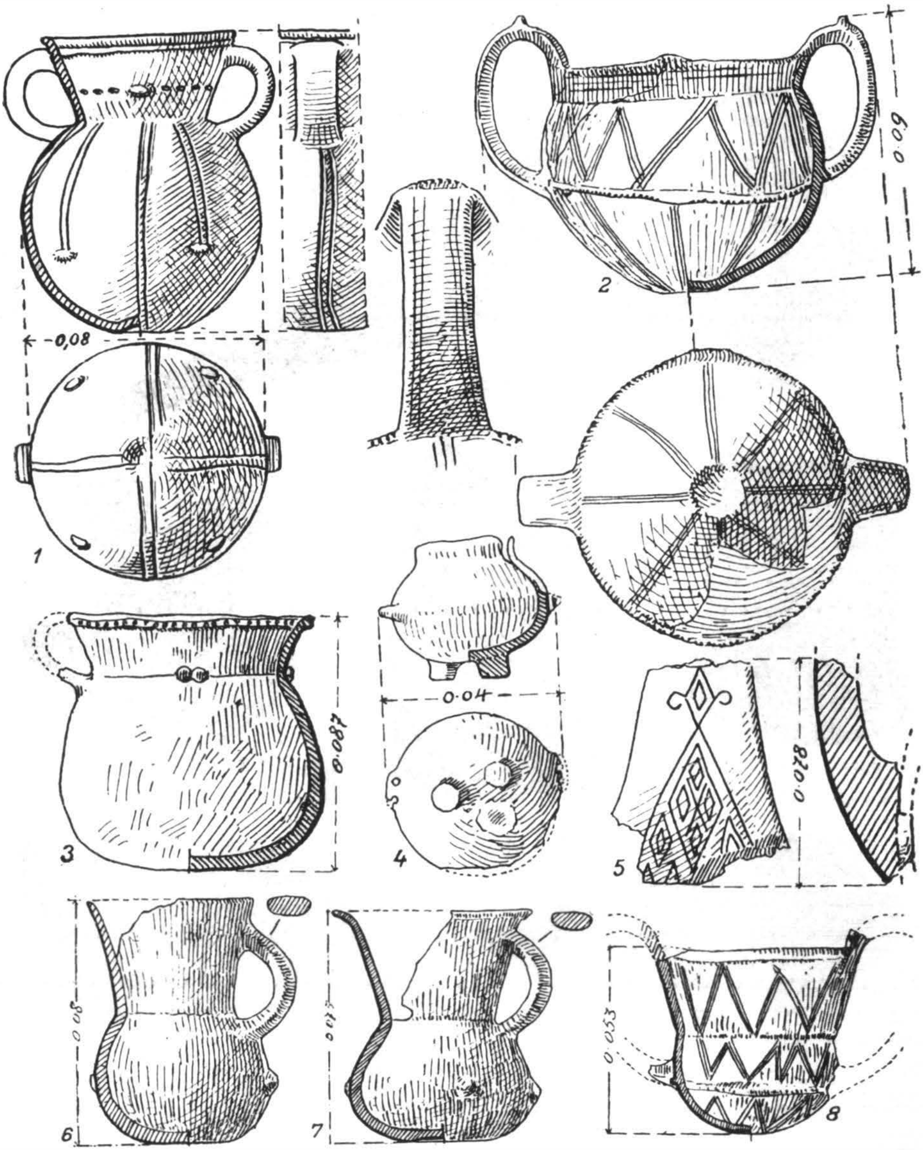

Fig. 2. — Verbicioara; vase (1—4, 6—8) şi fragment ceramic (5).

artificială, aceea a şanţurilor săpate în locul cel mai expus accesului. În valea Dunării, aglomerările culturii de care este vorba se găsesc în imediata apropiere a apei. Al treilea tip de locuire — uneori vremelnică în cadrul fenomenului sezonier — este acela de peşteră. Reamintim peşterile de la Baia-de-Fier, Băile Herculane şi Devetaşkata Peştera. Către sfîrşitul dezvoltării culturii Verbicioara, atunci cînd familia patriarhală s-a consolidat şi mai puternic ca celulă economică a societăţii respective, începe să se răspîndească tipul de aşezare numit « cenuşar » (zolnik) care este de fapt o aglomerare de trei-şapte gospodării de mari familii patriarhale, aşa cum ni se înfăţişează cea de la Orodel unde au fost identificate şapte asemenea « cenuşare » (mici movile, conţinînd în stratul de cultură multă cenuşă). Noul mod de aşezare — întîlnit în acelaşi timp şi în alte culturi, de pildă în cultura Tei — dezvăluie o orientare şi mai pronunţată decît pînă atunci către păstorit a comunităţilor culturii Verbicioara, care fuseseră în principal crescătoare de vite, agricultura primitivă ocupînd în economia lor un loc secundar. Aceste schimbări se încadrează în fenomenul general din perioada de încheiere a epocii bronzului şi de trecere la prima epocă a fierului, el devenind o caracteristică importantă a purtătorilor culturii Noua şi în orizonturile cultural-istorice sincronice de pe restul teritoriului ţării noastre. Descoperirea unor numeroase « brăzdare » din corn de cerb în aşezarea de la Verbicioara şi îndeosebi în nivelul corespunzînd perioadei mijlocii de dezvoltare a acestei culturi (fig. 1/1), dovedeşte că, în anumite perioade, agricultura primitivă a putut să ioace şi ea un rol destul de important.

Deşi ne găsim în plină epocă a bronzului, totuşi obiectele din acest metal sînt excepţional de rare în cultura Verbicioara. Se confirmă deci şi de data aceasta constatarea că pentru definirea epocii bronzului din istoria orînduirii comunei primitive nu este suficient să se ia în considerare numai metalurgia bronzului (la fel şi pentru epoca fierului), ci trebuie să se ţină seama de dezvoltarea generală a forţelor de producţie din perioada respectivă. Au fost descoperite cîteva sule de bronz, un ac de tip « cipriot » şi o secure plată, scundă, cu marginile ridicate (fig. 1/3). Aceasta a fost găsită la baza stratului de cultură Verbicioara de pe aşezarea B de la Verbicioara şi imediat deasupra stratului cu cultură Glina III.

În faza timpurie a culturii Verbicioara sînt răspîndite cuţitele curbe de piatră (fig. 1/2, 7), care vin din perioada anterioară, precum şi topoare-ciocane şi ciocane cu « şănţuleţ ». Uneltele de silex sînt cele curente în epoca bronzului. În aşezarea de la Verbicioara au fost descoperite foarte multe « brăzdare » din corn de cerb, care uneori au apărut în adevărate depozite, la un loc cu materialul din care trebuiau lucrate sau cu exemplare ce urmau a fi finisate.

Ca arme, semnalăm cîteva măciuci din piatră dură, de o formă rotundă şi prevăzute cu patru lobi.

Elementul inventaric deosebitor al conţinutului culturii Verbicioara este ceramica, întocmai ca şi în celelalte culturi. Din punct de vedere tehnic se deosebeşte o specie ceramică foarte fină, de culoare neagră, neagră-brună sau cărămizie, o altă specie fină şi o a treia de factură primitivă. Cît priveşte formele, amintim aici doar unele tipuri principale[1]. Cea mai răspîndită este ceaşca avînd două torţi supraînălţate (fig. 2/2, 8; fig. 3/1—5; fig. 4). Torţile au de obicei o prelun-

[1] În studiul nostru din revista *Dacia*, semnalat mai înainte, am stăruit asupra mai multor forme.

gire în formă de buton sau în forma unui cap de pasăre stilizat foarte mult. Altă dată ele se resfrîng foarte elegant, formînd o arcuire caracteristică. În două cazuri apare pe umărul torţii un relief tranversal (fig. 2/2).

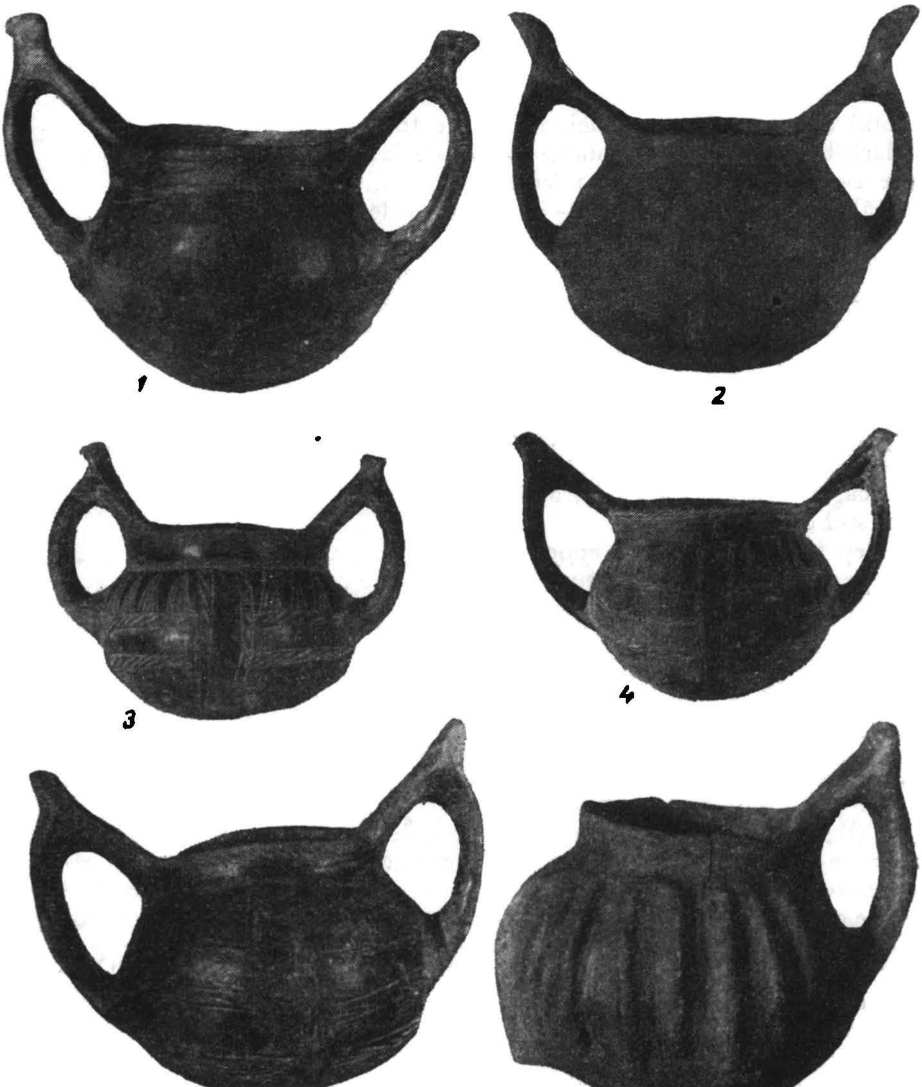

Fig. 3. — Verbicioara; vase cu două torţi supraînălţate (1—5) şi cu o toartă înaltă (6).

Într-o anumită etapă a evoluţiei se răspîndeşte tipul de vas cu două torţi aşezate sub buza vasului şi avînd o formă de «clepsidră» (fig. 2/1). Pentru o epocă mai timpurie sînt tipice ceşcuţele cu o toartă, corp globular şi gît în formă

de trunchi de con răsturnat (fig. 2/6 – 7). Nu lipsesc nici ceştile cu o toartă supraînălţată (fig. 3/6). Se întîlnesc de asemenea vase mici cu piciorușe, străchini cu buza « în colţuri », ca şi exemplarele din cultura Gîrla Mare şi Wietenberg, castroane adînci, capace, cupe cu picior, « urne » cu corpul bombat şi gît scurt sau « urne » de tipul zis « cu etaj », similare în parte, dar în strînsă legătură desigur, cu cele din cultura Vatina-Gîrla Mare, cești cu buza oblică, vase-miniaturi, vase-cuptor [1] de origine sudică şi care sînt răspîndite din Macedonia [2] pînă în Ungaria şi Slovacia, precum şi în cultura Otomani din Romînia [3].

Ornamentarea ceramicii Verbicioara are un pronunţat caracter geometric, motivul decorativ în formă de spirală fiind destul de rar. De reţinut însă că acesta totuşi nu lipseşte. Se folosesc, în tehnica inciziei şi incrustaţiei, motive ornamentale în formă de triunghi, de romb sau cercuri concentrice. Uneori cercurile au în jurul lor un decor în formă de raze, subliniindu-se prin aceasta şi mai mult simbolul soarelui, în legătură cu care stă cercul. Într-o perioadă mai tîrzie se răspîndeşte meandrul (fig. 4/1), care, încet, încet se fărîmiţează. Motivele decorative simple formează uneori unităţi ornamentale în felul metopelor.

Pînă în prezent s-a făcut constatarea că oamenii culturii Verbicioara au practicat la început ritul înhumaţiei în poziţie chircită şi ulterior au trecut la incineraţie, aşa cum s-a dovedit la Verbicioara şi la Vişagu-Banat.

Cunoaşterea conţinutului culturii Verbicioara uşurează şi rezolvarea altor probleme. În primul rînd trebuie fixat însă locul ocupat de această cultură în scara cronologiei relative a epocii bronzului şi în raport cu celelalte culturi întîlnite în aria sa de răspîndire. În această privinţă s-a dovedit, datorită cercetărilor făcute în aşezarea eponimă, că stratul conţinînd materiale caracteristice culturii Verbicioara suprapune direct stratul cu cultură Glina III din perioada timpurie a bronzului, care a fost răspîndită de asemenea în toată Oltenia [4]. Cum materialele tipice Verbicioara au fost descoperite din valea Dunării pînă în peşterile Gorjului şi la nord de Rîmnicu-Vîlcea, reiese că faza cea mai veche a culturii Verbicioara din Oltenia urmează în timp după cultura Glina III. Rămîne a se lămuri însă pe viitor problema periodizării acesteia, întrucît, cel puţin în unele regiuni ale Olteniei pare a lipsi o anumită fază a culturii Glina III. În Banat, problema are un alt aspect. La vest de Porţile de Fier nu a fost descoperită cultura Glina III, iar complexele sincronice ei nu au fost încă deplin lămurite. În orice caz, în spaţiul de care este vorba, a existat în perioada de tranziţie la epoca bronzului un fond eterogen pe baza căruia aveau să ia naştere, în urma unui proces complicat, culturile epocii bronzului. Se poate spune totuşi că în Banat şi în bazinul inferior al Mureşului, iniţierea procesului formării culturii Verbicioara este ulterior complexelor culturale de tranziţie (Baden-Pécel, Coţofeni, Vučedol) şi că un atare proces s-a desfăşurat ulterior, parţial sincronic, cu cultura Glina III de la est de Porţile de Fier.

La sud de Dunăre, cercetările privind cultura Verbicioara sînt abia la început [5], această cultură fiind identificată aci de noi abia în 1958 în peştera de la Devetaki,

---

[1] *SCIV*, III, 1952, p. 151, fig. 10.

[2] W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambride, 1939, p. 125, pl. XXII/474.

[3] Vezi bibliografia şi discuţiile în studiul nostru, *Die Verbicioara-Kultur* . . .

[4] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 97 şi urm., fig. 105.

[5] Descoperirile din Peştera Devetaškata de lîngă Loveč (*Izvestiia Institut*, V, 1928—1929, p. 316, fig. 179) aparţin culturii Verbicioara, şi nu culturii Tei.

unde întîlnim deocamdată singura locuire mai îndelungată de caracter Verbicioara. Există în peştera amintită un strat Sălcuţa, faza tîrzie, care este suprapus de un orizont căruia îi aparţin unele fragmente ceramice caracteristice culturii

Fig. 4. — Govora-sat; două vase din « depozitul » de vase.

Cernavoda din Romînia şi aspectului Ezero din Bulgaria.' Orizontului cultural Cernavoda-Ezero îi urmează direct, nemijlocit, un nivel cu materiale datînd din

faza timpurie a culturii Verbicioara. Această constatare fixează raportul cronologic al culturii Verbicioara faţă de complexul Cernavoda.

Cît priveşte limita de sus a evoluţiei culturii Verbicioara, aceasta este fixată, pe de o parte de întreaga dezvoltare a culturii respective, care se prelungeşte în provincia din dreapta Oltului, pînă în pragul primei epoci a fierului — ca şi

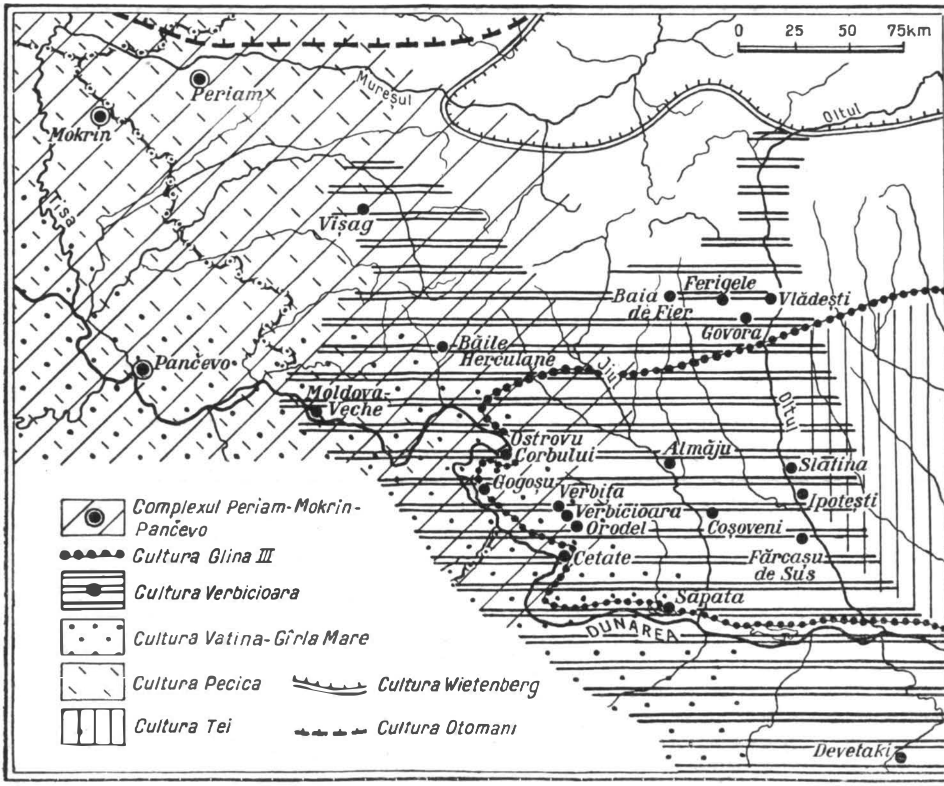

Fig. 5. — Harta răspîndirii culturii Verbicioara.

aceea a culturii Vatina-Gîrla Mare, Tei şi Pecica — iar pe de alta de observaţiile stratigrafice şi tipologice, la care se adaugă profundele transformări social-economice de la sfîrşitul epocii bronzului, care se oglindesc în documentarea arheologică referitoare la ultima etapă a culturii Verbicioara şi constituie, precum se ştie, premisele începutului primei epoci a fierului. Astfel, săpăturile de la Verbicioara, Orodel şi Gubaucea au arătat că ultimei faze a culturii Verbicioara (v. mai jos) îi urmează un orizont cultural mixt, de factura Vatina-Gîrla Mare, cu care se încheie epoca bronzului în Oltenia.

În felul acesta, tot răstimpul de la sfîrşitul evoluţiei culturii Glina III în Oltenia şi pînă la formarea complexului timpuriu-hallstattian local este acoperit de dezvoltarea, neîntreruptă, a culturii Verbicioara. În funcţie de sistemul cronologic central-european se poate spune că evoluţia culturii Verbicioara corespunde

fazelor B, C şi D după P. Reinecke. Începuturile sale trebuie însă puse încă din perioada Reinecke A_2, cum se va vedea imediat.

Problema periodizării culturii Verbicioara este în linii generale rezolvată. Viitoarele cercetări pot aduce, desigur, completări şi unele modificări neînsemnate. Grosimea stratului de cultură din aşezările în care s-au făcut săpături pînă acum are aproximativ 1 m. În cel mai de jos nivel al stratului de cultură de la Verbicioara s-a dat peste o ceramică, ale cărei forme, decor şi tehnică documentează *faza Verbicioara I*, care este cea mai veche fază a acestei culturi (fig. 2/2, 6—8), căreia îi aparţin de asemenea cuţitele curbe de piatră şi securea plată de bronz cu marginile uşor ridicate. *Faza Verbicioara II* se caracterizează în special prin prezenţa în nivelul respectiv a tipului de vas-clepsidră (fig. 2/1), despre care s-a vorbit mai înainte. În perioada următoare, — *Verbicioara III*, — se răspîndesc vasele cu două torţi supraînălţate, atît de caracteristice culturii Verbicioara, cît şi ceştile cu o toartă (fig. 3/1—6) şi numeroasele « brăzdare » din corn de cerb. În *faza Verbicioara IV* rămîn, în cantităţi mari, vasele cu două torţi, dar ele cunosc acum noi variante[1] şi noi elemente decorative, printre care meandrul (fig. 4/1), de o formă întîlnită deopotrivă în cultura Wietenberg[2] şi Tei[3], dar şi aci tot într-o perioadă tîrzie a evoluţiei celor două culturi. În faza aceasta se fac din ce în ce mai puternic simţite influenţele culturii Gîrla Mare, care răzbat, prin intermediul culturii Verbicioara mai degrabă decît direct, deopotrivă şi în cultura Tei de la răsărit de Olt, unde avem de-a face începînd de acum, cu manifestări similare, al căror număr sporeşte mereu, legînd tot mai strîns comunităţile celor trei culturi: Gîrla Mare, Verbicioara şi Tei.

În săpăturile de la Orodel, Gubaucea şi Vlădeşti, în parte şi prin cele de la Verbicioara, a fost sesizat un nou orizont cultural, pe care, putem încă să-l numim *Verbicioara V*, numai în sensul că fondul Verbicioara constituie componenta principală, cel puţin în subfaza V*a*, pe cînd în cea imediat următoare — V*b* — fondul culturii Gîrla Mare este acela care începe să dea aspectul caracteristic. Acum se generalizează noul mod de viaţă legat de păstorit, ca ramură principală a economiei şi se răspîndeşte tipul de aşezare în formă de sălaşe. Subfazei V*a* i se atribuie şi inelul de buclă din aur descoperit în umplutura şanţului de apărare al aşezării A de la Verbicioara. Subfaza V*a* este sincronică cu subfaza Tei V*a* (prima parte a aspectului Fundeni-1958)[4] şi cu orizontul Vlădeşti II, care este documentat şi la Slatina. Devin din ce în ce mai frecvente cupele cu picior prevăzute cu ferestre, atît de caracteristice ceramicii complexului Vatina-Gîrla Mare. Se fragmentează meandrul[5]. Se răspîndesc torţile cu buton. În perioada V*b*, procesul unei întrepătrunderi active între comunităţile culturii Verbicioara, Gîrla Mare şi Tei devine din ce în ce mai puternic, încît se creează un orizont istoric-cultural de mixtură, Gîrla Mare-Verbicioara-Tei (a doua parte a aspectului Fundeni-1958). Se răspîndeşte o ceramică ornamentată prin incizii adînci şi late, încrustate, avînd ca motive decorative triun-

---

[1] *Materiale*, VII, 1961, p. 135, fig. 3 (« depozitul » de vase de la Govora-sat, care aparţine fazei IV).

[2] K. Horedt, în *WPZ*, XXVIII, 1941, p. 85, fig. 1/4.

[3] D. V. Rosetti, *Civilizaţia de tip Bucureşti*, Bucureşti, 1936, pl. XIII/75.

[4] Săpăturile Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti, 1958; materiale caracteristice subfazei Tei V*a* şi Tei V*b* se cunosc şi din descoperirile dinainte de al doilea război mondial.

[5] *Materiale*, VII, 1961 p. 132, fig. 1/9; pentru aspectul Fundenii-Doamnei, v. şi *Materiale*, VI, 1959, p. 762, fig. 4.

ghiuri, linii paralele, cercuri, mici adîncituri circulare, puncte adîncite etc. Profilurile vaselor, cît şi torţile lor, reprezintă un moment evolutiv mai înaintat. Paralel se răspîndeşte şi o ceramică cenuşie, cu slip cenuşiu-închis şi lustruit. Vasele din această grupă ceramică au torţi în bandă lată. Tehnica, profilurile, torţile, tratarea suprafeţei vaselor şi ornamentarea amintesc ceramica din cultura Noua şi pe aceea a orizontului Proto-Noua. Trecerea, de la orizontul *Vb* sau Gîrla Mare-Verbicioara-Tei din Oltenia şi Muntenia, se face direct la prima epocă a fierului, prin intermediul unui proces local, pe ale cărui căi nu le putem încă desluşi suficient. Un fenomen similar trebuie să se fi petrecut şi în Banat pornind din aria culturii Vatina şi Pecica, spre interiorul Transilvaniei şi introducînd, şi acolo, urna bitronconică zisă « villanoviană » (o putem numi de tip Pecica !), vasul mare în formă de fructieră cu picior înalt şi cu ferestre, canelura, slipul negru lustruit metalic etc. Toate acestea vor trece în cultura primei epoci a fierului, a cărei unitate chorologică şi omogeneitate de structură vor fi mult mai mari.

Se pare că o fuziune asemănătoare, de proporţii mai reduse, dar cu rezultate similare s-a petrecut şi între cultura Wietenberg şi Otomani, fenomenul întinzîndu-se şi în nord-estul Ungariei. În zona de care este vorba a luat naştere complexul cultural Suciu-de-Sus [1] care, cel puţin în a doua parte a evoluţiei sale, este sincronic subfazei Gîrla Mare-Verbicioara *Vb*-Tei *Vb*.

Problema sfîrşitului culturii Verbicioara, ca şi acela al culturii Vatina-Gîrla Mare din regiunea Porţilor de Fier şi al culturii Tei din Muntenia trebuie conexată cu aceea, mult mai complexă, a sfîrşitului epocii bronzului de pe teritoriul Romîniei şi ţinuturile învecinate, a perioadei de tranziţie şi a formării aici a culturii primei epoci a fierului.

Înrudită, atît prin originea sa, cît şi prin dezvoltarea mereu paralelă cu întrepătrunderi reciproce, cu cultura Vatina-Gîrla Mare — cultura Verbicioara — datorită şi marii mobilităţi caracteristice triburilor cu o economie păstorească sau predominant păstorească, — a contribuit la activarea *şi* în aria carpato-dunăreană a fenomenului de largă amploare cultural-istorică şi etnică legat de ceea ce se numeşte « marea migraţie » egeică, ale cărei preliminării se dovedesc din ce în ce mai insistent a fi fost la Dunărea de mijloc şi, într-o oarecare măsură, şi la răsărit de Porţile de Fier. Pe această cale au fost introduse în Grecia dipyloniană elemente de cultură dunăreană printre care trebuie să considerăm şi meandrul, idolii « en cloche », ceramica numită impropriu pentru Hellada « lusaciană » precum şi alte elemente[2], de care purtătorii culturii Vatina-Gîrla Mare şi în parte chiar aceia ai culturilor Verbicioara şi Tei, se arată a nu fi fost străini.

Încă de la descoperirea culturii Verbicioara în aşezarea eponimă, s-a pus problema genezei, a formării sale. Încă de pe atunci, se puteau formula doar două ipoteze : *a)* că a pătruns dinspre vest prin Porţile de Fier ; *b)* că s-a format pe loc, în Oltenia.

În lumina documentării obţinute din 1949 pînă acum, s-a lămurit treptat, treptat, şi problema formării. Unele aspecte, rămîn încă nerezolvate, dar ele au un

[1] Raionul Lăpuş, reg. Maramureş. A se vedea harta răspîndirii acestui complex, la N. Kalicz, în *AÉ*, 1960, p. 8 (extras).

[2] V. Milojčić, în *AA*, 1948—1949, col. 12—35 ; A. Mozsolicz, în *ActaArch*, 8, 1958, p. 119 şi urm.

caracter secundar. Este azi dovedit definitiv că în conţinutul culturii Verbicioara, atît în ceea ce priveşte uneltele, cît şi ceramica, există o componentă clară Glina III. Aceasta se vede limpede cu deosebire în primele faze ale culturii Verbicioara. Pe de altă parte, s-a arătat mai sus că şi stratigrafic, cultura Verbicioara suprapune direct, fără cezură, stratul cu cultură Glina III din Oltenia. Asemenea fapte dovedesc că purtătorii complexului cultural din perioada timpurie a bronzului Glina III-Schneckenberg au participat la geneza culturii Verbicioara. Întrebarea este *unde*, *cînd* şi *cît* a fost contribuţia purtătorilor complexului amintit. În orice caz, în zona de la vest de Porţile de Fier, ei nu puteau participa la un atare proces genetic, întrucît în acea regiune lipseşte cultura Glina III-Schneckenberg. Dar în structura culturii Verbicioara se mai găsesc şi alte componente, de pildă, cea de caracter Coţofeni, fără a mai vorbi de fondul Baden-Pécel şi tîrziu Vinča-Sălcuţa. Or, toate acestea dezvăluie un proces ce se desfăşura în principal în Banatul romîn şi iugoslav, în Serbia de nord şi poate în nord-vestul Bulgariei. Nu trebuie trecută cu vederea nici componenta — deşi slabă şi nelămurită încă — a culturii Cernavoda. Ţinînd seama de documentarea pe care o avem azi la îndemînă, noi socotim că procesul formării culturii Verbicioara ar fi putut cuprinde şi ţinutul din vestul şi sud-vestul Olteniei. Aceasta ar explica — pe lîngă altele — absorbirea şi a unor supravieţuiri, întîrziate relativ mult, ale culturii cu înmormîntări cu ocru roşu. O asemenea presupunere este sprijinită de prezenţa grupului « ocromanic » de la Verbiţa, care conţine şi elemente ce vor trece în cultura Verbicioara. Pe plan mai general, se poate spune că din orizontul Periam-Mokrin-Pančevo[1], care din punct de vedere chorologic ocupă un spaţiu foarte vast, iar din punct de vedere cronologic datează din perioada timpurie a epocii bronzului, au luat naştere trei culturi surori, deosebite: cultura Pecica — a cărei dezvoltare ocupă toată epoca bronzului şi pătrunde în prima epocă a fierului (v. orizontul hallstattian Pecica) — cultura Verbicioara şi cultura Vatina-Gîrla Mare, aceasta din urmă angrenîndu-se, împreună cu celelalte grupe, în marele complex « pannonic » de la Dunărea de mijloc. Se pune, evident, întrebarea, cînd încep să se despartă şi să se formeze, treptat, treptat, cele trei culturi. În fixarea unui asemenea moment, ne ajută unele descoperiri bine datate. E vorba, de pildă, de mormîntul de la Vîrşeţ datat în perioada Reinecke B_1, de cel de la Vatina din perioada B_2 şi de mormîntul de înhumaţie de la Verbicioara, care datează din perioada Reinecke A_2, deşi unele elemente pot fi şi mai vechi[2]. Aceasta înseamnă că cel puţin în perioada de tranziţie A_2-B_1, cele trei culturi se găsesc deja în plin proces de cristalizare definitivă. La început legătura între cele trei culturi şi cu fondul pe care se nasc, sînt aşa de strînse, încît este greu a delimita ariile lor proprii de răspîndire. Ulterior însă, fiecare cultură îşi are dezvoltarea sa în cadrul ariei proprii, cu întrepătrunderi şi contaminări normale.

În felul celor de mai sus ne putem explica şi prezenţa culturii Verbicioara în aria complexului Vatina-Gîrla Mare; aceasta, evident, în fazele mai timpurii. Limitele geografico-culturale ale culturilor de care este vorba, au fost destul de fluctuabile, datorită tocmai înrudirii comunităţilor tribale respective.

---

[1] Căruia îi corespunde o bună parte a culturii Nagyrév din sud-estul Ungariei.

[2] Cf. Eugenia Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata Monteoru und ihre typologischen und chronalogischen Beziehungen*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 113.

Descoperirile făcute pînă în prezent dovedesc nu numai că noul complex cultural Verbicioara a avut o origine locală, dar şi că dezvoltarea acestuia s-a efectuat paralel cu aceea a culturilor vecine. O serie întreagă de dovezi arată că se pot stabili încă de pe acum sincronisme dintre cele mai strînse şi cu cultura Monteoru, precum şi cu alte culturi.

Privită atît prin conţinutul său, cît şi în cadrul general al dezvoltării întregii epoci a bronzului din regiunea carpato-danubiană, cultura Verbicioara ni se înfăţişează ca un complex original şi unitar, cu o evoluţie ce parcurge cel puţin cinci faze principale, eşalonate aproximativ de pe la sfîrşitul perioadei Reinecke A_2, pînă la încheierea epocii bronzului, prelungindu-se, după cum s-a văzut, în condiţiile perioadei de tranziţie, pînă în pragul primei epoci a fierului. Se va arăta cu alt prilej cum prin intermediul culturii Verbicioara a fost posibil ca forme de cultură materială de caracter Vatina-Gîrla Mare sau de origine sudică să fie preluate de complexe hallstattiene timpurii, ca cel de la Vîrtop din Oltenia, cînd modul de viaţă legat de păstorit şi de familia patriarhală, ca celulă economică, a continuat să se dezvolte.

D. BERCIU

НЕСКОЛЬКО ПРОБЛЕМ КУЛЬТУРЫ ВЕРБИЧИОАРА

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает несколько проблем культуры Вербичоара, открытой в последние годы в Румынии. Более подробное исследование будет опубликовано в журнале Dacia, N. S., V *(Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur)*, с которым читатели могут ознакомиться в целях получения более подробных сведений по данному вопросу.

Культура Вербичиоара распространена по всей Олтении, начиная с долины Дуная до горных местностей (Байа-де-Фиер, Фериджеле, Влэдеишть). В более раннем периоде своего развития эта культура распространялась и на запад от Железных Ворот (Вишагу, р-н Лугож, Молдова Веке на Дунае). Она распространялась и на северо-запад Болгарии (Пештера Деветашката, р-н Ловеч на реке Оссам). Всё развитие культуры Вербичиоара может быть разделено на пять главных периодов (Вербичиоара I, II, III, IV и V). В первом периоде встречаются элементы, связанные с горизонтом Периам-Мокрин-Панчево (рис. 2/6—7); для второго периода является характерным сосуд в форме клепсидры (рис. 2/1); для третьего периода сосуды с двумя ручками или с одной ручкой, возвышающейся над красм сосуда (рис. 3), и лемехи из оленьего рога (рис. 1/6); в четвертом периоде сосуды с двумя ручками эволюционируют (рис. 4), а в V фазе формируется смешанный горизонт Гырла Маре (Ватина) — Вербичиоара-Тей. Культура Вербичиоара длится с конца периода по Рейнеке A_2 до конца бронзовой эпохи, продолжившись через горизонт V до первой эпохи железа. Эта культура зародилась на основании культурного горизонта Периам-Мокрин-Панчево, так же как и культура Печика и Ватина—Гырла Маре.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Вербичиоара; 1,6, «лемех» из оленьего рога; 2,7, изогнутые ножи из песчаника; 3, плоский бронзовый серп; 4, «подставка» для вертела; 5, глиняное пряслице.
Рис. 2. — Вербичиоара; сосуды (1—4, 6—8) и фрагмент керамики (5).
Рис. 3. — Вербичиоара; сосуды с двумя ручками, возвышающимися над краем сосуда (1—5), а также с одной высокой ручкой (6).
Рис. 4. — Дер. Говора; два сосуда из «склада» сосудов.
Рис. 5. — Карта распространения культуры Вербичиоара.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA CIVILISATION DE VERBICIOARA

RÉSUMÉ

L'auteur examine certains des problèmes soulevés par la civilisation de Verbicioara, découverte en Roumanie au cours des dernières années; pour le reste, il renvoie le lecteur à son étude plus détaillée, à paraître dans la revue *Dacia*, N.S., V *(Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur)*.

La civilisation de Verbicioara s'étend sur toute l'Olténie, depuis la vallée du Danube jusqu'aux Carpates (Baia de Fier, Ferigele, Vlădeşti). A une période plus ancienne de son évolution, cette civilisation s'étendait aussi à l'ouest des Portes de Fer (Vişagu, distr. de Lugoj; Moldova Veche, sur le Danube). Son aire de diffusion a également englobé le nord-ouest de la Bulgarie (la caverne de Devetaškata, distr. de Loveč, sur la rivière Ossam). On peut répartir l'évolution de la civilisation de Verbicioara en cinq périodes principales (Verbicioara I, II, III, IV et V). Dans la Ire période, on trouve des éléments se rattachant à l'horizon Periam-Mokrin-Pančevo (fig. 2/6—7); dans la IIe période, l'élément caractéristique est le vase en forme de clepsydre (fig. 2/1); dans la IIIe période, ce sont les vases à deux anses ou à anse unique surélevées (fig. 3), ainsi que des « socs » en corne de cerfs (fig. 1/6); dans la IVe période, on constate une évolution des vases à deux anses (fig. 4); enfin, dans la Ve phase, il s'est constitué un horizon mixte Gîrla Mare (Vatina)-Verbicioara-Tei. La civilisation de Verbicioara a duré depuis la fin de la période Reinecke A_2 jusqu'à la fin de l'âge du bronze, se prolongeant par l'horizon V*b* jusqu'à la première époque de l'âge du fer. De même que les civilisations de Pecica et de Vatina-Gîrla Mare, elle est issue de l'horizon culturel Periam-Mokrin-Pančevo.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Verbicioara; 1,6, « soc » en corne de cerf; 2,7, couteaux recourbés en grès; 3, cognée plate en bronze; 4, « support » de broche; 5, fusaïole en terre cuite.
Fig. 2. — Verbicioara; vases (1—4, 6—8) et tesson céramique (5).
Fig. 3. — Verbicioara; vases à deux anses surélevées (1—5) et à une seule anse élevée (6).
Fig. 4. — Govora-village; deux vases du « dépôt » de vases.
Fig. 5. — Carte de la diffusion de la civilisation de Verbicioara.

DATE ŞI CONCLUZII PRELIMINARE ASUPRA TEZAURULUI DESCOPERIT LA MANGALIA ÎN ANUL 1960

În cursul anilor 1959—1960 oraşul Mangalia a cunoscut mari lucrări de caracter edilitar. În aria largă a lucrărilor întreprinse în acest sens au intrat principalele părţi ale actualului oraş şi totodată întreaga suprafaţă a cetăţii Callatis. Din aceste motive munca de cercetare şi mai ales de supraveghere arheologică a avut în seama ei un cîmp de activitate foarte întins şi deosebit de complex. În cadrul unei asemenea activităţi duse în condiţii cu totul speciale, neprevăzutul a jucat un rol de mare însemnătate. În puncte diferite şi la intervale de timp variate s-au făcut descoperiri, unele bogate în conţinut, altele valoroase ca documente istorice. Printre aceste descoperiri un loc de seamă îl ocupă tezaurul de monede şi de obiecte, găsit în anul 1960. În legătură cu el, vom prezenta în paginile următoare cîteva date, legate de împrejurările în care s-a făcut descoperirea, de conţinutul şi valoarea sa pe plan istoric.

La începutul lunii august 1960 cu prilejul săpării fundaţiilor casei de cultură a oraşului Mangalia, o echipă de lucrători a întîlnit, la adîncimea de 2,40 m de la solul actual, o cantitate mare de monede. Luînd cunoştinţă despre această nouă descoperire, am intervenit de îndată, pentru a face observaţiile de rigoare şi pentru a recupera întreg materialul. Numai după o sumară cercetare s-a putut constata că monedele se aflau sub dărîmăturile unei locuinţe, dispărută în urma unui incendiu. În acelaşi timp, s-a dat şi peste urmele unui schelet uman, ale cărui oase purtau urme de arsură. În vederea lămuririi situaţiei şi pentru completarea primelor observaţii, dar mai ales în scopul cunoaşterii întregului ansamblu arheologic în care fuseseră monedele, s-a trecut la executarea unei săpături, prin transformarea sondajului iniţial într-o suprafaţă de formă aproape rectangulară, lungă de 7,66 m şi lată de 5 m, atît cît ne-a îngăduit spaţiul înconjurător.

Ajungîndu-se cu săpătura pînă la adîncimea de 2 m s-a întîlnit un strat de arsură, gros de 0,30—0,40 m, alcătuit din pămînt şi bucăţi de chirpic ars, fragmente de ţigle şi pietre nelucrate, toate cu urme de ardere. Sub acest strat s-a găsit podeaua locuinţei constînd din lut galben bine bătătorit. Dimensiunile locuinţei nu au putut fi stabilite, datorită nu numai limitelor reduse ale suprafeţei săpate, ci şi unor deranjamente moderne. În mod clar au apărut urmele unui perete, în partea de nord, probabil de interior. Temelia era lucrată din

piatră, iar partea lui superioară, din cărămizi de chirpic. Fețele pereților fuseseră tencuite cu mortar de var și apoi pictate. În dărîmături ca și pe resturile peretelui păstrat *in situ* s-au găsit numeroase fragmente de tencuială pictată, în culori foarte vii, printre care se remarcă: negru, roșu, verde, galben etc.

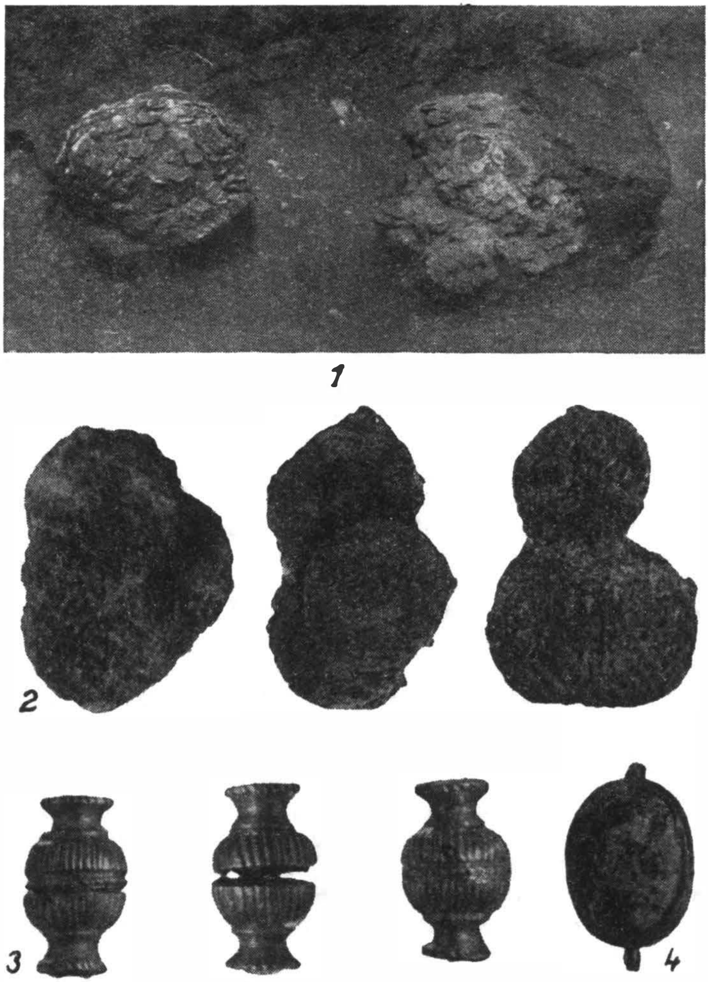

Fig. 1. — Mangalia 1, tezaurul monetar *in situ*; 2, urmele din țesătura săculețelor, păstrate pe monede; 3, 4, obiecte de podoabă din aur.

Direct pe podină, în apropierea peretelui, au mai apărut alte două grupuri mari de monede, la un interval de numai 0,30 m una de alta (fig. 1/1). Majoritatea monedelor erau lipite între ele, datorită arderii la care au fost supuse în timpul incendiului și crustei de oxizi, care acoperă întreaga lor suprafață. Prezența clară a urmelor de țesătură imprimată și prinsă în crusta de oxizi a pieselor

de la suprafaţă este o dovadă clară că monedele erau păstrate în săculeţe de in sau cînepă (fig. 1/2).

În intervalul dintre cele două grupuri de monede au apărut cîteva obiecte de podoabă din aur (fig. 1/3,4), pietre semipreţioase, simple sau gravate (geme) (fig. 2) şi o lingură de argint. Unele din ele au fost strivite pe alocuri de dărîmături. Este foarte posibil ca aceste obiecte să fi fost păstrate într-o pungă, mai ales dacă ţinem seama că ele au fost găsite împreună, pe acelaşi loc. Numai că din punga respectivă nu s-a mai sesizat nici un fel de urmă.

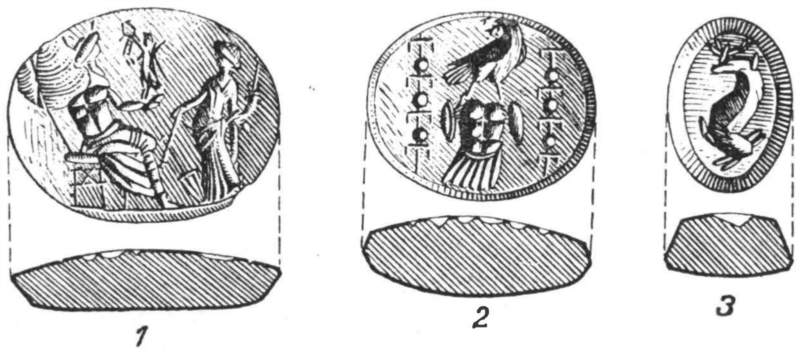

Fig. 2. — Mangalia. Geme de cornalină, găsite împreună cu tezaurul (mărimea 2/1).

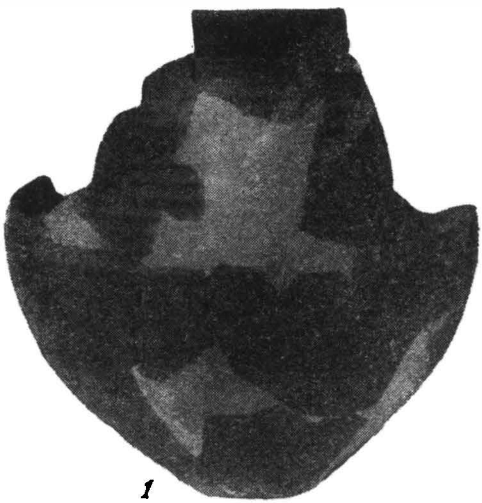
Imediat în partea de sud a celor trei grupe de monede s-au descoperit urmele unui schelet uman. Oasele nu s-au mai păstrat decît în parte, ele fiind în mare măsură arse de incendiu. În condiţii mai bune s-au găsit resturi de la oasele mari ale picioarelor, cîteva coaste şi vertebre, precum şi puţine oase din craniu, strivit sub dărîmături. După indicaţiile date de poziţia oaselor, scheletul se afla cu faţa în jos, capul fiind orientat înspre vest. În jurul lui, ca şi sub el au mai fost descoperite, izolat, o serie de monede asemănătoare cu cele din grupurile amintite mai sus.

În jumătatea de est a încăperii respective s-au găsit numeroase fragmente ceramice şi chiar vase întregi, caracteristice epocii romane tîrzii (fig. 3). Descoperirea lor într-un complex închis permite încadrarea lor cronologică exactă şi fixează pentru data respectivă unele tipuri de vase şi ornamente care se întîlnesc şi mai tîrziu. Faptul că majoritatea lor s-a găsit în stare fragmentară presupune că ele erau aşezate pe o poliţă, la înălţime şi au căzut o dată cu dărîmarea peretelui susţinător.

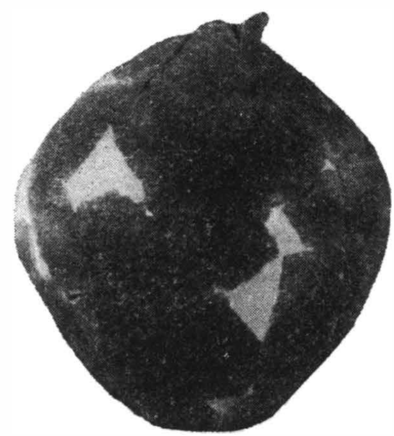
Cu toate că întreg materialul este în curs de prelucrare, datele principale pe care ni le oferă descoperirea, chiar de la o primă examinare, ne ajută la formularea cîtorva concluzii de ordin istoric mai general. Pentru aceasta este nevoie să revenim cu unele precizări suplimentare asupra elementelor de bază din cuprinsul complexului descris.

Înainte de toate vom da cîteva amănunte asupra grupului de obiecte amintit, care cuprinde tipuri variate, nu numai ca forme, ci şi ca întrebuinţare. Printre acestea se remarcă mai întîi cele cinci obiecte de podoabă în formă de butoiaşe sau amforete, lungi de 2 cm, toate fiind lucrate din foiţe de aur şi ornamentate

cu caneluri longitudinale (fig. 4/1). Interiorul este umplut cu pastă sticloasă, fiind perforate prin mijloc în vederea prinderii lor în colier. În aceeaşi ordine de idei se poate aminti prezenţa resortului aceluiaşi colier alcătuit din două obiecte în formă de clopoţei, lucrate de asemenea din foiţe de aur cu decor canelat, prinse între ele printr-o sîrmă tot din aur. În lungime ele măsoară 2,7 cm (fig. 4/2). Se remarcă apoi două piese de formă ovală, aparţinînd probabil unei brăţări, cu dimensiunile de 1,4×2 cm, alcătuite dintr-un cadru de aur, în care sînt fixate perle de sticlă colorată în albastru (fig. 1/4). La acestea se mai adaugă

1

2

Fig. 3. — Mangalia. Vase de lut descoperite în locuinţa cu tezaur.

şapte obiecte în formă de calotă, din foiţe de argint foarte subţiri şi cîteva pietre semipreţioase.

Un loc aparte îl ocupă cele trei geme de cornalină. Pe una din ele este gravată o scenă în care apare Zeus pe tron, spre stînga, ţinînd în mîini sceptru şi o victorie, iar în faţa lui se află Fortuna cu o cîrmă şi cornucopie (fig. 2/1). Pe altă gemă apare o acvilă pe un trofeu, avînd în părţi cîte un stindard (fig. 2/2), iar cea de-a treia gemă, care este şi cea mai mică, redă un capricorn[1] (fig. 2/3).

În al doilea rînd vom referi pe scurt asupra conţinutului depozitului monetar, care se impune atenţiei noastre mai ales prin valoarea sa documentară. Cele trei grupuri de monede, alcătuind împreună tezaurul propriu-zis, numără un total de circa 8 000 de piese. Această cifră ne dă dreptul să afirmăm că ne aflăm în faţa celei mai mari descoperiri de monede antice cunoscută pînă acum în

[1] Unele tipuri şi teme asemănătoare cu cele întîlnite pe aceste geme pot fi găsite în lucrările de specialitate: S. Reinach, *Pierres gravées*, Paris, 1895; Furtwängler, *Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium*, Berlin, 1896; idem, *Die antiken Gemen. Geschichte der Steinschneidekunst im klassichen Altertum*, Leipzig-Berlin, 1900. şi B. H. Walters, *Catalogue of the engraved gems and cameos Greek, Etruscan and Roman in the British Museum*, Londra, 1926.

ţara noastră. Cele mai multe, aproape 6 000 de piese, sînt monede de bronz, coloniale greceşti, emise de cetăţile vest-pontice, mai ales în prima jumătate a sec. III e.n. Cele mai vechi sînt bătute în vremea lui Marc Aureliu, iar cele mai recente în timpul domniei lui Filip Arabul. Majoritatea monedelor din această categorie sînt emisiuni ale oraşelor Callatis şi Tomis. În număr foarte redus apar şi piese bătute în aceeaşi vreme la Histria, Odessos, Anhialos, Markianopolis, Nikopolis, Adrianopolis etc.

Restul de peste 2 000 de monede sînt antoniniani din a doua jumătate a sec. III e.n. Cei mai mulţi au fost emişi în vremea împăraţilor romani Valerianus şi Gallienus.

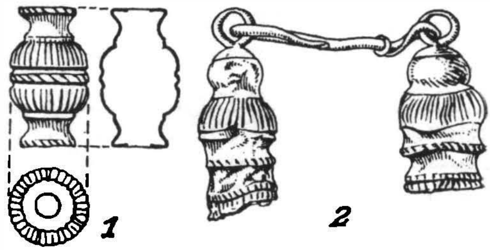

Fig. 4. — Mangalia. Obiecte de podoabă din aur (mărimea 1/1).

Despre un studiu amplu şi complet din punct de vedere numismatic nu poate fi vorba în această fază iniţială de cercetare. El va fi posibil numai după cunoaşterea amănunţită a diferitelor categorii şi tipuri monetare, cînd va constitui un capitol însemnat al unei lucrări mai mari, care să cuprindă întreg complexul descoperit. Cu toate acestea se desprind anumite aspecte principale, care se cer a fi schiţate încă de pe acum.

Mai întîi, se poate uşor constata că perioada de acumulare a tezaurului, aşa cum ne indică fondul principal de monede, se întinde pe un interval de timp de aproximativ trei decenii, situîndu-se deci în cursul domniilor dintre Severus Alexander şi Gallienus. Important de remarcat este faptul că pînă la Filip Arabul, data la care oraşele vest-pontice încetează de a mai emite monede proprii, s-au acumulat aproape exclusiv monede coloniale greceşti şi foarte sporadic sau de loc, emisiuni imperiale romane. Cei cîţiva denari şi antoniniani din această etapă, prezenţi în tezaur, puteau fi foarte bine achiziţionaţi şi după Filip Arabul, şi anume în vremea lui Valerianus şi Gallienus, cînd numărul monedelor romane imperiale creşte simţitor în procesul de acumulare a tezaurului nostru. Explicaţia constă în aceea că atîta vreme cît oraşele pontice emit monedă proprie, schimbul principal în zona acestor cetăţi se făcea cu monedele greceşti coloniale. Se vede că aceste emisiuni se bucurau de o apreciere mai mare în raport cu cele romane şi nu este exclus ca să fi avut chiar şi o valoare superioară. Presupunem toate acestea, considerînd că cel care poseda un aşa de mare tezaur, poate un negustor, sau chiar un cămătar, şi-a alcătuit comoara în funcţie de principiile economice existente, reflectînd deci nemijlocit o realitate a epocii respective. Din acest punct de vedere ne apare explicabilă şi împrejurarea că, după încetarea emisiunilor oraşelor greceşti, adică imediat după Filip Arabul, ritmul de acumulare scade foarte mult, pentru a se intensifica în timpul domniei lui Valerianus şi Gallienus. Nu este de loc exclus ca la scăderea simţitoare a ritmului de tezaurizare în perioada amintită, cuprinsă între anii 249—253, să fi contribuit într-o mare măsură şi evenimentele politice, cînd populaţiile în migraţie hărţuiau provincia de la nord spre sud. Momentele de oarecare linişte din vremea lui Valerianus şi prima parte a domniei lui Gallienus, legate bineînţeles şi de politica de organizare dusă de cei doi împăraţi în aceste părţi ale imperiului, au constituit pentru

stăpînul comorii un nou prilej de a-şi mări avutul cu un număr de peste 1 000 de antoniniani.

În altă ordine de idei se mai poate uşor desprinde din analiza internă a tezaurului, durata valorii circulatorii a emisiunilor oraşelor greceşti din epoca imperială. Ne referim la împrejurarea că aici întîlnim, alături de monede romane imperiale din primele două decenii ale celei de-a doua jumătăţi a sec. III e.n., emisiuni coloniale greceşti de la sfîrşitul sec. II şi din prima jumătate a sec. III. Din această constatare se poate deduce că valoarea şi puterea circulatorie a monedelor emise de oraşele pontice continuă să se păstreze încă multă vreme de la data emiterii lor, timp, care poate fi apreciat în unele cazuri, la trei şi chiar patru decenii. Numai aşa ne putem explica asocierea în tezaur a monedelor coloniale greceşti, bătute în vremea lui Commodus, Caracalla, Elagabal şi Geta, pentru a nu mai pune la socoteală pe cele din vremea lui Severus Alexander Gordian şi Filip Arabul, cu monedele romane imperiale ale lui Valerianus şi Gallienus.

Repartizarea monedelor greceşti pe oraşe scoate în evidenţă un alt aspect al circulaţiei monetare pontice legat de o realitate istorică. De pildă se observă că majoritatea monedelor greceşti aparţin cetăţilor Tomis şi Callatis. Histria nu este prezentă decît prin cîteva exemplare, în timp ce celelalte două oraşe vest-pontice sînt reprezentate prin cîteva mii de piese. Numărul ridicat al monedelor callatiene îşi găseşte justificarea prin aceea că posesorul este un cetăţean al oraşului respectiv. Emisiunile cetăţii Tomis care sînt tot aşa de numeroase, ca şi cele de la Callatis, trebuie puse în legătură cu rolul economic şi politic pe care-l deţinea Tomisul în zona vest-pontică, în prima jumătate a sec. III. În vreme ce colonia de la Tomis exercita o mare influenţă economică, Histria joacă un rol din ce în ce mai şters. Ne referim desigur la perioada care a precedat distrugerea ei de către goţi, şi nu la cea imediat următoare, care trebuie să fi fost de-a dreptul precară.

Ar fi de semnalat încă un aspect din cadrul aceloraşi probleme de ordin numismatic. Este vorba de datele pe care ni le oferă această nouă descoperire monetară împreună cu încă un număr de trei tezaure, despre care vom lua cunoştinţă în rîndurile de mai jos — în legătură cu procesul de circulaţie monetară în aceste părţi ale imperiului, petrecute în primele două decenii ale celei de-a doua jumătăţi a sec. III e.n. Judecînd din acest punct de vedere, constatăm prezenţa unui mare număr de monede într-o vreme în care schimbul în natură începe să se dezvolte din ce în ce mai mult în dauna celui monetar.

Am specificat în rîndurile precedente că atît tezaurul monetar, cît şi obiectele amintite au fost descoperite în cuprinsul unei locuinţe. Urmele de arsură întîlnite pe toate obiectele scoase la iveală, ca şi întreg stratul de arsură de la nivelul de viaţă respectiv, dovedesc cu prisosinţă că locuinţa în discuţie a pierit în urma unui incendiu de mari proporţii. Proprietarul acestei comori, voind să-şi salveze ceea ce a avut mai de preţ, a fost şi el prins şi acoperit de dărîmăturile casei, de unde nu s-a mai putut salva. Construcţia în discuţie face parte dintr-un cartier mai mare situat în afara cetăţii, în partea de sud-vest a acesteia. Săpăturile mai vechi ca şi sondajele executate în acest sector în cursul lucrărilor din vara anului 1960, au identificat prezenţa unor construcţii din aceeaşi vreme. Unele din ele erau lucrate din ziduri groase de piatră şi pavate cu dale tot de piatră. Proporţiile acestor construcţii ca şi extinderea suprafeţei locuite mult în afara

zidurilor oraşului, constituie dovezi despre dezvoltarea generală a cetăţii şi despre existenţa unei vieţi economice destul de intense, la începutul celei de-a doua jumătăţi a sec. III e.n. Descoperirea, în diversele puncte sondate din acest cartier, a unui puternic strat de arsură, la nivelul de viaţă al locuirii din vremea amintită, documentează neîndoielnic pieirea prin incendiu a întregului cartier de locuinţe. Cînd s-au petrecut toate aceste lucruri şi din ce cauză, vom putea şti numai luînd în consideraţie datele oferite de noile descoperiri şi de informaţiile literare referitoare la această epocă.

Cît priveşte data cînd a avut loc un asemenea eveniment, informaţii valoroase ne procură tezaurul monetar pus în discuţie. Este un fapt îndeobşte cunoscut că monedele cele mai recente din cuprinsul unui depozit indică data destul de exactă cînd a avut loc încheierea procesului de tezaurizare, deci şi de ascundere. Aşa cum am arătat, monedele cele mai noi din cadrul tezaurului nostru sînt antoniniani emişi în vremea lui Gallienus. Cu toate că monedele respective nu ne îngăduie o precizare exactă în timp, pe ani, este — credem — suficient pentru scopul urmărit să considerăm că evenimentul care a pus capăt cartierului *extra muros*, nu poate fi plasat decît în jurul anilor de domnie ai împăratului Gallienus.

În aceeaşi ordine de idei pot fi menţionate şi alte descoperiri monetare. Două dintre ele au fost găsite tot la Mangalia. Despre unul nu se mai cunosc decît cîteva date sumare. Din cuprinsul lui se mai păstrează în colecţiile cabinetului numismatic al Academiei R.P.R. (Inv. 406), un număr de 17 antoniniani, cu menţiunea că ei fac parte dintr-un tezaur de circa 200 de monede, descoperit la Mangalia în anul 1935[1]. Chiar numai din acest rest din tezaur reiese că cele mai multe monede, fiind şi cele mai recente, au fost emise în vremea lui Valerianus şi Gallienus.

Celălalt a fost descoperit întîmplător în primăvara anului 1959, în imediata apropiere a sectorului cu locuinţele incendiate. Tezaurul cuprindea circa 800 monede, cele mai noi piese, care constituie totodată majoritatea tezaurului, fiind emise în vremea lui Valerianus şi Gallienus. Din acest depozit, circa 70 monede au intrat în colecţiile Academiei (Inv. 1588), iar alte 100 în colecţiile Muzeului din Constanţa[2]. Aceste ultime tezaure vin să completeze documentarea noastră, nu atît asupra evenimentului în sine, cît mai ales asupra datei cînd a avut loc.

Un interes şi o importanţă deosebită pentru problema în discuţie prezintă o recentă descoperire monetară, făcută în nordul Dobrogei. Ne referim la un mare tezaur, găsit întîmplător în toamna anului 1960 la Noviodunum şi intrat în colecţiile Muzeului din Tulcea[3]. Depozitul cuprinde 1 071 monede, toate din epoca romană imperială, cele mai recente fiind emisiunile de antoniniani din timpul domniei lui Gallienus. Deşi situat la o distanţă mult mai mare de locul descoperirii celorlalte depozite monetare menţionate, ascunderea lui în preajma unui mare centru militar şi civil ca Noviodunum, la aceeaşi dată

[1] Despre existenţa acestui lot de monede în colecţiile cabinetului numismatic al Academiei, am luat cunoştinţă prin Oct. Iliescu.

[2] O bună parte din aceste monede şi anume cele aflate în Muzeul regional Constanţa au fost recuperate de Em. Popescu.

[3] Informaţiile cu privire la această descoperire ni le-a furnizat G. Simion, directorul Muzeului din Tulcea, care a achiziţionat tezaurul şi a făcut cercetarea la locul descoperirii.

pe care ne-o indică şi tezaurele de la Mangalia, rămîne semnificativă pentru scopul urmărit de noi. În aceeaşi ordine de idei poate fi eventual luat în considerație şi tezaurul de obiecte şi monede de aur, probabil din aceeaşi vreme, descoperit la Suluc[1], lîngă Măcin, în anul 1911. Coincidența de dată a întreruperii procesului de tezaurizare pentru toate aceste depozite nu credem că poate fi întîmplătoare. Nu este în intenția noastră să facem o legătură forțată între ascunderile de monede şi anumite evenimente politice, însă atunci cînd data ascunderii lor este întărită de observații arheologice şi mai ales de date literare, credem că nu avem motive de îndoială. Aşadar, legînd şi tezaurul de la Noviodunum de acelaşi eveniment care a pricinuit distrugerile de la Mangalia, din vremea lui Gallienus, putem presupune că aria de desfăşurare a evenimentului respectiv nu se reduce numai la Mangalia, ci şi în restul provinciei. În această privință desluşiri importante ne aduc informațiile cu caracter literar, care vin nu numai să întregească documentarea numismatică şi arheologică, ci şi să precizeze situația politică din Dobrogea din acea vreme.

Se ştie că încă din prima jumătate a sec. III e.n., populațiile în migrație — printre care goții, ajutați adeseori de carpi — încep să atace în mod organizat şi masiv granițele de nord-est ale imperiului. Dobrogea este supusă în repetate rînduri unor asemenea atacuri. Numeroase cetăți şi aşezări sînt nevoite să cedeze. Histria chiar, nu reuşeşte să mai facă față acestor atacuri şi în anul 248 ajunge să fie complet distrusă de goți[2].

A doua jumătate a sec. III e.n. se caracterizează în Moesia Inferior printr-o sporire a atacurilor întreprinse de populațiile goto-carpice şi sarmatice, însoțite de multe ori şi de alte triburi. Luptele cu diversele unități militare romane sînt din ce în ce mai dese şi mai înverşunate. Cu greu şi nu întotdeauna acestea din urmă reuşesc să facă față atacurilor nestăvilite şi în multe cazuri bine organizate, ale triburilor din nordul Dunării. În această parte, granițele imperiului se dovedesc a fi mai vulnerabile. Eforturile disperate pe care le face imperiul, intrat de altfel într-o criză generală economică şi politică, nu dau rezultate decît de moment. Dobrogea se resimte de pe urma acestor hărțueli. În urma marelui atac al goților din anii 250—251, întreprins în regiunea Balcanilor şi în Tracia[3], în care îşi găseşte pieirea împăratul Decius, Dobrogea rămîne într-o stare de completă nesiguranță. Acordul încheiat între romani şi goți în vremea lui Trebonianus Gallus se dovedi a fi de scurtă durată, deoarece numai după un an triburi de goți şi carpi trec din nou Dunărea, în Dobrogea, dar sînt respinşi de trupele romane de sub conducerea lui Aemilianus, guvernatorul Moesiei Inferior.

O dată cu venirea la conducerea imperiului a împăraților Valerianus şi Gallienus se întreprinde în Dobrogea o operă de întărire a limesului dunărean[4] şi de restaurare a unora din oraşele Moesiei Inferior[5]. Pentru această ultimă operă, de pe urma căreia vor profita probabil şi oraşele Tomis şi Callatis, Callienus aduce din Bizanț pe cunoscuții arhitecți Clecdamos şi Athenaios. În acest timp, documentele vorbesc de un nou pericol «barbar» apărut pe neaşteptate la gurile

[1] Const. Moisil, *Tezaurul din Suluc*, in CNA, III, 1—2, 1922, p. 66—70.
[2] *REL*, XI, 1933, p. 457—463.
[3] Jordanes, *Getica*, 18; cf. R. Vulpe, *Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 268—269; Em. Condurachi şi D. M. Pippidi, în *Istoria Romîniei*, I, 1961, p. 563.
[4] *CIL*, III, 7608; cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 272.
[5] *SHA*, XXIII, 13, 6; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 273.

Dunării. Da data aceasta un număr însemnat de goţi şi heruli, îmbarcaţi pe circa 500 de corăbii, se îndreaptă spre sud, prădînd în calea lor coasta dobrogeană a Mării Negre. După încercări nereuşite, o flotă romană, aflată sub conducerea celor doi arhitecţi, reuşeşte să disperseze pe atacatori. În acelaşi timp documentele vorbesc că grupuri de goţi şi heruli, pustiesc regiuni din sud, ajungînd pînă în munţii Rodope [1]. Nu reiese suficient de clar dacă în acest caz avem de-a face cu o nouă coloană de goţi şi heruli, care a traversat Dobrogea pe uscat, mergînd paralel cu cei de pe mare, sau dacă aceştia din urmă nu reprezintă decît atacatorii debarcaţi pe uscat, după distrugerea flotei lor. Pacea pe care o încheie Gallienus cu herulii a dat prilej acestora, ca şi goţilor, să se înapoieze nestingheriţi în nordul Dunării.

Oricum ar fi, din aceste relatări reiese în mod limpede că în partea a doua a domniei lui Gallienus — după cît se pare nu mult înainte de anul 268 — Dobrogea cunoştea un însemnat atac al goţilor şi herulilor, de pe urma căruia au de suferit mai ales cetăţile şi aşezările de pe litoral.

Datele de ordin arheologic şi mai ales cele de ordin numismatic prezentate mai sus, care coincid cu data acestui eveniment, ne îndreptăţesc să identificăm destul de exact unele din oraşele atacate cu acest prilej. După toate probabilităţile, unul din primele obiective ale acestui atac l-a constituit principalul centru roman de la Noviodunum. Tezaurul de 1 071 monede, de la Isaccea ca şi cel de obiecte de aur de la Suluc ascunse în vremea lui Gallienus, legate de informaţiile literare, care aşa cum am mai spus, înregistrează prezenţa goţilor la gurile Dunării, pot constitui argumente în susţinerea unei atare ipoteze. Dacă mai ţinem seama şi de împrejurarea că la Isaccea (Noviodunum) se află unul din cele mai accesibile puncte de traversare a Dunării, presupunerea noastră poate căpăta mai multă consistenţă. Este adevărat că pentru aceasta ne lipsesc datele arheologice, însă sperăm ca ele să ne fie aduse de cercetările viitoare.

Cel de-al doilea centru care a avut de suferit neîndoios de pe urma acestui eveniment este cetatea Callatis. Nu ştim şi nici nu putem şti deocamdată dacă populaţia gotică a reuşit în această împrejurare să forţeze zidurile de apărare şi să pătrundă în cetate. Cercetările arheologice de pînă acum nu ne îndreptăţesc să tragem nici o concluzie în acest sens. După toate probabilităţile însă încercările goţilor de a intra în oraş au rămas fără rezultat. Sigur rămîne însă faptul că expediţia gotică amintită a atacat pe neaşteptate cartierele *extra muros*, incendiind întreg sectorul din partea de sud-vest a cetăţii. Dezastrul a fost rapid şi general pentru zona din afara cetăţii şi din această cauză puţini au fost aceia care au mai supravieţuit. Dovada o poate face împrejurarea că tezaurul recent descoperit la Mangalia, ca şi posesorul lui, au rămas pînă acum sub dărîmături. Nu credem ca o rudă apropiată sau un prieten, care trebuie să fi cunoscut, sau cel puţin să fi bănuit ceva despre conţinutul şi valoarea comorii acestui mare bogătaş, nu ar fi depus toate eforturile, în cazul că ar fi supravieţuit, să scoată de sub dărîmături tezaurul, sau să verifice existenţa sau dispariţia lui.

Legînd această descoperire de evenimentele politice petrecute în Moesia Inferior în a doua jumătate a sec. III e.n., credem că am contribuit la precizarea anumitor fapte care privesc istoria Dobrogei în general şi a cetăţii Callatis în special, în timpul domniei lui Gallienus.

CONSTANTIN PREDA

[1] *SHA*, XXIII, 13, 8.

ДАННЫЕ И ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ВЫВОДЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ОТКРЫТОГО В 1960 ГОДУ В МАНГАЛИИ КЛАДА

РЕЗЮМЕ

Летом 1960 года среди развалин древней греческой крепости Каллатис в одном из жилищ был найден большой клад, состоявший из монет, нескольких золотых украшений (рис. 1/3,4 и 2/1—3), полудрагоценных камней и трех сердоликовых гемм (рис. 2). Рядом с этим кладом были обнаружены следы человеческого скелета. Все было покрыто слоем пепла, толщиной в 0,30—0,40 м, указывающим на то, что помещение было уничтожено большим пожаром.

Монеты составляли три большие группы (рис. 1/1). Следы ткани (рис. 1/1), оттиснутые на монетах, служат доказательством того, что они хранились в мешочках из льняного или пенькового полотна. Вместе взятые, эти три группы составляют 8 000 монет. Из них около 6 000 монет — бронзовые, колониальные, отчеканенные в западных городах Причерноморского побережья, главным образом в городах Томис и Каллатис во II—III веках нашей эры. Остальные монеты, более 2 000 штук, это римские, имперские, также II—III вв. нашей эры; большинство из них чеканки времен императоров Валериана и Галлиена.

Предварительное изучение этого открытия, а также археологические наблюдения в прилегающей местности позволили прийти к заключению, что целый квартал, в котором находилось и жилище с кладом, расположенный вне защитной стены крепости, был уничтожен во время большого пожара. Это событие связывается с одним из нападений готов и герулов, имевших место во время правления императора Галлиена, о чем ясно свидетельствуют и литературные источники той эпохи. Быстрое и неожиданное нападение не позволило владельцу клада спасти его или хотя бы свою жизнь.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Мангалия. 1, монетный клад *in situ*; 2, следы тканей мешочков, сохранившиеся на монетах; 3,4, золотые украшения.

Рис. 2. — Мангалия. Сердоликовые геммы, найденные вместе с кладом (величина 2/1).

Рис. 3. — Глиняные сосуды, найденные в жилище с кладом.

Рис. 4. — Мангалия. Золотые украшения (величина 1/1).

DONNÉES ET PREMIÈRES CONCLUSIONS SUR LE TRÉSOR DÉCOUVERT À MANGALIA EN 1960

RÉSUMÉ

Au cours de l'été 1960, on a découvert, parmi les ruines de l'ancienne cité grecque de Callatis, sur l'emplacement d'une demeure et près des restes d'un squelette humain, un important trésor de monnaies, quelques objets de parure en or (fig. 1/3—4 et 2/1—3), des pierres semi-précieuses et trois gemmes en cornaline (fig. 2). Le tout était recouvert par une couche de matières carbonisées de 0,30 à 0,40 m d'épaisseur, qui prouve que la demeure en question avait été détruite par un puissant incendie.

Les monnaies formaient trois tas (fig. 1/1) qui, ainsi que l'indiquent les traces de tissu recouvrant leur surface (fig. 1/2), correspondent aux bourses en lin ou en chanvre dans lesquelles elles avaient été placées.

Les trois groupes de monnaies forment un total de 8 000 pièces environ, sur lequel près de 6 000 pièces sont des monnaies coloniales en bronze, émises par les cités de la rive occidentale du Pont Euxin, et en premier lieu par Tomis et Callatis, aux IIe — IIIe siècles de n.è. Le reste, plus de 2 000 pièces, est constitué par des monnaies romaines impériales de la même époque, dont la plupart datent des règnes des empereurs Valérien et Gallien.

Les recherches préliminaires auxquelles a donné lieu la découverte, y compris les observations archéologiques portant sur la zone environnante, ont établi que tout le quartier dont faisait partie la maison au trésor, quartier situé en dehors de l'enceinte de la cité, a disparu à la suite d'un puissant incendie. Celui-ci serait dû à l'une des attaques déclenchées par les Goths et les Hérules sous le règne de Gallien, faits bien connus par les sources littéraires de l'époque. Portée par surprise et rapidement menée, l'attaque n'a permis au propriétaire du trésor de sauver ni sa fortune, ni sa vie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Mangalia. 1, trésor de monnaies, *in situ*; 2, traces du tissu des bourses, conservées sur les monnaies; 3,4, objets de parure en or.

Fig. 2. — Mangalia. Gemmes en cornaline trouvés en même lieu que le trésor (2/1).

Fig. 3. — Mangalia. Vases en terre cuite découverts dans la maison au trésor.

Fig. 4. — Mangalia. Objets de parure en or (1/1).

UNELE OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA NECROPOLELE DE TIP POIENEȘTI DIN MOLDOVA ȘI RELAȚIILE ACESTOR NECROPOLE CU LUMEA SARMATĂ*

Avîntul pe care l-a luat arheologia romînească în anii regimului democrat popular a dus la descoperirea pe teritoriul Moldovei a mai multor complexe, cunoscute astăzi sub denumirea de cultura Poienești, cultură atribuită carpilor[1].

Primele materiale aparținînd acestei culturi ne sînt cunoscute din descoperiri întîmplătoare și mici sondaje făcute în perioada dintre cele două războaie mondiale, Vîrteșcoiu 1926 și 1929[2] și Poienești 1929[3].

În anul 1949, cînd organizarea și conducerea cercetărilor arheologice au fost preluate de către Academia R. P. Romîne, R. Vulpe sapă la Poienești, r. Vaslui, prima necropolă aparținînd acestei culturi și publică în anul 1953 un amplu raport monografic. În anul 1957 Sebastian Morintz și Gh. Bichir sapă cimitirul de la Pădureni, r. Panciu, iar în anii 1957—1958, Iulian Antonescu pe acela de la Porcești-Gabăra[4], r. Roman. Descoperiri întîmplătoare s-au mai, făcut la Butnărești[5], r. Roman, Țifești[6], r. Panciu și Dumitreștii Gălățîi, com.

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea Științifică a Institutului de Arheologie, din mai 1961.

[1] v. *Istoria Romîniei*, I (B. Mitrea), cap. *Carpii și dacii liberi în sec. III—IV*, p. 637—638; (I. Nestor), cap. *Sarmații*, p. 676 și 678 și R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, I, p. 497 și urm.; considerațiile făcute cu privire la așezare sînt valabile pentru cimitirul de incinerație. După părerea noastră cimitirul de la Chilia nu aparține carpilor, ci dacilor liberi din vestul Munteniei.

[2] v. Gr. Anițescu, *Antichități de la stațiunea Vîrtișcoi*, în AArch, III, 3, 1929, p. 14—21 și I. L. Neagu, *Stațiunea barbară de la Vîrtișcoi*, în AArch, III, 5—6, 1930, p, 45—51.

[3] C. Cihodariu, *Contribuțiuni pentru fixarea unei hărți preistorice a Daciei (Stațiuni preistorice în județul Vaslui)*, în AArch, 7—8, 1931—1932, p. 50—53.

[4] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 213—253 și 280—506; Sebastian Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, p. 487—495 și Iulian Antonescu, *Săpăturile arheologice de la Gabăra-Porcești*, în *Materiale*, VI, p. 474—483; idem, în *Materiale*, VII, p. 449—457.

[5] R. Vulpe, *Izvoare — Săpăturile din 1936—1948*, p. 314 și nota 3.

[6] Sebastian Morintz și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 493. Materialul se află în Muzeul raional din Focșani.

Schitu Duca[1], r. Iaşi. Tot acestei culturi pare a aparţine şi mormîntul de incineraţie descoperit de Dinu Marin în 1958 la Dolheştii Mari[2].

Dacă conţinutul necropolelor culturii Poieneşti este oarecum bine cunoscut, nu acelaşi lucru se poate spune despre aşezări. Pînă în prezent, în aşezări aparţinînd acestei culturi, nu s-au făcut decît două mici sondaje, unul la Ţifeşti, r. Panciu şi altul la Şcheia-Suceava[3]. Întrucît rezultatele acestor sondaje sînt încă inedite, nu ne putem referi la ele, aşa încît cultura Poieneşti poate fi studiată în prezent numai pe baza materialelor provenite din necropole.

Întrucît la Vîrteşcoiu nu s-au făcut cercetări sistematice, lipsesc observaţiile arheologice de teren şi nu se cunoaşte numărul mormintelor descoperite. De aceea nu ne vom referi la această necropolă decît pentru studiul tipologic al inventarului.

Numărul mormintelor de incineraţie din cele trei necropole cercetate sistematic este de 196: Poieneşti 55 morminte, Gabăra 64 morminte şi Pădureni 77 morminte[4]. Desigur că în toate aceste necropole numărul mormintelor a fost mai mare, însă o parte din ele au fost distruse cu ocazia desfundării terenului pentru a se planta vie: Poieneşti şi Pădureni; iar pe de altă parte, cimitirele de la Poieneşti şi Gabăra par a nu fi săpate în întregime.

La Poieneşti, pe Dealul Teilor şi Porceşti, pe Dealul Gabăra, în afară de morminte de incineraţie aparţinînd culturii Poieneşti s-au găsit şi morminte de înhumaţie datate de descoperitori în aceeaşi perioadă: sec. IV Poieneşti şi II - IV Porceşti-Gabăra[5]. La Pădureni şi Poieneşti s-au găsit şi morminte de incineraţie aparţinînd unor epoci mult mai vechi: culturii Monteoru şi Hallstattului tîrziu la Pădureni şi sec. II – I î.e.n. la Poieneşti[6].

Mormintele din necropolele de tip Poieneşti se compun în general din cîte o urnă acoperită cu un capac special, pateră, strachină, fructieră (întreagă sau aproape întreagă la Poieneşti şi Vîrteşcoiu şi numai piciorul fructierei la Pădureni). Uneori au servit drept capac funduri de vase şi diverse cioburi poroase sau cenuşii lucrate la roată[7]. La Pădureni într-un singur caz se poate susţine că urna M. 82

---

[1] La Dumitreştii Gălăţii, după informaţiile primite de la I. Ioniţă, s-au descoperit, pe panta lină a unui deal (cu ocazia desfundării terenului pentru a se planta vie), mai multe urne. După informaţiile sătenilor s-ar fi găsit 16 urne. La Muzeul de Istorie a Moldovei s-au adus patru urne cenuşii cu capace, toate întregibile, o ceaşcă dacică, un fragment de oglindă de metal alb, un fragment de cuţit de fier, o verigă de aramă, rotundă în secţiune, citeva mărgele de sticlă şi o monedă de bronz perforată ce a fost purtată ca salbă. Ca şi la Vîrteşcoiu la Dumitreştii Gălăţii, lipseşte ceramica roşie.

[2] Dinu Marin, *Şantierul arheologic Dolheştii Mari*, în *Materiale*, VII, p. 127, fig. 7 şi 8. După informaţiile suplimentare, primite de la Dinu Marin cu ocazia Sesiunii ştiinţifice a Institutului de arheologie din 15—21 mai 1961, s-au găsit, în afară de obiectele de la fig. 7 şi 8, şi podoabe de argint (nu de bronz) deformate de foc, lucrate în tehnica filigranului.

[3] Sondajul de la Ţifeşti a fost efectuat de Sebastian Morintz şi N. Harţuchi în 1959, iar cel de la Şcheia de G. Foit, directorul Muzeului regional Suceava.

[4] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 468; Iulian Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, fig. 1. Planul săpăturilor de la Gabăra şi Sebastian Morintz şi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 488.

[5] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 460, 498 şi 500 şi Iulian Antonescu, *op. cit.*, p. 449.

[6] Sebastian Morintz şi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 488 şi 489 şi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 166, 469, 490—496.

[7] La Poieneşti s-au găsit şi cinci urne neacoperite, capacele fiind probabil deranjate de plug (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 448).

a fost acoperită cu o gresie plată cu marginile uşor rotunjite. Vasele secundare sînt foarte rare.

În interiorul urnelor se puneau oasele şi diversele obiecte de podoabă sau de uz casnic (cuţite). Menţionăm că în urna M. 46 de la Pădureni s-au găsit printre oase şi cîteva fragmente de vatră (lipitură). În legătură cu depunerea oaselor în urnă, la Pădureni s-a făcut observaţia că resturile de la rugul funerar care nu încăpeau în urnă (oase şi cărbuni) erau depuse în jurul urnei (M. 1, 3, 6, 14, 47).

Tot la Pădureni s-a putut preciza forma şi dimensiunile gropilor în care erau aşezate urnele. Forma gropilor era tronconică cu fundul mai îngust; diametrul maxim oscila în jur de 0,60 m, iar cel minim între 0,40 - 0,50 m (M. 14 şi 47). Adîncimea gropilor de morminte varia între 0,50 0,70 m la Vîrteşcoiu; 0,49 — 1,44 m la Poieneşti (cele mai multe gropi de la Poieneşti, circa 66% aveau adîncimea între 0,70 - 0,90 m); 0,50 – 1,20 m la Porceşti-Gabăra şi 0,65 – 1,05 m la Pădureni [1].

La Gabăra, se poate susţine că au existat şi înmormîntări fără urnă, oasele fiind depuse într-un fel de casetă de piatră, aşa cum s-a constatat la Lechinţa de Mureş M. 7[2]. În sprijinul părerii noastre dăm descrierea unui asemenea mormînt, pe care descoperitorii înclinau să-l considere rug funerar[3]. «În careul II al şanţului (IV), la adîncimea de — 1,20 m au apărut printre urne, un grup de cinci pietre mari, dispuse circular cu o piatră de dimensiuni mai mici la centru. În pămîntul aflat în centrul ariei închise de pietre am găsit fragmente de oase umane, pe jumătate calcinate şi cărbuni. În imediata vecinătate a pietrelor era situat un gît de amforă romană[4]». Dimensiunile acestui complex nu sînt date, dar calculînd în funcţie de scara planului ele nu pot depăşi 0,75 m. Asemănarea dintre acest complex şi M. 7 de la Lechinţa de Mureş merge aproape pînă la identitate; şi aici pietrele erau dispuse circular, cu o piatră în mijloc, iar la marginea mormîntului s-au găsit fragmente ceramice romane; de asemenea printre oase erau bucăţi de cărbuni şi cenuşă[5]. Cărbuni şi cenuşă s-au găsit, după cum am amintit, şi în mormintele de la Pădureni ca şi în alte morminte de incineraţie aparţinînd dacilor liberi[6]. Un alt argument în sprijinul ipotezei noastre îl constituie şi adîncimea. A admite adîncimea de 1,20 m pentru rugul funerar, în timp ce urnele din jur sînt la numai — 0,76 – 0,80 m, înseamnă să admitem că incinerarea se făcea în gropi, dar în acest caz trebuia să se constate arderea pereţilor gropii, iar pe de altă parte, este greu de presupus înghesuirea unui defunct pentru a fi incinerat într-o groapă cu diametrul de numai 0,75 m. De altfel nu trebuie să uităm nici faptul că majoritatea presupuselor ruguri funerare de la Gabăra se găsesc la — 0,20 – 0,30 m. În măsura în care se poate trece peste obiecţiile noastre, ar reieşi că arderea morţilor se făcea şi în gropi şi pe ruguri plane. După

---

[1] Gr. Aniţescu, *op. cit.*, p. 15 şi I. L. Neagu, *op. cit.*, p. 47; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 469; Iulian Antonescu, în *Materiale*, VI, p. 476 şi *Materiale*, VII, p. 450; materialul de la Pădureni se află în curs de studiu.

[2] D. Protase şi N. Vlassa, *Săpăturile de la Lechinţa de Mureş şi Cipău*, în *Materiale*, VI, p. 447.

[3] Iulian Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, p. 476, 477.

[4] *Ibidem*. Întrucît în studiul de faţă vom analiza continuu situaţia de la Poieneşti, Gabăra şi Pădureni, nu vom face trimiteri decît acolo unde este absolut necesar.

[5] D. Protase şi N. Vlassa, *op. cit.*, p. 447.

[6] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, în *Materiale*, VII, p. 443.

părerea noastră în cazul complexului descris avem de-a face cu un mormînt şi nu cu un rug funerar.

În felul acesta am avea documentată o a doua variantă a ritului de incineraţie la carpii din Moldova.

Credem însă că a existat şi a treia variantă, aceea a depunerii oaselor direct în groapă, fără casetă de piatră. Descoperirea la Poieneşti a şapte morminte de incineraţie în care urnele erau «dispărute»[1], fără a se constata spargerea lor pe loc (nu s-au găsit cioburi) credem că pledează în sprijinul părerii noastre. Toate mormintele permit datarea lor în sec. III e.n.[2]. Această variantă de rit funerar este întîlnită şi în necropolele din sec. II – III e.n. de la Soporul de Cîmpie şi Chilia[3]. La Pădureni nu s-au făcut observaţii în acest sens, deoarece acolo fiind vorba de săpături de salvare, într-o necropolă ce se întindea pe o suprafaţă de circa 4 ha, n-am făcut decît să săpăm casete acolo unde urnele erau vizibile la suprafaţă, iar la Vîrteşcoiu chiar dacă au fost nu s-au putut constata.

În toate cele trei necropole se poate observa gruparea unor morminte pe familii. Este posibilă de asemenea existenţa unor semne de recunoaştere a mormintelor, făcute din stîlpi de lemn, lespezi de piatră[4] sau simple muşuroaie de pămînt. Unele din pietrele găsite la Gabăra la — 0,20 - 0,30 m, au servit probabil ca atare. La Poieneşti, datorită formei lunguieţe a măgurei, mormintele erau dispuse oarecum pe alei. În schimb, la Pădureni, cimitirul se grupa în două mari zone, una la nord şi alta la sud; cea de la nord cuprindea circa 2/3 din morminte. La Gabăra, judecînd după plan, grupurile de morminte erau dispuse oarecum circular; în mijlocul cimitirului lipsind mormintele, ca şi între cele două zone de la Pădureni.

O altă problemă legată de necropolele de tip Poieneşti este şi aceea a locului unde se făcea arderea. După materialele publicate, în nici una din necropolele în discuţie nu s-au făcut observaţii complete care să ne dea dreptul să considerăm că în acel loc a putut să existe un rug funerar. Situaţia de la Gabăra aşteaptă lămuriri de la cercetările viitoare, iar cele trei movile de cenuşă de pe Valea Case-

---

[1] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 460.

[2] Trei morminte conţineau numai oase calcinate (nr. 46, 131 şi 326), în M. 142 era o perlă de sticlă roşie plată, iar în M. 140, o perlă de os, ambele databile în sec. III e.n. În M. 307 s-a găsit un cuţit fragmentar (v. p. 401, fig. 307). Cuţitul este atipic şi poate aparţine tot sec. III, ca şi fragmentul de fibulă din M. 181. În necropola de incineraţie din sec. III e.n. s-au găsit fibule de fier în mormintele: 53, 71, 115, 239 şi 327 (v.p. 436 şi 438).

[3] D. Protase, *Şantierul Arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VII, p. 423 şi *Sebastian Morintz, op. cit.*, p. 441. Depunerea oaselor în gropi, fără urnă, este cunoscută şi în cadrul culturilor Lipiţa şi Przeworsk a căror datare este asigurată în sec. I—III e.n.; v. Stanislaw Jasnosz, *Cmentarzysko z okresu poźno-lateńskiego i rzymskiego w Wymyslowie, pow. Gostyń*, în *Fontes Praehistorici*, II (1951), Poznan, 1952, p. 6 şi urm., rezumat p. 282—284. Leon Jan Luka, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Naclawin w pow. Kościańskim*, în *Przeglad Archeologiczny*, 29—31, 1954—1956, Poznan, 1958, p. 386—400. Aleksander Dymaczewski, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Mlodzikowie, pow. Środa*, în *Fontes Archaeologici Posnanienses*, VIII—IX, Poznan, 1958 p. 181—433. Şi geţii din Cîmpia Munteană au cunoscut această variantă de rit funerar (v. I. Nestor şi colectivul, *Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 98).

[4] Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 474; ipoteza se verifică şi pentru cimitirul de la Soporul de Cîmpie; D. Protase, *op. cit.*, p. 425.

lor de la Poieneşti n-au fost cercetate[1]. Cele cîteva fragmente de vatră găsite în M. 46 de la Pădureni, nu ne dau încă dreptul să susţinem ipoteza existenţei unor cuptoare de cremaţie, aşa cum s-a constatat pentru perioada geto-dacică mai veche la Zimnicea şi Poieneşti[2] în sec. IV—III î.e.n. şi la Porolissum în Latène-ul mai tîrziu[3].

În studiul de faţă nu intenţionăm să ne ocupăm de întregul inventar al celor patru necropole, ci vom lua în discuţie numai acele elemente care ne permit să facem unele deosebiri între aceste necropole şi astfel să încercăm să stabilim raportul cronologic dintre ele.

Ceramica. În ceramica din necropolele de tip Poieneşti se constată o puternică tradiţie din Latène-ul geto-dacic, aşa încît, cultura Poieneşti poate fi considerată ca o formă evoluată a culturii dacice, căreia i s-a adăugat influenţa romană şi cea sarmată. Descoperirile arheologice au arătat că se menţin cele două categorii ceramice cunoscute în Latène-ul geto-dacic: *a)* ceramica poroasă lucrată cu mîna, reprezentată de formele tipice dacice; ceaşca dacică (Pădureni, Poieneşti şi Gabăra) şi vasul decorat cu brîu alveolat (Pădureni, Poieneşti şi Gabăra, un fund de vas s-a găsit şi la Vîrteşcoiu); *b)* ceramica cenuşie lucrată la roată, alături de care apare şi ceramica roşie, deosebită din punct de vedere tehnic numai ca sistem de ardere.

Amfora cu două torţi, patera, capacul cu variantele respective şi castronul sînt forme în care influenţa romană este vizibilă.

Contactul cu lumea sarmată dă culturii Poieneşti o notă specifică. În necropolele de la Pădureni şi Vîrteşcoiu se constată influenţa sarmatică numai în obiectele de inventar, iar în necropolele de la Poieneşti şi Gabăra această influenţă se observă şi în ceramică.

Studiul comparativ al formelor ceramice din cele patru necropole deşi incomplet, din cauză că materialul de la Gabăra nu-i publicat în întregime, iar cel de la Pădureni nu-i tot întregit, ne permite totuşi să facem unele constatări interesante cu privire la frecvenţa sau absenţa unor forme de vas într-o necropolă sau alta şi să vedem semnificaţia pe care ar putea-o avea acest lucru. În studiul comparativ al formelor am păstrat oarecum tipurile de vase precizate de R. Vulpe[4] şi acolo unde a fost nevoie am divizat aceste tipuri în mai multe variante, folosind în acest caz litere şi nu cifre.

Urne. Tipul 1. Urnă fără toartă cu corpul sferoidal, cu gîtul larg şi scund, cu buza lată, răsfrîntă orizontal. Este tipul cel mai frecvent la Poieneşti şi Gabăra. La Poieneşti sînt 24 exemplare faţă de cele 27 aparţinînd celorlalte cinci tipuri.

---

[1] Iulian Antonescu, *op. cit., Materiale*, VI, p. 477 şi *Materiale*, VII, p. 455 şi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 474.

[2] I. Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 98 şi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 312—315 şi fig. 97.

[3] M. Macrea, D. Protase şi M. Rusu, *Şantierul arheologic Porolissum*, în *Materiale*, VII, p. 365, şi 369.

[4] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 449—457. N-am deosebit urnele pe tipuri în funcţie de culoare ci am ţinut seamă în special de forma vasului, aşa încît vasele descrise de R. Vulpe separat, vase cenuşii şi vase roşii, apar la noi ca variante ale aceluiaşi tip. Am păstrat în general tipurile de la ceramica cenuşie, vasele roşii integrîndu-le în aceste tipuri. Astfel tipul 1 (ceramica roşie) l-am trecut la tipul 1*a* şi 1*e*. Tipul 2 (roşu), pentru a nu crea noi tipuri, l-am trecut tot la tipul 1, varianta *d*; tipul 3 (roşu) la tipul 3*a*, tipul 4 (roşu) la tipul 3*b*, tipul 5 (roşu) la tipul 5, iar tipul 6 cenuşiu nu l-am mai menţinut, deoarece era reprezentat de un fragment ceramic « fără certitudine » de a proveni dintr-un mormînt; am trecut la tipul 6, urnele roşii de la tipul 6 cu variantele *a-d*. Urna de la tipul 1, varianta *e*, reprezintă forma de tranziţie de la tipul 1 la tipul 3.

Tipul este foarte rar întîlnit la Pădureni iar la Vîrteşcoiu s-au găsit cinci exemplare. Tipul 1 l-am împărţit în cinci variante: *la* 1*b*, 1*c*, 1*d* şi 1*e*. (pl. I/tip 1*a* – *e*). Tipul 1*d* este reprezentat la Poieneşti de un singur exemplar.

Tipul 2, urnă fără toartă, cu corpul sferoidal alungit, gîtul strîmt şi buza îngustă răsfrîntă orizontal. Un singur exemplar cenuşiu, fragmentar, găsit la Poieneşti (pl. I/tip 2).

Tipul 3a urnă fără toartă cu corpul sferoidal alungit, cu gîtul înalt şi strîmt, cu buza lată răsfrîntă orizontal, avînd pe gît în mod obişnuit o dungă în relief. Parte din urnele de la Poieneşti sînt ornamentate prin lustruire cu o linie în zig-zag, dispusă pe umăr sau linii verticale pe gît (tot lustruite). Este tipul cel mai frecvent la Pădureni; la Poieneşti s-au găsit numai 13 exemplare, iar la Vîrteşcoiu cinci[1] (pl. I/tip 3*a*).

Tipul 3b, urnă asemănătoare, cu gîtul mai scund şi mai larg şi corpul bitronconic[2] (pl. I/tip 3*b*).

Tipul 4, urnă fără toartă, cu umăr larg, cu gîtul scund, cu buza dreaptă, întărită cu două dungi orizontale foarte groase, în relief. Un exemplar la Poieneşti şi tot unul pare a fi şi la Gabăra. Lipseşte la Vîrteşcoiu şi nu-l reţinem nici la Pădureni (pl. I/tip 4).

Tipul 5, amforă cu gîtul scund, cu buza îngroşată, cu fundul plat (Pădureni şi un exemplar de la Poieneşti) sau terminat printr-un inel (Poieneşti şi Vîrteşcoiu), avînd două torţi prinse vertical de gît şi de umăr. Tipul 5 este cunoscut în toate necropolele[3] (pl. I/tip 5/1 4).

Între amforele de la Pădureni şi Poieneşti se pot face unele deosebiri în ceea ce priveşte linia generală a profilului, profilul buzei şi ornament. Amforele de la Pădureni au corpul oval-alungit, buza îngroşată, rotund-ovală în secţiune, fundul plat şi n-au ornament lustruit (pl. I/tip 5/1). Amforele de la Poieneşti au pe gît şi umăr ornament lustruit compus din linii verticale simple, orizontale ondulate, în formă de reţea sau în formă de frunze de brad. Amfora de la Vîrteşcoiu (pl. I/tip 5/2), se leagă tipologic mai mult de exemplarele de la Poieneşti (pl. I/tip. 5/3, 4) şi poate fi considerată ca un tip intermediar între Pădureni şi Poieneşti.

Tipul 6, urne bitronconice, în genul unor castroane largi şi scunde, cu gura strîmtă, simplă şi buza uşor îngroşată. Toate sînt de culoare roşie şi au capace speciale. Se cunosc patru variante: 6*a* — *d* (pl. I). Din materialul publicat, reiese că tipurile: 6*a*, 6*b* şi 6c s-au găsit numai la Poieneşti. Lipsesc la Pădureni şi Vîrteşcoiu. Tipul 6*d*, urnă cu două torţi zoomorfe, dispuse simetric pe umărul vasului, este întîlnit numai la Poieneşti şi Gabăra[4].

---

[1] Gr. Aniţescu, *op. cit.*, fig. 20/3 şi I. L. Neagu, *op. cit.*, fig. 3/5. Materialele sînt la Muzeul Moldovei din Iaşi. În ultimul deceniu s-au mai descoperit la Vîrteşcoiu şi o serie de urne; unele au intrat în colecţiile Muzeului de istorie din Focşani (trei urne de tip 3a), iar altele au rămas în posesia unor particulari, lucru pe care l-am constatat cu ocazia cercetărilor efectuate la Bonţeşti în 1956.

[2] La Poieneşti s-au găsit două exemplare roşii (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 453—454, fig. 358) şi la Vîrteşcoiu un exemplar cenuşiu (Gr. Aniţescu, *op. cit.*, fig. 13/2).

[3] Poieneşti cinci exemplare (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 451 şi 454), Pădureni cinci exemplare (M. 35, 66, 84, 95 şi 105), Virteşcoiu un exemplar (I. L. Neagu, *op. cit.*, fig. 3/1), la Gabăra nu cunoaştem numărul lor (Iulian Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 450).

[4] La Poieneşti s-au găsit trei exemplare (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 455 [M. 211 şi 295] şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 51, fig. 14), iar la Gabăra un exemplar (Iulian Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 450 şi fig. 4).

În ceea ce priveşte capacele nu putem face nici un fel de aprecieri deoarece nici la Pădureni nici la Gabăra n-au fost întregite şi studiate toate formele. Subliniem doar atît că la Pădureni şi Vîrteşcoiu lipsesc în chip firesc capacele speciale de la urnele aparţinînd tipului 6.

Rezumînd cele spuse cu privire la ceramică, căpătăm următorul tablou sinoptic, desigur provizoriu pînă la publicarea integrală a materialului de la Gabăra.

1. *Tipuri de vase comune celor patru necropole:*

a) Ceaşca dacică şi vasul cu brîu alveolat.

b) Urne aparţinînd tipurilor: 1, 3 şi 5.

c) Căniţă cu-o toartă de tip carpo-sarmatic (fig. 1/3).

La Pădureni predomină tipul 3 de urnă, iar la Poieneşti şi Gabăra tipul 1.

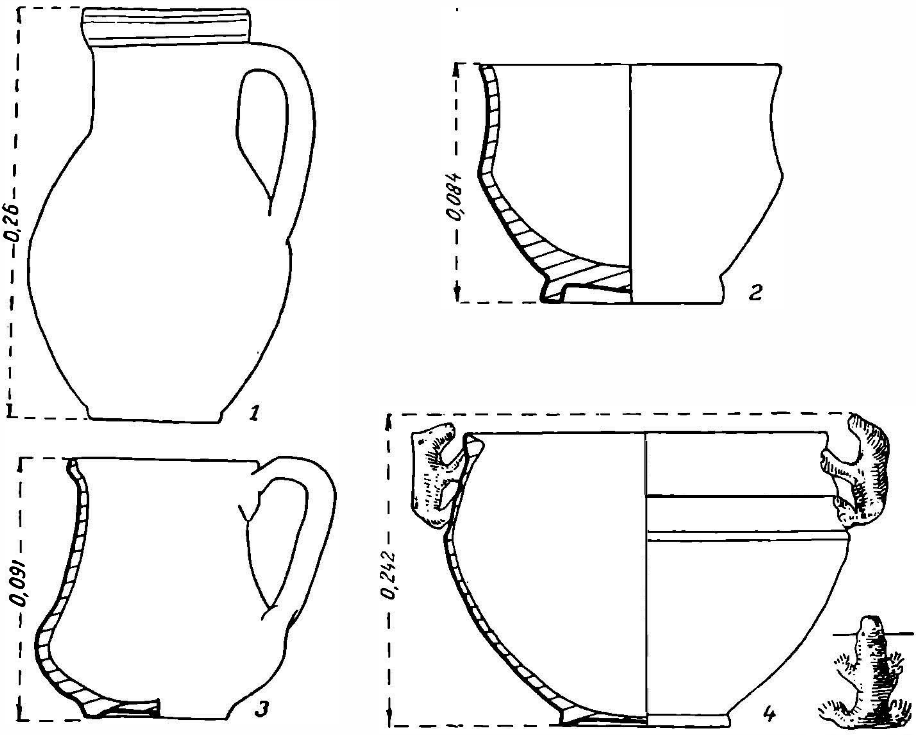

Fig. 1. — Vase din necropolele culturii Poieneşti. 1, Vîrteşcoiu (după Gr. Aniţescu); 2, Pădureni (după Sebastian Morintz şi Gh. Bichir); 3, Poieneşti (după R. Vulpe); 4, Gabăra (după Iulian Antonescu).

2. *Tipuri specifice anumitor necropole:*

Tipul 2, 6 *a*, 6 *b* şi 6 *c*, cunoscute numai la Poieneşti.

Pahar bitronconic cenuşiu, cunoscut numai în necropola de la Pădureni (fig. 1/2); îşi găseşte analogii în mormintele iazigilor din Pannonia[1].

[1] M. Párducz, *A Szarmatakor emlékei Magyarórszágon*, III, 1950, în *ArchHung*, XXX, pl. CVII/1, 2, 7—9.

3. Tipuri specifice numai necropolelor de la Poieneşti şi Gabăra: tipul 4 şi 6 *d*.

Analiza materialului ceramic ca şi a unei părţi din inventar considerăm că ne dă dreptul să vorbim în cadrul necropolelor de tip Poieneşti de două grupe: de o parte se detaşează necropolele de la Pădureni şi Vîrteşcoiu, iar pe de altă parte cele de la Poieneşti şi Gabăra. Dintre obiectele de inventar cele mai importante care separă aceste două grupe de necropole notăm oglinzile de metal alb în grupa Pădureni-Vîrteşcoiu[1] şi fibulele cu piciorul întors pe dedesubt, în grupa Poieneşti-Gabăra[2].

Unele mici deosebiri se pot face şi în cadrul fiecărei grupe în parte; ne vom referi numai la grupa Pădureni-Vîrteşcoiu, deoarece materialul de la Gabăra nu este integral publicat.

Elementele care separă necropola de la Vîrteşcoiu de cea de la Pădureni sînt: tipurile de fibule, mărgelele de lapislazuli şi unele obiecte de podoabă lucrate în tehnica filigranului. În judecarea situaţiei de la Vîrteşcoiu ţinem seama mai mult de ceea ce s-a găsit la Vîrteşcoiu şi lipseşte la Pădureni, decît de obiectele prezente la Pădureni şi lipsă la Vîrteşcoiu, deoarece, dat fiind caracterul descoperirii, acestea au putut să existe şi nu s-au păstrat; aşa explicăm lipsa unor pandantive de argint şi a ceştii dacice. În schimb, la Vîrteşcoiu s-au găsit două fibule care au placă în formă de semidisc la resort[3], tip neîntîlnit la Pădureni şi nici

---

[1] După părerea noastră oglinzile de tip sarmatic constituie un indiciu cronologic. Studiind inventarul complexelor de pe teritoriul R.P.R. în care s-au găsit asemenea oglinzi, fie morminte sarmatice, fie necropole carpice, vedem că nici un element din inventarul acestor complexe nu cere o datare mai tîrzie de prima jumătate a sec. III e.n. Unele morminte sarmatice cum sînt cele de la Ulmeni (r. Olteniţa) şi Probota (r. Iaşi) cer o datare anterioară primei jumătăţi a sec. III e.n.; cel mai tîrziu sfîrşitul sec. II e.n. Complexul de la Bucureşti-Militari, în care s-a găsit tiparul (de lut) de oglindă sarmatică se datează după părerea noastră în prima jumătate a sec. III e.n., nu în a doua jumătate a sec. III e.n. Vlad Zirra, care a săpat la Militari, m-a informat că datarea propusă de noi este probabilă. Mulţumim şi pe această cale lui Vlad Zirra şi lui Sebastian Morintz pentru informaţiile date în legătură cu materialele de la Militari şi Ulmeni şi pentru bunăvoinţa de a ne fi arătat şi unele materiale. Pe teritoriul U.R.S.S., asemenea oglinzi sînt cunoscute în sec. II — III e.n. (M. I. Viazmitina, *Сарматские погребения у с. Ново-Филиповка*, în *Вопросы Скифо-Сарматской Археологии* (по Материалам конференции ИИМК АН СССР 1952 г.), p. 238. Pe teritoriul ţării noastre se cunosc oglinzi de tip sarmatic în următoarele complexe: *a)* morminte sarmatice: Probota, r. Iaşi (săpături 1960 N. Zaharia), Holboca (I. Nestor şi colectivul, *Şantierul valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 107, fig. 13), Mitoc (N. Zaharia, *Cercetările de la Mitoc*, anexa 4, mormîntul sarmatic, în *Materiale*, VI, p. 21), Cioinagi (E. Zaharia, *Morminte sarmatice descoperite la Cioinagi în 1949*, în *Materiale*, VI, p. 900, fig. 3/2), Focşani (Sebastian Morintz, *Некоторые вопросы сарматского населения в Молдове и Мунтении в связи с Фокшанским погребением*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 453, fig. 3/11—12), Largu (I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Materiale*, III, p. 302, fig. 7/1 şi *Materiale*, V, p. 479, fig. 4/10 — 11), Şendreni (I. T. Dragomir, în *Materiale*, V, p. 477, n. 4), Călăraşi (în *SCIV*, III, 1952, p. 107 — 108), Ulmeni (material existent la Sebastian Morintz), Tîrgşor (săpături Gh. Diaconu; întreaga necropolă sarmatică datată în prima jumătate a sec. III e.n. Mulţumim lui Gh. Diaconu pentru că a binevoit să ne arate materialul) şi Dridu (expusă în MNA). În complexe carpice s-au găsit oglinzi la: Pădureni, Vîrteşcoiu şi recent la Dumitreştii Gălăţii, com. Schitu Duca.

[2] v. Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 437—438 şi Iulian Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 454 şi fig. 6/1.

[3] v. Gr. Aniţescu, *op. cit.*, p. 21, fig. 25 şi 26. În Pannonia fibulele cu semidisc la resort de tip mai arhaic şi mai evoluat sînt datate în sec. II—IV (v. Ilona Kovrig, *A császárkori fibulák főformái Pannoniában*, în *Dissertationes Pannonicae*, seria II, nr. 49, p. 120—121; pl. IX/92,22a redă fibula cea mai apropiată de cele de la Vîrteşcoiu.

la Poieneşti[1], mărgelele de lapislazuli[2] de asemenea lipsesc la Pădureni, ca şi în celelalte necropole, dar se găsesc în mormintele sarmatice de la Mitoc, Focşani şi Căscioarele şi în unele necropole sarmate de pe teritoriul U.R.S.S. cum ar fi la Bocani[3]. Ţinînd seama de aceste deosebiri cît şi de unele fibule descoperite în necropola de la Pădureni, care par a se data într-o epocă ceva mai timpurie decît cele de la Vîrteşcoiu (fig. 2), dar şi de majoritatea fibulelor care sînt contemporane cu cele de la Vîrteşcoiu şi a altor elemente de inventar întîlnite la Pădureni şi Vîrteşcoiu, putem considera că cele două necropole sînt contemporane, cea de la Pădureni putînd fi însă şi ceva mai veche şi numai în parte contemporană cu necropola de la Vîrteşcoiu. Unele indicii în acest sens ni le-ar da şi materialul ceramic. Astfel tipul de cană cu o toartă, cu gîtul înalt şi marginea distinctă se întîlneşte la Vîrteşcoiu (fig. 1/1) şi nu există la Pădureni, după cum lipseşte şi de la Poieneşti. Cana înaltă, de influenţă romană, este frecventă şi în lumea sarmată[4]. În schimb la Pădureni întîlnim paharul bitronconic care lipseşte la Vîrteşcoiu. Amfora de la Vîrteşcoiu se apropie tipologic mai mult de grupa Poieneşti-Gabăra, decît de amforele de la Pădureni. La Vîrteşcoiu toate vasele păstrate sînt cenuşii.

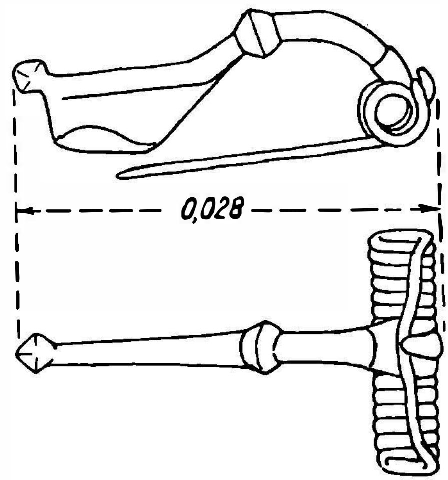

Fig 2. — Fibula timpurie din necropola de la Pădureni.

Fibulele descoperite la Pădureni se datează în general în prima jumătate a sec. III e.n.[5]. Pe baza fibulelor şi a analizei inventarului, necropola de la Pădureni nu poate fi datată mai tîrziu de prima jumătate a sec. III e.n. În schimb, grupa Poieneşti-Gabăra, pe baza fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt, a fibulelor cu placa înaltă, dar cu resortul bilateral lung — prezente în ambele necropole — a fibulei cu resort bilateral dublu găsită la Gabăra ca şi a altor piese de inventar, cere o datare mai tîrzie decît necropolele de la Pădureni şi Vîrteşcoiu, dar mai timpurie decît cea propusă iniţial de R. Vulpe, sfîrşitul sec.

---

[1] După unele informaţii primite de la Iulian Antonescu fibule cu semidisc la resort s-ar fi găsit şi la Gabăra.

[2] I. L. Neagu, *op. cit.*, p. 47, fig. 4/3.

[3] N. Zaharia, *op. cit.*, p. 21. Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 456, fig. 5/5; idem, în *Dacia*, N.S. IV, p. 554 şi G. B. Feodorov, *К вопросу о сарматской культуре в Молдавии*, în *Izvestiia-Kisinev*, 1956, fig. 4. După părerea noastră datarea cimitirului de la Bocani trebuie restrînsă la sec. III, fibulele din această necropolă datîndu-se din prima jumătate a sec. III. G. B. Feodorov, datează necropola în sec. II—IV e.n. (v. p. 59 şi p. 64—65).

[4] M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrobska, O. I. Terenuşkin, G. T. Kovpanenko, *Кургани биля с Ново-Пилипивки и радгоспу «Аккермень»*, în Археологичнп Пам'ятки УРСР, t. VIII, 1960, p. 42, fig. 26/6.

[5] După părerea cercetătorului maghiar dr. M. Párducz fibulele de la Pădureni se datează între 180—260 e.n. Asupra fibulelor din necropolele de tip Poieneşti însă ne vom ocupa într-un studiu special.

III (post. 295—297) şi sec. IV[1]. Ulterior, R. Vulpe a revenit asupra acestei datări acceptînd a doua jumătate a sec. III e.n., dată propusă de I. Nestor[2] şi pe care observaţiile noastre o confirmă[3]. Cele patru monede de bronz din sec. III descoperite pe Dealul Teilor[4], databile între 244 şi 254, trebuie legate fie de mormintele de incineraţie, fie de cele de înhumaţie şi nu de aşezare care datează din sec. IV după cum arată materialul ceramic ce aparţine culturii Sîntana-Cerneahov[5] şi fibulele cu piciorul întors pe dedesubt tipice pentru sec. IV (care nu provin din morminte distruse)[6]. De aşezare trebuie legate probabil cele două monede de argint din timpul lui Constantius II (bătute în anul 354) descoperite pe Dealul Teilor[7].

În legătură cu grupa de necropole Poieneşti—Gabăra trebuie subliniat faptul că obiceiul de a se pune cîte două fibule în urnă este luat de carpi de la triburile nordice cu care veniseră în contact.

★

La Poieneşti şi Gabăra s-au descoperit în afară de morminte de incineraţie carpice şi morminte de înhumaţie[8], care după rit şi unele amănunte de port aparţin sarmaţilor. Caracterul sarmatic al cimitirului de la Poieneşti este confirmat şi de practicarea deformaţiei craniului la unii indivizi îngropaţi aici[9]. Descoperirile arheologice au arătat că sarmaţii practicau strict înhumaţia, după cum carpii practicau tot atît de strict incineraţia.

În legătură cu mormintele de înhumaţie de la Poieneşti vom discuta numai problema datării lor, în schimb pentru necropola de la Gabăra vom analiza şi problema atribuirii etnice a mormintelor de înhumaţie.

Situaţia din staţiunea de pe Dealul Teilor de la Poieneşti n-a permis să se facă observaţii stratigrafice ample cu privire la raportul dintre aşezare, cimitirul de incineraţie şi cel de înhumaţie. Aşa încît R. Vulpe, care a săpat prima necropolă de incineraţie carpică şi primul cimitir sarmatic din ţară, a fost nevoit să stabilească raportul cronologic dintre aceste complexe, mai mult pe bază tipologică, în funcţie de descoperirile cunoscute în acea perioadă. Autorul săpăturilor de la Poieneşti consideră că mormintele de înhumaţie se situează cronologic în faza ultimă a necropolei: post cimitirul de incineraţie, deci în a doua jumătate a sec.

---

[1] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 498.

[2] v. *Istoria Rominiei*, I, 1961, (I. Nestor), cap. *Goţii*, p. 686.

[3] Părerea exprimată de unii cercetători că am avea de-a face cu variante regionale contemporane, varianta sud-moldoveană, Pădureni-Vîrteşcoiu şi alta central-nord-moldoveană — Poieneşti-Gabăra, nu ni se pare justificată de studiul materialului. Că nu este aşa o arată şi recenta descoperire de la Dumitreştii Gilăţii, unde s-au descoperit materiale ce se leagă strîns de grupul Pădureni-Vîrteşcoiu şi nu de cel de la Gabăra. Printre obiectele găsite se află şi o oglindă fragmentară de tipul celor cunoscute în ncropolele din sudul Moldovei şi care lipsesc la Poieneşti şi Gabăra.

[4] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 308—310.

[5] *Ibidem*, p. 281—291 şi fig. 64—80.

[6] *Ibidem*, p. 460—463 şi fig. 362/4—6; fig. 363 şi 364/1,3.

[7] *Ibidem*, p. 309, 505 şi fig. 94/5; C. Cihodariu, în *A Arch*, 13—14, 1937—1938, p. 55 şi fig. 57—58.

[8] *Ibidem*, p. 457—460 şi p. 310—418 (pentru descrierea mormintelor pe parcele) şi Iulian Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 453—455.

[9] *Istoria Rominiei*, I, (I. Nestor), cap. *Sarmaţii*, p. 678.

IV e.n.[1] Ulterior alţi cercetători datează mormintele sarmatice tot posterior celor de incineraţie, dar coboară datarea la sfîrşitul secolului III şi eventual începutul sec. IV[2]. I. Nestor consideră cimitirul de înhumaţie aproximativ contemporan cu cel de incineraţie[3].

Unele observaţii stratigrafice consemnate de R. Vulpe la descrierea mormintelor: 97, 130, 290 şi 342, nu permit datarea cimitirului de înhumaţie posterior celui de incineraţie. Astfel la M. 97 s-a constatat că scheletul a fost deranjat de groapa M. 90 (distanţa dintre urnă şi schelet era de 0,50 m). Scheletul — cităm descrierea lui R. Vulpe — « conservat relativ bine. Lipsesc doar labele şi tibia dreaptă (şi peroneul — *n.n.*) răzleţite — cu prilejul înmormîntării urnei M. 90, care s-ar dovedi în cazul acesta ceva mai recentă »[4].

La M. 130 s-a constatat la fel deranjarea scheletului în regiunea sacro-lombară de către o urnă de incineraţie distrusă care a suprapus scheletul; din inventarul urnei s-a păstrat o căldăruşă şi un vîrf de cuţit trecute prin foc[5].

M. 290. Scheletul a fost distrus în parte cu prilejul săpării mormîntului de incineraţie M. 280. R. Vulpe face aceeaşi observaţie că urna ar fi fost în acest caz mai recentă[6]. Nu mai insistăm asupra situaţiei M. 342, deasupra căruia s-au găsit cioburi din aşezare; datarea aşezării în sec. IV, arată că acele cioburi aparţin stratului de cultură şi nu pot fi presupuse ca provenind din umplutura gropii mormîntului[7], cum, se explica atunci cînd se credea că aşezarea este din sec. III, deci anterioară cimitirelor.

În descrierea parcelelor şi mormintelor săpate la Poieneşti, nicăieri nu se menţionează că s-ar fi făcut observaţii, fie ele cît de vagi, care să ne îndreptăţească să considerăm că mormintele de înhumaţie sînt mai noi decît cele de incineraţie.

Bazîndu-ne pe aceste observaţii stratigrafice cît şi pe obiectele de inventar din cele două necropole, considerăm că mormintele de înhumaţie sarmatice sînt anterioare celor de incineraţie, diferenţa în timp dintre aceste două cimitire putînd fi mică. În prezent, după părerea noastră, situaţia stratigrafică de la Poieneşti este următoarea[8]:

1) Cimitirul sarmatic de înhumaţie databil către mijlocul sec. III e.n.

2) Cimitirul carpic de incineraţie, datat în a doua jumătate a sec. III; nu începe probabil mai devreme de mijlocul sec. III şi încetează probabil în jurul datei de 295—297.

3) Aşezarea aparţine culturii Sîntana-Cerneahov şi trebuie datată în sec. IV e.n.

Aşa cum am amintit mai sus, mormintele de înhumaţie de la Gabăra aparţin, după părerea noastră, tot sarmaţilor şi nu avem de-a face cu « modificarea ritului

---

[1] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 460, 498, 500 şi urm.
[2] Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., III, p. 468.
[3] *Istoria Romîniei*, I, *loc. cit.*
[4] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 347, v. fotografia de la p. 231, fig. 10.
[5] *Ibidem*, p. 358.
[6] *Ibidem*, p. 398—399.
[7] *Ibidem*, p. 412—413.
[8] Situaţia anterioară se prezenta astfel: aşezarea era datată la mijlocul sec. III e.n. şi în a doua jumătate a acestui secol (v. p. 497—498); cimitirul de incineraţie la sfîrşitul sec. III (post 295—297) şi în sec. IV e.n. (v.p. 498 şi 505); cimitirul de înhumaţie era situat cronologic în faza ultimă a necropolei (v. p. 460).

de înmormîntare la carpi » aşa cum cred unii cercetători [1]. Poziţia scheletelor (întinse pe spate), orientarea (N – S cu unele oscilaţii), forma gropilor (dreptunghiulare, strîmte) sînt caracteristice sarmaţilor [2], iar M. 203 « culcat pe partea stîngă, într-o poziţie forţată, nefirească » [3], îşi găseşte analogii în complexe sarmate, de pe teritoriul U.R.S.S. [4] şi chiar în ţară la noi [5]. Că mormîntul 203 de la Gabăra este al unui sarmat o arată şi inventarul: un clopoţel şi o brăţară, ambele din bronz.

Atunci cînd studiem inventarul găsit în mormintele de înhumaţie de la Gabăra trebuie să ţinem seama de elementele specifice numai sarmaţilor şi cele specifice numai carpilor pentru a determina caracterul etnic al necropolei şi, în judecarea acestei situaţii, să nu luăm în consideraţie elementele comune celor două grupuri de populaţii diferite ca etnic, dar care au convieţuit pe acelaşi spaţiu.

Din raportul preliminar de la Gabăra, reiese că la înhumaţi nu se află nici un element specific carpic. În schimb s-au găsit unele obiecte comune şi carpilor şi sarmaţilor. Între acestea se înscriu din rîndul ceramicii căniţa cu o toartă, iar din seria obiectelor de podoabă perlele de coral, calcedoniu şi sticlă [6].

Căniţe cu o toartă de tipul celor găsite în mormintele 207 şi 218 sînt cunoscute în mediu carpic la: Poieneşti, Vîrteşcoiu, Pădureni şi Gabăra [7], iar în morminte sarmatice la: Tecuci, Focşani, Cioinagi, Largu, Căscioarele etc. şi la Bocani [8] (R. S. S. Moldovenească). Frecvenţa mărgelelor de coral, calcedoniu şi sticlă în cele două grupe de cimitire, sarmate şi carpice, ne este cunoscută tuturor şi nu mai este nevoie să insistăm asupra lor; ar fi de ajuns să amintim că la Poieneşti s-au găsit asemenea perle şi în mormintele de înhumaţie şi în cele de incineraţie [9]. În schimb, trebuie să ne reţină atenţia acele obiecte de inventar

---

[1] v. Iulian Antonescu, în *Materiale*, VII, p. 449, 453, 455 şi *Istoria Romîniei*, I, (B. Mitrea), cap. *Carpii şi dacii liberi în sec. III – IV*, p. 638 – 639.

[2] Cf. M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 220 – 222.

[3] *Materiale*, VII, p. 453.

[4] Morminte sarmatice în poziţie « chircită », semichircită, cu încrucişarea picioarelor de la genunchi, cu braţele ridicate în sus sau îndoite, se cunosc la Ust-Labinskaia din sec. VI î.e.n. — sec. II e.n. (v. N. V. Anfimov, *Меото-сарматский могильник у станицы Усть-Лабинской*, în MIA, 23, 1951, p. 158 – 207; la Novo-Filipovka (v. M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 221), la Lohviţa şi Psarî pe Nistru (v. M. A. Tihanova, *О локальных вариантах черняховской культуры*, în SA, 4/1957, p. 173, 185 cu n. 5 şi K. F. Smirnov, *О погребениях Роксолан*, în V.D.I. 1(23), Moscova-Leningrad, 1948, p. 216.

[5] Morminte sarmatice cu schelete în poziţie oarecum chircită cu picioarele strînse şi îndoite s-au găsit la Tîrgşor (faza I a necropolei). Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgşor*, comunicare ţinută la Sesiunea ştiinţifică din mai 1961.

[6] Iulian Antonescu, *op. cit.*, p. 455.

[7] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 348, fig. 174; Gr. Aniţescu, *op. cit.*, fig. 24/4 şi Iulian Antonescu, *op. cit.*, p. 454 – 455.

[8] I. Vendelin, *Un tumul la Tecuci*, în *RPAN*, II – IV, 1940, p. 103, fig. 1, 2, 4; Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S. III, p. 451 – 452 şi fig. 1/1 şi 2/1; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 899 – 900 şi fig. 2/1 – 2; I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Materiale*, V, p. 479 – 480 şi fig. 5/1,3; Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 555 şi G. B. Feodorov, *op. cit.*, fig. 9/4, fig. 9/4, 6, 8.

[9] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 442 – 444 (pentru perlele de sticlă), p. 445 (pentru cele de calcedoniu) şi p. 445 – 446 (pentru perlele de coral). Mărgele de calcedoniu s-au găsit şi în unele morminte sarmatice de pe teritoriul U.R.S.S., de exemplu la Novo-Filipovka (v. M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 241). Însă nici în mormintele sarmatice din R.P.R. nici în cele din U.R.S.S. (cunoscute pînă în prezent) nu apar mărgele de calcedoniu în număr atît de mare ca în mormintele iazigilor din R. P. Ungară (v. M. Párducz, *op. cit.*, pl. XLIV/2, pl. LII).

care sînt specific sarmate. Astfel în şase morminte (M. 202, 204, 208, 215, 226, 227)[1] s-au găsit numeroase mărgele nu numai în regiunea gîtului, unde erau purtate ca şirag, ci şi în regiunea picioarelor; acestea din urmă fiind cusute pe poalele veşmintelor. Obiceiul de a coase mărgele la veşminte este specific sarmatic. De asemenea obişnuinţa de a se pune arme în morminte este cunoscută tot la sarmaţi. În mormintele carpice armele lipsesc complet [2]. Vîrful de săgeată de la Gabăra, din M. 212 îşi găseşte analogii în necropola sarmată de pe valea rîului Urup [3]. În aceeaşi necropolă s-au găsit vase cu torţi zoomorfe (ca şi la Gabăra) şi o sabie de tipul cu inel la capătul de sus al mînerului [4].

Brăţara descoperită, împreună cu un clopoţel conic, în M. 203, nu-şi găseşte nici ea analogii în nici o necropolă carpică [5] (deşi s-au săpat peste 200 morminte) sau alt mormînt de incineraţie aparţinînd dacilor liberi. Tipul de brăţară însă este cunoscut pe o arie foarte întinsă în epoca Latène. Bibracte [6] (Saône et Loire), Stradonitz [7] (Boemia), Małopolski [8] (Ukraina subcarpatică), Olbia şi Chersones [9] (U.R.S.S.) sînt numai cîteva din localităţile unde s-au descoperit brăţări de acest tip. În Latène-ul geto-dacic tipul de brăţară este cunoscut la Poiana, Pecica (săpături 1943) şi Grădiştea Muncelului [10] şi nicăieri nu se datează mai tîrziu de sec. I e.n. În sec. II – III e. n., tipul de brăţară este întîlnit numai în mediul sarmatic. O brăţară descoperită în curganul VIII de la Novo-Filipovka, grupa Akkermen II [11], este identică cu exemplarul de la Gabăra.

Clopoţelul de bronz găsit în M. 203 este aproape identic cu cel descoperit de Sebastian Morintz la Ulmeni (r. Olteniţa). Obiceiul de a se pune clopoţei în

---

[1] Iulian Antonescu, *op. cit.*, p. 455.

[2] v. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 472. Nici în celelalte necropole carpice şi nici în alte morminte de incineraţie aparţinînd dacilor liberi sau băştinaşilor din Dacia romană, nu s-au găsit arme. La geto-daci, în perioada mai veche, cunoaştem un mormînt de incineraţie (aparţinînd unui luptător getic) la Zimnicea în care s-a găsit un topor de luptă de fier şi săgeţi de bronz (v. I. Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 97). Mormîntul avea cameră mortuară zidită (informaţie prof. I. Nestor). Unele arme s-au găsit şi în cuptoarele de crematie de la Zimnicea (v. I. Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 98), Poieneşti (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 312, fig. 97 şi 98) şi Porolissum (v. M. Macrea, D. Protase şi M. Rusu, *op. cit.*, p. 365 şi fig. 9/16). Cuptoarele de crematie de la Zimnicea şi Poieneşti aparţin sec. IV—III î.e.n., iar cimitirul de la Porolissum este datat post sec. III î.e.n., începînd din sec. II î.e.n.

[3] N.V. Anfimov, *Могильники сарматского времени в долине реки Урупа*, în *KS*, 65, 1956, p. 88—93, fig. 27/1.

[4] *Ibidem*, p. 89; după inventar necropola poate aparţine sec. II—III e.n. şi nu I—II e.n.

[5] Iulian Antonescu, *op. cit.*, p. 455 şi fig. 6/4.

[6] J. Déchelette, *Manuel d'Archéologie*, IV, 1927, p. 477, fig. 404.

[7] *Ibidem*.

[8] Mareyan Smiszko, *Kyltury Wezesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*, Lwowie, 1932, p. 159, pl. XIV/12.

[9] *Ibidem*, p. 159.

[10] Toate sînt expuse în MNA şi se deosebesc de exemplarul din mormîntul de înhumaţie de la Gabăra prin grosimea barei, felul cum sînt dispuse proeminenţele şi dimensiunile brăţărilor. Brăţara de la Gabăra pare a conţine o cantitate mai mare de cupru decît cele din Letène-ul geto-dacic.

[11] M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 238, pl. VI/2. Tipul de brăţară este cunoscut şi în necropola de la Nikolaevka, v. M. Ebert, *Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland)*, în *Praehistorische Zeitschrift*, V, 1913, p. 95, fig. 107. Brăţări s-au mai găsit la Simferopol şi Tiflinskaia (v. M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 238) însă nu putem şti sigur mediul în care s-au descoperit. Brăţara de la Tiflinskaia provine din săpăturile lui N. I. Veselovski efectuate în 1902.

morminte, în special în cele de copii este tot sarmatic [1]. Clopoţei de formă conică, piramidală sau emisferică, s-au găsit în numeroase morminte sarmatice din Moldova şi Muntenia: Probota [2], Valea Lupului, Largu, Şendreni, Căscioarele [3] etc. şi în U.R.S.S. la Bocani, Ust-Kamianki, Ust-Labinskaia [4] etc.

În raportul de la Gabăra se subliniază că în M. 204 « sticla (este vorba de amulete şi mărgele) este înlocuită cu oase de rozător şlefuite » [5], lucru obişnuit în mormintele sarmatice [6].

În concluzie, noi credem că inventarul mormintelor de înhumaţie de la Gabăra pledează pentru atribuirea cimitirului de înhumaţie sarmaţilor. Din tot inventarul necropolei de la Gabăra rămîne sub semnul întrebării un clopoţel descoperit în mormîntul de incineraţie nr. 40 [7]. Acest clopoţel ar fi primul descoperit într-un mormînt carpic.

Trecînd la problema craniilor de copii izolate [8], înclinăm să credem că ele sînt înmormîntări obişnuite de copii, ale căror oase din restul scheletului nu s-au păstrat; ori s-au păstrat foarte prost, deoarece au fost descompuse de acizii humici. Din informaţiile primite de la prof. Olga Necrasov [9], reiese că la analiza antropologică, s-au constatat la unele înmormîntări de « cranii de copii », şi oase din restul scheletului. La fel lîngă unele « cranii izolate » s-au găsit în timpul săpăturilor şi obiecte de inventar; M. 218 a avut o căniţă de tip carpo-sarmatic, ceea ce ar indica, ţinînd seama şi de obiceiul sarmaţilor de a pune vasul la picioare sau la capul mortului [10], o înmormîntare obişnuită.

În legătură cu cele două cranii de copii găsite la picioarele scheletelor nr. 230 şi 239, considerăm că ar putea fi vorba, fie de copii înmormîntaţi lîngă protectorii lor, probabil mame [11], fie că unul din cele

---

[1] v. *Istoria Romîniei*, I, (I. Nestor), cap. *Sarmaţii*, p. 680.

[2] Săpături 1960 N. Zaharia (material inedit).

[3] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Şantierul Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 251, fig. 11/5; I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Materiale*, III, p. 304, fig. 7/2; idem, *Materiale*, V, p. 479 şi Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., IV, p. 557, fig. 3/4 şi 4/3.

[4] G. B. Feodorov, *op. cit.*, fig. 7; E. V. Mahno, *Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в с. Усть-Кам' янці*, în Археологичні пам' ятки УРСР, IX, 1960, p. 24, fig. 12/11 şi N. V. Anfimov, *op. cit.*, p. 199, fig. 18/29.

[5] Iulian Antonescu, *op. cit.*, VII, p. 455.

[6] La Novo-Filipovka s-au găsit mărgele făcute şi din vertebre de peşte (v. M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 241). Amulete din colţ de carnivor s-au găsit la Poieneşti (v. R. Vulpe, *op cit.*, p. 379 şi fig. 256) şi la Focşani tot în morminte sarmatice (v. Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 458, fig. 6/7).

[7] Clopoţelul nu este asemănător cu cel din M. 203 (de inhumaţie) şi este din tablă de fier.

[8] Cu privire la aceste « cranii izolate » citām părerea autorului săpăturilor de la Gabăra; « În aşteptarea unor noi dovezi concludente şi păstrînd rezerva cuvenită, credem că aceste cranii izolate sînt indiciile unor sacrificii umane, practicate în anumite cazuri », (v. *Materiale*, VII, p. 456).

[9] Mulţumim prof. Olga Necrasov şi antropologului I. Botezatu pentru informaţiile date.

[10] M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 238; M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrovska, O. I. Terenuşkin, G. T. Kovpanenko, *op. cit.*, p. 72, fig. 58/1. v. şi M. 207 şi 215 de la Gabăra.

[11] Acest lucru rămîne să fie precizat de expertiza antropologică. În sprijinul acestei ipoteze citām exemplul din mormîntul 5 de la Histria, sectorul Z_2, unde s-a descoperit un schelet de copil în poziţie chircită al cărui craniu zăcea pe bazinul unei femei, aşezate tot în poziţie chircită. Mormîntul aparţinînd probabil unei familii, este datat în sec. III—IV e.n. (v. Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV. p. 48 şi fig. 38).

două schelete ar putea fi mai nou şi ar indica, în acest caz, etape diferite de înmormîntare.

★

Din studiul necropolelor carpice din Moldova se desprind după părerea noastră următoarele concluzii:

1. Necropolele culturii Poieneşti se împart în două grupe: a) grupa Pădureni-Vîrteşcoiu, databilă în prima jumătate a sec. III e.n. (necropola de la Pădureni putînd fi eventual ceva mai veche şi numai în parte contemporană cu cea de la Vîrteşcoiu); b) grupa Poieneşti-Gabăra, databilă în a doua jumătate a sec. III; nu începe probabil mai devreme de mijlocul sec. III şi încetează probabil în jurul datei de 295 – 297, cînd, în urma expediţiei victorioase conduse de Galerius, romanii au strămutat o parte din populaţia carpică în imperiu. Menţiunea lui Aurelius Victor (Caesares, 39.43) « Carporum natio translata omnis in nostrum solum », e puţin probabilă.

2. Carpii au practicat incineraţia şi au cunoscut trei variante ale acestui rit: a) morminte de incineraţie în urnă; b) morminte fără urnă, în care rămăşiţele incinerării erau depuse într-un fel de casetă, improvizată din lespezi de piatră; c) morminte în care oasele erau depuse direct în groapă, fără casetă de piatră.

3. Mormintele de înhumaţie de la Gabăra, prin rit şi inventar, aparţin ca şi cele de la Poieneşti sarmaţilor[1] şi nu se poate vorbi, credem noi, de schimbarea ritului funerar la carpi în această vreme.

4. Cimitirul de înhumaţie de la Poieneşti este anterior celui carpic. Raportul cronologic dintre înhumaţi şi incineraţi, la Gabăra, din lipsă de observaţii stratigrafice, rămîne să fie stabilit pe baza studierii inventarului. Găsirea unei fibule cu resortul dublu în M. 215[2] (înhumaţie), fibulă care nu poate aparţine mormîntului de înhumaţie, deoarece este deformată de foc, arată că ea provine dintr-o urnă distrusă şi că mormintele de incineraţie nu pot fi contemporane cu cele de înhumaţie. Nu putem şti dacă mormîntul de incineraţie a deranjat pe cel de înhumaţie sau invers. Ţinînd seama de unele fibule găsite la înhumaţi[3], considerăm că mormintele de incineraţie sînt posterioare celor de înhumaţie.

5. « Craniile izolate » de copii din necropola de la Gabăra sînt după părerea noastră înmormîntări obişnuite.

6. Studiul atent al inventarului descoperit în necropolele carpice aruncă lumină şi în problema relaţiilor dintre carpi şi sarmaţi.

Astfel grupa Pădureni-Vîrteşcoiu, datată în prima jumătate a sec. III, arată prin unele obiecte de inventar, un contact direct între carpi şi sarmaţi, fiecare grup de populaţie împrumutînd reciproc elemente de cultură materială. Carpii iau de la sarmaţi oglinzile de metal şi perlele de coral, precum şi alte lucruri de

---

[1] Amintim că la Poieneşti craniile deformate erau numai de copii (informaţii dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor). Cum la Gabăra unele din cranii au fost sfărîmate şi nu s-au putut face determinările necesare (informaţii antropolog I. Botezatu) nu este exclus ca şi în această necropolă să fi existat copii cu cranii deformate (sau să apară dacă se mai sapă).

[2] Iulian Antonescu, *op. cit.*, p. 455 şi fig. 6/2.

[3] În Muzeul din Roman sînt expuse două fibule de tip provincial roman, identice cu un exemplar descoperit la Poiana în 1951 (v. R. Vulpe, *Şantierul Poiana*, în *SCIV*, III, 1952, p. 207, fig. 26/6).

mai mică importanţă, iar sarmaţii iau dela carpi căniţa cu toartă [1], frecventă în mormintele sarmatice din Moldova şi Muntenia (Tecuci, Cioinagi, Largu, Căscioarele [2] etc.) şi lipsind, cu excepţia cimitirului de la Bocani [3] (zonă de contact cu lumea carpică) în restul mormintelor sarmatice din Uniunea Sovietică. În mormintele sarmate din stepa nord-pontică s-au găsit căni cu o toartă, dar înalte [4]; unele căni, mai mici, se deosebesc fie ca profil, fie ca sistem de prindere a toartei, de cele din mediul carpic; toate au fundul plat, fără inel [5].

Că tipul de căniţă este luat de sarmaţi de la carpi o arată şi faptul că în mormintele sarmatice de la Probota (22 morminte) şi Ulmeni considerate ca cele mai vechi necropole sarmate din Moldova şi Muntenia (anterioare carpilor), lipseşte căniţa, pe care în sec. III o întîlnim şi la carpi şi la sarmaţi.

Grupa Pădureni-Vîrteşcoiu nu reflectă după părerea noastră o convieţuire îndelungată între carpi şi sarmaţi, deoarece nu se constată asimilarea şi prelucrarea în manieră carpică a unor elemente de factură sarmată; acest lucru se va întîmpla mai tîrziu, abia în a doua jumătate a sec. III e.n., cînd în necropolele de la Poieneşti şi Gabăra se constată influenţa sarmatică şi în ceramică.

Prezenţa torţilor zoomorfe la unele urne de incineraţie din grupa Poieneşti-Gabăra arată asimilarea de către carpi a unor elemente sarmate [6], ca urmare a unei convieţuiri mai îndelungate.

În ceea ce priveşte pătrunderea sarmaţilor în Moldova şi Muntenia sîntem de părere că ei au pătruns treptat, în grupuri izolate. Descoperirile de la Probota şi Ulmeni, nu permit o datare mai tîrzie de sfîrşitul sec. II e.n. Cei mai mulţi sarmaţi au pătruns însă în prima jumătate a sec. III e.n.

În Moldova, deşi constatăm prezenţa sarmaţilor în sec. III e.n., cultura carpică îşi păstrează trăsăturile esenţiale pînă la venirea goţilor (sfîrşitul sec. III e.n.). Contactul între carpi şi goţi poate fi sesizat în necropola de la Poieneşti în obiceiul de a se pune în mormînt cîte două fibule, aşa cum s-a constatat în urnele: 115, 239 şi 254 [7].

---

[1] După cum iazigii o iau de la dacii liberi din vest. Căniţe de acest tip v. la M. Párducz, *op. cit.*, pl. CXX/4, 5, 17, 26; CXXII/41.

[2] v. p. 264 şi p. 264, nota 8 din lucrarea noastră.

[3] G. B. Feodorov, *op. cit.*, fig. 9/4, 6, 8.

[4] M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 227, pl. III/6—7; idem, în *Археология*, Kiev, VIII, 1953, p. 66, fig. 4/3 şi 5/5; M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrovska, O. I. Terenuşkin, G. T. Kovpanenko, *op. cit*, fig. 20/2, 6,7; 26/6; 63/14; 65/18; 68/12; 69/19; E. V. Mahno, *op. cit.*, fig. 17/6; 22/1,8. A. I. Furmanska, *Курган биля с Долини*, în Археологични Пам'ятки УРСР, VIII, 1960, p. 138, fig. 100/3. N. V. Anfimov, *op. cit.*, în *KS*, 65, 1956, p. 88—93, fig. 27/3.

[5] v. M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrovska, O. I. Terenuşkin, G. T. Kovpanenko, *op. cit.*, fig. 62/1—2; 66/7, v. şi fig. 58/7.

[6] Vase cu torţi zoomorfe s-au găsit în mai multe complexe sarmate de pe teritoriul U.R.S.S. Printre acestea amintim: *Necropola de pe valea rîului Urup* (Kuban). v. N. V. Anfimov, *op. cit.*, în *KS*, 65, 1956, fig. 28, *Ust-Labinskaia* (v. N. V. Anfimov, *op. cit.*, în *MIA*, 23, 1951, p. 195, fig. 16/8 şi 9). *Novo-Filipovka* (v. M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrovska O. I. Terenuşkin, G. T. Kovpanenko, *op. cit.*, p. 26, fig. 5 şi M. I. Viazmitina, *op. cit.*, *Археология*, VIII, p. 72, fig. 9). *Dolinovka* (v. A. I. Furmanska, *op. cit.*, p. 138 fig. 100/5 şi M. I. Viazmitina, *op. cit.*, *Археология*, VIII, p. 72, fig. 9).

[7] v. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 436. Menţionăm că la Pădureni (şi nici la Vîrteşcoiu) nu s-au găsit cîte două fibule în urnă.

Problema relaţiilor dintre carpi şi sarmaţi, pe de o parte, şi carpo-sarmaţi, şi goţi, pe de altă parte, este una din cele mai importante din istoria veche a patriei noastre; pentru soluţionarea ei însă mai este nevoie de cercetări atît pe teren cît şi în muzeele din ţară.

GH. BICHIR

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО НЕКРОПОЛЕЙ ТИПА ПОЕНЕШТЬ В МОЛДОВЕ И СВЯЗЬ ЭТИХ НЕКРОПОЛЕЙ С САРМАТСКИМ МИРОМ

РЕЗЮМЕ

Содержание культуры Поенешть (приписываемой карпам) известно почти исключительно из материалов, открытых в некрополях Выртешкойю (р-н Фокшаны), Поенешть (р-н Васлуй), Пэдурень (р-н Панчиу) и Порчешть-Габэра (р-н Роман). Случайные открытия имели место в Бутнэрешть (р-н Роман), в Тифешть (р-н Панчиу) и в Думитрешть-Гэлэцини (р-н Яссы).

Автор, после того как высказывает целый ряд соображений общего характера относительно некрополей типа Поенешть, анализирует содержание этих некрополей и приходит к нескольким важным выводам.

Так, он указывает, основываясь на документах, что карпы, практиковавшие сожжение трупов, знали три варианта этого ритуала: *а)* погребение с трупосожжением в урнах; *б)* погребение без урн, когда остатки сожженного трупа укладывались в своего рода импровизированные ящики из каменных плит (в Порчешть-Габэра); *в)* погребение, в котором кости укладывались непосредственно в яму без урны или каменного ящика (Поенешть).

Основываясь на предметах инвентаря и керамическом материале, автор разделяет вышеупомянутые некрополи на две группы, в хронологической последовательности: группа Пэдурень-Выртешкойю, датируемая первой половиной III в. н.э., и группа Поенешть-Габэра, относимая к второй половине III в. н.э.

В зависимости от некоторых стратиграфических наблюдений и в результате сравнительного изучения автор настоящей работы устанавливает следующую хронологию для комплексов III—IV веков в Поенешть: *а)* кладбище с трупоположением принадлежит сарматам и предшествует кладбищу с трупосожжением (а не следует за ним), оно может быть датировано серединой III века нашей эры; *б)* кладбище с трупосожжением, принадлежащее карпам, датируется второй половиной III века нашей эры (а не концом III века и IV веком); *в)* поселение принадлежит культуре Сынтана-Черняхово и датируется IV веком нашей эры (а не III веком).

Погребения в Габэре с трупоположением по своему ритуалу и инвентарю принадлежат, так же как и погребения в Поенешть, сарматам, так что не приходится говорить об изменении в то время у карпов их похоронного обряда.

В связи с предполагаемыми захоронениями детских изолированных черепов автор указывает на то, что это обыкновенные захоронения, кости в которых не сохранились или сохранились очень плохо, так как были разрушены в результате гумификации.

Внимательное изучение инвентаря некрополей культуры Поенешть проливает свет и на проблему отношений между карпами и сарматами.

Так, некоторые предметы инвентаря группы Пэдурень-Выртешкойю, датируемой первой половиной III века, свидетельствуют о прямом контакте карпов и сарматов, когда имели место взаимные заимствования элементов материальной культуры.

С другой стороны, группа Поенешть-Габэра, датируемая второй половиной III века нашей эры, отражает уже более продолжительное сожительство карпов и сарматов, о чем свидетельствуют некоторые элементы сарматской фактуры, обработанные по карпским образцам.

Автор полагает, что сарматы проникли в Молдову и в Валахию постепенно, изолированными группами. В Проботе (р-н Яссы) в Молдове и в Ульмень (р-н Олтеница) в Валахии были открыты сарматские погребения, которые нельзя датировать позже чем концом II века нашей эры. Что же касается Молдовы, то хотя и устанавливается нахождение в ней сарматов в III веке нашей эры, все же культура карпов сохраняет свои существенные черты до прихода готов (конец III века нашей эры).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Вкл. 1. — Типы известных урн в некрополях культуры Поенешть. Типы: 1, 2, 3, 4, 5/3, 5/4 и 6 — Поенешть (по Р. Вулпе); тип 5/1, Пэдурень (по Себастиану Моринцу и Г. Бикиру); тип 5/2, Выртешкойю (по И. Л. Нягу).

Рис. 1. — Сосуды из некрополей культуры Поенещть: 1, Выртешкойю (по Г. Аницеску) 2, Пэдурень (по Себастиану Моринцу и Г. Бикиру); 3, Поенешть (по Р. Вулпе); 4, Габэра (по Юлиану Антонеску).

Рис. 2. — Фибула из некрополя в Пэдурень.

OBSERVATIONS SUR LES NÉCROPOLES DU TYPE POIENEŞTI DE MOLDAVIE ET RAPPORTS DE CELLES-CI AVEC LE MONDE SARMATE

RÉSUMÉ

La civilisation de Poieneşti, attribuée aux Carpes, est presque exclusivement connue par le matériel découvert dans les nécropoles de Vîrteşcoiu (distr. de Focşani), Poieneşti (distr. de Vaslui), Pădureni (distr. de Panciu) et Porceşti-Gabăra (distr. de Roman), à côté desquelles il convient de mentionner les découvertes fortuites faites à Butnăreşti (distr. de Roman), à Ţifeşti (distr. de Panciu) et à Dumitreştii Gălăţii (distr. de Jassy).

Après des considérations générales sur les nécropoles du type Poieneşti, l'auteur en analyse le contenu, arrivant à une série de conclusions importantes.

Les Carpes, adeptes de l'incinération, pratiquaient ce rite selon trois variantes: *a)* tombes à incinération à urne; *b)* tombes sans urne, dans lesquelles les restes de la crémation étaient déposés dans une sorte de ciste en dalles improvisée (à Porceşti-Gabăra); *c)* tombes sans urne et sans ciste, dans lesquelles les restes étaient déposés dans la fosse à même la terre (Poieneşti).

L'inventaire funéraire et la céramique permettent la répartition des nécropoles étudiées en deux groupes, à savoir, en ordre chronologique: le groupe Pădureni-Vîrteşcoiu, datant de la première moitié du IIIe siècle de n.è., et le groupe Poieneşti-Gabăra, datant de la seconde moitié du même siècle.

En ce qui concerne le complexe de Poieneşti, des IIIe IVe siècles, les observations stratigraphiques et l'étude comparative du matériel ont permis d'établir la chronologie suivante: *a)* le cimetière d'inhumation appartenant aux Sarmates, datant approximativement du milieu du IIIe siècle, antérieur (et non postérieur) au cimetière d'incinération; *b)* le cimetière d'incinération des Carpes, datant de la seconde moitié du IIIe siècle (et non pas de la fin du IIIe siècle et du IVe siècle); *c)* l'établissement appartenant à la civilisation Sîntana-Cerneahov, du IVe siècle de n.è. (et non pas du IIIe siècle).

Tant par leur rituel que par leur inventaire, les tombes à inhumation de Gabăra, tout comme celles de Poieneşti, appartiennent aux Sarmates, sans que l'on puisse parler d'une modification à cette époque du rite funéraire des Carpes.

Quant aux soi-disant «enterrements de crânes isolés d'enfants» il s'avère que l'on se trouve en présence d'enterrements habituels, dont les ossements, décomposés par les acides humiques, se sont très mal conservés ou ont disparu entièrement.

Enfin, l'examen minutieux de l'inventaire des nécropoles appartenant à la civilisation de Poieneşti jette une certaine lumière sur les relations entre Carpes et Sarmates. Ainsi, les objets d'inventaire du groupe Pădureni-Vîrteşcoiu, datant de la première moitié du IIIe siècle, prouvent, par les emprunts réciproques qu'ils trahissent, l'existence d'un contact direct entre ces deux peuplades, tandis que le groupe Poieneşti-Gabăra, qui date de la seconde moitié de ce siècle, correspond à une cohabitation de plus longue durée entre Carpes et Sarmates, ainsi qu'il ressort de certains éléments de facture sarmate assimilés par les Carpes et interprétés à leur manière.

Les Sarmates, selon l'auteur, auraient pénétré en Moldavie et en Valachie peu à peu, par groupes isolés. A Probota (distr. de Jassy), en Moldavie, comme à Ulmeni (distr. d'Olteniţa), en Valachie, on a découvert des tombes sarmates qui ne peuvent être datées plus tard que la fin du IIe siècle de n.è. Par contre, en Moldavie, bien que la présence des Sarmates soit constatée au IIIe siècle de n.è., la culture des Carpes conserve ses traits essentiels jusqu'à la venue des Goths (fin du IIIe siècle).

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. 1. — Types d'urnes connus dans les nécropoles de la civilisation de Poieneşti. Types: 1, 2, 3 4, 5/3, 5/4, 6, Poieneşti (d'après R. Vulpe); type 5/1, Pădureni (d'après Sebastian Morintz et Gh. Bichir); type 5/2, Vîrteşcoiu (d'après I. L. Neagu).

Fig. 1. — Vases des nécropoles de la civilisation de Poieneşti. 1, Vîrteşcoiu (d'après Gr. Aniţescu); 2, Pădureni (d'après Sebastian Morintz et Gh. Bichir); 3, Poieneşti (d'après R. Vulpe); 4, Gabăra (d'après Iulian Antonescu).

Fig. 2. — Fibule de la nécropole de Pădureni.

PROBLEME ALE CULTURII SÎNTANA-CERNEAHOV PE TERITORIUL R.P.R. ÎN LUMINA CERCETĂRILOR DIN NECROPOLA DE LA TÎRGŞOR *

Observaţiile stratigrafice [1] şi studiul inventarului celor 223 de morminte descoperite pînă în prezent, în cuprinsul necropolei din epoca migraţiilor de la Tîrgşor, au dovedit că aici există trei faze mari de înmormîntări.

Faza I şi cea mai veche este reprezentată de morminte de înhumaţie orientate N – S. Mormintele conţin schelete cu cranii deformate, iar altele au fost aşezate în poziţie chircită sau cu picioarele strînse şi îndoite. Mormintele la care ne referim sînt dispuse în zona de NNE a necropolei. Inventarul mormintelor din prima fază este reprezentat de vase poroase — primitive, aşezate ritual, cîte unul, fie în regiunea craniului, fie la picioare (fig. 1/1). În rest, menţionăm o fibulă cu portagrafă înaltă, oglinzi din metal alb, clopoţei, fusaiole tronconice şi mai multe categorii de mărgele [2].

Mormintele din faza I taie complexe şi locuinţe din vremea stăpînirii romane, adică de la începutul sec. II e.n. [3]. Prin urmare datarea lor trebuie plasată în sec. II – III e.n. Pentru încadrarea cît mai exactă a mormintelor din faza I, elementele de ordin stratigrafic trebuie întregite şi conexate cu cele obţinute prin studiul inventarului. Pentru aceasta ne vom sprijini în primul rînd pe fibula din fier cu portagrafa înaltă care are analogii în necropola de la Poieneşti [4]. Către

* Comunicare prezentată la Sesiunea Ştiinţifică a Institutului de Arheologie, din mai 1961.

[1] Schema stratigrafică şi încadrarea cronologică a nivelurilor de viaţă au fost redate pe larg în raportul de săpături din anul 1958, în *Materiale*, VII, p. 638 – 641; v. şi Gh. Diaconu, *Consideraţii preliminare asupra necropolei de la Tîrgşor din sec. III-IV e.n.*, în *SCIV*, 1, XI, 1960, p. 55 – 68.

[2] Prima categorie este reprezentată de mărgele albastre din lapislazuli. Cea de-a doua categorie de mărgele a fost găsită în regiunea tibiilor şi peroneelor sub forma unor şiraguri lungi de circa 4 – 5 m. Ele sînt din sticlă, în compoziţia căreia este amestecat uneori coral pisat, şi au culoare roşie, galbenă, verde şi maro. Astfel de mărgele se găsesc în mormintele sarmatice de la Poieneşti-Vaslui; v. Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 408, fig. 330.

[3] Gh. Diaconu, Sebastian Morintz, D. V. Rosetti şi Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice de la Tîrgşorul Vechi*, în *Materiale*, V, 1959, p. 625.

[4] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 436 şi fig. 187/7 şi 8.

Fig. 1. — Vase din necropola de la Tîrgşor: 1, M. 198 — faza I; 2,3, M. 21; 4, M. 147; 5,6, M. 110 — faza II.

aceeaşi vreme ne duc şi cerceii din bronz [1] şi argint [2] descoperiţi la Tîrgşor. Un argument important în datarea mormintelor din faza I îl constituie mărgelele pastilate din lapislazuli de tip Vîrteşcoiu [3], găsite şi la Focşani [4], Olteniţa [5] şi Probota [6].

Toate obiectele de inventar înşirate mai înainte cu analogiile lor ne permit să datăm inhumaţii din faza I către mijlocul sec. III e.n. Datorită inventarului şi ritului, acest grup de morminte nu poate să aparţină decît sarmaţilor [7].

Mormintele din faza a II-a, situate în centrul necropolei, sînt ulterioare mormintelor de înhumaţie la care ne-am referit, întrucît le suprapun. Ele sînt reprezentate prin incineraţi în urne cu capac. Urnele erau aproape pline cu oase umane calcinate, amestecate cu cenuşă şi cărbuni. Ele erau aşezate cu gura în sus, acoperite cu un vas, un fragment de vas, o cărămidă, sau o piatră. Prin forma, tehnica şi ornamentul lor, aceste vase au legături cu cele descoperite în cimitirul de la Chilia [8] (fig. 1/2–6).

Subliniem în chip cu totul deosebit, că urnele principale sau vasele folosite drept capace nu au fost arse secundar.

Faza a II-a de morminte se poate data [9] în a doua jumătate a sec. III e.n. şi sec. IV e.n. Această datare se sprijină pe inventarul descoperit şi pe constatarea că incineraţii din faza a II-a suprapun mormintele sarmatice.

Din punct de vedere etnic, mormintele de incineraţie din faza a II-a nu pot fi atribuite decît unei populaţii daco-getice. În legătură cu aceasta trebuie menţionat că în acest grup de morminte au fost descoperite vase de tradiţie daco-getică. Pe de altă parte, trebuie arătat că practica incinerării în urne cu capace, nearse secundar, a fost folosită în antichitate în spaţiul carpato-dunărean cu precădere de populaţia daco-getică.

Faza a III-a de morminte de la Tîrgşor este reprezentată de incineraţi şi înhumaţi care suprapun şi taie mormintele din fazele anterioare. Aceste morminte sînt răspîndite pe întreg cuprinsul necropolei.

Potrivit observaţiilor culese la faţa locului, vom împărţi mormintele din faza a III-a, cu inventarul şi cu ritul, în trei grupe.

---

[1] Radu Vulpe, *op. cit.* M. 346, f. 342/6 şi 7 şi fig. 343/2 şi în general, la toate mormintele de inhumaţie din această necropolă care au fost atribuite sarmaţilor de către I. Nestor, v. *Istoria Romîniei*, I, p. 678.

[2] Cercei asemănători au fost descoperiţi în cimitirul sarmatic de la Probota, cercetat de Nicolae Zaharia şi Emilia Zaharia.

[3] I. L. Neagu, *Staţiunea barbară de la Vîrtişcoi*, în AArh, III, 5–6, 1930, p. 47, fig. 4/3.

[4] Sebastian Morintz, *Cîteva probleme ale populaţiei sarmatice din Muntenia şi Moldova în legătură cu un mormînt de la Focşani*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 456–457 şi fig. 5/5.

[5] Lîngă Olteniţa la Iordoc şi Coada Lupului au fost descoperite şi cercetate parţial în anul 1960, două cimitire sarmatice de către Sebastian Morintz.

[6] Cimitir sarmatic săpat de Nicolae Zaharia şi Emilia Zaharia în anii 1959–1960.

[7] Se ştie că cimitirele plane cu morminte orientate N–S, cu deformări craniene (documentate deja în sec. III e.n., fapt care confirmă tezele studiului lui Sebastian Morintz citat mai sus), la care se adaugă şi poziţia strînsă şi îndoită a picioarelor, precum şi obiectele de inventar ca oglinzi, clopoţei, mărgele la picioare ş.a. nu pot fi atribuite decît populaţiilor sarmatice.

[8] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, în *Materiale*, VII, p. 443, fig. 2 şi 3.

[9] Avem în vedere în primul rînd o fibulă cu arcul înălţat, asemănătoare cu acelea de la Chilia şi Tei; v. Sebastian Morintz, *ibidem*, p. 445, fig. 5/2 şi D. V. Rosetti, *Bucureştii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, pl. XXVIII/14.

Grupa III A este reprezentată de morminte de incinerație, cu vase de tip Sîntana de Mureş arse secundar. Urnele erau acoperite cu vase sparte ritual, care nu pot fi întregite, provenind de la trei pînă la şapte vase. De subliniat că şi acestea erau arse secundar (fig. 2).

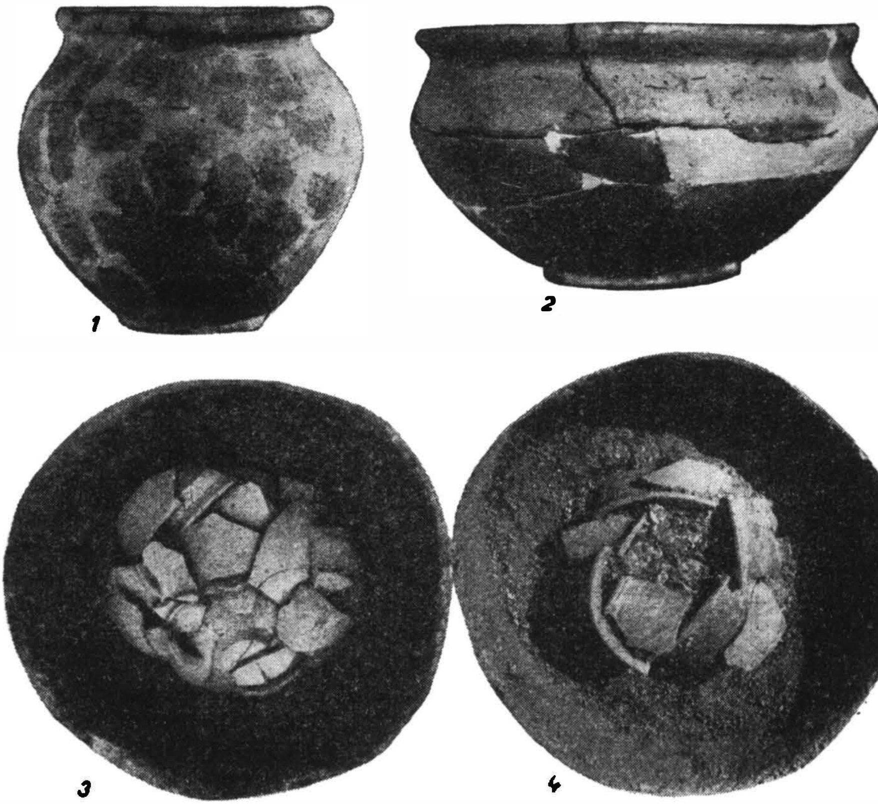

Fig. 2. — Faza III A — morminte de incinerație cu vasele arse secundar: 1, M. 30, urna principală; 2, M. 30, capacul urnei; 3, M. 41 *in situ* şi 4, acelaşi mormint după demontarea fragmentelor care au îndeplinit rolul de capac.

În cuprinsul acestui grup s-a observat că oasele calcinate, amestecate cu cenuşă şi cărbuni, au fost aşezate în cantități mici, am putea spune simbolic, pe fundul urnelor. Ceea ce s-a mai păstrat din inventar se aseamănă întru totul cu inventarul înhumaților din faza a III-a.

Înhumații din faza a III-a se împart în două grupe. Prima dintre ele, III B, este reprezentată de morminte orientate N—S, unele cu mici abateri. Mormintele acestea au un inventar bogat, format din 3—15 vase (fig. 3), şiraguri de mărgele din sticlă, cornalină şi chihlimbar. Aceleaşi morminte au în cea mai mare parte a lor cîte două fibule cu piciorul întors pe dedesubt, din bronz şi fier. Nu

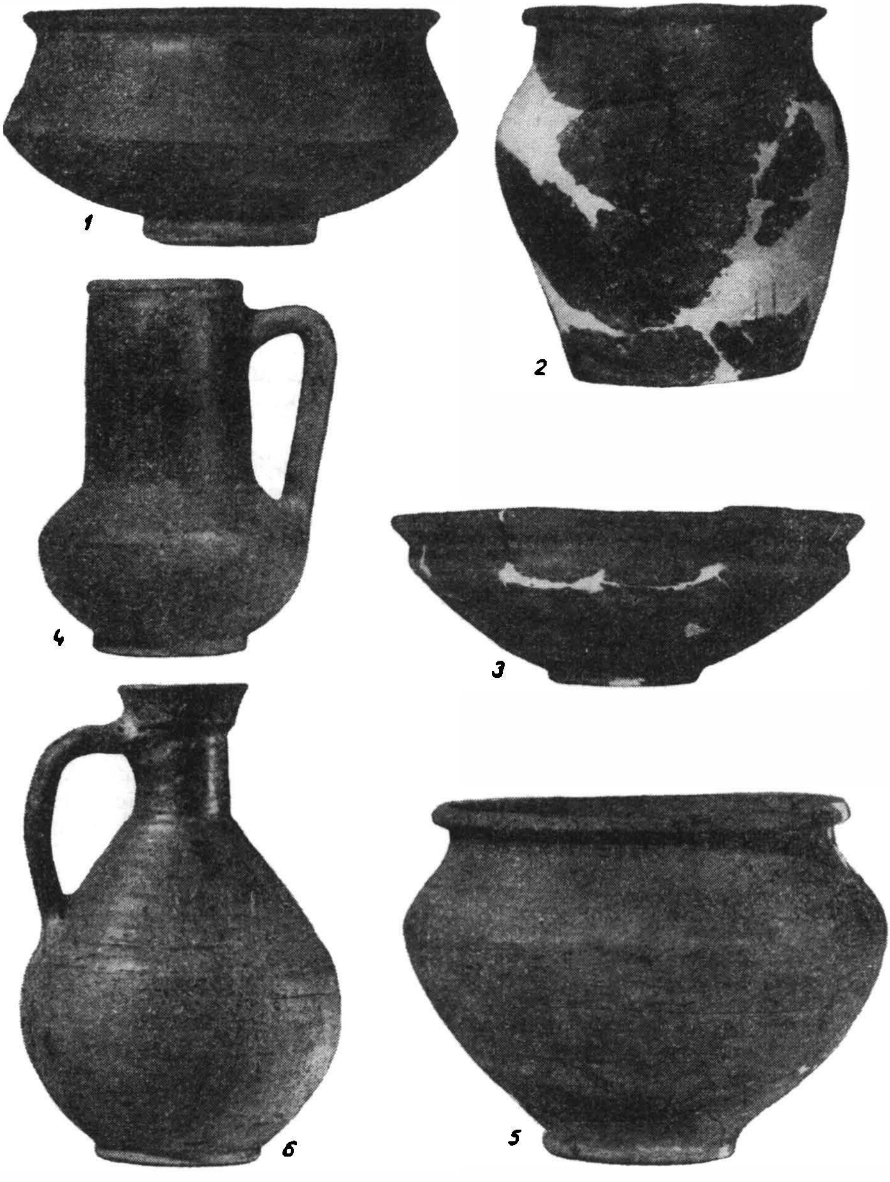

Fig. 3. — Inventar ceramic descoperit în M. 13 — înhumat, faza III B. 1, vasul 2; 2, vasul 5; 3, vasul 6; 4, vasul 3; 5, vasul 1; 6, vasul 4.

lipsesc însă nici fibulele cu placă [1]. În rest, de menţionat cataramele din bronz şi fier, de diverse forme şi dimensiuni, cuţitele de fier, pieptenii, pandantivele din os ş.a.

Mormintele de înhumaţie din grupa III C, fără inventar, sînt orientate N—S, iar unele dintre ele au mari abateri. Există morminte din această grupă care sînt orientate E—V sau V—E. În rîndul acestor morminte au fost găsite schelete care au una sau ambele mîini aşezate pe bazin, iar uneori braţele îndoite din coate avînd palmele aduse sub bărbie. În cîteva cazuri au fost descoperite situaţii cînd aceste morminte [2] suprapuneau sau tăiau gropile de morminte din grupa III A şi III B.

Faza a III-a de morminte, reprezentată de incineraţi şi înhumaţi, este contemporană în parte cimitirului de incineraţie din faza a II-a. Studiul planului necropolelor şi al inventarului dovedeşte că la început cimitirul din faza a III-a s-a dezvoltat separat dar în imediata apropiere a celui din faza a II-a. Către mijlocul sec. IV e.n. şi în a doua jumătate a acestui secol cele două cimitire se contopesc, fapt care a dat naştere şi la întretăierile înhumaţilor cu incineraţii din faza a II-a (fig. 4). Pentru această vreme surprindem şi unele influenţe rituale exercitate de către incineraţii din faza III A asupra populaţiei geto-dace care după cum s-a arătat foloseşte necropola şi în cursul sec. IV e.n. Această situaţie este ilustrată prin morminte de incineraţie care au vase de tradiţie Chilia însoţite de altele tipice culturii Sîntana-Cerneahov. În asemenea cazuri s-a putut deosebi că au fost arse secundar numai o parte din vase, fie urnele principale, fie vasele care au îndeplinit funcţia de capac.

Pe baza observaţiilor obţinute în teren şi pe studiul inventarului putem fixa data de început a cimitirului din faza a III-a în primele decade ale sec. IV e.n., iar data de sfîrşit la finele acestui secol [3].

În ce priveşte atribuirea etnică a populaţiei care a fost înmormîntată în cimitirul din faza a III-a problema rămîne încă destul de dificilă [4]. Cu toate acestea, potrivit observaţiilor de care dispunem, sîntem îndreptăţiţi să socotim că în cimitirul din faza a III-a de tip Sîntana de la Tîrgşor se includ din punct de vedere etnic grupe de populaţii eterogene. Astfel, alături de elementele etnice germanice, sînt prezente întotdeauna şi cele autohtone daco-getice, după cum anumite indicii ne obligă să definim şi cîteva elemente sarmatice tîrzii [5].

---

[1] Fibulele cu placă şi semidisc descoperite la Tîrgşor nu depăşesc sfîrşitul sec. IV e.n. Ele sînt mai timpurii ca acelea de la Sîntana de Mureş şi Izvoare.

[2] În etapa aceasta a cercetărilor am putea să le atribuim populaţiei autohtone, gîndindu-ne la influenţa creştinismului, sau populaţiei alanice, întrucît unele par să prezinte deformări craniene, dar toate acestea sînt încă ipoteze de lucru.

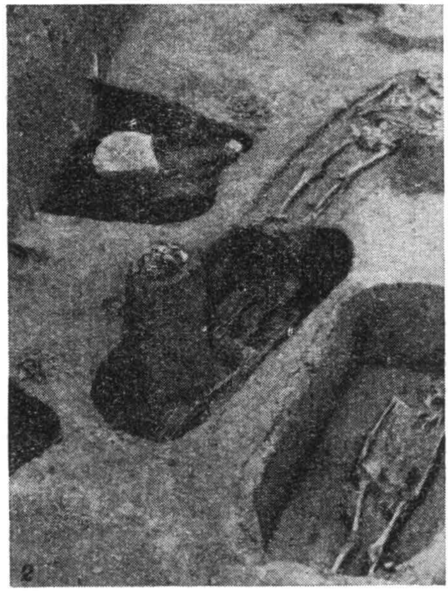
[3] v. Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 55—68.

[4] Ea va fi probabil rezolvată după identificarea şi cartarea pe spaţii mai largi a aşezărilor sarmatice, carpice şi a acelora din sec. IV e.n.

[5] Asupra acestei chestiuni vom reveni într-un studiu deosebit, totuşi ţinem să prezentăm cîteva date. În legătură cu prezenţa elementelor sarmatice din cuprinsul culturii Sîntana-Cerneahov trebuie să ne reţină atenţia în primul rînd mormintele de înhumaţie tîrzii care au poziţia chircită sau picioarele strînse. Este interesant de arătat că tocmai la această categorie de morminte se mai păstrează elemente de inventar şi unele practici rituale caracteristice sarmaţilor. În vederea rezolvării acestei probleme au fost observate atent mormintele de înhumaţie care au, ca ofrandă, un singur vas fie la cap, fie la picioare şi aşezat de obicei culcat sau puţin aplecat. Este necesar să separăm din acest punct de vedere mormintele de înhumaţie care au o singură fibulă şi fusaiole tronconice. În acelaşi scop trebuie reperate şi separate mormintele

În vederea încadrării cît mai exacte din punct de vedere cronologic şi etnic a cimitirului din faza a III-a de la Tîrgşor socotim util ca rezultatele de aici

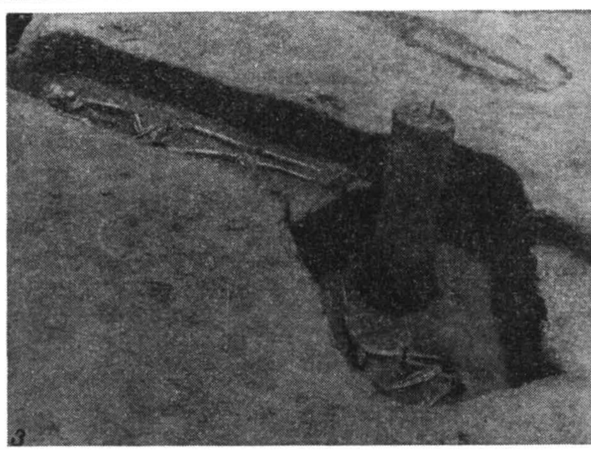

Fig. 4. — Tîrgşor 1960. Suprafaţa 6 C — suprapuneri şi intretăieri surprinse între cîteva morminte din sec. III—IV e.n.

---

rare din cimitirele Sîntana-Cerneahov care în mod cu totul excepţional mai au în regiunea craniilor cîte un cercel sau inel pentru prins părul. Trebuie văzut de asemenea dacă nu sînt sarmatice tîrzii mormintele de înhumaţie din sec. IV e.n. care au pandantive din diferite specii de scoici, din colţi sau dinţi de animale sălbatice, pandantive purtate în regiunea şoldurilor alături de mărgele şi pandantive din metal. În sfîrşit, nu trebuie scăpate din vedere nici mormintele de înhumaţie care au vase lucrate cu mîna a căror origine nu poate fi urmărită în Latène-ul geto-dacic. S-ar putea ca vasele la care ne referim să fie de tradiţie sarmatică. Menţionăm că în cuprinsul acestor vase au fost depuşi uneori ritual cărbuni.

să fie completate cu cele obţinute în alte necropole din ţară şi chiar de pe o arie mai întinsă.

Pentru a defini căile pe care trebuie să mergem în cercetarea noastră, se cuvine înainte de toate să vedem care sînt monumentele mai importante Sîntana-Cerneahov din ţară.

În Transilvania, cele mai reprezentative monumente se grupează pe cursul mijlociu al Mureşului. Aici se cunosc trei necropole şi cîteva aşezări [1]. Un alt centru mai populat de către purtătorii acestei culturi este regiunea de sud-est a Transilvaniei [2]. În Crişana şi Banat nu se cunosc pînă în momentul de faţă descoperiri aparţinînd culturii Sîntana-Cerneahov.

În Moldova, această cultură a fost documentată deocamdată în necropolele de la Izvoare [3], Erbiceni [4], Pietriş-Bîrlad [5], precum şi în numeroase aşezări, fapt care dovedeşte că în sec. IV e.n. cultura Sîntana a cuprins întreg teritoriul provinciei [6] despre care este vorba. Aceeaşi afirmaţie este valabilă şi pentru Muntenia cu excepţia zonei de la vest de limesul transalutan. După unii cercetători, monumente izolate ale culturii Sîntana-Cerneahov apar şi pe teritoriul Olteniei [7] şi în Dobrogea ca infiltrări [8].

Necropolele de tip Sîntana de Mureş din ţara noastră pot fi împărţite după riturile care le caracterizează în două mari categorii. Din prima categorie fac parte cimitirele care au numai morminte de înhumaţie, precum: Sîntana de Mureş [9], Tg. Mureş [10], Palatca [11] şi Izvoare [12]. A doua categorie, mai des întîlnită şi răspîndită pe spaţii mai largi, este reprezentată de cimitire mixte, formate din înhumaţi şi incineraţi. Cele mai cunoscute necropole din această categorie din Moldova sînt cele de la Erbiceni, Pietriş-Bîrlad, iar în Muntenia acelea de la Oinac [13], Spanţov [14] şi Tîrgşor [15]. S-ar putea să mai existe şi o a treia categorie reprezentată de cimitirul de la Olteni [16] caracterizat numai prin morminte de incineraţie. Menţionăm în treacăt că acest cimitir este unic în aria culturii

---

[1] *Istoria Romîniei*, I, p. 688 (Cap. red. de I. Nestor).

[2] Cercetări de teren şi săpături arheologice executate de Zoltán Székely de la Muzeul din Sf. Gheorghe.

[3] Radu Vulpe, *Izvoare — Săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957.

[4] Emilia Zaharia, *Săpăturile de la Erbiceni*, în *Materiale* VIII (sub tipar).

[5] Emilia Zaharia, *Săpăturile de la Pietriş-Bîrlad*, în *Materiale*, VIII (sub tipar).

[6] Pe teritoriul Moldovei au fost depistate numeroase aşezări de către Nicolae Zaharia. Acestea sînt în curs de publicare sub forma unui repertoriu.

[7] *Istoria Romîniei*, I, p. 688 (Cap. red. de I. Nestor).

[8] După informaţiile primite de la Petre Aurelian, morminte cu vase cenuşii datate în sec. IV au apărut în necropola romană de la Piatra Frecăţei. După părerea noastră grupul de morminte cu vase cenuşii de la Piatra Frecăţei poate fi pus în legătură cu elementele « barbare » trecute în armata romană de pe limes. Aceste contingente de luptători vor mai fi păstrat în inventar şi rit unele tradiţii ale culturii lor.

[9] Kovács István, A *Marosszentannai népvándorláskori temető*, în *Dolg Cluj*, III, 1912.

[10] Kovács István, A *Marosvásárhelyi öskori telep, skyta és népvándorláskori temető*, în *Dolg Cluj*, VI, 1915, p. 225—299.

[11] M. Macrea, *Săpăturile de la Palatca, pl. Mociu, jud. Cluj*, în *SCIV*, 1949, p. 110.

[12] Radu Vulpe, *op. cit.*

[13] I. Andrieşescu, în *RPAN*, I, 1, 1937, pl. XXXI—XXXVI, Săpăturile de la Oinac cu fost reluate în 1960 de către D. Berciu.

[14] Bucur Mitrea, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 228—237.

[15] Gh. Diaconu, *op. cit.*

[16] C. Preda, *Cimitirul de la Olteni (reg. Bucureşti) şi unele probleme privind cultura materială a sec. IV, pe teritoriul R. P. Romîne*, în *SCIV*, X, 2, p. 356—369.

Sîntana-Cerneahov. Asupra lui însă vom mai avea prilejul să revenim pe scurt în cuprinsul studiului de față.

Purtătorii culturii Sîntana de Mureș pătrund în Transilvania dinspre est către mijlocul sec. IV [1]. De menționat că ei au ocupat numai jumătatea răsăriteană a acestei provincii, pentru că cealaltă jumătate, după părăsirea Daciei, era deja ocupată de dacii liberi din vest (cultura Sîntana-Arad) [2] care mai tîrziu, laolaltă cu populația locală, vor dezvolta cultura Cipău-Gîrle [3], contemporană culturii Sîntana—Cerneahov.

După cum se știe, în Moldova și Muntenia, cultura Sîntana de Mureș este atestată încă de la începutul sec. IV e.n., deci mai devreme decît în Transilvania, dar după încetarea totală sau în parte a culturii carpice Poienești-Vîrteșcoiu și aceea a dacilor liberi din Muntenia (aspectul Chilia).

Din cele relatate pe scurt se poate vedea că monumentele culturii Sîntana-Cerneahov din Transilvania, Muntenia și cele din Moldova nu au putut să existe paralel cu cele ale dacilor liberi și cele sarmatice. La toate acestea trebuie adăugat că mormintele carpice și sarmatice prezintă practici rituale deosebite de cele ale purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov și conțin un inventar, care în general poate fi datat mai devreme.

Documentele arheologice de care dispunem pînă în momentul de față, coroborate cu rezultatele obținute în cimitirul din faza a III-a de la Tîrgșor, ne îndreptățesc să conchidem că purtătorii culturii Sîntana - Cerneahov pătrund pe teritoriul țării noastre cu o cultură închegată, unitară și cu practici rituale bine conturate și precizate, reprezentate de înhumări și incinerări cu vase arse secundar. Este drept însă că o dată pătrunsă pe teritoriul țării noastre, cultura Sîntana se va îmbogăți cu forme culturale ale populației autohtone, precum și cu unele provincial-romane de la Dunărea de Jos.

---

[1] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 65; v. și *Istoria Romîniei*, I, p. 690; v. și M. A. Tihanova, *О локальных вариантах черняховской культуры*, în SA, 4, 1957, p. 190. Necropolele Sîntana-Cerneahov din Transilvania pot fi datate mai tîrziu întrucît aici apar fibule cu disc care pot fi plasate după anul 350. Pe de altă parte necropolele de aici au în cuprinsul lor foarte puțină ceramică lucrată cu mîna. Necropolele Sîntana-Cerneahov din Transilvania se înscriu ca fiind mai tîrzii, deoarece pînă în prezent au fost descoperite în cuprinsul lor numai morminte de înhumație, fapt care caracterizează necropolele tîrzii aparținînd acestei culturi. Mormîntul de incinerație de la Lechința de Mureș publicat de E. Beninger nu poate fi luat în considerație în judecarea problemei la care ne referim. Este suficient să amintim că noi nu cunoaștem în cuprinsul culturii Sîntana-Cerneahov mormînt de incinerație cu vase nearse secundar al cărui inventar să fie format din trei vase întregi. Faptul că necropolele și așezările Sîntana-Cerneahov din Transilvania sînt tîrzii se poate judeca și în funcție de constatarea că atît castrele din estul Transilvaniei, cît și așezările urbane din mijlocul și vestul Transilvaniei nu sînt suprapuse de un nivel cultural Sîntana-Cerneahov. Această constatare ne dă dreptul să socotim că în momentul pătrunderii purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov în Transilvania, centrele militare și urbane din Dacia fuseseră părăsite și distruse. Descoperirile de pînă acum ne îndreptățesc să socotim că așezările din timpul stăpînirii romane din Dacia au fost distruse de dacii liberi din vest și nord și de triburile carpice care pătrund dinspre Moldova.

[2] Egon Dörner, *Römerzeitliche dakische Brandgräber aus Sîntana Arad*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 155—159.

[3] N. Vlassa, *Săpăturile de la Cipău-Gîrle*, în *Materiale*, VIII (sub tipar), v. și *Istoria Romîniei*, I, p. 646, cu deosebirea că noi fixăm pătrunderea dacilor liberi din vest imediat după eliberarea Daciei. Tezaurele la care se face referirea marchează sfîrșitul așezării și necropolei de la Cipău-Gîrle; v. și D. Protase, *Cimitirul de la Soporul de Cîmpie și importanța lui pentru problema persistenței băștinașilor în Dacia romană*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 462.

Dacă admitem că regiunile la care ne-am referit nu pot fi considerate ca centre genetice ale culturii Sîntana-Cerneahov, rămîne să vedem unde s-a format şi din ce direcţie pătrunde la noi cultura pusă în discuţie.

În ultima vreme, cercetătoarea sovietică M. A. Tihanova, ocupîndu-se de cultura Cerneahov, a delimitat cinci mari aspecte teritoriale [1] precum: cursul mijlociu al Niprului, Pragurile Niprului, Volhinia, cursul superior al Nistrului şi România. Potrivit observaţiilor M. A. Tihanova, la Niprul mijlociu şi la Pragurile Niprului nu apar elemente de datare mai timpurii şi nici culturi anterioare [2] care să formeze baza genetică a culturii Cerneahov în aceste părţi. În schimb, din cele relatate de M.A. Tihanova reiese că elementele databile de la sfîrşitul sec. II şi începutul sec. III pot fi surprinse în varianta de la cursul superior al Nistrului [3]. După cum se ştie, pe acest teritoriu s-au dezvoltat anterior culturile Pşevorsk şi Lipiţa. În ultimul timp, cîţiva cercetători sovietici şi-au însuşit una din tezele lui A. A. Spiţin [4] care a văzut la vremea sa că între cultura Cerneahov şi cultura Pşevorsk există legături, în sensul că anumite elemente culturale din cultura Pşevorsk se regăsesc în cultura Cerneahov. Totodată trebuie arătat că o parte din cercetătorii amintiţi au identificat şi unele elemente ale culturii Lipiţa [5] transmise în cultura Cerneahov.

Ţinînd seama de împrejurarea că în varianta de la Nistru monumentele culturii Cerneahov sînt mai timpurii şi că ele se dezvoltă aici pe fondul culturilor Pşevorsk şi Lipiţa care au precedat-o, socotim că teritoriul de formare al culturii Sîntana-Cerneahov poate fi fixat în aceste părţi.

După părerea noastră, aici şi pentru prima dată apar formele ceramice caracteristice culturii Sîntana - Cerneahov. Trebuie arătat că în ce priveşte ceramica lucrată cu mîna, elementele Pşevorsk şi Lipiţa îşi vor păstra individualitatea; în schimb, în ceramica lucrată la roată pătrund şi se afirmă o serie de forme provincial-romane însuşite de purtătorii culturii Pşevorsk în regiunile de vest o dată cu elementele celtice [6] şi de către purtătorii culturii Lipiţa care au preluat la origine forme romane de la Dunărea de Jos şi din Dacia.

---

[1] M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 132—142.

[2] După cele ce constată M. A. Tihanova, aici lipsesc fibulele cu portagrafă înaltă şi alte elemente de datare mai timpurii, v. M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 174. În legătură cu culturile premergătoare autoarea subliniază faptul că monumentele Zarubineţ nu coincid teritorial şi nu au fost surprinse suprapuneri, v. *op. cit.*, p. 171.

[3] Aici se întîlnesc « *fibule cu aşa-numita port-agrafă lată sau înaltă printre care şi fibula cu capul în forma unei păsări de apă* », *op cit.*, p. 123. La p. 179 autoarea stăruie asupra observaţiilor cu privire la monumentele culturii Lipiţa care au precedat pe cele din cultura Cerneahov şi care au transmis acestcia din urmă numeroase elemente.

[4] A. A. Spiţin, *Поля погребальных урн*, în SA, X, p. 69; v. şi E. A. Simonovici *Об единстве и различиях памятников черняховской культуры*, în SA, 1959, XXIX—XXX, p. 107, nota 67 jos; v. şi la M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 176, nota 5. Ea îl citează pe A. A. Spiţin în sensul că acesta a susţinut întotdeauna că « *rădăcinile culturii Cerneahov trebuie căutate înspre vest* ». Pentru elemente Pşevorsk în cimitireCerneahov mai apropiate de teritoriul R.P.R. vezi G. B. Fedorov, *Два черняховских могильника в Молдавии*, în *MIA-Kişinev*, 1960, p. 229—230.

[5] E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 96, fig. 5/7. Simonovici precizează că astfel de vase au fost găsite la Kamenka şi Luka-Vrubleveţkaia; v. şi M. A. Tihanova, *op. cit.*

[6] Pentru ceramică romană v. Bonifacy Zielonka în *Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Lachmirowicach*, t. X, în *PrzegArch*, fig. 7/1 iar pentru cele celtice avem în vedere în primul rînd paharele din lut din cultura Pşevorsk care sînt ornamentate prin linii incizate-punctate imitînd şnurul.

Toate aceste forme şi întregul fond cultural va fi îmbogăţit ceva mai tîrziu în părţile răsăritene prin fondul cultural sarmatic [1] şi cel provincial-roman [2], provenit din centrele de pe ţărmul nord-pontic.

În regiunile din nord şi nord-est pot fi surprinse pentru prima dată o serie de obiecte de uz larg şi de podoabe, vehiculate şi răspîndite [3] în marea arie de dezvoltare a culturii Sîntana-Cerneahov.

În ce priveşte practicile rituale trebuie arătat că în cultura Pşevorsk şi în cultura Lipiţa au fost folosite cimitirele de incineraţie şi în mai mică măsură cele de înhumaţie. În cultura Sîntana-Cerneahov vor fi menţinute ambele rituri, dar înhumaţia va predomina în unele regiuni datorită elementelor gotice care s-au suprapus şi celor sarmatice care au fost asimilate.

În rîndul incineraţilor surprindem două categorii de înmormîntări şi anume: incinerarea în urne nearse secundar caracteristică triburilor Lipiţa şi incinerarea cu vase arse secundar specifică triburilor Pşevorsk. Trebuie făcută însă precizarea că nu ne aflăm în faţa unui rit practicat de triburile Pşevorsk din regiunea Poznan cunoscute prin cimitirele de la Sadoviu [4], Konin [5], Wymyslowo [6] şi Slopanowo [7]. Aici în morminte apar de obicei arme şi obiecte aparţinînd unei populaţii războinice. Dreptul folosirii armelor de către anumite triburi din cultura Sîntana-Cerneahov a fost pierdut în momentul cînd pătura dominantă a triburilor gotice s-a impus.

Procesul de convieţuire a triburilor răsăritene Pşevorsk cu triburile Lipiţa a început timpuriu în părţile nordice. El este ilustrat prin descoperirile din aşezările şi cimitirele din regiunea Liovului ca Zvenigorod şi Bolotnoe [8]. El era aproape închegat în momentul desprinderii goţilor de la Marea Baltică, care au coborît din aceste părţi cu o cultură materială inferioară [9] faţă de aceea a populaţiei care desăvîrşea contopirea dintre cultura Lipiţa şi aceea a triburilor răsăritene din cultura Pşevorsk. Nu este mai puţin adevărat însă că datorită goţilor şi o

---

[1] M. A. Tihanova, *op. cit.* (varianta de pe cursul mijlociu al Niprului).

[2] *Ibidem* (varianta de la Pragurile Niprului).

[3] Ilustrative în acest sens sînt vasele-castron cu trei torţi în formă de « X » caracteristice culturii Pşevorsk, v. E. A. Sîmonovici, *Памятники черняховской культуры северного Поднепровья*, în *SA*, XXIV, 1955 — Cimitirul de la Kamenka M. 39, fig. 4/1 şi M. 6 fig. 8/11 (n.1). Printre celelalte obiecte merită a fi menţionate: fragmentul unui pinten din fier fig. 13/10 şi pieptenii cu apucătoarea în formă de clopot cu ornament dinţat fig. 14/7 care după părerea noastră au fost folosite mai timpuriu de neamurile nordice.

[4] Stanislaw Jasnoz, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Sadowiu*, în *Fontes Archaeologici Posnaniens*, V, 1954, p. 142—161.

[5] Bogdan Kostrzewski, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Koninie — woj poznanskie*, în *PrzegArch*, VII, Poznan, 1947.

[6] Stanislaw Jasnoz, *Cmentarzysko z okresu poznolatenskiego i rzymskiego w Wymyslowie distr. Gostyn*, în *Fontes Praehistorici*, II, 1951, p. 1—284.

[7] Krystyna Przewozna, *O sada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Slopanowie*, în *Fontes Archaeologici Posnaniens*, V, 1954.

[8] I. K. Şveşnicov, *Могильники липицкой культуры в Львовской области*, în *KS*, 68, 1957, p. 63—74. I. K. Şveşnicov atribuie cimitirele culturii Lipiţa în timp ce E. A. Sîmonovici le atribuie culturii Pşevorsk, v. *op. cit.*, în *SA*, 1959, XXIX—XXX, p. 106, cu toate că la p. 93 admite prezenţa unor elemente Lipiţa. După părerea noastră, în cazul cimitirelor de la Zvenigorod şi Bolotnoe avem de-a face cu înmormîntări ale unor triburi Lipiţa şi Pşevorsk care au convieţuit. Pentru elemente Pşevorsk v. la Şveşnicov, *op. cit.*, fig. 21/13; 21/6, 22/2 etc., iar pentru elemente Lipiţa fig. 22/10, 25/2 etc.

[9] *Istoria Romîniei*, I, p. 687 (Cap. red. de I. Nestor).

dată cu ei o parte din această populaţie va pătrunde înspre răsărit. Migrarea populaţiei la care ne referim din regiunea Carpaţilor păduroşi şi izvoarele Nistrului înspre răsărit se poate explica dacă ţinem seama că atît ea cît şi goţii nu putea coborî înspre sud-vest deoarece Dacia era ocupată încă de romani. La sud-est, în Moldova nu putea pătrunde fiindcă aceste regiuni erau stăpînite de triburile carpice, iar stepa era ocupată de sarmaţi.

Pătrunderea unor elemente culturale dinspre vest înspre est, ca ceramica lucrată cu mîna « *care a fost unsă în mod special cu un strat de lut subţire* »[1], cuţitele curbate[2], pandantivele în formă de căldăruşă[3] şi o serie de alte elemente depistate de cercetătorii sovietici poate fi explicată numai în felul acesta.

După părerea noastră, toate aceste elemente şi mai ales incinerarea cu arderea secundară[4] a vaselor au fost difuzate înspre răsărit de continuatorii tradiţiilor culturii Pşevorsk din cultura Cerneahov. În schimb, prezenţa altor forme ceramice lucrate cu mîna şi obiceiul incinerării în urne cu capace nearse secundar nu poate fi pusă în părţile răsăritene decît pe seama continuatorilor tradiţiilor culturii Lipiţa. Este drept însă că acestea din urmă sînt mai puţin frecvente în părţile răsăritene ale culturii Cerneahov. Ele se dovedesc a fi mai pronunţate în regiunile lor de baştină, cursul superior şi de mijloc al Nistrului. Aşa este şi firesc. Admiţînd că zona de naştere a culturii Sîntana-Cerneahov este constituită în parte şi de regiunea în care se dezvoltase anterior cultura Lipiţa, în mod necesar se naşte întrebarea care a fost zona de contact între cultura Cerneahov şi cea carpică.

Coroborînd observaţia că aşezările şi cimitirele de tip Poieneşti, atribuite carpilor, nu sînt documentate pînă în momentul de faţă în regiunea de dincolo de Prut, cu observaţia că acolo în aceeaşi vreme exista[5] cultura Sîntana-Cerneahov, putem presupune cu destul temei că zona de contact[6] între aceste două culturi o forma Prutul.

---

[1] v. M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 174—175.

[2] Iu. V. Cuharenko, *Поселение и могильник полей погребений и в селе Привальном*, în SA XXII, 1955, pl. IV/23.

[3] *Ibidem*, pl. III/6, 28, 32 etc. Aceste podoabe sînt frecvente în cimitirele şi aşezările Pşevorsk (v. mai sus necropolele citate de noi din regiunea Poznan). Pandantivele în formă de căldăruşă apar şi în mormintele carpice de la Poieneşti şi Pădureni. Acest gen de podoabe, alături de obiceiul de a purta cîte două fibule a fost preluat în regiunile nordice unde carpii au fost în contact cu triburile Pşevorsk pînă la desprinderea lor din aceste părţi.

[4] Fenomenul arderii secundare a vaselor în cimitirele din cultura Cerneahov a fost sesizat în părţile răsăritene, dar fără a-i fi explicată originea. v. I. V. Cuharenko, *op. cit.*, p. 152 pentru cimitirul de la Privolnoe şi E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 307—308 pentru necropola de la Kamenka.

[5] Afirmaţia noastră se sprijină în primul rînd pe constatările cercetătoarei M. A. Tihanova care a găsit elemente de datare mai timpurii pentru varianta de la Nistru. În al doilea rînd avem în vedere o serie de materiale databile în sec. III e.n. din cimitirul de la Budeşti cercetat de E. A. Rikman, v. *Могильник у с. Будешти в Молдавии*, în *SA*, 1958, I, p. 193, fig. 2/1, unde este reprezentată o fibulă rombică cu email contemporană şi identică cu aceea din cimitirul de la Poieneşti-Vaslui. Acelaşi cercetător menţionează la p. 192 descoperirea pandantivelor din fier în formă de căldăruşă care datează de asemenea din sec. III e.n. La p. 199 E. A. Rikman datează cimitirul de la Budeşti în sec. III—IV e.n. şi susţine că materialul şi inventarul de aici este asemănător cu cel din cimitirele de la Kamenka şi Gavrilovka.

[6] La început, între aşezările carpice şi cele din cultura Cerneahov vor mai fi existat şi enclave sau grupuri sarmatice, ca cele de la Bocani, care şi-au însuşit elemente culturale pe de o parte de la carpi iar pe de altă parte de la purtătorii culturii Cerneahov. Aceştia din urmă însă au asimilat cultural grupurile răzleţe de sarmaţi.

Documentele arheologice de care dispunem exclud, după cum arătam, posibilitatea contemporaneităţii celor două culturi pe teritoriul dintre Prut şi Carpaţi. Mai mult chiar, în etapa aceasta a cercetărilor nu posedăm dovezi din care să reiasă că în componentele esenţiale ale culturii Sîntana-Cerneahov sînt transmise elemente caracteristice din cultura carpică.

Pe baza acestor precizări am putea adăuga că pătrunderea culturii Sîntana—Cerneahov pe teritoriul dintre Prut şi Carpaţi se petrece într-un moment în care aşezările şi cimitirele carpice încetează de a mai exista. Sîntem de altfel în vremea în care rolul principal al atacurilor la Dunărea de Jos este preluat de triburile gotice. Acest moment coincide şi cu începutul perioadei de maximă înflorire a culturii Sîntana-Cerneahov. Cultura materială avansată a populaţiei din sec. IV e.n. a putut să se dezvolte pe teritorii aşa de largi datorită unei baze social-economice solide, generate în primul rînd de dezvoltarea agriculturii şi creşterii vitelor. Acest proces a fost o urmare directă a dezvoltării meşteşugurilor şi în special a meşteşugului prelucrării uneltelor din fier.

Condiţiile enunţate mai sus au creat şi posibilitatea unor schimburi largi în cuprinsul vastului teritoriu pe care l-au ocupat făuritorii şi purtătorii culturii Sîntana.

După cum s-a mai amintit, purtătorii culturii Sîntana-Cerneahov, pe măsură ce pătrund înspre vest îşi îmbogăţesc fondul cultural cu forme aparţinînd populaţiilor autohtone sau ale acelora cu care au intrat în contact. Spre exemplu, aşa se explică împrejurarea că la Spanţov [1] şi Tîrgşor au fost descoperite în morminte de înhumaţie căţui dacice, iar în alte necropole vase cu protuberanţe sau gurguie [2] de tradiţie autohtonă. Pe de altă parte, nu este exclus ca şi o parte a populaţiei autohtone să-şi fi însuşit nu numai forme culturale dar şi anumite obiceiuri legate de practica ritului. Concret, vrem să precizăm, potrivit observaţiilor de la Tîrgşor, că anumiţi daci vor fi renunţat la ritul incinerării în urne nearse secundar şi au preluat în parte incinerarea cu vase arse secundar. Fapt cert, însă, este că majoritatea populaţiei autohtone care se incinera folosea vasele nearse secundar. Aşa stînd lucrurile, este foarte greu să se precizeze atunci cînd este vorba de incineraţi în vase arse secundar ce este şi ce nu este dacic. După părerea noastră la Oinac [3], mormintele de incineraţie cu vasele arse secundar aparţin unei populaţii care migrează dinspre NE şi E, fie şi numai pentru faptul că au în inventar fibule cu disc ca şi înhumaţii. Aici este locul să stăruim pe scurt şi asupra grupului de morminte de incineraţie de la Olteni, care apare destul de ciudat în ansamblul culturii Sîntana-Cerneahov. După părerea noastră şi acest grup migrează dinspre regiunile nord-estice. Această afirmaţie se bazează pe constatarea că la Olteni lipseşte ceramica de tradiţie daco-getică lucrată cu mîna, iar urnele şi capacele sînt toate arse secundar. În acest sens trebuie arătat că noi nu cunoaştem nici un mormînt sau necropolă a dacilor liberi în care să fi fost practicată incinerarea cu vase arse secundar. Pînă în momentul de faţă nu se cunoaşte la dacii liberi nicăieri obiceiul depunerii în urne a pieptenilor

[1] B. Mitrea, *Problema populaţiei geto-dace în Muntenia în sec. al IV-lea e.n.*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, p. 108, fig. 1.

[2] B. Mitrea, *Cimitirul din satul Independenţa şi mormîntul din satul Coconi*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 473—483. În acest studiu autorul grupează majoritatea vaselor poroase cu protuberanţe, descoperite pînă azi în cimitirele de tip Sîntana de Mureş din ţara noastră.

[3] Materialul descoperit în anul 1960 mi-a fost pus la dispoziţie de către D. Berciu.

executaţi din trei plăci şi încheiaţi cu nituri. Trebuie subliniat încă că acest obicei documentat la Olteni şi Cucorăni-Botoşani [1] este frecvent în regiunile din nord şi nord-est şi a fost folosit mai timpuriu de unele triburi din cultura Pşevorsk [2]. El este frecvent de asemenea în mormintele de înhumaţie din cultura Sîntana-Cerneahov. Este interesant de precizat că mormintele de incineraţie de la Olteni ne furnizează date din care reiese limpede că incineraţii au fost influenţaţi în rit în urma unei convieţuiri cu o populaţie care îşi înhuma morţii. De altfel, nu este exclus ca în măsura în care vor fi extinse cercetările la Olteni să se găsească şi înhumaţi [3].

Încheind studiul de faţă, sîntem obligaţi a rezuma concluziile care s-au detaşat din discutarea problemelor atinse.

În primul rînd, se impune a se atrage atenţia că la Tîrgşor primul cimitir aparţine exclusiv populaţiei sarmatice şi că el datează din prima jumătate şi de la mijlocul sec. III e.n., în timp ce cimitirul al doilea datează de la sfîrşitul sec. III e.n. şi în tot cursul sec. IV e.n. şi aparţine populaţiei daco-getice.

Cimitirul III, încadrat în aria mare a culturii Sîntana-Cerneahov, datat în sec. IV e.n., aparţine unei populaţii care migrează dinspre nord-est şi est, compusă din elemente germanice, sarmatice şi poate daco-getice nordice şi răsăritene. Totodată, trebuie arătat că în cuprinsul cimitirului III avem de-a face cu o convieţuire şi influenţă reciproce ale populaţiilor nou venite şi autohtone. În al doilea rînd, trebuie să se sublinieze că, cultura Sîntana-Cerneahov pătrunde pe teritoriul ţării noastre ca o cultură individualizată, dar care se îmbogăţeşte continuu cu formele culturale ale populaţiilor cu care a intrat în contact. Deşi în general unitară (ne referim la ceramică) ea prezintă cel puţin pentru teritoriul Munteniei cîteva aspecte întrucîtva deosebite ca Spanţov, Oinac, Tîrgşor Ploieşti-Triaj [4]. Explicaţia acestei situaţii trebuie pusă în legătură cu deplasări succesive din locuri diferite ale purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov.

În al treilea rînd, se impune precizarea că în cultura Sîntana-Cerneahov nu poate fi neglijat aportul populaţiilor nordice. Din acest punct de vedere nu trebuie scăpată din vedere practica incinerării cu vase arse secundar, care după părerea noastră a aparţinut la origine populaţiilor nordice şi nici obiceiul de a purta cîte două fibule [5] folosit iniţial cu exclusivitate tot de neamurile nordice.

Rolul triburilor germanice în ansamblul culturii Sîntana-Cerneahov trebuie judecat în contrast cu situaţia din vestul Daciei şi regiunile pannonice de pe

[1] În vara anului 1960 a fost găsită întîmplător o farfurie-castron arsă secundar folosită ca urnă iar în cuprinsul ei un pieptene cu apucătoarea în formă de clopot, o fibulă din bronz cu piciorul întors pe dedesubt şi un pandantiv din bronz de formă semilunară. Obiectele se află depuse la Muzeul regional Suceava. Tot în 1960 a fost descoperit un mormînt de incineraţie cu urna arsă secundar la Dolheştii Mari de către M. Dinu, v. *Materiale*, VII, p. 127.

[2] De altfel piepteni executaţi din trei plăci, cu nituri din bronz, de origine romană, apar destul de timpuriu şi mai la nord. v. I. Vallhagar, *A migration period settlement on Gotland-Sweden*, Part. II, Copenhaga—Stockholm, 1955, p. 456/2—3.

[3] Între timp C. Preda a efectuat noi săpături la Olteni cu care prilej a scos la iveală şi înhumaţi din aceeaşi epocă. În urma acestei descoperiri, după părerea noastră necropola de la Olteni, atribuită pînă acum dacilor, se integrează în aria culturii Sîntana-Cerneahov. Ca atare nu mai poate fi vorba de o variantă dacică-munteană a culturii Sîntana de Mureş, cel puţin în cazul de la Olteni.

[4] Materialul din cimitirul de la Ploieşti-Triaj mi-a fost pus la dispoziţie de prof. I. Nestor.

[5] v. *Istoria Romîniei*, I, p. 690 (Cap. red. de I. Nestor).

malul stîng al Dunării, unde populaţia sarmatică-iazigă a fost în contact cu civilizaţia romană şi cu lumea dacică liberă din Crişana şi Banat, însă spre deosebire de regiunile din est, aici nu s-a născut o asemenea cultură, întrucît a lipsit elementul gotic.

GH. DIACONU

ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРЫ СЫНТАНА-ЧЕРНЯХОВ НА ТЕРРИТОРИИ РНР В СВЕТЕ ИССЛЕДОВАНИЙ НЕКРОПОЛЯ В ТЫРГШОРЕ

РЕЗЮМЕ

В статье кратко изложены результаты, полученные при изучении 223 погребений III—IV веков н.э., открытых до сих пор в некрополе Тыргшора (р-н Плоешти).

Исходя из стратиграфических наблюдений и из изучения инвентаря, автор делит некрополь на три фазы.

Первая и самая древняя фаза представлена погребениями с трупоположением; эти погребения ориентированы на север-юг. На основании инвентаря и ритуала погребения этой группы приписываются сарматам и датируются первой половиной III века нашей эры.

Вторая фаза представлена погребениями с трупосожжением в урнах, вторично необожженных, поставленных в овальные, неочищенные ямы. На основании инвентаря и ритуала эта категория погребений была датирована второй половиной III и IV веком нашей эры и приписывается гето-дакскому населению.

Третья фаза погребений была разделена на три группы. Группа III A представлена погребениями с трупосожжением во вторично обожженных урнах с крышками, также вторично обожженными. Группа III B представлена погребениями с трупоположением с инвентарем. Группа III C представлена погребениями с трупоположением, но без инвентаря.

Исходя из наблюдений, сделанных в Тыргшоре, и ссылаясь на подобные же памятники, открытые на территории РНР, автор приходит к заключению, что поселение, пользовавшееся некрополем в Тыргшоре, в последней фазе мигрировало из северо-северо-западных областей. В связи с этим он высказывает предположение, что эта культура зародилась в бассейне нижнего и среднего Днестра в результате слияния культуры Липица с культурой Пшеворск.

Автор высказывает мнение, что обычай вторичного обжигания сосудов, находящихся в погребениях с трупосожжением, принадлежащих культуре Сынтана-де-Муреш-Черняхов — северного происхождения (Пшеворск). На основании этого аргумента и других доказательств в работе оспаривается положение относительно дакского варианта культуры Олтень в Валахии и предполагается, что памятники, принад-

лежащие местному населению, хотя их трудно установить, находятся среди памятников культуры Сынтана - Черняхов. Причем делается ссылка на кладбище второй фазы Тыргшора, которое продолжается и в IV веке, частично слившись с кладбищем с трупосожжением типа Сынтана—Черняхов.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Сосуды из некрополя в Тыргшоре: 1, погр. 198 — фаза I: 2, 3, погр. 21; 4, погр. 147; 5, 6, погр. 110 — фаза II.

Рис. 2. — Фаза III A — погребения с трупосожжением с вторично обожженными сосудами. 1, погр. 30, главная урна; 2, погр. 30, крышка урны; 3, погр. 41 *in situ* и 4, то же погребение, после снятия частей, выполнявших роль крышки.

Рис. 3. — Керамический инвентарь, найденный в М. 13 с трупоположением, фаза III B. 1, сосуд 2; 2, сосуд 5; 3, сосуд 6; 4, сосуд 3; 5, сосуд 1; 6, сосуд 4.

Рис. 4. — Тыргшор. 1960. Площадка 6 C — наслоения и перекрытия слоев, обнаруженные в нескольких погребениях III–IV веков нашей эры.

PROBLÈMES DE LA CIVILISATION DE SÎNTANA-CERNEAHOV SUR LE TERRITOIRE DE LA R. P. ROUMAINE, À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES FAITES DANS LA NÉCROPOLE DE TÎRGŞOR

RÉSUMÉ

L'auteur fait un bref exposé des résultats de ses recherches portant sur les 223 tombes des IIIe—IVe siècles, découvertes jusqu'à ce jour dans la nécropole de Tîrgşor (distr. de Ploieşti).

Les observations stratigraphiques et l'examen de l'inventaire des tombes ont donné lieu à une répartition des enterrements en trois phases.

La Ire phase, la plus ancienne, est représentée par des tombes à inhumation orientées en direction N - S, que l'inventaire et le rite d'enterrement permettent d'attribuer aux Sarmates et de dater dans la première moitié du IIIe siècle de n.è.

La IIe phase comprend des tombes à incinération, dont les urnes n'ont pas été soumises à une seconde cuisson et sont disposées dans des fosses ovales non purifiées. D'après leur inventaire et le rite d'enterrement, ces tombes ont été datées dans la seconde moitié du IIIe siècle et le IVe siècle de n. è. et attribuées à la population géto-dace.

La IIIe phase a été répartie en trois groupes: le groupe III A, représenté par des tombes à incinération, aux urnes et couvercles recuits; le groupe III B, par des tombes à inhumation pourvues d'un inventaire; le groupe III C, par des tombes à inhumation sans inventaire.

Partant des observations faites à Tîrgşor et s'appuyant sur les tombes similaires découvertes sur le territoire de la R. P. Roumaine, l'auteur arrive à la conclusion que les tombes de Tîrgşor de la IIIe phase appartiennent à une popu-

lation immigrée du NNE. A titre d'hypothèse, il suggère que le berceau de celle-ci serait le bassin inférieur et moyen du Dniester, où elle serait née de la fusion des civilisations de Lipitsa et de Pchévorsk.

L'auteur estime que la coutume de recuire les vases des tombes à incinération appartenant à la civilisation de Sîntana de Mureş-Cerneahov serait d'origine nordique — Pchévorsk. En vertu de cet argument, ainsi que d'autres indices, il combat l'opinion selon laquelle il existerait une variante dace de la civilisation d'Olteni de Valachie, et soutient que les tombes de la population autochtone — quoique difficiles à déceler — se trouvent chez les porteurs de la civilisation de Sîntana-Cerneahov. A cet égard on peut citer en exemple le cas du cimetière de Tîrgşor de la IIe phase, qui continue à être utilisé au cours du IVe siècle de n. è., s'amalgamant jusqu'à un certain point au cimetière d'incinération du type Sîntana-Cerneahov.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Vases de la nécropole de Tîrgşor: 1, tombe 198 — phase I; 2, 3, tombe 21; 4, tombe 147; 5, 6, tombe 110 — phase II.

Fig. 2. — Phase III A — tombes à incinération aux vases recuits: 1, tombe 30, l'urne principale; 2, tombe 30, couvercle de l'urne; 3, tombe 41 *in situ* et 4, la même tombe, une fois écartés les fragments ayant servi de couvercle.

Fig. 3. — Inventaire céramique découvert dans tombe 13 — tombe à inhumation, phase III B. 1, le vase 2; 2, le vase 5; 3, le vase 6; 4, le vase 3; 5, le vase 1; 6, le vase 4.

Fig. 4. — Tîrgşor, 1960. Surface 6 C — tombes des IIIe-IVe siècles, superposées ou intersectées.

CU PRIVIRE LA SEMNIFICAȚIA MĂRCILOR DE OLAR DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE

Pe fundul vaselor din epoca feudală timpurie se întîlnesc adeseori semne în relief, de diferite forme și dimensiuni [1]. Pe baza observațiilor care s-au făcut pe o uriașă cantitate de materiale ceramice provenite din diferitele complexe (așezări și necropole) de pe teritoriul U.R.S.S., Cehoslovaciei, Poloniei, Germaniei, Suediei, Austriei, Iugoslaviei, Ungariei, Bulgariei și, în sfîrșit, din țara noastră, se poate afirma că astfel de semne se întîlnesc *numai pe fundul vaselor lucrate la roată.*

Asupra modului în care acestea erau realizate au fost exprimate două păreri. După unii, ele au fost aplicate cu ajutorul unei stampile pe vasul gata făcut, înainte de ardere [2]. După alții, negativul semnului fusese crestat pe roată și în felul acesta pozitivul, în relief, se realiza concomitent cu facerea vasului [3]. În acest fel semnul se imprima *în serie* pe fundul fiecărui vas.

Cercetările etnografice, mai vechi sau mai recente, prin care au fost descoperite unele rămășițe ale trecutului, păstrate pînă nu demult, soluționează această problemă, după părerea noastră, în chip definitiv. Dintre aceste cercetări amintim pe cele făcute la începutul secolului nostru, în satele Glazacevo și Kliușnikovo, com. Kulikova (situate în apropierea Moscovei), de către etnograful rus N. Smirnov care a descoperit olari care foloseau încă roata de mînă. La unii, pe

---

[1] Aceste semne se află fie numai pe mijloc sau puțin excentric, pe suprafața fundului vasului, fie că ele cuprind întreaga suprafață a fundului vasului.

[2] Rudolf Virchow, *Über die Anwendung von Stempeln und über das Zeichen des Kreuzes auf alten Töpfen*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, III, Berlin, 1871, p. 97 și 106; E. Zapf, *Das erhabene Radornament auf slawischen Topfböden*, în *Prähistorische Blätter*, München, 1889, p. 17 și urm.; Max Näbe, *Die Bodenstempel auf wendischen und frühdeutschen Gefässen des 9. bis 14. nachchristlichen Jahrhunderts*, Mannus, X, Leipzig—Würzburg, 1918, p. 71 și urm.; Erwin Schirmer, *Die deutsche Irdenware des 11.—15. Jahrhunderts im Engeren Mitteldeutschland*, în *Jahrbuch des Germanischen Museums der Friedrich Schillers Universität*, Jena, 1939, p. 58.

[3] Józef Kostrzewski, *Znaki na dnach naczyń wczesnohistorycznych z Wielkopolski*, în *Obzor praehistorický*, IV, Praha, 1925, p. 117 și urm.; Roman Jakimowicz, *Przyczynki do poznania ceramiki grodziskowej*, în *Biblioteca Praehistoryczna*, I, Poznań, 1930, p. 340 și urm.; B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, p. 175 și urm.

mijlocul suprafeţei roţii erau crestate semne care apăreau apoi în relief, pe fundul vaselor. După cum afirmă N. Smirnov, unii olari considerau aceste semne drept *semne de meşter*, pe cînd alţii le explicau doar ca simple ornamente (баловства) pe care olarii le realizau din distracţie [1].

Alte cazuri similare au fost întîlnite în Iugoslavia unde la Drubiţa în apropiere de Bosanska Gradiška, la Demisevaţ şi Donalm Kamengrad în apropiere de Banskoy Most, la Potpeci, Koreniţa, Zlakusa din regiunea Ujicika Pojeta precum şi în alte cîteva localităţi au fost descoperiţi olari care mai foloseau încă roata primitivă pe mijlocul căreia erau incizate diferite semne ca: cercul, crucea înscrisă în cerc, roata cu şase şi cu opt spiţe, precum şi alte semne mai complicate [2].

Exemplele etnografice de mai sus dovedesc că şi în trecut negativul acestor semne era crestat pe suprafaţa roţii, pozitivul în relief de pe fundul vasului obţinîndu-se în timpul lucrului.

În epoca feudală timpurie au existat mai multe tipuri de roată de mînă sau de genunchi. În general însă ele sînt formate din două roţi (una sus, lucrătoare, pe care se făcea vasul şi alta jos, alergătoare, pe care o învîrtea olarul), prinse între ele cu spiţe iar prin mijlocul lor trecea fusul. Alteori în locul roţii de jos erau doar două scînduri puse în cruce pe capătul cărora se fixau spiţele ce le legau de roata lucrătoare. Roţile de mînă sau de genunchi puteau avea apoi fusul fix, înfipt în pămînt, sau fusul mobil avînd capătul aşezat într-un dispozitiv care era fix (scaun sau un par mai gros, adîncit pe mijloc, înfipt în pămînt).

După felul în care este construită partea superioară a roţii — roata lucrătoare — pot fi distinse mai multe tipuri:

1. Cu fusul supraînălţat faţă de nivelul suprafeţei roţii lucrătoare.
2. Cu fusul adîncit faţă de nivelul suprafeţei roţii lucrătoare.
3. Cu fusul supraînălţat faţă de nivelul suprafeţei roţii lucrătoare şi acoperit cu o placă de lemn sau cu mai multe plăcuţe de metal fixate pe o placă de lemn.
4. Cu capătul de sus al fusului înfipt în roata lucrătoare [3].

La primul tip fusul se imprimă în fundul vasului lăsînd o adîncitură cilindrică adîncă pînă la 0,50—1 cm şi cu diametrul de 2—3 cm (în funcţie de grosimea fusului) (fig. 1/1). Funduri de vase cu amprenta fusului roţii sînt foarte frecvente în Cehoslovacia, Polonia, Germania, Suedia şi probabil în regiunile nordice ale U.R.S.S. [4]. Vasele lucrate pe roţi cu fusul supraînălţat apar în general încă din sec. VIII şi încetează cu totul aproximativ pe la mijlocul sec. X.

---

[1] B. A. Ribakov, *op. cit.*, p. 175—176.

[2] Ţvetko Popovici, *Лончарство у Босни и Херцеговини* I, în *Glasnik-Sarajevo*, seria История и Етнография, XI, 1956 p. 96, şi urm.; Marija Birtaşevici, *Печати на словенскоj керамици у неким Музе јима Србиje и Воj водине*, în Рад вojвo танских Музеја, 5, 1956, p. 161.

[3] H. Knorr, *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*, Leipzig, 1937, p. 115—123; W. Hołubovicz, *Z dziejow garncarstwa na ziemiach polskich*, în *Z otchłani wieków*, XVI, 1947, I, 2, p. 15 şi urm.

[4] Josef Poulik, *Staroslovanská Morava*, Praha, 1948, pl. XXX/32; pl. XXXI/4—5; pl. XLVI/3a; pl. XLVII/1a, (la aceasta din urmă se vede şi amprenta aşchiei cu care a fost desprins vasul de pe roată); pl. LXVI/1a; pl. LXVIII/5a; pl. LXXII/4; şi pl. LXXIII/4; H. Knorr, *op. cit.*, p. 117, fig. 70/a,c; Dagmar Selling, *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*, Stockholm, 1955, pl. 67/1—5.

Pe teritoriul ţării noastre acest tip de roată e puţin cunoscut. Pînă acum cunoaştem un singur vas cu amprentă de fus la Blîndiana [1], unul la Mangalia [2], unul la Sultana [3] (fig. 2/1) şi două la Garvăn (nivelurile mai vechi), acestea două din urmă avînd amprentele foarte slabe.

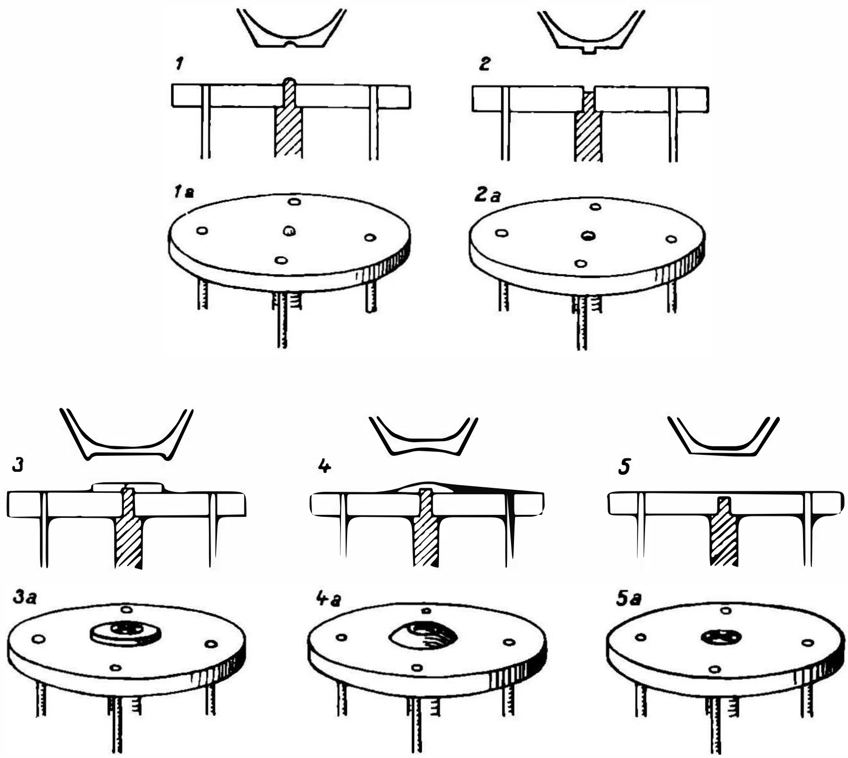

Fig. 1. — Diferite tipuri de roată din epoca feudală timpurie. 1, cu fusul supraînălţat; 2, cu fusul adîncit; 3,4, cu fusul acoperit cu plăcuţă de lemn; 5, cu capătul fusului înfipt în corpul roţii lucrătoare.

Aceste adîncituri de pe fundul vaselor au fost considerate adeseori de către cercetători greşit drept mărci de olar. Ele de fapt redau doar un detaliu tehnic al roţii pe care au fost făcute vasele respective.

Vasele lucrate pe acest tip de roată, în marea lor majoritate nu au semne în relief decît cu rare excepţii. În acest caz semnul este crestat pe fus şi el este redat în relief în adîncitura care s-a format pe fundul vasului [4].

La al doilea tip capătul fusului neatingînd nivelul suprafeţei roţii (fig. 1/2) pe mijloc se formează un orificiu în care, în timpul facerii vaselor, pătrunde

[1] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 193, vasul nr. 7.

[2] I. Barnea, *Descoperiri feudale timpurii de la Mangalia*, comunicare ţinută în cadrul secţiei feudale a Institutului de Arheologie.

[3] Materialele de la Sultana le-am putut consulta prin bunăvoinţa lui B. Mitrea.

[4] Dagmar Selling, *op. cit.*, pl. 69/7.

pastă, iar pe fundul vasului se formează o mică ridicătură rotundă, în forma unei pastile. Aceasta nu reprezintă un semn ci trădează doar un detaliu tehnic al roţii pe care a fost lucrat vasul (fig. 2/2).

La noi în ţară acest tip de roată este slab răspîndit, vase cu astfel de semne fiind întîlnite doar în cîteva cazuri izolate în aşezarea feudală timpurie de la Garvăn, nivelurile mai vechi.

Al treilea tip este mai evoluat decît primele două, iar cronologic este în parte paralel dar mai ales posterior. El prezintă mai multe variante şi anume:

a) Cînd plăcuţa care acoperea capătul supraînălţat peste roată a fusului avea suprafaţa plană fundul vasului era drept. Datorită faptului însă că această plăcuţă era de dimensiuni mai mici decît suprafaţa roţii, în timpul lucrului, marginile fundului vasului « se revărsau » pe lîngă această plăcuţă, împrejurul marginii fundului formîndu-se un fel de colac mai îngust sau mai lat (fig. 1/3).

Începînd cu ultimele decenii ale sec. IX şi mai ales în sec. X XII acest tip este foarte răspîndit în spaţiul dintre Balcani şi pînă în Suedia între Elba şi Don. Pe teritoriul ţării noastre acest tip este cel mai frecvent în sec. X XIII. Pe fundul vaselor lucrate pe o astfel de roată, foarte adesea există semne în relief. Aceste semne de cele mai multe ori se află pe mijlocul fundului sau puţin excentric, dar există şi cazuri cînd semnul cuprinde întreaga suprafaţă a fundului vaselor (fig. 2/4).

b) Dacă suprafaţa plăcuţei era convexă — fundul vasului era concav (fig. 1/4). Cu cît plăcuţa era mai convexă cu atît fundul vasului era mai concav (fig. 2/3). Pe vasele făcute pe aceste două variante ale tipului al doilea de roată adeseori se întîlnesc semne în relief. Negativul semnului fusese crestat aproximativ pe mijlocul plăcuţei care acoperea fusul şi în timpul lucrului pe fundul vasului se dobîndea pozitivul.

Acest tip este cunoscut mai mult în nord, mai ales în Polonia, unde a luat o dezvoltare deosebită. Pentru teritoriul ţării noastre acest tip nu e caracteristic. Pînă în prezent s-a putut constata că pe o astfel de roată au fost lucrate un vas de la Blîndiana [1] şi altele cîteva, descoperite în nivelurile mai vechi ale aşezării de la Garvăn. Fundurile acestor vase sînt numai puţin concave, ceea ce dovedeşte că la noi au existat numai variantele mai vechi ale acestei roţi. Vase cu fundul puţin concav apar în sec. IX şi dispar în decursul sec. X.

c) În sfîrşit a treia variantă a acestui tip este aceea cînd peste capătul supraînălţat al fusului erau fixate mai multe plăcuţe metalice. Această variantă a tipului al doilea de roată pare a fi documentată, în vestul ţării printr-un vas din sec. XII (?) descoperit întîmplător la Pecica, r. Arad [2].

Vasele lucrate pe o astfel de roată nu au pe fund semne în relief, decît amprentele plăcuţelor metalice.

Cel de-al patrulea tip este mai perfecţionat faţă de primele două, capătul fusului fiind ascuns în corpul roţii lucrătoare (fig. 1/5). Fundul vaselor lucrate pe acest tip de roată va fi perfect neted (fig. 2/5). Ele pot avea semne în relief pe fund, negativul semnului fiind realizat prin crestare aproximativ pe mijlocul suprafeţei roţii, pozitivul imprimîndu-se pe fundul vasului în timpul lucrului, la fel ca şi în cazurile prezentate mai sus.

---

[1] K. Horedt, *op. cit.*, p. 193, vasul nr. 4.

[2] Vasul se află în Muzeul regional din Arad, nr. vechi de inv. 89.76/2.

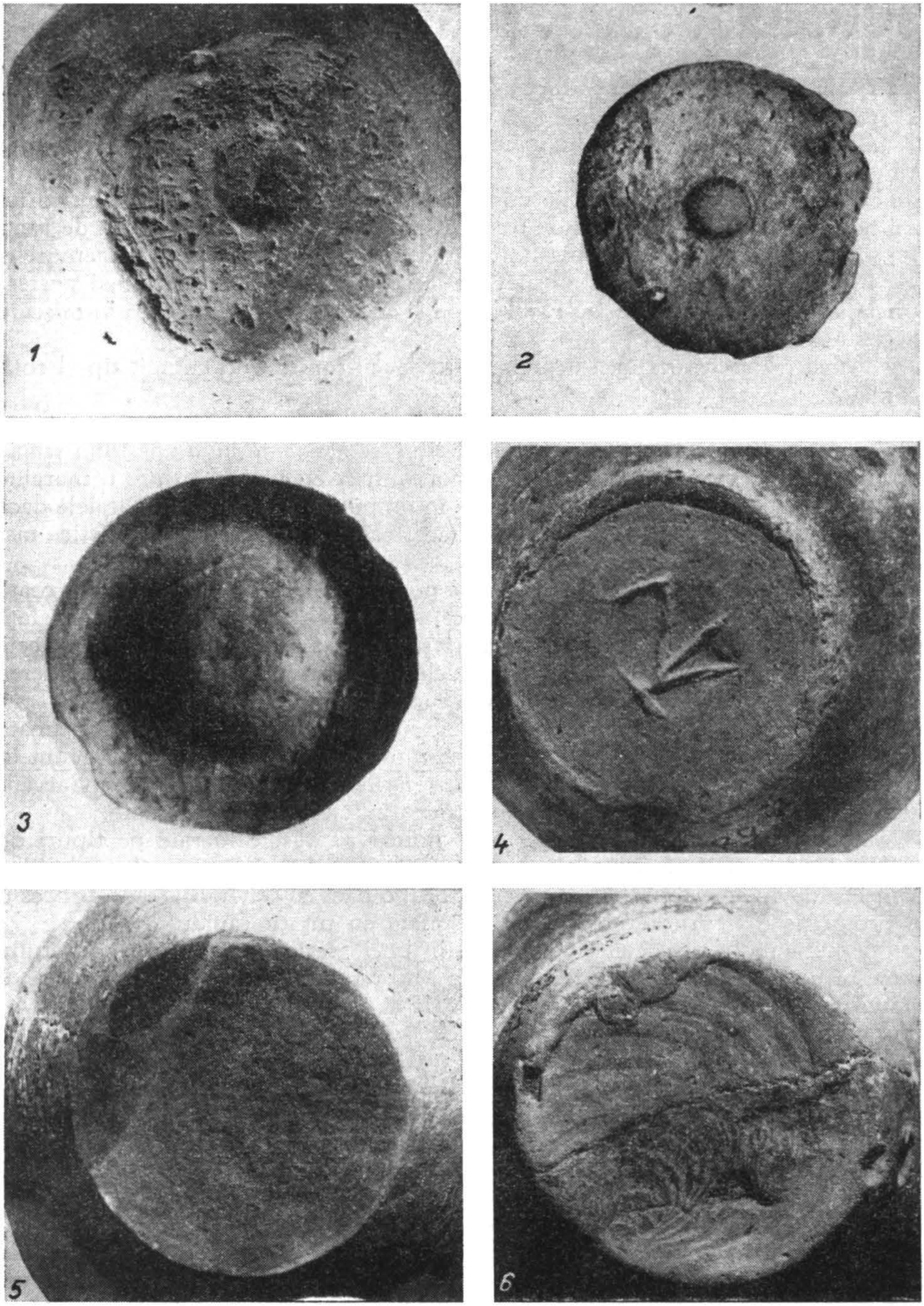

Fig. 2. — Funduri de vase din epoca feudală timpurie, lucrate pe diferite tipuri de roată. 1, cu capătul fusului supraînălţat (Sultana); 2, cu capătul fusului adîncit (după H. Knorr, *Die slawische Keramik*. . ., fig. 70); 3, cu capătul fusului acoperit cu o plăcuţă de lemn avînd suprafaţa convexă (după H. Knorr, *Die slawische Keramik*. . ., fig. 20); 4, cu capătul fusului acoperit cu o plăcuţă de lemn avînd suprafaţa orizontală (Sultana); 5, cu capătul fusului înfipt în corpul roţii lucrătoare (Bucov); 6, pe roata cu fusul mobil şi cu învîrtire rapidă (Bucov).

Acest tip era larg răspîndit în lumea romană-provincială, de unde se pare că l-au preluat şi alte populaţii (slavi, germanici). În epoca feudală timpurie el este cunoscut de asemenea pe spaţii foarte largi între Elba şi Nipru. Pe teritoriul ţării noastre se întîlneşte destul de frecvent în sec. VI—XIII. Stampilele de fund însă pe acest tip de roată apar abia către sfîrşitul sec. IX şi continuă în următoarele.

În lumea provincial-romană mai era cunoscută încă o variantă mai perfecţionată a acestui tip de roată cu fusul mobil şi cu învîrtire rapidă, pusă în mişcare cu genunchiul.

Şi mai răspîndit era încă în lumea provincial-romană un anumit tip al roţii de picior.

Vasele lucrate pe ultimele două tipuri erau desprinse de pe roată cu sfoara sau cu ajutorul unui cuţit (de lemn?). Aceste vase *niciodată nu au pe fund semne* ci poartă doar urme caracteristice, dungi concentrice cu centrul înspre o margine (fig. 2/6), în cazul desprinderii de pe roată în timpul turaţiei şi dungi paralele dacă desprinderea s-a făcut după oprirea roţii (acestea din urmă sînt caracteristice mai ales în cazul tăierii cu cuţitul).

În celelalte cazuri, pentru ca vasele să poată fi desprinse mai uşor de pe roată şi, cu acest prilej, semnul să nu se strice, olarii presărau în prealabil suprafaţa roţii cu nisip sau cenuşă, firicelele de nisip sau cenuşa putînd fi observate de cele mai multe ori imprimate în pasta încă moale de pe fundul vasului. Desprinderea vasului se făcea cu ajutorul unui beţişor, care, atunci cînd pasta vasului era ceva mai moale, iar vasul se desprindea mai greu de pe roată, îşi lăsa imprimată urma în marginea fundului vasului, după cum s-a putut observa pînă acum în unele cazuri pe materialele descoperite în aşezările feudale timpurii de la Garvăn, Bucov, Capidava [1], la care s-ar putea adăuga încă multe alte exemple.

În concluzie semnele în relief apar numai pe vasele lucrate pe tipuri de roţi de mînă sau de genunchi, într-o etapă cînd olăritul iese din cadrul ocupaţiilor casnice şi devine meşteşug. Ele dispar cu totul o dată cu generalizarea în procesul de producţie a tipurilor de roţi perfecţionate cu turaţii rapide.

Evoluţia inegală a societăţii a făcut ca în unele regiuni dezvoltarea olăritului ca meşteşug să apară mai repede. Astfel în Moravia există vase lucrate la roată cu semne pe fund încă de la sfîrşitul sec. VIII şi sînt caracteristice în sec. IX, în timp ce în Rusia Kieviană ele apar abia în sec. X.

Pe teritoriul ţării noastre situaţia se prezintă deosebit, deoarece moştenirea culturii romane-provinciale în Dacia cît şi contactul strîns al regiunilor de la Dunărea inferioară cu imperiul roman şi apoi cu cel bizantin a făcut ca meşteşugul olăritului să nu dispară, iar ceramica lucrată la roata cu turaţii rapide de factură romană provincială să coexiste cu ceramica lucrată cu mîna (de tradiţie autohtonă dacică, sau, mai ales, adusă de populaţiile migratoare). În acest sens pot fi citate numeroasele complexe de tip Ciurel.

Mai tîrziu în sec. VII—IX în teritoriul carpato-dunărean, alături de roţile perfecţionate de tradiţie romană-provincială se introduc şi diferite alte tipuri de roţi de mînă sau de genunchi mai puţin perfecţionate. Către sfîrşitul sec. IX şi mai ales în sec. X, se generalizează ceramica lucrată la roată pe întreg teritoriul ţării, olăritul devenind meşteşug şi o dată cu aceasta apar şi se înmulţesc la noi

[1] Informaţii primite de la Radu Florescu.

semnele în relief de pe fundul vaselor. Pe teritoriul ţării noastre ele dispar o dată cu introducerea şi generalizarea roţii de picior în decursul sec. XIV—XV.

Problema semnificaţiei acestor semne a preocupat adeseori pe diferiţi specialişti exprimîndu-se păreri deosebite şi uneori chiar contradictorii. Nu putem analiza acum toate părerile care s-au spus în legătură cu aceste semne, ci ne vom opri numai asupra celor mai importante.

Unii cercetători considerau semnele în relief de pe fundul vaselor din epoca feudală timpurie simple ornamente[1]. După alţii (referindu-se mai ales la semnele în formă de cruce atît de des întrebuinţate), acestea ar fi semne magice [2].

Cercetătorul bulgar St. Stancev consideră că semnele în relief de pe fundul vaselor din epoca feudală timpurie din Bulgaria ar fi la origine semne ale unor familii (eventual tamgale) care apoi s-ar fi transformat în semne de meşter [3].

B. A. Rîbakov studiind meşteşugul olăritului în Rusia Kieviană analizează diferitele păreri ale specialiştilor ruşi cu privire la aceste semne. Lăsînd la o parte diferitele nuanţe ale părerilor exprimate, în general ele pot fi reduse la două. După unii (K. P. Tîşkevici, V. I. Sizov) aceste semne ar avea o semnificaţie simbolico-religioasă. După alţii (A. Kotliarevskii, A. S. Uvarov) ele ar reprezenta semne de meşteri. B. A. Rîbakov aducînd o serie de exemple etnografice, despre care am pomenit mai sus, se pronunţă în favoarea celor care susţineau că ele sînt semne de meşteri [4].

Cu lucrarea prof. B. A. Rîbakov însă discuţia asupra rostului semnelor de pe fundul vaselor feudale timpurii nu a încetat.

În anul 1954 R. L. Rosenfeld, analizînd din nou această problemă, consideră că semnele în relief de pe fundul vaselor din epoca Rusiei Kieviene au fost aplicate la *cererea celor care le foloseau*, existînd astfel cîte un semn deosebit pentru fiecare familie [5]. Slăbiciunea teoriei lui R. L. Rosenfeld însă constă în aceea că pînă acum nu s-a constatat o grupare a semnelor de acelaşi tip în jurul unor locuinţe, ba din contră în acelaşi complex (locuinţe sau morminte) s-au găsit vase purtînd pe ele semne deosebite.

În ultimul timp studiul acestei probleme a fost reluat de N. V. Tuhtina care în opoziţie cu părerile formulate de B. A. Rîbakov şi de R. L. Rosenfeld susţine originea magică a acestor semne. După părerea cercetătoarei Tuhtina semnele în relief de pe fundul vaselor din epoca feudală timpurie reprezintă

---

[1] Vezi lucrările citate mai sus la p. 291, nota 2; József Höllrigl, *Árpádkori kerámikánk*, în AÉ, XLIV, 1930, p. 162 şi urm.; K. Horedt, *op. cit.*, p. 210.

[2] Waldemar Heym, *Das bäuerliche Geschirr im Regierungsbezirk Westpreussen in geschichtlicher Zeit*, în *Jahrbuch für Historische Volkskunde*, III—IV, Berlin, 1934, p. 96; Erwin Schirmer, *op. cit.*, p. 60.

[3] Stancio Stancev, *Грънчарски знаци от Плиска, Мадара и Преслав*, în Разкопки и Проучвания, III, 1948, p. 246 (rez. fr.).

[4] B. A. Ribakov, *op. cit.*, p. 176 şi urm. şi p. 363 şi urm. O idee apropiată de cea a lui B. A. Rîbakov a fost exprimată şi de cercetătoarea poloneză Zoja Kołosowna, în lucrarea sa *Z badan nad znakami garncawskimi z okresu wczesnodziejowego*, în *Slavia Antiqua*, II, 1949—1950, p. 438—452.

[5] Comunicare ţinută în cadrul sectorului de arheologie slavă al Institutului de istoria culturii materiale din Moscova. O părere similară a fost exprimată şi de cercetătorul ceh K. Černohorsky, *Kerámika a feudalismus*, în Česki lib Ročnik, 40, 1, 1953, p. 21—31.

semne de meşter, dar cu o semnificaţie magică legată de activitatea olarului şi eventual ele erau făcute după gustul cumpărătorilor [1].

În concluzie diferitele păreri exprimate cu privire la aceste semne pot fi rezumate în principal la trei:

1, sînt simple ornamente

2, au o semnificaţie magică

3, sînt semne ale meşterilor olari.

Prima părere în urma noilor cercetări se dovedeşte a fi din ce în ce mai puţin probabilă.

În ceea ce priveşte celelalte două opinii, deşi susţinătorii lor aduc o serie de dovezi care să le justifice punctul de vedere, totuşi problema semnificaţiei acestor semne provoacă încă noi discuţii, cu atît mai mult cu cît nici una din teorii nu a putut explica de ce în diferitele complexe din epoca feudală timpurie există şi un procent, mai mic sau mai mare, de vase fără semne pe fund.

Cu toate că nu vom putea da acum o clasificare definitivă a semnelor întîlnite pe un spaţiu atît de vast, lucru care este serios împiedicat şi de faptul că o bună parte din material se află încă inedit, considerăm totuşi că unele observaţii valabile se pot face încă de pe acum.

Astfel, avînd în vedere întregul spaţiu în care au apărut pînă acum semne în relief pe fundul vaselor, se poate constata că unele semne se întîlnesc peste tot, iar cronologic ele au o durată lungă, în timp ce alte semne se limitează atît în spaţiu cît şi în timp.

Din prima categorie de semne fac parte cercul, crucea, crucea gamată simplă şi compusă, crucea înscrisă în cerc, din care au luat naştere roata cu şase şi cu opt spiţe, crucea înscrisă în pătrat şi altele.

Dintre acestea, crucea simplă şi crucea gamată se întîlnesc adesea incizate pe ceramica mai veche lucrată cu mîna. Astfel la Dămăroaia [2] s-a descoperit o oală lucrată cu mîna (sec. VII) care avea incizat pe umăr un semn în formă de cruce iar pe partea opusă o cruce gamată. Vase lucrate cu mîna avînd incizată pe umăr crucea gamată au mai fost descoperite şi în aşezările din sec. VI – VII de la Străuleşti [3] şi Căţelu Nou [4] din preajma Bucureştilor, precum şi în aşezarea de la Ipoteşti, r. Slatina [5]. De asemenea în necropola slavă de la Přitłuky (R. S. Cehoslovacia) a fost descoperit un vas-borcan avînd incizate pe partea superioară a umărului cruci gamate [6].

Semnul în formă de cruce se întîlneşte incizat nu numai pe vasele lucrate cu mîna dar şi pe ceramica lucrată la roată. În perioada mai veche cruci sau alte semne se află incizate pe ceramica cenuşie, lucrată la roată de caracter gepidic [7], iar pentru perioada mai tîrzie se cunosc pînă acum două funduri de vase, lucrate

---

[1] N. H. Tuhtina, *Средневековые славянские клейма*, în Труды государственного Исторического Музея, 37, 1960, p. 154–155.

[2] D. V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungzeit bei Bukarest*, în *Germania*, 1934, p. 210, fig. 5.

[3] Informaţii primite de la Margareta Tudor-Constantiniu.

[4] Informaţii primite de la Valeriu Leahu.

[5] Informaţii primite de la Marinel Popescu.

[6] Informaţii primite de la prof. J. Poulik, care mi-a pus la dispoziţie aceste materiale.

[7] K. Horedt, *Şantierul Moreşti*, în *SCIV*, IV, 1–2, 1953, p. 299 şi fig. 11/1–3.

din pastă alburie-roz, aparţinînd nivelurilor mai vechi din aşezarea de la Garvăn, care au incizate pe ele semnul crucii [1].

O dată cu introducerea pe scară largă a roţii olarului şi generalizarea modelării vaselor pe roată, aceste semne care mai înainte fuseseră incizate pe umerii şi apoi pe fundul vaselor sînt transpuse, prin crestare, pe roată, dobîndindu-se astfel semnul în relief.

Toate aceste semne au fără îndoială o semnificaţie magică, legată de activitatea olarului. După unele informaţii primite de la prof. B. A. Rîbakov, semnul în formă de cruce, crucea gamată, crucea înscrisă în cerc şi alte semne similare reprezentau forţa magică, supranaturală, atribuită focului. Acestor semne li s-a atribuit o semnificaţie magică şi în legătură cu activitatea olarului în care intervenea focul (arderea vaselor). Nu ar fi exclus ca această semnificaţie magică să-şi fi păstrat valabilitatea şi după ce vasele ajungeau în proprietatea celor care le foloseau, ele fiind puse cu mîncarea la foc.

Aceste semne se pot întîlni şi pe produsele altor meşteşugari în activitatea cărora intervine focul (fierari, bijutieri etc.).

Este neîndoios faptul că cele mai vechi semne în relief de pe fundul vaselor feudale timpurii de la noi cît şi din alte părţi, sînt tocmai acestea, cercul, crucea, crucea înscrisă în cerc, crucea gamată şi altele mai complicate care derivă din primele (fig. 3/2,5,7,8) cărora li se poate atribui o semnificaţie magică.

Printre semnele cu semnificaţie magică trebuie să considerăm şi pentagramma, triunghiul şi altele (fig. 3/1, 3, 4, 6) care apar destul de frecvent în teritoriul Carpato-Danubian, pătrunse aici din Bizanţ.

În perioada în care meşteşugul olăritului era puţin dezvoltat semnele de pe vase aveau în primul rînd o semnificaţie magică, legată de activitatea olarului. O dată însă cu dezvoltarea meşteşugului olăritului pe lîngă aceste semne apar şi altele, mai ales în aşezările de caracter urban, cărora fără îndoială nu li se mai poate atribui nici origine şi nici semnificaţie magică. Este suficient să amintim de exemplu semnele în relief de pe fundul unor vase descoperite la Kiev şi în alte oraşe vechi ruseşti care redau embleme kneziale sau semnele în formă de rune (tamgale?) descoperite în Bulgaria [2] sau la noi la Sultana [3] şi Garvăn [4].

S-a mai putut face observaţia că semnele cneziale ruseşti nu se întîlnesc dincolo de graniţele Statului de Kiev, iar semnele în formă de rune (tamgale?) nu trec dincolo de graniţele primului imperiu bulgar. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru semnele caracteristice altor regiuni (Statul vechi Polonez, Statul Morav etc.).

Toate acestea ne fac să credem că aceste semne aveau un anumit rost în cadrul unei unităţi teritoriale politico-economice cum a fost Statul de Kiev, Statul Morav, Bulgar, Polonez, Maghiar etc.

Care ar putea fi deci rostul şi semnificaţia acestor semne?

B. A. Rîbakov aminteşte că semne în relief pe fundul vaselor reprezentînd embleme kneziale au fost descoperite exclusiv în aşezările de caracter

---

[1] Aceste materiale au fost descoperite în sectorul B. Informaţii primite de la Eugen Comşa.

[2] Stancio Stancev, *op. cit.*, p. 244, fig. 4/8—12.

[3] Materialele le-am putut studia prin bunăvoinţa lui Bucur Mitrea care ni le-a cedat spre publicare căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[4] Materialele le-am putut studia prin bunăvoinţa prof. Gh. Ştefan.

orăşenesc, deci în acele aşezări care erau în acelaşi timp reşedinţele acestor kneji [1].

Folosirea acestor embleme, de către unii olari din centrele urbane vechi ruseşti, drept semne pe care le aplicau în serie pe produsele lor, ne duce la concluzia că avem de-a face cu meşteri dependenţi din punct de vedere economic de cneazul respectiv.

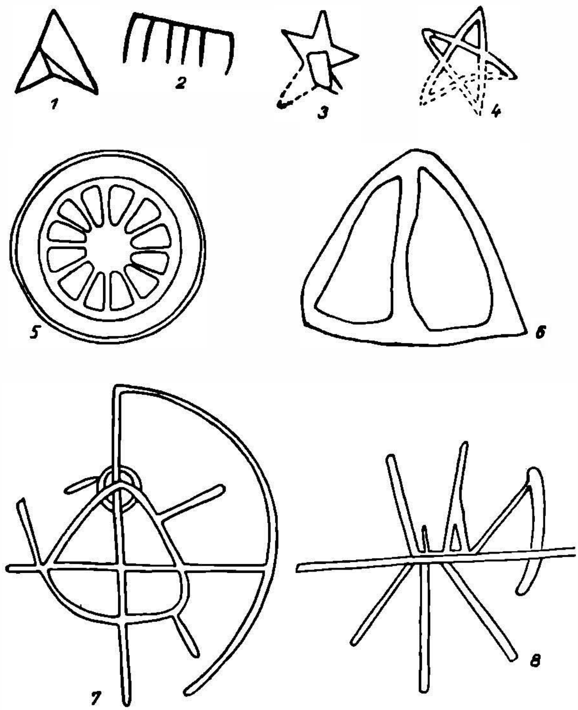

Fig. 3. — Semne în relief de pe fundul vaselor din epoca feudală timpurie care au o semnificaţie magică. 1, 3, Garvăn ; 2, Castelu ; 4, Sultana ; 5, Blîndiana ; 6, Garvăn ; 7, Şimian ; 8, Valea lui Mihai (scara 1 : 2).

În cazul unor feudali care în scara ierarhică ocupau un loc mai puţin important avem alte semne.

Semnele în formă de rune (tamgale?) descoperite în Bulgaria şi de la noi, dovedesc de asemenea dependenţa acestor meşteşugari de anumite căpetenii feudale bulgare de origine tiurcă [2] (fig. 2/4 şi fig. 4/4—9). Altele par a indica dependenţa de un cneaz (fig. 4/1—3).

---

[1] B. A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 365; fig. 126; p. 493 şi fig. 127, p. 494.

[2] O opinie asemănătoare a fost exprimată de Stancio Stancev, *op. cit.*, p. 245 şi p. 246 (rez. fr.).

J. Höllrigl aminteşte că unele semne în relief de pe fundul vaselor feudale timpurii descoperite în Ungaria se întîlnesc şi pe monedele din acea vreme [1]. E posibil ca în acest caz să avem de-a face cu meşteri olari care lucrează pe anumite domenii regale şi se află în dependenţă economică de rege.

În concluzie se poate afirma că semnele în relief de pe fundul vaselor feudale timpurii au avut iniţial o semnificaţie magică. O dată însă cu dezvoltarea meşteşu-

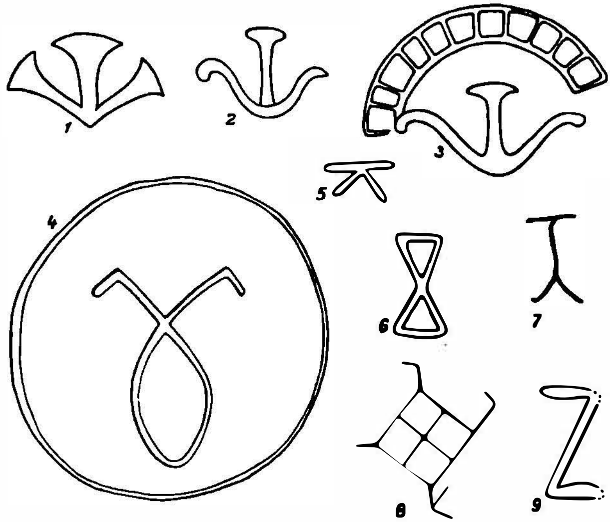

Fig. 4. — Semne în relief de pe fundul vaselor din epoca feudală timpurie care arată situaţia social-economică a meşterului olar. 1 — 3, Garvăn, semne cneziale (?) care arată dependenţa olarului de un cneaz; 4, Sultana; 8, Castelu; 5 — 7,9, Garvăn, semne în formă de rune, tamgale (?), aparţinînd unor familii feudale, de care depindeau meşterii olari (scara 1 : 2).

gului olăritului semnificaţia magică a acestor semne cade pe plan secundar. Mai ales în aşezările de caracter orăşenesc şi în aşezările situate în preajma reşedinţei feudalilor apar semne noi care reflectă o situaţie socială şi anume: dependenţa economică a meşteşugarului de rege, kneaz, stăpînul feudal etc.

Apariţia celei de a doua categorii de semne este legată deci de cristalizarea raporturilor feudale. Semnul aparţine stăpînului de care depinde meşteşugarul, pe care acesta îl reproduce pe produsele sale. Au putut exista deci mai mulţi olari care să aibă acelaşi semn şi chiar mai multe categorii de meşteşugari (olari, fierari, bijutieri, pietrari etc.) care puteau avea acelaşi semn. Astfel se poate explica identitatea de semne care există pe mai multe categorii de produse meşteşugăreşti [2].

---

[1] J. Höllrigl, *op. cit.*, p. 160 şi urm.
[2] St. Stancev, *op. cit.*, p. 243.

În cazul moştenirii meşteşugului olăritului din tată în fiu aceste semne se complicau. În unele cazuri se pot recunoaşte două, trei şi chiar mai multe generaţii de meşteşugari olari[1] (fig. 5; fig. 4/2-3).

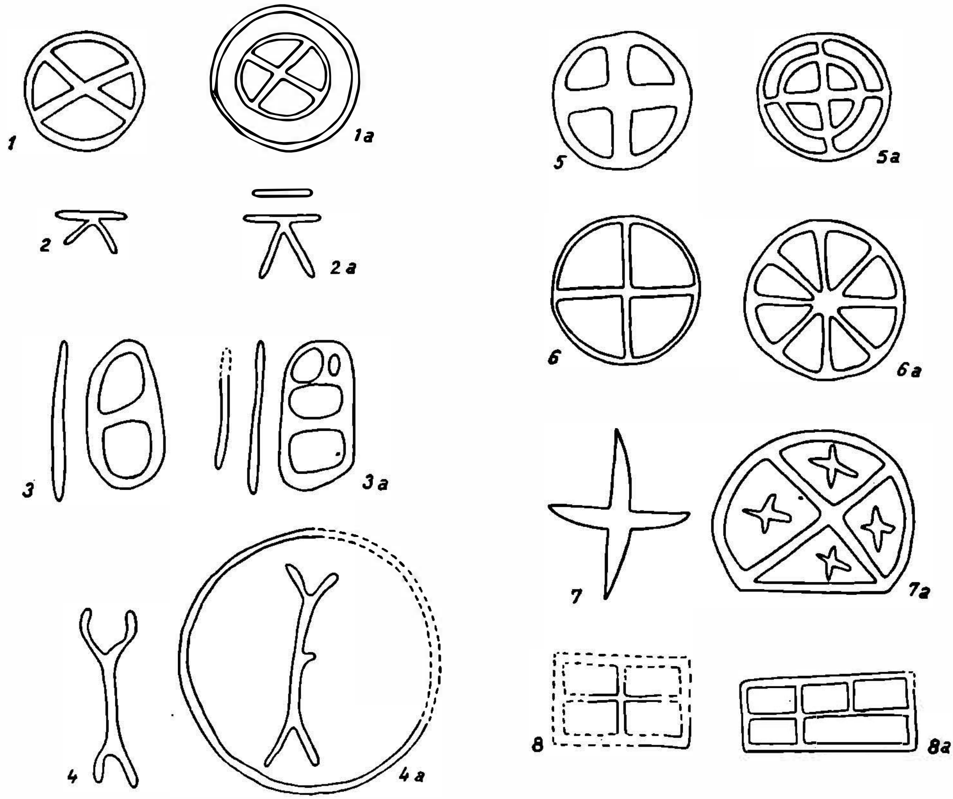

Fig. 5. — Complicarea semnelor în urma moştenirii meşteşugului olăritului din tată în fiu. 1—4, Garvăn; 5—7, Moreşti; 8, Sfintu Gheorghe (scara 1 : 2).

Existau în acelaşi timp însă şi meşteri independenţi. Astfel se poate explica de ce unele vase feudale timpurii (adeseori chiar majoritatea) nu au pe ele semne în relief.

Olarii ce lucrau în aşezările săteşti mai izolate continuă vechea tradiţie, la ei semnele păstrîndu-şi încă timp îndelungat vechea semnificaţie magică.

În decursul sec. XIV, datorită generalizării tipurilor de roţi cu învîrtire rapidă şi a schimbărilor esenţiale survenite în ceea ce priveşte situaţia social-economică a meşteşugarilor, mai ales din mediul orăşenesc, aceste semne dispar cu

[1] B. A. Ribakov, *op. cit.*, p. 181 şi fig. 35; p. 179. Problema complicării semnelor în urma moştenirii meşteşugului a fost dezvoltată în continuare de Zoja Kołosowna, *op. cit.*, p. 438—452.

totul, ele păstrîndu-se pînă nu demult doar sporadic în unele regiuni cu totul izolate și periferice, originea lor magică și semnificația lor socială fiind uitată, olarii explicîndu-le de cele mai multe ori ca simple ornamente.

M. COMȘA

К ВОПРОСУ О ЗНАЧЕНИИ ГОНЧАРНЫХ КЛЕЙМ В РАННЕ-ФЕОДАЛЬНУЮ ЭПОХУ

РЕЗЮМЕ

Автор указывает на то, что рельефные клейма на дне сосудов выполнялись серийно; негатив был высечен на поверхности круга, а во время работы получался позитив.

Рассмотрев основные научные мнения, имеющиеся в настоящее время относительно этих клейм, она приходит к заключению, что они могут быть разделены на две категории. Первая категория клейм встречается на весьма обширном пространстве, и хронологически существуют долго; к ней относятся: круг, крест, крест с загнутыми концами, крест, начертанный в круге, имеющие магическое происхождение и значение и символизирующие силу огня, который играет определенную роль и в деятельности гончара (обжиг сосудов). (Крест и крест с загнутыми концами встречаются насеченными и на более древних лепных сосудах — Дэмэроайя, Стрэулешть, Кэцелу Ноу, Ипотешть и т.д.). К категории знаков, имеющих магическое значение, мы относим пентаграмму и треугольник, появляющихся довольно часто на балкано-дунайской территории.

Одновременно с развитием гончарного ремесла появляются, главным образом в городах и в поселениях находившихся вблизи резиденций феодалов, и другие знаки, которым нельзя приписать ни магического происхождения, ни магического значения. Они, по нашему мнению, отражают социальное положение, а именно зависимость от князя, в тех случаях, когда гончары используют в качестве клейм княжеские эмблемы (см. знаки в виде княжеских эмблем, открытые в древних русских городах) или эмблемы своих феодальных господ. Независимые мастера не имели знаков. Этим можно объяснить, почему на некоторых сосудах есть рельефные клейма, в то время как на других (часто на большинстве) они отсутствуют.

Клейма появляются одновременно с выделением гончарного ремесла, переставшего быть домашним занятием и получившего большое распространение, а исчезают в течение XIV века одновременно с широким введением усовершенствованных быстро вращающихся гончарных кругов, приводимых в движение ногой, и в связи с существенными изменениями, происшедшими в социально-экономическом положении ремесленников,

особенно городских. Начиная с этого времени, знаки сохраняются лишь спорадически и совершенно изолированно в некоторых периферийных областях. Впоследствии магическое происхождение и социальное значение знаков были забыты и гончары считали их просто украшениями.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Различные типы гончарных кругов раннефеодальной эпохи: 1—1а, с возвышенной над кругом осью; 2—2а, с углубленной в круг осью; 3—3а и 4—4а с осью, покрытой деревянными дощечками; 5—5а, с воткнутым в гончарный круг концом оси.

Рис. 2. — Днища сосудов раннефеодальной эпохи, обработанные на гончарных кругах различного типа: 1, с возвышенным концом оси (Султана); 2, с углубленным концом оси (по Х. Кнорру, *Die slawische Keramik...*, рис. 70); 3, с концом оси, покрытым деревянной дощечкой с горизонтальной поверхностью (Султана); 4, с концом оси, покрытым деревянной дощечкой с выпуклой поверхностью (по Х. Кнорру, *Die slawische Keramik...*, рис. 20); 5, с воткнутым в гончарный круг концом оси (Буков); 6, на кругу с подвижной осью и с быстрым вращением (Буков).

Рис. 3. — Рельефные знаки на днищах сосудов раннефеодальной эпохи с магическим значением: 1, 3, 6, Гарвэн; 2, Кастелу; 4, Султана; 5, Блындиана; 7, Шимиан; 8, Валя луй Михай.

Рис. 4. — Знаки на днищах сосудов раннефеодальной эпохи, которые обозначают социально-экономическое положение гончара: 1—3, Гарвэн, княжеские знаки (?), которые обозначают зависимость гончара от князя; 4, Султана; 8, Кастелу; 5—7, 9 Гарвэн, знаки в виде рун, тамги (?); принадлежащие различным феодальным семьям, от которых зависели гончары.

Рис. 5. — Усложнение знаков при наследстве гончарного ремесла: 1—4, Гарвэн; 5—7 Морешти; 8, Сфынтул Георге.

SUR LA SIGNIFICATION DES MARQUES DE POTIERS DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE

RÉSUMÉ

Il ressort de cette étude que les signes apparaissant en relief sur le fond des vases étaient obtenus en série, par impression au cours du façonnage d'un négatif préalablement gravé sur la surface de la roue.

Après l'analyse des principales interprétations proposées jusqu'à ce jour pour ces signes, l'auteur arrive à la conclusion que ceux-ci se répartissent en deux catégories distinctes. La première catégorie se rencontre sur une très vaste zone, à peu près partout pourrait-on dire, et pendant longtemps : tels sont le cercle, la croix, la croix gammée, la croix inscrite dans un cercle, dont l'origine et la signification sont magiques, liées au symbolisme du feu qui, par la cuisson des vases, n'est pas étranger au métier du potier. (La croix et la croix gammée se rencontrent également, en incision, sur les vases plus anciens, faits à la main, de Dămăroaia, Străuleşti, Căţelu Nou, Ipoteşti, etc.).

Parmi les signes pourvus d'un sens magique il convient d'inclure le pentagramme, fréquemment attesté dans l'espace balkano-danubien.

A mesure que le métier de la poterie se développe, on voit apparaître — surtout dans les centres urbains et dans les quartiers avoisinant la résidence de seigneurs féodaux — une catégorie différente de marques auxquelles on ne saurait accorder ni une origine ni une signification magique. Ces signes, d'après l'auteur, exprimeraient une situation sociale, à savoir la relation de dépendance de l'artisan par rapport à son knèze — en admettant que l'on employait comme signes distinctifs des emblèmes knézaux (voir les signes en forme d'emblèmes relevés dans les anciennes villes russes) — ou à son seigneur féodal.

Les potiers indépendants ne marquaient pas leurs produits. C'est ce qui explique que certains vases sont pourvus de marques en relief, alors que d'autres (souvent la majorité) ne le sont pas.

L'apparition des marques de potiers correspond au moment où le métier de potier perd son caractère d'occupation domestique pour se généraliser en tant que métier; leur disparition coïncide avec la diffusion sur une vaste échelle des tours perfectionnés, rapides, actionnés au pied, ainsi qu'avec les modifications essentielles apportées — surtout en milieu urbain — à la situation sociale-économique des artisans. Dorénavant, les marques de potiers ne subsisteront que de façon sporadique, dans les régions périphériques et isolées. Ayant perdu le souvenir tant de leur origine magique que de leur signification sociale d'autrefois, les potiers les considèrent habituellement comme de simples ornements.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Différents types de tours de la haute époque féodale. 1, à l'axe surélevé; 2, à l'axe abaissé; 3, 4, à l'axe recouvert de plaques de bois; 5, à l'axe ayant l'extrémité fixée dans le corps de la roue.

Fig. 2. — Fonds de vases de la haute époque féodale, façonnés à l'aide de différents types de tours. 1, à l'axe surélevé (Sultana); 2, à l'axe abaissé (d'après H. Knorr, *Die slawische Keramik*. . ., fig. 70); 3, à l'axe recouvert d'une plaque de bois à surface convexe (d'après H. Knorr, *Die slawische Keramik*. . ., fig. 20); 4, à l'axe recouvert d'une plaque de bois à surface horizontale (Sultana); 5, au tour ayant l'extrémité de l'axe fixée dans le corps de la roue (Bucov); 6, au tour rapide à l'axe mobile (Bucov).

Fig. 3. — Signes en relief sur le fond des vases de la haute époque féodale, à signification magique. 1, 3, Garvăn; 2, Castelu; 4, Sultana; 5, Blîndiana; 6, Garvăn; 7, Şimian; 8, Valea lui Mihai (1 : 2).

Fig. 4. — Signes en relief sur le fond des vases de la haute époque féodale, révélant la situation sociale-économique de l'artisan potier. 1—3, Garvăn, signes knézaux (?) qui montrent la dépendance de l'artisan par rapport à un knèze; 4, Sultana; 8 Castelu; 5—7,9, Garvăn, signes en forme de runes et tamgas (?) appartenant à des familles féodales dont dépendaient les potiers (1 : 2).

Fig. 5. — Signes compliqués par la transmission du métier de père en fils. 1—4, Garvăn; 5—7, Moreşti; 8, Sfîntu Gheorghe (1 : 2).

NOI CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA ŢESUTULUI ÎN AŞEZAREA DE LA GARVĂN (SECOLELE X–XII)

Săpăturile arheologice din anii 1939–1954 au adus la lumină materiale deosebit de preţioase pentru cunoaşterea meşteşugului ţesutului în aşezarea feudală timpurie (sec. X - XII) de la Garvăn (r. Măcin, reg. Dobrogea, fost reg. Galaţi) [1]. O altă descoperire făcută după aceea, în timpul campaniei de săpături din vara anului 1958, contribuie cu noi lămuriri la o mai bună cunoaştere a aceleiaşi probleme. De aceea am socotit necesar ca să fie prezentată în rîndurile de mai jos.

Pe platoul de la sud-est de ruinele cetăţii romano-bizantine *Dinogetia*, s-au descoperit resturile mai multor bordeie din sec. X– XII, asemănătoare cu cele obişnuite în aşezarea feudală timpurie de la Garvăn. Dintre acestea, unul aflat la capătul de ENE al secţiunii S3A[2], avea un inventar în parte diferit de al tuturor celorlalte. Pe podeaua de lut bătătorit a gropii bordeiului, către colţul de SV (fig. 1), s-au găsit împrăştiate puţine seminţe de cînepă (fig. 2/1), iar sub o scîndură căzută în dreapta intrării, la adîncimea de 1,52 m de la suprafaţa actuală a terenului, se aflau grupate la un loc resturile unui fuior pieptănat de cînepă (fig. 2/2), fire de mătase (fig. 2/3–5), fir de lînă, ţesături de lînă (fig. 2/6), de in şi de mătase, patru fusaiole, dintre care trei din piatră roşietică de Ovruci, atît de des întîlnite în secolele X—XII la Garvăn (fig. 3/1–3) şi una din caolin (fig. 3/4), jumătate dintr-o cruciuliţă dublă-relicviar, de bronz, pe care erau imprimate urmele unei ţesături (fig. 4) şi o monedă bizantină de bronz, din timpul împăratului Constantin al VIII-lea (1025–1028), element preţios de datare a bordeiului cu inventarul lui. Toate fuseseră închise şi păstrate într-o casetă de lemn, din care nu s-au mai aflat decît cîteva resturi ce n-au permis reconstituirea ei.

Descoperirile care merită în primul rînd să ne reţină atenţia, sînt firele şi ţesătura de mătase, care, după cîte cunoaştem, sînt cele mai vechi atestate pe teritoriul ţării noastre. Firele se prezintă sub forma unui ghemuţ de aţă (fig. 2/3),

---

[1] A se vedea: I. Barnea, *Meşteşugurile în aşezarea feudală de la Garvăn (sec. X–XII)*, în *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 114–116 şi Gh. Bichir, *Contribuţie la cunoaşterea ţesutului în aşezarea de la Garvăn (sec. X–XII)*, ibidem, IX, 2, 1958, p. 428–443.

[2] Raportul de săpături pe anul 1958 al şantierului Garvăn, în *Materiale*, VII, p. 583 şi urm.

alcătuit din două fire de mătase împreunate (dublate), răsucite şi ceruite şi a două « bobine » din fir simplu de mătase, înfăşurat pe cîte un băţ subţire (fig. 2/4—5). După observaţia prof. Iosif Ionescu-Muscel, care a verificat şi confirmat determinările noastre, firul dublu, răsucit şi ceruit, de pe ghemuleţul de mătase,

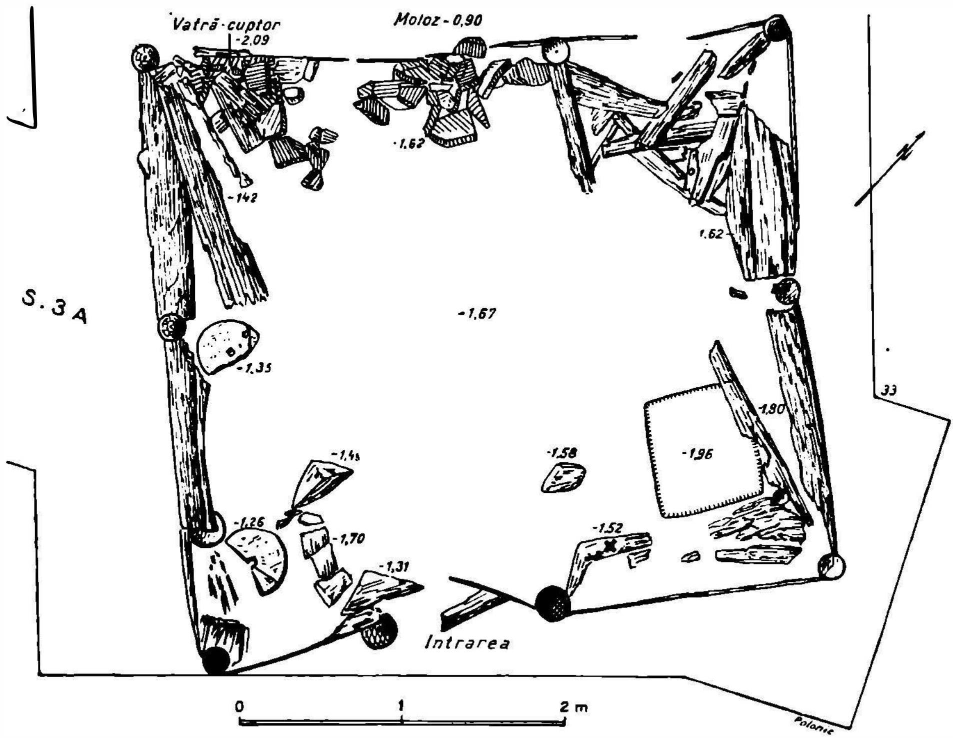

Fig. 1. — Planul bordeiului de la capătul de ENE al secţiunii S3A; x, locul descoperirii bobinelor de aţă etc. şi a monedei din timpul lui Constantin al VIII-lea (1025—1028).

urma să fie întrebuinţat ca aţă de cusut. În schimb, cele două bobine cu fir simplu de mătase urmau să fie folosite la ţesut. Ele înlocuiau « ţeava » din zilele noastre, trebuind să fie trecute prin rostul de fire de urzeală nu cu suveica, după cum se obişnuieşte astăzi, ci de-a dreptul cu mîna. De altfel, tragerea cu mîna a bătăturii, înfăşurată pe beţe sub formă de « păpuşi », se mai foloseşte şi astăzi la alegerea (ţeserea) pocladelor şi chilimurilor. Ambele categorii de fire de mătase arată că, în aşezarea feudală timpurie de la Garvăn, pe lîngă cînepă, in şi lînă, cunoscute din descoperirile anterioare, în prima jumătate a secolului al XI-lea, se prelucra şi mătasea. În cazul de faţă, se poate presupune că micile resturi de ţesătură de mătase, aflate împreună cu firele de mai sus şi care (resturi de ţesături) se caracterizează prin fineţea mare a fibrelor şi prin prezenţa zgurii de sericină [1], au fost lucrate pe loc. Spre deosebire de acestea,

[1] Ultima observaţie aparţine prof. I. Ionescu-Muscel.

« pînza subţire de mătase » în care este înfăşurată relicva dinăuntrul crucii duble-relicviar, de aur, cu pietre semipreţioase, din secolul al XI-lea, desco-

Fig. 2. — 1, 2, seminţe şi fuior de cînepă; 3—5, ghemuţ şi bobine cu fir de mătase; 6, fragment de stofă de lînă.

perită în 1950 la Garvăn[1], e mai probabil că a fost adusă din altă parte, împreună cu obiectul preţios înăuntrul căruia se află. Prezenţa celor patru fusaiole la un

[1] *SCIV*, II, 1, 1951, p. 35, fig. 24 şi *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 663—665.

loc cu firele simple de pe bobine şi cu firul răsucit de pe ghemuţ, confirmă pe de o parte funcţia fusaiolelor de Ovruci, iar pe de altă parte arată că firele de mătase erau răsucite pe loc.

În ceea ce priveşte cultura viermilor de mătase, se ştie că aceasta era cunoscută în China cu 2 –3 000 de ani î.e.n., fiind mult timp păstrată ca un mare secret. Se cunoaşte de asemenea că primele informaţii scrise despre folosirea ţesăturilor de mătase aduse din Orient, în lumea greco-romană, urcă pînă în secolul I î.e.n. [1]. Veşmintele de mătase, interzise de împăraţi ca Tiberiu (14–37) să fie purtate de bărbaţi [2] şi condamnate după aceea de unii scriitori creştini [3], ajunseseră în secolul al IV-lea mult răspîndite în Imperiul roman de Răsărit. Dat fiind preţul scump al ţesăturilor de import din care se confecţionau astfel de veşminte, credem că ne aflăm mai curînd în faţa unei figuri de stil, decît a unei afirmaţii corespunzînd realităţii, cînd citim cele spuse de unul din marii oratori şi scriitori din secolul al IV-lea, Ioan Hrisostom, că hainele de mătase deveniseră « ceva obişnuit pentru toate femeile » [4]. Cu toată larga răspîndire a veşmintelor de mătase, cultura viermelui de mătase n-a putut fi adusă în Europa decît pe la mijlocul secolului al VI-lea, în timpul şi din porunca împăratului Iustinian (527–565) [5]. Ea şi, în general, producţia mătăsurilor a constituit pînă în secolul al X-lea un monopol al atelierelor din Constantinopol. După aceea, în secolele XI–XII, această producţie s-a extins şi în unele oraşe din Peninsula Balcanică. În secolul al XII-lea chiar se ajunsese ca ţesăturile de mătase din Teba să fie preferate celor constantinopolitane [6]. În secolele IX–X, cultura viermelui de mătase a fost introdusă de arabi în Spania şi poate tot de ei sau de bizantini, mai tîrziu, în secolul al XII-lea, în Sicilia [7]. Pe teritoriul Dobrogei,

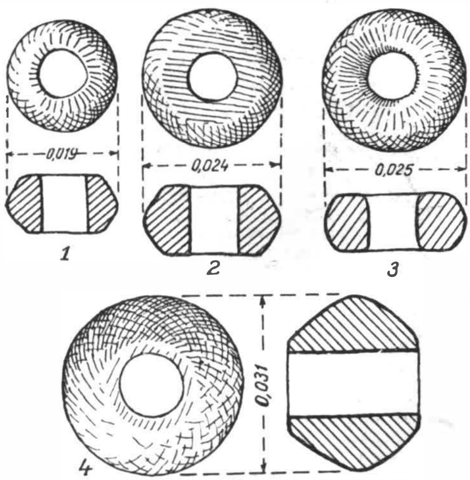

Fig. 3. — 1–3, fusaiole din piatră roşietică de Ovruci; 4, fusaiolă de caolin.

[1] Horatius, *Epodae*, VIII, 15: *serici pulvilli*; Cf. Blümner, *Serica*, în *RE*, II, 1921, col. 1724.

[2] Tacitus, *Annales*, II, 33. Cassius Dio, LVII, 15, 1; Cf. Blümner, *op. cit.*, col. 1726.

[3] M. Besnier, *Sericum*, în *DA*, IV, 2, f.a., p. 1252, 1255, şi Ph. Koukoulès, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, II, Atena, 1948, p. 24 şi 31.

[4] Ioan Hrisostom, în *Migne*, *P. G.*, 62, col. 200: τοῦτο ἦν κοινὸν ἁπασῶν. Citat după Ph. Koukoulès, *op. cit.*, p. 24.

[5] Procopius, *De bello gothico*, IV, 17, Bonn, 1833, II, p. 546–547 sau ed. J. Haury, II, Leipzig (Teubner), 1905, p. 576–577. Cf. M. Besnier, *op. cit.*, p. 1251.

[6] Procopius, *Historia arcana*, cap. 25. *Procopio di Cesarea, Le inedite*, ed. D. Comparetti-D. Bassi, Roma, 1928, p. 162–167. Cf. M. Besnier, *op. cit.*, p. 1255 şi Z. V. Udalţova-A. P. Kajdan, *Unele probleme nerezolvate din istoria social-economică a Bizanţului* (trad. din l. rusă), în *AnRomSov*, seria *Istorie*, 1959, 1, p. 113, 115–116.

[7] A. V. L(odigiani), *Seta*, în *Enciclopedia Italiana*, XXXI, Roma, 1936, p. 525–526.

şi deci şi în aşezarea din secolele X–XII de la Garvăn, este foarte probabil să se fi cunoscut nu numai prelucrarea firelor, ci şi cultura viermelui de mătase. Lipseşte însă pentru aceasta o dovadă precisă, firele trase de pe gogoşi şi nerăsucite, cum sînt cele înfăşurate pe beţele subţiri prezentate mai sus, putînd fi aduse ca atare şi din altă localitate, cel mai probabil de la Bizanţ, cu care aşezarea feudală timpurie de la Garvăn avea, după cum bine se cunoaşte, intense legături.

Fig. 4. — 1,2, jumătate dintr-o cruciuliţă dublă-relicviar de bronz (sec. XI).

Împreună cu firele şi ţesătura de mătase, pe podeaua bordeiului de la capătul de ENE al secţiunii S3A s-au mai aflat: un al treilea beţişor pe care era înfăşurat fir de lînă, resturi de ţesătură de in cu legătură de pînză şi ţesătură de lînă, de asemenea cu legătură de pînză (fig. 2/6). Fragmentele de ţesătură de lînă se caracterizează prin apariţia ici şi colo a diferite zgurificări, specifice substanţei fibroase de natură animală. Ele se deosebesc de ţesăturile de mătase prin grosime, neuniformitate şi lipsa strălucirii sticloase carbonizate. Judecînd după grosimea firului, s-au putut distinge resturi de ţesătură de lînă ţurcană (cu fibra şi firul mai gros) şi ţesătură relativ fină, provenind de la oi de tip stogoşe (poate ţigaie)[1].

Regularitatea desimii ţesăturii şi claritatea legăturii între urzeală şi bătătură, arată că ţesăturile menţionate de mătase, in şi lînă au fost executate pe războaie orizontale. Datorită monedei bizantine din timpul lui Constantin al VIII-lea

[1] Observaţiile prof. I. Ionescu-Muscel.

(v. mai sus), se face dovada că războiul de țesut orizontal, atestat pînă acum în așezarea feudală timpurie de la Garvăn pentru a doua jumătate a secolului al XI-lea[1], era cunoscut în această așezare încă din prima jumătate a aceluiași secol. În plus, există dovezi că nu se cunoștea folosirea suveicii.

Cruciulița de bronz (înaltă de 0,08 m), aflată împreună cu firele și țesăturile de mai sus, face parte din categoria bine cunoscută a cruciulițelor duble-relicviar (encolpion), avînd de obicei pe fața unei jumătăți, terminată cu cîte o urechiușă sus și jos, reprezentarea lui Hristos răstignit, iar pe fața celeilalte jumătăți, terminată la extremitățile de sus și de jos cu cîte două urechiușe, chipul Maicii Domnului în atitudine de orantă, între patru busturi, așa cum se poate observa și pe exemplarul de față (fig. 4/1). Astfel de obiecte, descoperite la Dinogetia-Garvăn în mai multe și felurite exemplare, vor constitui obiectul unui studiu aparte. Deocamdată ne mărginim să atragem din nou atenția atît asupra originii lor bizantine[2], ceea ce prezintă importanță și pentru problema ce ne interesează, cît și asupra datării unor astfel de cruciulițe în secolele X—XII, datare pusă la îndoială în ultimul timp[3]. Pe dosul jumătății de cruciuliță despre care este vorba, erau imprimate urmele țesăturii în care aceasta fusese înfășurată și care se pare a fi fost pînză de in (fig. 4/2).

Pe lîngă o mai bună cunoaștere a dezvoltării pe care a luat-o meșteșugul țesutului în așezarea feudală timpurie de la Garvăn, descoperirile de mai sus aduc noi dovezi care arată caracterul de oraș al acesteia și legăturile pe care ea le avea cu centrele grecești din sud, în primul rînd cu capitala imperiului bizantin.

I. BARNEA

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О ТКАЦКОМ ДЕЛЕ НА ПОСЕЛЕНИИ ГАРВЭН (X—XII ВВ.)

РЕЗЮМЕ

Во время археологических раскопок летом 1958 г. на плато к юго-востоку от развалин крепости *Диногетия* были обнаружены остатки землянки (рис. 1), на полу которой находились семена, пучок конопли, шелковые и шерстяные нити, куски льняных, шерстяных и шелковых тканей (рис. 2), четыре пряслица (рис. 3), половина двойного бронзового креста-реликвии с отпечатавшимися следами ткани (рис. 4) и византийская бронзовая монета времен императора Константина VIII

[1] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 438—441.

[2] Nu pare întemeiată concluzia la care ajunge Sonia Gheorghieva, *Croix-encolpions de la ville de Preslav du moyen-âge* (bulg. cu rezumat francez), în *Studia in honorem acad. D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 605—610, că astfel de cruciulițe, găsite în fosta capitală a țarului Simeon și a urmașilor imediați ai acestuia, existente astăzi în Muzeul din Preslav, « au fost executate în Bulgaria ».

[3] K. Wessel, *Die Entstehung des Crucifixus*, în BZ, 53, 1, 1960, p. 106—108, datează pe nedrept unele cruciulițe de același tip în secolul al VII-lea.

(1025—1028), на основании которой можно датировать землянку со всем инвентарем.

Особое внимание уделяется нитям и шелковым тканям — древнейшим на территории PHP. Предполагается, что крученая, смотанная в небольшой клубок двойная шелковая нить (рис. 2/3) служила для шитья, а простая шелковая нить с двух «катушек», намотанных на тонкую палочку (рис. 2/4—5), использовалась для выделки тканей. Наличие указанных нитей, а также их правильное и единообразное расположение в шерстяных, шелковых и льняных тканях (рис. 2/6) позволяет сделать вывод, что на раннефеодальном поселении в Гарвэне еще с первой половины XI века был известен горизонтальный ткацкий станок.

Бронзовый крестик, монета и другие разнообразные предшествующие находки подтверждают связь раннефеодального поселения в Бисерикуца-Гарвэн с Византией, сильно повлиявшей на его экономическое и культурное развитие.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — План землянки с восточно-северо-восточного конца шурфа S 3A. x, местонахождение катушек с нитками и т.д. и монеты времен Константина VIII (1025—1028).

Рис. 2. — 1, 2, семена и пучок конопли; 3—5, небольшой клубок и катушки с шелковыми нитями; 6, кусок шерстяной материи.

Рис. 3. — 1—3, пряслица из красноватого камня из Овруча; 4, каолиновое пряслице.

Рис. 4. — 1—2, половина двойного бронзового креста-реликвии (XI в.).

NOUVELLE CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DU TISSAGE DE L'ÉTABLISSEMENT DE GARVĂN (Xe — XIIe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Au cours de la campagne de fouilles de l'été 1958, on a découvert, sur le plateau situé au SE des ruines de la forteresse de Dinogetia, une hutte à demi enfouie dans la terre (fig. 1) sur le plancher de laquelle se trouvaient: des semences et de la filasse de chanvre, des fils de soie et de laine, des fragments de tissus de lin (fig. 2), quatre fusaïoles (fig. 3), la moitié d'une croix-reliquaire double en bronze portant l'empreinte d'un reste de tissu (fig. 4), enfin une monnaie byzantine de bronze du règne de l'empereur Constantin VIII (1025—1028), qui permet de dater la hutte avec tout son inventaire.

Il faut accorder une importance spéciale aux fils et au tissu de soie, les plus anciens qui soient attestés sur le territoire de la R. P. Roumaine. On présume que le fil de soie double, tordu, enroulé sur une petite pelote (fig. 2/3) servait pour coudre, alors que le fil de soie simple, enroulé en bobine sur deux bâtonnets

(fig. 2/4, 5), était destiné au tissage. La présence de ces fils, ainsi que la régularité et l'uniformité des tissus de lin, de soie et de laine (fig. 2/6), permettent de conclure que le métier à tisser horizontal était connu dans l'établissement de la haute époque féodale de Garvăn dès la première moitié du XIe siècle.

Quant à la croix et à la monnaie de bronze, elles attestent une fois de plus — après tant de découvertes antérieures de toute sorte – les rapports de l'établissement féodal de Bisericuţa-Garvăn avec Byzance et l'importance de l'influence de celle-ci sur son développement économique et culturel.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Plan de la hutte située à l'extrémité ENE de la section S3A. **x**, endroit où furent découvertes les bobines de fil, etc. et la monnaie du règne de Constantin VIII (1025—1028).

Fig. 2. — 1,2, semences et filasse de chanvre; 3—5, pelote et bobines avec fil de soie; 6, fragment d'étoffe en laine.

Fig. 3. — 1—3, fusaïoles en pierre rougeâtre d'Ovruci; 4, fusaïole en kaolin.

Fig. 4. — 1, 2, moitié d'une croix-reliquaire double en bronze (XIe siècle).

MEŞTEŞUGUL METALURGIEI PE TERITORIUL CETĂŢII DE SCAUN DE LA SUCEAVA

Pentru deplina înţelegere istorică a complexului arhitectonic Cetatea de Scaun a Sucevei, cercetările au cuprins nu numai Cetatea ci şi platoul din preajma ei, unde ca la alte cetăţi feudale ale evului mediu, se grupează, după epoci, construcţii de proporţii vaste, derservind şi amplificînd sub multiple aspecte funcţiunile cetăţii şi viaţa de curte a ei.

Într-adevăr, datorită săpăturilor arheologice practicate pe platou în anii 1951—1959 s-a documentat existenţa unei populaţii legate de cetate, pe care, dacă încercăm să sistematizăm rezultatele, putem spune că o formau slujitori şi producători nemijlociţi de diverse categorii. Analiza locuinţelor acestora a adus date bogate asupra arhitecturii profane din secolele XV— XVII şi a evidenţiat priceperea şi experienţa acumulată a realizatorilor lor.

În mai multe cazuri s-au făcut constatări certe cu privire la compunerea şi dimensionarea planului caselor descoperite şi observaţii clare asupra elementelor constructive şi decorative, iar în cadrul componenţelor planimetrice şi structurale s-au putut distinge şi defini unele schimbări cu caracter progresiv de natură să îngăduie discutarea evoluţiei trăsăturilor specifice arhitecturii civile feudale. Diversificarea morfologică reflectă însă şi situaţia socială a locatarilor după cum locuinţele slujesc interese deosebite, corespunzătoare diferitelor ranguri şi poziţii ale personalului cetăţii. Evident că la ridicarea ultimelor două chestiuni a dus determinarea tipurilor de locuinţe, care au fost concepute şi realizate ca adăposturi durabile, adaptate la nevoile vieţii stabile. De fapt aici rezidă dovada incontestabilă că slujitorii şi meşteşugarii cetăţii locuiau în permanenţă pe platou. Alcătuiau gospodăria cetăţii, dincolo de pavajele de piatră, care se află în vecinătatea acesteia ca pieţe şi drumuri de acces, suprapuse în succesiune cronologică.

Aproape de fiecare dată cînd pavajele au fost refăcute, paralel cu prefaceri aduse cetăţii, după cerinţele imperioase ale vremii al cărei impuls era perfecţionarea artileriei şi a tacticii de luptă, construcţiile acesteia au fost împinse tot mai departe de cetate, aşa încît zona din jurul ei s-a lărgit, punînd la dispoziţie un teren cît mai descoperit, potrivit noilor metode de luptă. Construcţiile, la vremea lor, n-au avut întărituri împrejur care să le pună la adăpost în faţa vreunei primejdii. Numai în zona de unde ele au fost îndepărtate s-au aşezat platforme de veghe,

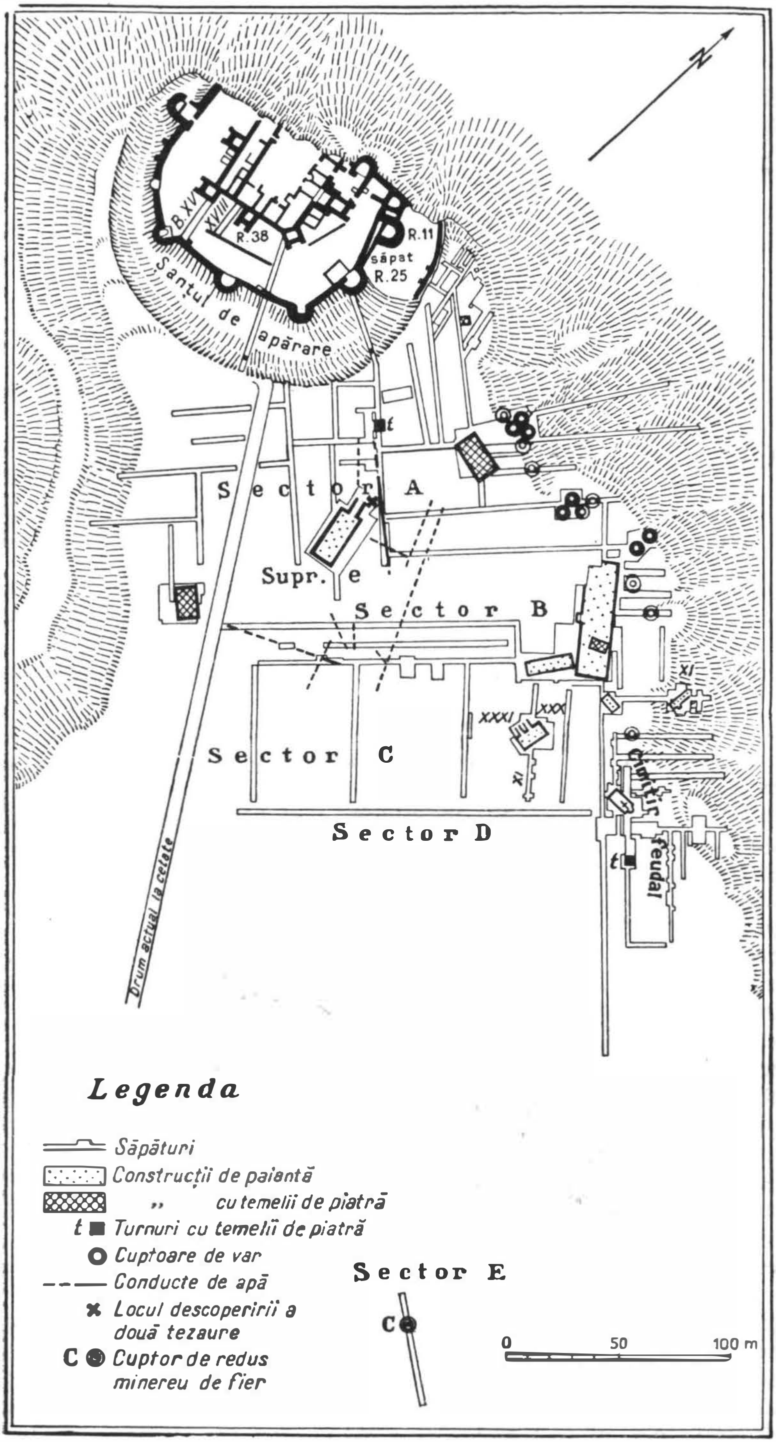

Fig. 1. — Săpăturile de pe platoul din faţa Cetăţii de Scaun, 1951—1959.

obstacole din ghimpi metalici pe pavaje, în calea cavaleriei, şanţuri şi gropi de luptă, prin urmare mijloace de fortificaţie înaintate, care amplificau sistemul defensiv al cetăţii cu scopul de a împiedica amplasarea periculoasă a mijloacelor de atac ale inamicului. În aceste condiţii, atunci cînd furtuna se abătea asupra cetăţii, în preajma ei nu mai rămîneau decît dîre de cenuşă şi zgură, morţi, uneori laolaltă cu cai, arme şi diferite obiecte, fie în casele arse, fie aiurea pe cîmp, pierdute sau îngropate, ca o mărturie că în asemenea împrejurări platoul se transforma în cîmp de bătălie.

Devine înţeleasă soarta pe care a avut-o gospodăria cetăţii. A fost distrusă şi refăcută în repetate rînduri ca reflex al vicisitudinilor cunoscute de cetate în cursul existenţei sale, după cît lasă să se vadă descoperirile.

Mulţimea şi varietatea obiectelor găsite — printre care atrag atenţia uneltele şi podoabele — sporesc posibilitatea unei descifrări concrete a conţinutului social-economic al vieţii desfăşurate în cadrul cetăţii. Prin factura lor, obiectele descoperite exprimă mai întîi starea producţiei meşteşugăreşti şi nivelul atins de ea în diverse perioade în sînul acestei unităţi economice şi ne introduc, deocamdată destul de timid, în cîmpul relaţiilor culturale şi al activităţii comerciale cu lumea dinafară ale centrului feudal Suceava. Pe de altă parte, determinarea şi aprecierea tehnologică a uneltelor de muncă şi a obiectelor de folos gospodăresc ilustrează în chip sugestiv condiţiile vieţii economice în care populaţia cetăţii îşi desfăşura activitatea, adică precizează cerinţele datorită cărora au fost create produsele, de la cele mai rudimentare pînă la exigenţele tot mai rafinate de lux şi fast.

La considerarea stadiului atins de societate în dezvoltarea generală economică şi culturală o sursă o constituie adeseori produsele de lux. Ele sînt indicatorul perioadelor de prosperitate cît şi a celor de declin, căci prin trăsăturile lor esenţiale fac dovada posibilităţilor tehnice şi materiale de realizare din perioadele respective.

Deosebit de interesante în acest sens sînt două admirabile tezaure, descoperite pe platoul din faţa Cetăţii de Scaun în imediata vecinătate a sa. Cuprinsul lor îl formează un mare număr de mărgăritare, obiecte de cult în stare fragmentară şi obiecte de caracter laic, care îmbrăţişează trei veacuri, începînd din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVII-lea, şi fireşte sînt prelucrate în felurite tehnici din argint, argint aurit şi aur, majoritatea cu dexteritate şi sensibilitate artistică, aşa încît fiecare obiect este oglindirea epocii care l-a produs. Mai mult decît toate însă se disting aplicele, piese de mare lux, din aur cu somptuoasă lucrătură în filigran. Sînt cele care, împreună cu perlele, constituiau podoabele veşmintelor unor feudali sau mai degrabă a familiei princiare, în măsura în care comparaţia lor cu garniturile de podoabe scoase din mormîntul lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi direcţi de la mănăstirea Putna constituie o dovadă convingătoare. Ele dezvăluie şi arată bogăţia şi strălucirea costumului de curte din epoca lui Ştefan cel Mare; evocă şi documentează luxul şi fastul de curte dintr-o vreme în care în Moldova curtea feudală ajunsese la un înalt grad de civilizaţie, similară cu aceea, corespunzătoare ca mediu, din apusul Europei ca şi din răsăritul ei.

Se mai pot adăuga şi alte cîteva obiecte valoroase cu caracter artistic şi documentar, cum sînt de pildă cercei, inele, mărgele, nasturi, copci, fragmente de îmbrăcăminte cu fir de argint aurit, găsite în cimitirul din cuprinsul aşezării legate de cetate. Inventarul respectiv permite în genere, schiţarea în trăsături

esenţiale, de data aceasta a îmbrăcămintei curtenilor de diferite stări din anturajul domnesc. Dar, cu privire la cimitir, trebuie adăugat că o importanţă cu totul deosebită o au toate descoperirile prilejuite de cercetarea lui, ele constituind încă o dovadă a faptului că pe pămîntul cetăţii, în preajma ei, chiar dacă nu scăpăm din vedere prezenţa locuitorilor provizorii şi nestabili, era aşezat permanent un personal numeros, de sexe şi vîrste diferite, aparţinînd unor categorii sociale deosebite, deservind cetatea sub anumite forme şi prin mijloace felurite.

Fără a intra în alcătuirea complexă a gospodăriei cetăţii şi sistemul său de organizare, care reflectă desigur regimul social al ei, ne vom opri numai asupra laturii celei mai interesante şi anume asupra activităţii producătorilor de bunuri materiale, asupra meşteşugarilor cetăţii.

Discutarea importantei probleme a meşteşugarilor domneşti, căci despre aceştia este vorba în cazul de faţă, s-a lovit în trecut de lipsa sau sărăcia izvoarelor atît scrise cît şi materiale. Chiar şi tratarea pe scară mai largă a acestei probleme prin încorporarea ei în cadrul problemei generale a meşterilor de pe domeniile feudale din care ea face parte nu se bucură de posibilităţi sporite de informare. Secolul al XIV-lea nu oferea nimic în acestă privinţă; abia secolul al XV lea procura cîteva însemnări răzleţe, iar secolul al XVI-lea începea să aducă date scrise mai consistente, pentru ca în cel următor posibilitatea de informare să fie mai avantajoasă.

Condiţiile obiective grele de studiu ale temei ce ne preocupă ar explica în parte ezitările istoricilor burghezi de a o trata, dar sînt departe de a putea justifica lăsarea ei în umbră, aşa cum au lăsat de altfel aspectele esenţiale ale întregii producţii meşteşugăreşti.

Corespunde spiritului burghez această ignorare a producţiei industriale, tocmai a aceea ce constituie nervul fenomenelor sociale şi politice, fără a cărui cunoaştere este îngreuiată orientarea cercetătorului. Nu-i de mirare deci că în literatura istorică mai veche preocupări speciale referitoare la tema noastră lipsesc, iar cînd există, în lucrările care tratează problema meşteşugarilor în ansamblul ei, ele sînt cu totul întîmplătoare în sensul că autorii respectivi nu le acordă atenţie în structura prezentării lor.

De foarte puţină vreme drumul spre înţelegerea şi tratarea temei noastre, cu deosebire pentru secolele XV– XVI l-au deschis izvoarele arheologice ca urmare a noii orientări în făurirea unei istoriografii materialiste, în care datele privind bazele vieţii economice se bucură de atenţia cuvenită.

Un interes deosebit în legătură cu satisfacerea nevoilor omeneşti cu articole de utilitate zilnică sau mijloace de producţie îl prezintă siderurgia, deoarece ea a jucat unul dintre rolurile principale în dezvoltarea culturii materiale. De ea fiind legate celelalte ramuri ale industriei, agricultura, transporturile, construcţiile şi armamentul, a exercitat o înrîurire hotărîtoare asupra acestora, întrucît a creat premisele necesare propăşirii lor. De altfel, siderurgia reprezenta arsenalul mijloacelor de muncă, aşa încît dezvoltarea ei condiţiona nivelul tehnologic al acestor mijloace. Pe de altă parte dinamica producţiei siderurgice era influenţată de nevoile materiale care se năşteau în toate sectoarele vieţii economice pe măsura dezvoltării modului de producţie feudal. Pentru a le satisface, siderurgia trebuia să ţină pasul cu creşterea lor.

Astfel, *nevoile edilitare crescînde* o dată cu dezvoltarea oraşelor ca întindere, structură şi înfăţişare, cu începere din secolul al XIV-lea, au cerut o cantitate

progresivă de fier. Dezvoltarea diferitelor ramuri meşteşugăreşti şi specializarea unora în branşe separate ca o expresie şi formă de manifestare a creşterii oraşelor au avut nevoie de un număr mai mare şi mai variat de scule. Întrebuinţarea pe scară tot mai întinsă a uneltelor agricole de fier în condiţiile interacţiunii dintre productivitatea sporită a muncii şi lărgirea producţiei de cereale marfă îndeosebi în ultima treime a secolului al XV-lea a reclamat dezvoltarea producţiei de metal [1]. Comerţul, datorită intensificării producţiei de mărfuri, a afirmat şi el necesitatea multiplicării produselor de fier pentru mijloacele de transport şi instrumentele de măsură. Fără îndoială întărirea puterii militare prin introducerea armelor de foc şi sporirea efectivului la 40 000 de ostaşi începînd din 1475, cînd Ştefan cel Mare, a chemat sub steaguri sub unica sa autotitate unităţi ţărăneşti [2], a accentuat efortul măririi cantităţii de metal.

Creşterea cantitativă şi complexă a produselor de fier a căror absorbţie devenise o « necesitate socială », este generată de dezvoltarea meseriei fierului, pe de o parte, în adîncime, prin desprinderea unui număr tot mai mare de ramuri speciale în sînul ei, iar pe de alta, în întindere, prin înmulţirea însăşi a meşteşugarilor. Imaginea acestei dezvoltări cu detalii asupra gradului atins de diviziunea socială a muncii pe etape cronologice rămîne totuşi întunecată întrucît pentru vremea anterioară secolului al XVII-lea, cînd informaţiile sînt mai abundente, găsim numai cîteva menţiuni răzleţe, iar materialul arheologic este foarte redus, fiind abia la început recoltarea lui. Dar cele cîteva dovezi materiale şi date scrise atestă o specializare îngustă pe sorturi de produse în Moldova cu începere din a doua treime a secolului al XV-lea. Această ramificare în sectorul industriei prelucrătoare a fierului este ilustrată prin apariţia săbierului, arcarului, lăcătuşului şi a fierarului. Săbierul e menţionat pentru prima dată la Milotineşti într-un act de danie emis la 8 martie 1442, dar stricta specializare a lui a avut loc în orice caz înainte de această dată, mai ales că documentul îl citează sub forma unei aduceri aminte [3]. Specializarea în confecţionarea arcurilor există la Suceava către începutul secolului al XVI-lea. Descoperirea unei plăci pe mormîntul lui Petru arcarul (arcufex), purtînd inscripţie şi un arc dublu, obiectul meseriei sale, face această dovadă [4]. Meşteşugul lăcătuşeriei se constată ca o categorie de muncă separată

[1] Necesitatea folosirii uneltelor agricole de fier atrasă de răspîndirea largă a acestora în sate o marchează importul lor din Liov în Moldova. Devine evidentă legătura între folosirea acestor unelte şi creşterea producţiei de cereale care se transformă în marfă pentru piaţa internă şi pieţele meridionale. Cf. Barbu T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. XV în Moldova şi Ţara Romînească* (extras din *Lucrările Sesiunii generale ştiinţifice din 2—12 iunie 1950)*, p. 28.

[2] Dacă în campania din 1467 Ştefan cel Mare n-a putut opune lui Matei Corvin, cu toate pregătirile făcute, decît 12 000 ostaşi, în schimb în lupta antiotomană din 1475, cînd « monopolul meseriei armelor » al stăpînitorilor de moşii încetase, a reuşit să organizeze o armată nouă întemeiată pe ţărănime cu un efectiv de aproape patru ori mai mare (Cf. studiul lui Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, p. 35, 66 şi urm., 87, 89 şi al lui I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare*, p. 116—117, 119, 138 şi urm. din *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956. Înarmarea fiecărui ţăran fiind obligatorie, cum ne informează Dlugosz, a dus desigur la o creştere corespunzătoare a volumului de armament (*Historiae Polonicae*, XIII, col. 417).

[3] Printre daniile de care se bucură beneficiarul actului de faţă se află « *Milotineşti*, unde a fost aşezarea lui Tăutu săbierul », în *DIR*, veacul XIV, XV, A Moldova, I, p. 180.

[4] Asupra descoperirii vezi *SCIV* VI, 3—4, 1955, p. 783—784 şi 787.

într-un document din 11 mai 1581 ca şi în altele ulterioare [1]. Despre prezenţa fierarilor în Moldova informaţii limpezi ne parvin abia în secolul al XVI-lea. La 2 decembrie 1512 apare la Suceava Andrei fierarul [2], după cunoştinţa noastră primul în acest domeniu de activitate, înregistrat de izvoarele scrise. Ar fi desigur ciudat să ne închipuim că ivirea fierarilor s-a produs tocmai acum, de îndată ce obiectele de fier găsite la Suceava după numărul, diversitatea şi factura lor ne indică un nivel tehnic ridicat pe bază de specializare, care se pronunţă încă în prima jumătate a secolului al XV-lea. În acest sens rămîne semnificativă descoperirea, într-o construcţie de la mijlocul secolului al XV-lea din Tîrgul Sucevei a unor unelte de fier în curs de prelucrare, fără ca în preajma construcţiei pe o suprafaţă destul de mare să se întîlnească zgură de fier [3]. Se întrevăd aici urmele manifestării unor forjari independent de topitori.

Existenţa însăşi a săbierilor, arcarilor, lăcătuşilor presupune cu necesitate separarea acestor două ramuri şi dezvoltarea lor deosebită întrucît tocmai din această cauză a fost cu putinţă trimiterea pe piaţă de către topitori a fierului de care aveau nevoie ramurile industriei prelucrătoare, asigurîndu-le astfel baza materială pentru specializare. Ni se pare că prezenţa acestei categorii de fier pe piaţa din Moldova o invocă Vlad Călugăru, domnul Ţării Romîneşti, cînd scrie sibienilor în 1483: « . . . credeţi că postav şi fier nu putem găsi în alte locuri? În Moldova şi în Turcia vom găsi atît cît va fi voia noastră » [4].

De altminteri tendinţa de specializare în confecţionarea unor produse în mod separat, transformînd producţia lor în ramuri independente ale industriei fierului, nu putea să apară decît după ce diviziunea socială a muncii provocase deja prima ruptură, ruptura de bază între industria prelucrătoare şi cea extractivă pentru motivul că numai în asemenea condiţii progresul tehnicii putea să acţioneze mai departe ca o necesitate interioară în scindarea industriei prelucrătoare [5]. Asemenea tendinţă a izbutit să apară şi să se dezvolte acolo unde şi în măsura în care condiţiile social-economice înconjurătoare i-au fost favorabile. La oraş şi-a găsit locul propice, iar pe domeniu şi în sat posibilitatea de manifestare a acestei tendinţe a continuat să rămînă veacuri de-a rîndul îngrădită de dominaţia economiei rurale şi a şerbiei, chiar dacă la curţile feudale, unde lucrau meşteri iscusiţi şi calificaţi, tehnica înaintată a epocii căuta să-şi facă loc.

Cercetările de pe platoul din preajma Cetăţii de Scaun de la Suceava ne oferă date directe şi interesante asupra unei forme a acestei manifestări, datorită cărora perspectiva studierii de aproape a meseriei fierului de pe teritoriul cetăţii apare într-un chip cu totul clar. Descoperirea aici a unui cuptor pentru reducerea oxizilor de fier şi a numeroase bucăţi de zgură feruginoasă împreună cu fragmente dintr-un amestec de nisip şi argilă folosit ca material refractar la căptuşirea însăşi

---

[1] *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, p. 160.

[2] A. Veress, *Fontes Rerum Transilvanicarum*, IV, p. 105.

[3] Raport preliminar asupra săpăturilor de la Suceava din anul 1959, în *Materiale*, VIII (sub tipar).

[4] *Hurmuzaki*, XV, p. 143, nr. CCLX. Dintr-o scrisoare a lui Radu cel Mare se vede că el e nevoit să insiste în mod special ca să poată aduce în ţară 20 de obezi de fier « pentru ferecarea carelor » de la curte (534 documente istorice, p. 199). Sînt mai multe asemenea cazuri înregistrate de documente începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, care arată schimbarea naturii cumpărăturilor făcute de către moldoveni şi munteni din Transilvania.

[5] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ediţia a II-a, Bucureşti, Ed. P.M.R., 1948, p. 329—333; V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, Bucureşti, Ed. P.M.R., 1950, p. 19.

a cuptoarelor siderurgice, face dovada certă că extragerea fierului din minereu pentru nevoile cetăţii se realiza la faţa locului.

La prima vedere zgura apare ca nişte bucăţi de limonită, întrucît este acoperită cu un strat de oxid de fier hidratat, care s-a format prin descompunerea ei superficială, datorită condiţiilor de zacere în pămînt. În ruptura proaspătă, ea are miezul dur şi cu totul deosebit de pătura exterioară. Supusă analizei de laborator s-a putut constata că în cazul de faţă avem de-a face cu resturi de la reducerea unui minereu de fier exploatat şi adus dintr-o zonă cristalină [1]. O asemenea zonă este cunoscută în Carpaţii Orientali. În şisturile cristaline de acolo se găsesc chiar la suprafaţă oxizi de fier cu diverse structuri mineralogice [2], unii fiind de natura celor descoperiţi în săpăturile de pe platou. La Iacobeni se găsesc hrube, gropi şi numeroase bucăţi de zgură de fier din secolul al XVII-lea [3]. Aceeaşi constatare s-a făcut şi la Broşteni pe Bistriţa, ceea ce face dovada certă a unei exploatări miniere în zona aceasta în evul mediu.

Nu este de loc exclus ca toponimul « ruda » pe care-l întîlnim în aceeaşi zonă, la 3 aprilie 1488 în hotarul satului domnesc Cosminul [4], să semnaleze existenţa a încă unui punct de exploatare minieră în zona respectivă, întrucît în lumea slavă, unde acest termen are o largă răspîndire, el înseamnă « baie », înţelegînd prin ea mină [5].

Demonstrarea prezenţei minelor în munţii de miazănoapte ai Moldovei, în epoca feudală, pare să o facă şi constatarea aici prin mijlocirea actelor interne a unui termen legat de minerit. Avem acum în vedere noţiunea de « stupă » care este tradusă prin aceea de « moară de sfărîmat », după cum este înţeleasă în malorusă [6] tot aşa întîlnindu-se şi în regiunile noastre miniere [7]. În această înţelegere a termenului ca « moară de sfărîmat » ni se dezvăluie acolo unde îl găsim, ca de pildă la Baia pe domeniul lui Mihail logofăt în 1448 [8], în perimetrul mănăstirii Voroneţ la Mălini în 1551 [9] şi la Ostăpcani pe Bistriţa, în 1552 [10], prin urmare în cuprinsul spaţiului metalifer de care vorbim, existenţa unor surse de minereu date în exploatare; ni se dezvăluie chiar o intensă exploatare minieră acolo, de îndată ce pregătirea minereului, ca să fie cît mai potrivit pentru reducere, se făcea mecanic cu ajutorul stupelor.

Deşi urme şi informaţii care să ateste în mod expres extragerea minereului de fier din Carpaţii Orientali de către suceveni nu avem încă, totuşi aici e cazul

---

[1] Analiza s-a efectuat la Institutul de cercetări miniere din Bucureşti.

[2] Petre Poni, *Fapte pentru a servi la descrierea mineralogică a Rominiei*, Bucureşti, 1900, p. 32—35; N. Oncescu, *Geologia R.P.R.*, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1957, p. 218.

[3] *Contribuţii la cunoaşterea dezvoltării meşteşugurilor şi a vieţii orăşeneşti la Suceava în sec. XIV—XV, în lumina săpăturilor arheologice*, comunicare prezentată de N. Constantinescu, Gh. Diaconu, Martinovici Trifu şi Ştefan Olteanu într-o şedinţă plenară a Institutului de arheologie în 1955.

[4] *DIR*, veacul XV, A Moldova, vol. II, p. 92.

[5] Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 338, n. 2 şi vol. II, p. 603, Bucureşti, 1913.

[6] M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 314; F. Miklosich, *Kratislovak*, sub voce, p. 820—821.

[7] În zona minieră din Munţii Apuseni, « morile de sfărîmat minereu » erau răspîndite.

[8] *DIR*, veacul XIV—XV, A Moldova, I, p. 228.

[9] *DIR*, veacul XVI, A Moldova, II, p. 3—4.

[10] *Ibidem*, p. 26.

să vedem şi minele de exploatare ale Sucevei, ca şi ale mănăstirii Putna[1] şi mănăstirii Slatina[2], în care de asemenea s-a găsit zgură de fier, întrucît, în afara zonei acesteia, platforma moldovenească alcătuită din depozite sedimentare, e lipsită de resurse miniere[3]. De altfel, numai în Carpaţii Orientali exploatarea se putea face, ca aiurea în vremea feudală[4], la zi, în adîncime, acolo unde zăcămintele o permiteau; crearea unui utilaj special o făcea posibilă numai într-o oarecare măsură[5].

Dacă într-adevăr bucăţile de minereu de fier care se află la Muzeul regional Suceava s-au găsit, aşa cum sînt inventariate, pe teritoriul oraşului Suceava la Şipot[6], atunci s-ar putea vorbi de un punct local susceptibil exploatării miniere de către suceveni. Cercetîndu-se acum însă la faţa locului rupturile din malurile adînci ale pîrîului Şipot, minereu de fier nu s-a găsit. Fireşte în sedimentarul de vîrstă cuaternară, căci aceasta este formaţiunea geologică de acolo, nici nu poate exista, deoarece prezenţa lui într-o astfel de formaţiune este anacronică. Chiar de s-ar afla mai jos, minereul de aici nu a putut forma obiectul unei exploatări în epoca feudală, deoarece posibilităţile tehnice de exploatare din acea vreme, nu permiteau scoaterea minereului de la mari adîncimi.

În altă parte pe teritoriul Sucevei sau în vecinătatea ei nu se află minereu de fier la suprafaţă sau la mică adîncime, aşa încît să se fi putut extrage cu mijloace feudale.

Rămîne aşadar ca sursă de aprovizionare a siderurgiştilor de la Cetatea de Scaun a Sucevei şi chiar a celorlalte centre feudale din Moldova de Nord zona cristalină mezozoică din Carpaţii Orientali. De altminteri, către ea deja ne orientaseră condiţiile favorabile de exploatare a minereului de acolo şi însăşi natura lui ,care corespunde în unele cazuri cu aceea din zgura feruginoasă scoasă la Suceava.

Trebuie să adăugăm îndată că în cuprinsul acestui spaţiu domnia avea propriile sale domenii. Cum este şi de aşteptat, pe ele existau resurse miniere în exploatare. În două locuri ne sînt cunoscute asemenea resurse, fiind semnalate de izvoarele pomenite mai sus. E cazul Băii, unde Mihail logofăt pe un loc care i-a fost dăruit din înseşi proprietăţile domneşti, poate să-şi facă stupă, şi cazul satului Cosminu cu o « rudă » în hotar, dăruit şi acesta din aceleaşi proprietăţi mănăstirii Putna. La dispoziţia domniei pe domeniul său erau desigur numeroase alte mine, care acopereau nevoile curţii sale.

Asemenea formă de asigurare cu materii prime a domeniului princiar, pe seama posibilităţilor sale interne, este formă obişnuită pentru economia naturală

---

[1] Cu prilejul săpăturilor arheologice executate la mănăstirea Putna în anii 1955—1956 s-au găsit mai multe bucăţi de zgură feruginoasă, aparţinînd, după condiţiile de găsire, sec. XV—XVI. Materialul se află depozitat la MNA.

[2] În 1955, cînd s-au făcut săpături arheologice la mănăstirea Slatina, s-au găsit cîteva bucăţi de zgură de fier din sec. XVI. Informaţia o datorăm bunăvoinţei lui N. Constantinescu, membru în colectivul care a executat săpăturile.

[3] N. Oncescu, *Geologia R.P.R.*, Ed. tehnică, Bucureşti, 1957, p. 33.

[4] Benedykt Zientara, *Dzieje Malopolskiego Kunitkwa zelaznego XIV—XVII wiek*, Warszawa: Panstwowe Wydawnikwo Naukowe, 1954, p. 51.

[5] Pentru pătrunderea în adîncime după filonul metalifer era nevoie de pompe ca să se poată evacua apa din galerii atunci cînd ea le invada.

[6] Catalogul obiectelor colecţionate de « Muzeul Orăşenesc » Suceava, Suceava, 1929, p. 19—20.

şi feudală. O întîlnim pe domeniile princiare din Transilvania [1], bunăoară, şi în genere în Europa evului mediu [2]. Aprovizionarea Cetăţii de Scaun de la Suceava cu minereu de fier se făcea prin urmare, în mod firesc, aşa cum structura şi organizarea economiei feudale o condiţiona, de la minele de pe domeniul domnesc. Locurile de pe acest domeniu de unde se extrăgea minereul pentru cetate rămîn necunoscute încă. Nici detectarea şi topografierea de pînă acum a punctelor de exploatare minieră din vremea feudală din Carpaţii de nord ai Moldovei şi nici analizele chimice şi metalografice făcute pe de o parte pe minereu din minele medievale identificate, iar pe de alta pe zgură de fier şi pe obiecte de fier de la cetate nu ne dau, în stadiul actual al cercetărilor noastre, o mînă de ajutor în această privinţă. Fireşte, stăruitoare şi ample cercetări în această direcţie vor face posibilă localizarea minelor cetăţii, chiar dacă sarcina propusă cade în întregime asupra lor, deoarece informaţiile scrise privitor la minele cetăţii lipsesc.

Pînă la precizările viitoare se impune totuşi constatarea unui fapt. Minele se aflau la o depărtare care depăşea 30 km, întrucît, după cîte ştim, regiunea metaliferă se întinde de-abia de aici înainte. Aşa fiind, minereul pentru furnalele de la cetate era scos de la distanţe relativ mari, oriunde ar fi fost dispuse în regiunea metaliferă posesiunile domneşti, care trebuiau să-l furnizeze.

Ca pe orice domeniu cu caracter similar, în situaţia dată minereul era obţinut de către domnie pe calea obişnuită şi inevitabilă în cadrul relaţiilor de producţie medievală. Satele şi oamenii care ţineau de Cetatea de Scaun de la Suceava şi se aflau sub jurisdicţia ei erau datori să contribuie la procurarea minereului de fier pentru cetate. Această prestaţie ţăranii o îndeplineau în cadrul obligaţiilor de rentă feudală, desigur după forma şi gradul de dependenţă a fiecăruia sub presiunea constrîngerii extraeconomice [3]. Aşa de exemplu, în Transilvania, pînă destul de tîrziu, constatăm pe baza unui bogat material documentar că erau impuşi să lucreze iobagii de pe diferite domenii feudale din regiunea minieră [4], ceea ce confirmă, e drept, în mod indirect existenţa stării pomenite şi în Moldova. De fapt, ţăranii dependenţi care se ocupau cu extragerea minereului, dînd rentă în minereu [5] ca în genere şerbii agricoli dijmă din producţia lor pentru dreptul de a folosi pămîntul, se supuneau obligaţiilor comune tuturora cu aceeaşi viaţă economică şi juridică, de a săvîrşi supramuncă neplătită cu o expresie economică specifică ramurii productive proprii sau, în cazul în care mineritul nu constituia preocuparea lor de bază, de a o săvîrşi totuşi aşa cum le dictau nevoile stăpînilor feudali.

---

[1] Toth Zoltán, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Bucureşti, 1948, p. 20.

[2] B. Grecov, *Ţăranii în Rusia din timpurile cele mai vechi şi pînă în sec. al XVII-lea*, Ed. Acad. R.P.R., p. 575—576, 579—587.

[3] Generalitatea acestui proces în Moldova e scoasă în evidenţă în repetate rînduri de actele interne prin care domnia îndeamnă, sub presiunea ameninţărilor satele dependente de pe diferite moşii la muncă şi supunere. Pentru a da exemplu să amintim actul din 17 aprilie 1475, *DIR*, veacul XIV, XV, A Moldova, vol. I, p. 404.

[4] Toth Zoltán, *op. cit.*, p. 20; D. Prodan, *Despre condiţiile în care se făcea robota*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea I, p. 852.

[5] Despre producţia ţăranilor mineri şi despre caracterul ei vom trata într-o lucrare viitoare, care va avea ca obiect exploatarea minieră din Carpaţii de miazănoapte ai Moldovei în epoca feudală. E ştiut că băieşii, cum îi numesc documentele pe mineri, apar înregistraţi în Moldova în a doua treime a sec. al XVII-lea (Şt. Olteanu, *Meşteşugurile din Moldova în sec. al XVII-lea*, în *SMIM*, III, Ed. Acad. R.P.R., 1959, p. 105—106).

Nu încape nici o îndoială că pe aceeaşi cale, cum se procura minereul de fier se obţineau şi cărbunii pentru nevoile industriei siderurgice de la cetate, mai ales dacă reţinem că un document din 11 mai 1660, stăruind asupra unei asemenea obligaţii prestate la curtea domnească din Iaşi de către un sat dependent de ea[1], consemnează şi enumeră această prestaţie între multiplele şi variatele obligaţii săvîrşite în genere de satele dependente. De bună seamă că ea s-a impus cu necesitate, devenind statornică, încă de cînd metalurgia şi-a făcut loc în sînul domeniului feudal. Era în firea lucrurilor, dată fiind existenţa relaţiei de proprietate feudală, ca procurarea cărbunilor pentru nevoile nemijlocite ale producţiei siderurgice de la cetate să se facă sub forma aceasta a clăcii. Ca proprietar funciar nominal, domnia era scutită prin munca de clacă pe de o parte să facă cheltuieli pentru astfel de activitate, care prin caracterul ei natural absorbea un timp însemnat şi un număr mare de mînă de lucru, iar pe de alta era ajutată să profite deplin de munca mai productivă a personalului din gospodăria cetăţii.

Acelaşi lucru se poate spune de toate muncile care cereau mult consum de energie[2].

Minereul de fier, spălat încă de la gura minei, era cărat la cetate, întrucît aici se aflau proprii ei meşteri, specializaţi în reducerea oxizilor de fier, după cum fac dovada activităţii lor surprinse în săpăturile noastre.

Deosebit de intense, aceste urme s-au găsit la circa 500 m est de cetate, de-a lungul unei albii străvechi cu gura deschisă spre apa Sucevei de unde curenţii de aer se revărsau mereu, aşa încît furnalele instalate aici, fiind în calea lor, se găseau într-un loc propice pentru un tiraj mai mare. Şi către versantele de nord şi sud ale platoului în cîteva puncte au mai apărut bucăţi de zgură, risipite sau îngrămădite, care, chiar dacă nu s-a făcut încă dovada că sînt resturi *in situ*, prezintă interes, întrucît ele se inserează între fapte şi observaţii precise.

Atît pe baze stratigrafice cît şi cu ajutorul monedelor şi ceramicii s-a văzut că urmele acestea aparţin perioadei cuprinse între prima treime a sec. al XV-lea şi sec. al XVII-lea, însă fără deplină continuitate în decursul celor trei secole. Este locul însă să se facă precizarea că, dacă o parte din astfel de urme s-a găsit în complexe de resturi depuse intermitent pe platou, cînd s-a construit ori refăcut cetatea, în schimb o altă parte, ca de pildă acelea de pe albia menţionată mai sus, se succede nemijlocit aproape un secol, din a doua jumătate a secolului al XV-lea pînă în prima jumătate a celui următor.

Descoperirea pe platou, prin urmare, a resturilor unei activităţi metalurgice intense şi de lungă durată face dovada prezenţei meşterilor topitori, ca meşteri statornici în preajma cetăţii.

Numai atunci cînd amploarea construcţiilor de la Cetate impunea concentrarea unor forţe sporite şi în siderurgie, apar şi urmele temporare ale topitorilor acolo unde ei s-au extins provizoriu în afara sectorului metalurgic deja existent. Nu-i mai puţin adevărat că şi semnalarea în limitele sectorului meta-

[1] E cazul satului Hlincea, care, fiind dăruit mănăstirii Hlincea, este scutit de toate dările către domnie, printre care şi de obligaţia de a căra cărbuni la curtea domnească din Iaşi. Muzeul romîno-rus, nr. 347, orig. slav.

[2] Obligaţia ca satele dependente de Cetatea de Scaun de la Suceava să muncească la cetate apare în documente pentru prima oară de la 1 august 1444 (*DIR*, veacul XIV, XV, A, Moldova, vol. I, p. 204) şi se întîlneşte pînă în secolul al XVII-lea, de exemplu la 9 septembrie 1633 (Acad. R.P.R., CCXLII/3, orig. slav.).

lurgic a unor resturi de locuinţe, care au fost temeinic construite, vorbesc despre aşezarea stabilă pe platou a topitorilor.

Pe terenul unde resturile de la industria metalurgică sînt *in situ*, acoperind o suprafaţă de peste 2 000 m^2, a apărut un cuptor pentru reducerea oxizilor de fier, cu prilejul efectuării aici a unui sondaj (fig. 1)[1]. Cuptorul este de suprafaţă; el a fost dărîmat din vechime, iar mai recent lucrările agricole l-au ras pînă la vatră şi chiar cu o parte din aceasta. Porţiunea ajunsă pînă la noi este totuşi suficient de mare ca să putem vedea că vatra cuptorului fusese asemenea unui cuib, circulară, cu diametrul de 0,70 m, săpată în pămînt circa 0,15 m şi acoperită cu o pătură din amestec de nisip şi argilă. Vatra s-a găsit plină cu zgură de fier şi cărbuni de lemn de stejar. În preajma ei s-au descoperit fragmente de pămînt refractar silico-argilos şi nenumărate bucăţi de zgură. Fragmentele de pămînt în general sînt mărunte şi deteriorate de plug. Unele, care s-au păstrat mai bine, au o faţă arcuită, vitrificată şi cu reziduuri de fier pe ea. Evident, ele fac parte din peretele cuptorului. Printre bucăţile de zgură se află cîteva ca nişte turte mici, aproximativ plan-convexe. Întotdeauna acestea păstrează pămînt refractar pe faţa convexă aşa încît se vede că au aderat la un perete circular. Toate constatările acestea arată că sîntem în prezenţa unui cuptor de formă oarecum cilindrică, clădit la suprafaţa solului cu lut nisipos. Nu se poate adăuga nimic însă în ceea ce priveşte capacitatea şi maniera de construcţie a lui, deoarece felul în care s-au păstrat resturile descoperite nu ne permite vreo precizare în această direcţie.

Din observaţiile făcute în cursul săpăturilor asupra poziţiei stratigrafice a cuptorului şi din examinarea obiectelor găsite în nivelul care s-a depus cînd a funcţionat cuptorul rezultă dovada datorită căreia încadrarea lui în a doua jumătate a sec. al XV-lea este întemeiată şi sigură.

Astfel, constatăm că la această dată erau folosite la Suceava cuptoare catalane, adică creuzete de suprafaţă cu curent de aer suflat, căci exemplarul descoperit şi descris mai sus nu poate fi decît de tipul acestora.

Trebuie să arătăm încă din capul locului că un asemenea creuzet reprezintă o nouă etapă superioară în procesul de evoluţie a cuptorului siderurgic. Într-adevăr, prin construirea lui deasupra solului, prin folosirea unor materiale şi metode de construcţie care să-i asigure rezistenţa necesară atît la acţiunile chimice cît şi cele fizice din timpul producţiei, prin forma şi dimensiunile lui ca şi prin sistemul de activare a arderii s-a căutat şi s-a reuşit ca acest mijloc de producţie să fie *mai eficace* în operaţia de reducere a fierului din minereu, decît cuptorul săpat în pămînt.

Destul de lămurit ne apare pasul făcut înainte în tehnica de reducere a fierului, cînd constatăm că o dată cu folosirea cuptorului-furnal reducerea lui a ajuns să se realizeze în proporţie mai mare şi totodată mai unitară ca pînă aici în cuptorul făcut în pămînt. Confruntarea zgurei de la şarjele date de furnalul de la Suceava cu aceea aflată într-un cuptor amenajat ca un cotlon în pămînt la Hlincea-Iaşi, ne îngăduie să vedem acest lucru.

Chiar dacă nu pierdem din vedere faptul că descoperirea de la Hlincea este dată ca aparţinînd sec. XIII – XIV[2], deci anterioară aceleia de la Suceava, consta-

[1] Raport preliminar asupra săpăturilor efectuate la Suceava în 1958, în *Materiale*, VII, p. 609 şi urm.

[2] *SCIV*, VI, 3–4, p. 694.

tarea făcută rămîne totuşi expresia concretă a două posibilităţi tehnice inegale, posibilităţi care depind în primul rînd de tipul şi factura fiecăruia dintre cele două cuptoare.

Alte descoperiri similare vor veni să lărgească şi să precizeze cu nuanţarea cuvenită studiul comparativ al diferitelor tipuri de cuptoare în vederea determinării nivelului tehnic de productivitate a lor.

E drept că de curînd săpăturile arheologice efectuate la Tîrgşor-Ploieşti ne semnalează încă un cuptor săpat în pămînt, din secolul al XVI-lea, dar, întrucît cercetarea lui nu este terminată această descoperire nu ne ajută la documentarea temei noastre, ci ne arată că un asemenea tip de cuptor dăinuie şi în secolul al XVI-lea, fapt cu totul firesc[1].

Ceea ce am surprins în legătură cu capacitatea de producţie a celor două tipuri diferite de cuptoare concordă cu însăşi tendinţa de evoluţie a acestora. Din tot ce ştim în genere despre ele, se desprinde concluzia că, dacă cuptoarele săpate în pămînt, de tradiţie primitivă, nu au depăşit o anumită treaptă de dezvoltare, rămînînd ca atare totdeauna rutinare, în schimb acelea clădite la suprafaţa solului, încă din sec. IX—XI, cunoscute în alte părţi[2], au continuat treptat să evolueze către furnalele înalte cu aer injectat. Aşa se face că, în sec. al XVII-lea în diferite locuri, numai cuptoarele de suprafaţă ajung să fie înalte şi alimentate cu aer printr-un sistem complex şi perfecţionat.

În condiţiile evoluării cuptorului furnal, pentru realizarea reducerii fierului era nevoie de cunoştinţe întemeiate. Astfel, meşterul topitor trebuia să cunoască de pildă natura materialelor ce se introduceau în cuptor, dozajul lor, modul de încărcare şi debitul de aer suflat, ca să asigure obţinerea unei reduceri reuşite sau a unui randament mai mare. Acum însă nu putem pune în valoare această chestiune, întrucît dată fiind starea atît a izvoarelor scrise cît şi a celor arheologice, nu dispunem pentru documentarea ei de fapte suficiente.

La sfîrşitul procesului de topire rezulta o masă de fier care se numea criţă sau lupă şi zgură. În săpăturile efectuate la Suceava s-a găsit numai zgură, în mare cantitate şi din epoci diferite.

Bucăţile de zgură de fier se prezintă, în cea mai mare parte, ca nişte bulgări de mărimea maximă în jurul a $18 \times 10 \times 8$ cm, iar în rest plan convexe, indiferent de vremea căreia ele aparţin. Pe de altă parte, unele sînt mai compacte şi mai grele, altele mai spongioase şi mai uşoare, după raportul din constituţia lor a cantităţii de minereu ce a scăpat reducerii faţă de aceea de amestec de gangă a minereului[3], cenuşă de la combustibil şi fondanţi. Aşa le găsim întotdeauna pe platou fiind evidente diferenţele de structură şi greutate între bucăţile din aceeaşi vreme. Dar din observaţiile făcute asupra masei de zgură pe perioade se conturează o curbă descrescîndă a procentului de fier din zgură de la sec. al XV-lea la sec. al XVII-lea.

---

[1] *Materiale*, V, p. 622 şi 627.

[2] Din bibliografia care o cunoaştem, rezultă că astfel de cuptoare au fost descoperite în Rusia şi în Germania. În Rusia ele sînt datate în sec. IX, iar în Germania în sec. X (*История культуры древней Руси*, Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., 1951, p. 82, 85; B. Neumann, *Die ältesten Verfahren der Erzeugung technischen Eisens*, Berlin, 1954, p. 23).

[3] Ganga e partea pămîntoasă a minereului. Ea e constituită din silice, argilă şi carbonat de calciu (Şt. Burileanu, *Metalurgia fontei, fierului şi oţelului*, Bucureşti, 1926, p. 13).

Cît s-a putut constata, cantitatea de fier care rămînea în zgură era oricum însemnată, mai ales către începutul sec. al XV-lea, cînd, la reducerea minereului, pierderea metalului conţinut se ridica la 30—40%. Cauza se datora înainte de toate faptului că reducerea se făcea parţială sub 1 000°, ca urmare a procedeului tehnic prin care se putea realiza obţinerea fierului flexibil, aşa încît să fie bun pentru prelucrat.

La aceasta s-a adăugat o perioadă de vreme lipsa de fondant[1], de un anumit material a cărui proprietate era de a uşura topirea şi separarea gangei minereului de metal, evitînd astfel pierderea unei cantităţi apreciabile din materialul respectiv în zgură.

Cu privire la cunoaşterea şi utilizarea fondantului în siderurgie[2], cercetările arheologice de la Suceava au adus o dovadă certă. Este vorba anume, de constatarea, cu începere din a doua jumătate a sec. al XV-lea, a unor reziduuri de var în zgură, de obicei în acea zgură care este parţial vitrificată. Aceste reziduuri le găsim de multe ori sub forma unor bulgăraşi prinşi în masa gangei, ca elemente străine, fără nici o legătură constituţională cu ganga, aşa încît este exclus în cazul de faţă ca ele să provină în zgură din însăşi constituţia minereului sau să fi ajuns aici întîmplător. În mod sigur, ele rezultă din piatra de calcar introdusă în cuptor ca adaos pe lîngă minereul de fier şi cărbune — cele două materiale esenţiale folosite în procesul de reducere. Ele constituie dovada întrebuinţării calcarului în siderurgie cu scopul de a spori eliberarea oxizilor metalici în timpul topirii minereului, şi astfel de a determina creşterea cantităţii de fier la fiecare şarjă. Grăitor în această privinţă este faptul că o dată cu apariţia fondantului constatăm o scădere apreciabilă a procentului de fier din zgură, ceea ce evidenţiază în chip concret rezultatul pozitiv al cunoaşterii şi utilizării noului element siderurgic. Prin urmare, apariţia fondantului în a doua jumătate a sec. al XV-lea marchează un pas înainte în procesul de producţie a fierului.

O importantă constatare din punct de vedere al tehnicii de prelucrare a minereului se referă la descoperirea cîtorva bucăţi de fontă brută[3] şi de zgură de aceeaşi natură cu cele de pe platoul din preajma Cetăţii de Scaun. După condiţiile de găsire, acestea se datează în sec. XV—XVI. Prezenţa lor la Suceava poate fi socotită ca un fapt care arată că s-a creat posibilitatea locală de obţinere a fontei în sec. al XV-lea, întrucît asemenea categorii de materiale le întîlnim întotdeauna acolo unde ele au fost prelucrate. Acest lucru, de altfel, nu era

---

[1] Fondantul este un material calcaros sau argilos, care se întrebuinţează în siderurgie la reducerea oxizilor de fier. Întrebuinţarea lui se face după natura gangei. Obişnuit se foloseşte piatra de calcar. Aceasta se introduce în cuptor împreună cu minereu şi cărbune. În timpul procesului de reducere argila din gangă se combină cu oxidul de calciu lăsînd liber oxidul de fier (Şt. Burileanu, *op. cit.*, p. 49—50).

[2] Fondantul era cunoscut şi în Polonia în epoca feudală. Nu dispunem însă de date care să facă precizări de cronologie asupra apariţiei şi folosirii lui aci. Aflăm doar că la începutul sec. al XVIII-lea se resimţea nevoia de a se întrebuinţa şi alte materiale ca fondanţi în siderurgie, decît varul, pentru a se putea obţine fier mai mult şi mai bun (Benedykt Zientara, *op. cit.*, p. 68).

[3] Foarte probabil că fonta va fi fost întrebuinţată la turnarea diferitelor obiecte. Este greu să credem că acum se ajunsese la obţinerea oţelului prin retopirea ei. Folosirea acestui procedeu de obţinere a oţelului ar fi dovedit-o pe de o parte zgura, aşa-numita scorie, caracteristică pentru procedeul respectiv, iar pe de alta analiza chimică şi metalografică a obiectelor de oţel.

imposibil în acel timp la Suceava, de îndată ce în Transilvania, documentar, sînt atestaţi turnători de fier către sfîrşitul sec. al XIII-lea[1], iar la Păcuiul lui Soare, pe Dunăre, cercetările arheologice aduc dovada că acolo se realiza fontă în aceeaşi vreme[2]. În cazul de faţă avem de-a face cu un produs obţinut prin reducerea minereului de fier la o temperatură de peste 1 000°, fapt care implică folosirea unor cuptoare cu o capacitate mai mare şi totodată cu un sistem de alimentare cu aer mai puternic, deoarece numai în aceste condiţii se putea concentra o asemenea temperatură. Producţia fontei este deci urmarea unei anumite dezvoltări a cuptoarelor[3].

Prin urmare, în a doua jumătate a sec. al XV-lea şi în prima jumătate a celui următor, meşteşugul prelucrării minereului cunoaşte o etapă nouă progresivă în dezvoltarea sa. El se găseşte acum într-un moment de avînt remarcabil datorită pe de o parte îmbunătăţirii procedeului de reducere a oxizilor de fier, iar pe de alta perfecţionării cuptoarelor[4]. Ca o consecinţă a dezvoltării tehnicii creşte productivitatea şi producţia meşteşugului respectiv. Se creează condiţiile necesare pentru desprinderea acestuia ca ramură aparte, cu viaţă proprie, din meşteşugul cuprinzător al fierăriei. Industria extractivă ajunge să se separe de industria prelucrătoare şi să-şi restrîngă cîmpul de activitate la reducerea minereului. Urmarea a fost sporirea cantităţii de fier, ca materie primă pentru industria prelucrătoare. Aşa fiind, s-a lărgit baza de producţie a industriei prelucrătoare; s-a creat posibilitatea de a se intensifica activitatea în diferite compartimente ale acesteia, generînd tendinţa de desprindere a unor ramuri industriale, care se specializează pe sorturi de produse, sau se mărginesc chiar la confecţionarea unui anumit produs. Manifestarea acestei tendinţe rămîne însă limitată la cetate, chiar dacă domnia se străduia să aibă în slujba sa meşteşugari specializaţi, care să-şi cunoască bine meseria, întrucît producătorul direct aici se găsea cu precădere ca un om lipsit de libertate personală, oricare era forma sub care se prezenta aceasta.

Dintre meşteşugurile industriei prelucrătoare a fierului sînt documentate în gospodăria Cetăţii de Scaun de la Suceava pe temeiul cercetărilor de pînă acum: fierăritul, turnătoria şi armurăritul.

Urmele materiale ale activităţii fierarilor apar la periferia gospodăriei ca depuneri *in situ*, suprapuse în succesiune cronologică. Ele se caracterizează prin prezenţa unei cantităţi foarte mari de deşeuri de fier, de zgură măruntă şi de cărbuni de lemn de esenţă tare, toate laolaltă sau alături cu bucăţi de chirpic, resturi de bucătărie şi fragmente ceramice. Nu lipsesc din stratul de cultură nici piesele prelucrate sau în curs de prelucrare de diverse categorii şi nici uneltele, cum sînt dalta, dornul şi pila (fig. 2).

---

[1] *Documente*, II, p. 378; Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1954, p. 54—55. Probabil e vorba de fierul carburat, fonta.

[2] La Păcuiul lui Soare — r. Călăraşi — în campaniile din 1957—1959 s-au găsit mai multe bucăţi mari de fontă brută într-un strat aparţinînd sec. al XIII-lea. Informaţia am primit-o de la P. Diaconu, membru în colectivul de efectuare a săpăturilor, căruia îi mulţumesc pe această cale. Materialul se află în depozitul Muzeului Naţional de Antichităţi.

[3] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 167.

[4] Procesul acesta este analog aceluia desfăşurat în Rusia, unde în aceeaşi vreme au survenit progrese însemnate în tehnica de obţinere şi prelucrare a fierului (B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, p. 546).

După observaţiile culese din stratificarea acestor resturi, cît şi datorită tipurilor de obiecte descoperite în cuprinsul resturilor, putem socoti că fierarii şi-au desfăşurat activitatea aici în sec. XV - XVII. Ei deserveau nevoile cetăţii şi ale gospodăriei sale; confecţionau unelte pentru diferiţi meşteşugari, bunăoară pentru pietrari, zidari, vărari, lemnari precum şi unelte agricole, ferecături de care, piese de harnaşament, ţîţîni şi verigi de uşă, drugi pentru uşi şi ferestre, cuie, piroane, cuţite etc.; dădeau o producţie însemnată atît din punct de vedere cantitativ cît şi din punct de vedere calitativ. Produsele lor, în bună parte, pot sta alături de produsele de import sau de cele de factură bună din oraşele Moldovei.

Tehnica fierăriei, aşa cum se poate vedea din obiectele descoperite a atins un nivel destul de ridicat. Ea a luat un avînt mare cu începere din a doua jumătate a sec. al XV-lea şi a continuat să fie într-o permanentă creştere în primele decenii ale veacului următor. Acum fierarii au ajuns să cunoască procedee tehnice mai complicate. Aşa, de pildă, au început să aplice tratamentul termochimic de cimentare la unele piese de oţel cu scopul de a le face mai rezistente la uzură[1], au reuşit să obţină oţelul pe o scară mai largă pentru pile, burghie, dălţi etc., au trecut la călirea unor piese mai pretenţioase printre care pilele, au făcut progrese în operaţia de sudură a metalelor. În privinţa nivelului atins în cunoaşterea acestor procedee tehnice rămîne să discutăm cu alt prilej în lumina unui material mai bogat, pe care inevitabil cercetările viitoare îl vor scoate la iveală.

Prima documentare despre fierarii domneşti care au lucrat la Cetatea de Scaun de la Suceava, o cunoaştem din 2 decembrie 1512[2]. Ea se referă la Andrei fierarul (faber), iobagul (iobagio) lui Bogdan Vodă. Aici e foarte important să subliniem că documentul ne prezintă pe Andrei ca faur, ca pe un meşter care se ocupa numai cu forjarea fierului[3].

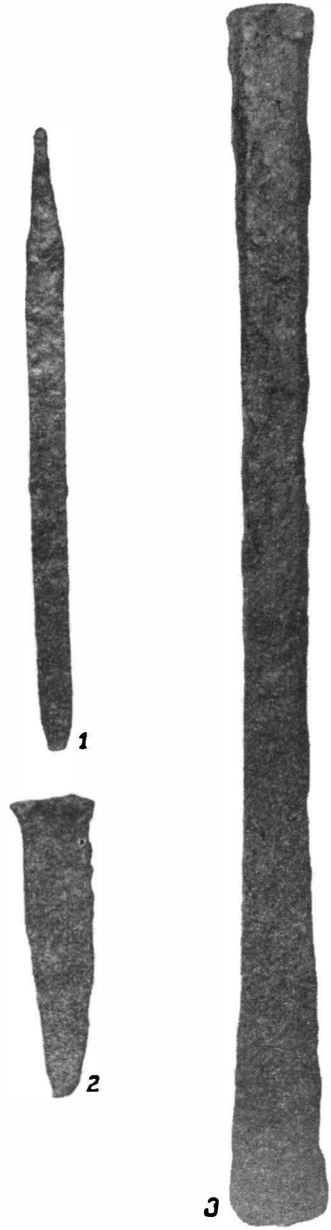

Fig. 2. — Pilă, dorn şi daltă.

[1] Cementaţia este operaţia de încorporare de carbon în piesă la suprafaţă şi pe o oarecare profunzime. Astfel stratul metalic de la suprafaţa piesei devine constituit din oţel. Operaţia se face în prezenţa cărbunelui în cuptoare la temperatură de 900—1000° (Şt. Burileanu, *op. cit.*, p. 229—233 şi 400).

[2] A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 105.

[3] Este ştiut că faber, cum îl prezintă documentul pe Andrei, e termenul care se întrebuinţează obişnuit în limba

Această informaţie arată că forjarii lucrau separat de topitori la cetate. Ea documentează existenţa aici a procesului de diviziune între industria extractivă şi cea prelucrătoare a fierului, aşa cum a rezultat şi din analiza urmelor materiale ale fierararilor. De asemenea, deosebit de importantă este ştirea că Andrei îşi exercita meşteşugul în condiţia de iobag al domniei. Aceasta atestă, pentru prima oară în mod expres, prezenţa înăuntrul gospodăriei domneşti a unui producător direct în stare de dependenţă personală.

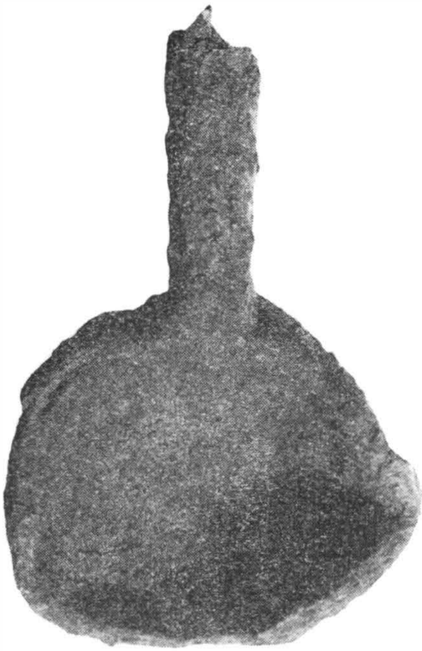

Fig. 3. — Lingură de turnat metal.

Un alt meşteşug, care s-a dezvoltat ca urmare a progresului realizat în tehnica de prelucrare a metalelor este turnătoria. Ca meşteşug independent separat de fierărie, apare la Cetatea de Scaun în a doua jumătate a sec. al XV-lea. Acest lucru îl aflăm din descoperirea resturilor locuinţei unui turnător precum şi a urmelor materiale ale activităţii lui, reprezentate de o lingură de fier pentru turnat metal (fig. 3), o daltă şi numeroase bucăţi de metal neferos[1]. Din cele găsite, rezultă că meşterul respectiv era turnător de metale neferoase. Faptul acesta ilustrează gradul de specializare atins în sec. al XV-lea în industria de prelucrare a metalelor.

Meşteşugul armurăritului e documentat la cetate prin descoperirea a numeroase săgeţi, bolţi de arbaletă, fragmente de zale, solzi de aramă pentru armuri şi plumbi de puşcă. O ştire documentară pare să ateste aici şi turnători de tunuri. Fapt este că la 11 august 1598 Eremia Movilă domnul Moldovei cerea bistriţenilor 200 măji de aramă. « Acelea vor fi pe jumătate la clopote, iar pe jumătate pentru tunuri » — arată documentul[2]. Prin urmare Eremia Movilă dispunea de meşteri turnători, care să-i toarne tunuri.

O altă informaţie vorbeşte despre existenţa în 1627 la cetate a unui armurier cu numele de Patrichie. Acesta a fost adus de către Miron Barnovski domnul Moldovei, de la curtea lui Vasile Lupu Mare Vornic de Ţara de Sus « în Cetatea de Scaun să fie pentru treaba armelor domniei mele »[3]. E important să adăugăm faptul că Patrichie avea starea de vecin. Aşadar, a apărut o a doua mărturie documentară care se referă la condiţiile juridice în care îşi desfăşurau activitatea meşteşugarii de la cetate. Atît Andrei fierarul cît şi Patrichie armurierul erau dependenţi de domnie. Dovada aceasta documentară constituie expresia

latină medievală pentru a desemna pe meşterul specializat în forjarea şi ajustarea pieselor de fier, pe aşa-numitul faur în preocuparea căruia nu mai intră reducerea oxizilor de fier.

[1] Raport preliminar asupra săpăturilor de la Suceava din 1959, în *Materiale*, VIII (sub tipar).

[2] Hurmuzaki, XII, p. 378.

[3] *Arh. St. Iaşi*, CXLI/1, orig. slav.

grăitoare a unui fenomen social-economic propriu relațiilor de producție feudale, indicînd munca oamenilor dependenți ca formă importantă a muncii pe care se sprijinea cetatea. Existența meșterilor legați de cetate prin relațiile de dependență nu excludea însă folosirea de către domnie a meșterilor liberi din orașele Moldovei sau din altă parte. Cetatea nu era izolată de lumea dinafară, ci se găsea în strînsă legătură în contact direct cu ea. Așa se face că spre mijlocul sec. al XVI-lea au venit și au lucrat pentru nevoile lui Despot Vodă meșteri italieni și nemți specializați în forjarea fierului, cimentarea oțelului și reducerea minereului *(fabri, caementarii et fossores metallici)*[1].

Alături de meșteșugul fierăriei, cu diferitele lui branșe, se cunosc în preajma cetății, datorită descoperirilor arheologice, încă cîteva meșteșuguri foarte importante și necesare în rezolvarea problemelor industriale ale domniei, anume: pietrăritul, zidăritul, vărăritul, lemnăritul, bănăritul, giuvaergia, croitoria[2]. Așadar Cetatea Sucevei, la fel ca alte cetăți medievale, cum sînt de pildă acelea din Statul Lituano-Rus[3] sau curtea cneazului Ivan Iurievici Patricheev din Rusia de Nord-Est[4], a dispus de un grup puternic de meșteșugari avînd specialități variate, cele mai necesare pentru deservirea nevoilor izvorîte din caracterul vieții pe care ea o ducea. Ei au alcătuit împreună cu un număr mare de slujitori liberi și slugi nelibere gospodăria cetății, ca o curte exterioară extinsă pe platoul din preajma sa.

Activitatea meșteșugarilor din gospodăria cetății a fost intensă. Deosebit de vie și complexă s-a manifestat în a doua jumătate a sec. al XV-lea precum și în prima jumătate a celui următor. Ea a scăzut în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, pentru ca ulterior să nu mai capete amploare. Numai o ultimă înviorare a dobîndit în vremea lui Vasile Lupu.

TRIFU MARTINOVICI

РЕМЕСЛЕННАЯ МЕТАЛЛУРГИЯ НА ТЕРРИТОРИИ СТОЛЬНОЙ КРЕПОСТИ В СУЧАВЕ

РЕЗЮМЕ

Археологические исследования на плато близ Стольной крепости в Сучаве показали, что в крепости жили ремесленники, умевшие обрабатывать руду, ковать железо, лить металлы и изготовлять оружие (рис. 1).

Материальные следы деятельности ремесленников, обрабатывавших руду, обнаруживаются здесь от первой трети XV в. до XVII в.

[1] Sommer, *Vita Iacobi Despotae*, ediția E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 47.

[2] *SCIV* IV, 1–2, 1953, p. 344, 347–348; *SCIV* V, 1–2, 1954, p. 283–285; *SCIV* VI, 3–4, p. 763–764; *Materiale*, IV, p. 247–248; *Materiale*, V, p. 598–599; *Materiale*, VII, p. 609 și urm.

[3] B. A. Ribakov, *op. cit.*, cap. VII, p. 589, n. 165.

[4] B. D. Grecov, *op. cit.*, p. 524.

Они представлены печью для восстановления окисей железа, многочисленными кусками железного шлака и обломками смеси из песка и глины, использовавшейся в качестве огнеупорного материала при обкладке металлургических печей.

Вскрытая печь оказалась наземной, круглой формы, ее поперечник равен 0,70 м; печь датируется второй половиной XV в. Ее тип является высшей ступенью развития металлургической печи: в ней процесс восстановления протекал эффективнее, чем в печи, вырытой в земле.

Что касается кусков шлака, то они имеют вид комков величиной примерно в 18 × 10 × 8 см. Если рассматривать их по периодам, то отмечается снижение кривой процентного содержания железа в шлаке от XV до XVII вв. Значительное снижение этой пропорции отмечаем во второй половине XV в; оно вызвано использованием в черной металлургии известняка в качестве плавящего вещества. Появление плавящего вещества во второй половине XV в. в условиях использования наземной печи означает шаг вперед в процессе производства железа. Находка датируемых XV—XVI вв. кусков чугуна и шлака того же происхождения свидетельствует о том, что в то время в Сучаве производили чугун.

Следовательно, во второй половине XV в. и в первой половине XVI в. ремесло обработки руды достигло значительных успехов. Оно сильно развилось благодаря использованию способа восстановления железа, с одной стороны, и усовершенствованию печей, с другой стороны. Вследствие развития техники добывающая промышленность отделяется от обрабатывающей и ограничивается добычей руды.

Железную руду для городских ремесленников доставляли из рудников княжеских поместий крепостные крестьяне, несшие барщинную повинность.

Из ремесел железообрабатывающей промышленности в городе существовали оружейное, литейное и кузнечное дело. Кузнецы в XV—XVIIвв. работали на окраине города. Здесь сохранились куски железа, готовые изделия или еще не законченные предметы и орудия (рис. 2). Кузнецы изготовляли ремесленные инструменты, сельскохозяйственные орудия, части сбруи и другие предметы домашнего обихода. Техника кузнечного дела достигла сравнительно высокого уровня. Во второй половине XV в. и в первой половине XVI в. кузнецы знали прием скрепления стали, они перешли к закалке более тонких стальных изделий и достигли успехов в сварке металлов.

Что касается княжеских кузнецов, работавших в Стольной крепости, то о них упоминает документ от 2 декабря 1512 г. Речь идет о кузнеце Андрее, крепостном человеке господаря Богдана.

Литейное дело, как отдельное ремесло, возникает во второй половине XV в. Об этом свидетельствует открытие остатков жилища литейщика и материальных следов его деятельности: железного ковша для литья металла, долота и многочисленных кусков цветного металла (рис. 3). Находки показывают, что данный ремесленник обрабатывал цветные металлы.

Что касается оружейного дела, то следует упомянуть о документе, свидетельствующем об оружейном мастере по имени Патрикие, жившем в 1627 г. Как и кузнец Андрей он был крепостным.

Наряду с различными отраслями кузнечного дела археологические раскопки выявили существование следующих ремесел в окрестностях крепости: ремесла каменщика, обжигальщика извести, плотника, ювелира, портного, менялы. Ремесленники различных промышленных отраслей составляли массу свободных и несвободных слуг в городском хозяйстве.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Раскопки в 1951—1959 гг. на плато перед Стольной крепостью.
Рис. 2. — Напильник, сверло и долото.
Рис. 3. — Ковш для литья металла.

LA MÉTALLURGIE DANS LA VILLE DE RÉSIDENCE PRINCIÈRE DE SUCEAVA

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques poursuivies sur le plateau faisant face à la résidence princière de Suceava attestent l'existence d'artisans spécialisés dans la réduction du minerai, de forgerons, de fondeurs de métaux et d'armuriers (fig. 1).

Les restes des travaux de réduction du minerai apparaissent depuis le premier tiers du XVe siècle jusqu'au XVIIe siècle. Ils consistent en un four pour la réduction des oxydes de fer, en scories ferrugineuses et en fragments d'un mélange de sable et d'argile qui servait comme matériel réfractaire pour le revêtement intérieur des fours.

Le four découvert est un exemplaire de surface, circulaire, ayant un diamètre de 0,70 m et datant de la seconde moitié du XVe siècle. Dans le processus d'évolution du four sidérurgique, le type décrit correspond à une étape supérieure, étant plus efficace que le type de four creusé dans le sol.

En ce qui concerne les scories, celles-ci se présentent sous forme de blocs mesurant tout au plus $18 \times 10 \times 8$ cm. Leur analyse par périodes donne, pour la teneur en fer, une courbe qui va en décroissant du XVe au XVIIe siècle. C'est au cours de la seconde moitié du XVe siècle que l'on constate la diminution la plus marquée de celle-ci, à la suite de l'utilisation dans la sidérurgie, comme fondant, de la pierre à chaux: innovation qui, à côté de l'emploi des fours de surface, a constitué pour la production du fer un très grand pas en avant. Quant à la fonte, elle est attestée à Suceava aux XVe—XVIe siècles par des fragments de ce produit et des scories datant de ladite époque.

Ainsi donc, au cours de la seconde moitié du XVe siècle et de la première moitié du siècle suivant, la sidérurgie a réalisé de sérieux progrès, dus au nouveau procédé de réduction du minerai, d'une part, et au développement des fours, d'autre part. L'effet de ces progrès techniques a été de séparer l'industrie extractive de celle de transformation des métaux, limitant l'activité de la première à la réduction du minerai.

Le minerai de fer provenait des mines situées sur les domaines princiers, et était extrait par les paysans dépendants, dans le cadre de leurs obligations de rente féodale.

Parmi les métiers liés à la transformation du fer, on a relevé à Suceava l'existence de forgerons, de fondeurs et d'armuriers.

Les forgerons ont exercé leur métier tout au cours des XVe – XVIIe siècles, à la périphérie du faubourg faisant face à la résidence. Leur activité nous est révélée par une profusion de déchets de fer, des pièces façonnées ou en voie de confection et différents instruments de travail (fig. 2). Le produit de cette activité consistait en outils pour les différents métiers, instruments agricoles, pièces de harnachement et ustensiles d'usage courant. Du point de vue technique, on constate un niveau assez élevé : dès la seconde moitié du XVe siècle et la première moitié du XVIe siècle, les forgerons connaissaient le procédé de la cémentation de l'acier, ils étaient à même de tremper des pièces d'acier plus fines et avaient réalisé des progrès en matière de soudure.

Les forgerons du prince régnant, qui travaillaient à la résidence princière, sont attestés dans un document du 2 décembre 1512, où il s'agit d'un certain André, forgeron, serf du prince Bogdan.

La fonderie, en tant que métier indépendant, apparaît dans la seconde moitié du XVe siècle. Ce fait nous est connu par la découverte des restes de l'habitation d'un fondeur, ainsi que des traces de son activité même : une cuiller en fer pour le coulage des métaux, un ciseau et un grand nombre de morceaux de métaux non ferreux (fig. 3), indiquant que l'artisan en question était spécialisé dans cette branche de la fonderie.

Quant à l'armurerie, elle est attestée dans un document de 1627 mentionnant un armurier de la cour de Suceava nommé Patrikié qui, ainsi que le forgeron André, y travaillait en qualité de sujet à dépendance personnelle.

A côté de ces représentants des différentes branches de la métallurgie, les découvertes archéologiques attestent l'existence à Suceava d'une série d'autres artisans : tailleurs de pierre, maçons, fabricants de chaux, menuisiers, monnayeurs, bijoutiers, tailleurs. Tout ce monde – hommes libres ou serfs — constituait la population du faubourg faisant face à la résidence.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fouilles pratiquées sur le plateau faisant face à la résidence princière 1951—1959.

Fig. 2. — Lime, étampe et ciseau.

Fig. 3. — Cuiller pour le coulage des métaux.

NOI DESCOPERIRI PALEOLITICE ÎN NORDUL MOLDOVEI *

Cu prilejul explorărilor geologice executate de colectivul de geologi al Întreprinderii de Stat pentru Explorări Miniere în regiunea Suceava, s-au descoperit mai multe unelte de silex a căror formă și patină ne permit a le încadra în paleoliticul mijlociu și superior.

Comuna Păltiniș, raionul Dorohoi. În timpul săpării unei gropi pentru acumularea noroiului de sondă s-a descoperit, la circa 7 m adîncime, un nucleu prismatic de silex de culoare vînătă, cu dimensiunile de 13 × 6 × 6 cm (fig. 1). De jur împrejur poartă negativele desprinderii a mai multor lame, iar pe o parte păstrează două porțiuni acoperite de crustă naturală. Ca plan de lovire a fost folosit un singur capăt anume pregătit. Celălalt capăt poartă nenumărate știrbituri în urma folosirii acestuia, probabil ca percutor.

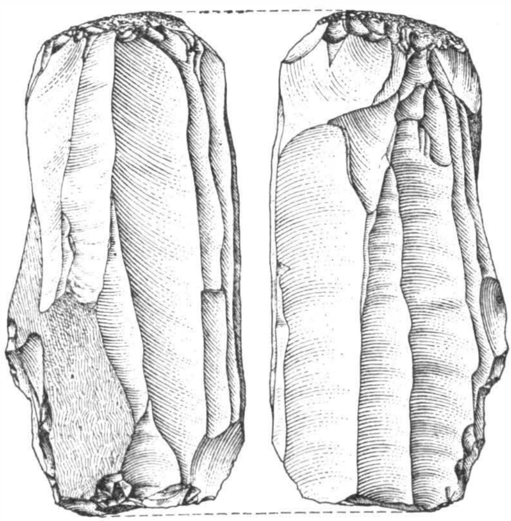

Fig. 1. — Păltiniș. Nucleu prismatic din aurignacianul mijlociu.

Nu cunoaștem dacă o dată cu acest nucleu au mai fost descoperite și alte așchii sau unelte de silex. Asemenea nuclee ne sînt cunoscute în aurignacianul mijlociu de la Mitoc.

Crasnaleuca, raionul Săveni. De aici ni s-a adus un număr de 18 piese colectate de cetățeni în timpul săpatului unei fîntîni de pe malul Prutului și de la suprafață.

---

* Informațiile le-am primit de la ing. geolog Gh. Bîgu căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea ce a avut de a dona aceste materiale Institutului de arheologie.

Dintre acestea fac parte: *a)* un nucleu avînd dimensiunile de 6,2×4×2,1 cm executat dintr-un silex albastru-vineţiu cu pete de patină alburii (fig. 2/2). Pe o parte poartă o puternică crustă calcaroasă, iar pe alta negativele cîtorva lame desprinse alternativ de la ambele capete, special pregătite ca planuri de lovire. *b)* O aşchie lamelară în stare fragmentară lucrată din acelaşi silex ca şi nucleul, e retuşată pe partea dorsală cu retuşe care pătrund adînc în suprafaţa piesei (fig. 2/1). Unealta a fost folosită probabil ca răzuitoare. *c—d)* Două rîcîitoare pe capăt de lamă, una din silex alb, cealaltă din silex gălbui (fig. 2/8,9). Aceasta din urmă poartă pe o porţiune crustă calcaroasă. *e—g)* Trei lame întregi şi *h—m)* şase lame în stare fragmentară, toate cu puternice urme de uzură pe margine (fig. 2/3—7), *o)* o dălţiţă (fig. 2/10) şi *p—s)* trei aşchii.

Toate sînt lucrate din silex alb şi vînăt de bună calitate.

După analogiile ce am putut face răzuitoarea s-ar putea încadra în musterianul superior de la Ripiceni Izvor [1], iar celelalte în aurignacianul mijlociu. Desigur aceste încadrări sînt provizorii rămînînd ca precizarea să fie făcută după o verificare stratigrafică la faţa locului.

Oricum, semnalarea acestor descoperiri este importantă întrucît aria de răspîndire a paeoliticului din Moldova urcă mai sus, pe valea Prutului şi pe afluenţii lui din dreapta, cu peste 10 km faţă de punctul cel mai nordic cunoscut pînă în prezent.

M. BITIRI

НОВЫЕ ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИЕ ОТКРЫТИЯ НА СЕВЕРЕ МОЛДОВЫ

РЕЗЮМЕ

В связи с геологическими разведками в области Сучава, были открыты два новых палеолитических пункта.

а) В Пэлтинише (р-н Дорохой) был найден один макролитический нуклеус, похожий на нуклеусы, относящиеся к средней ориньякской эпохе, найденные в Митоке.

б) В Красналеуке (р-н Сэвень) было найдено много предметов, среди которых и одно скребло, относимое нами к поздней мустьерской эпохе, похожее на скребла, открытые в Рипичень-Извор, один нуклеус и несколько пластин, два скребка и маленькое долото, которые мы относим к средней ориньякской эпохе. Все предметы сделаны из кремня хорошего качества. Данная нами классификация носит предварительный характер, она будет уточнена после стратиграфической проверки на месте.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Пэлтиниш. Призматический нуклеус средней ориньякской эпохи.

Рис. 2. — Красналеука. 1, мустьерское скребло. Кремневые орудия средней ориньякской эпохи: 2, нуклеус; 3—7, целые и фрагментарные пластины; 8,9 — скребки; 10, долотце.

[1] Nic. H. Moroşan, *Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, 1938, p. 48, fig. 9/4.

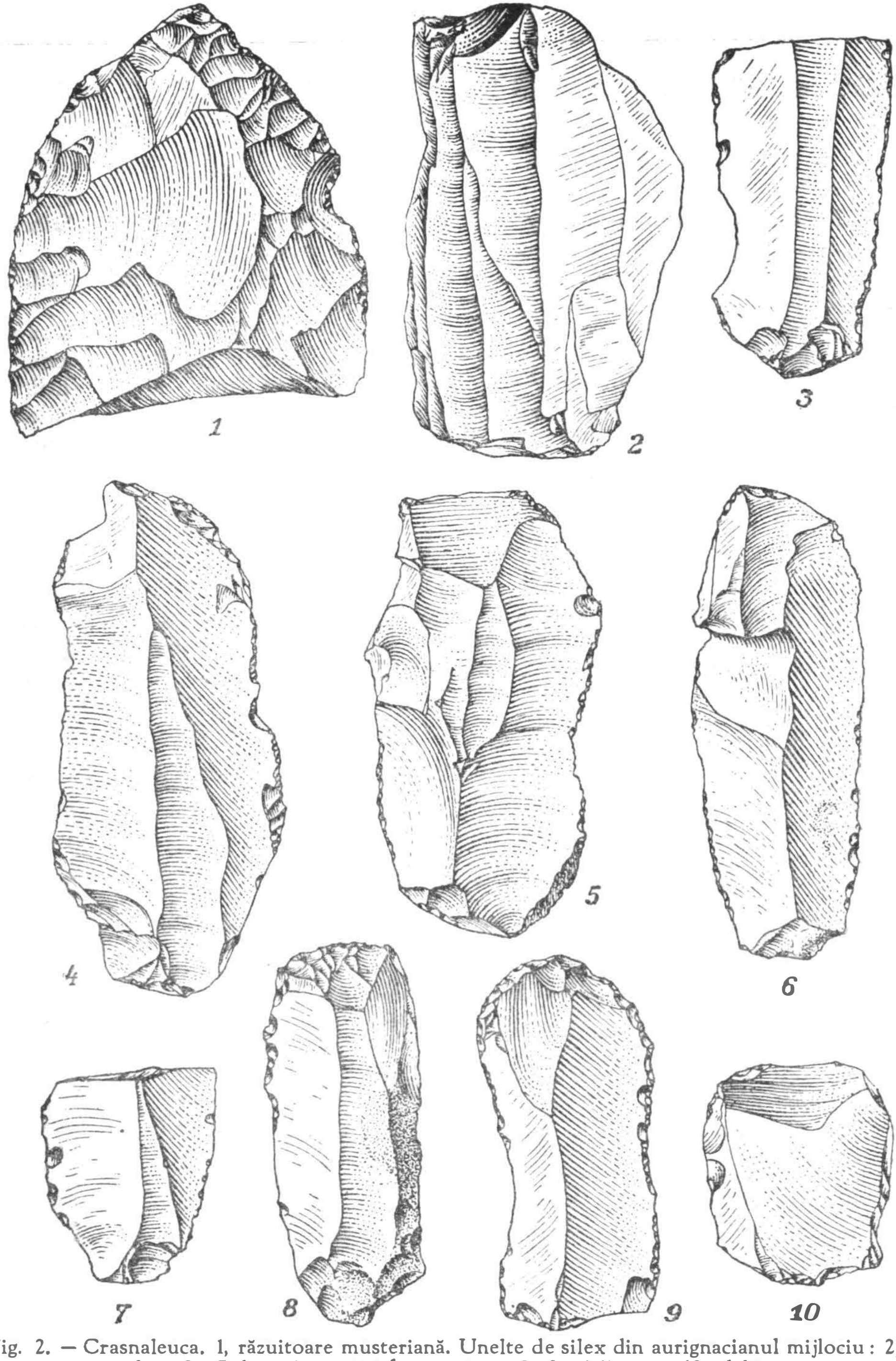

Fig. 2. — Crasnaleuca. 1, răzuitoare musteriană. Unelte de silex din aurignacianul mijlociu : 2, nucleu : 3—7, lame întregi şi fragmentare ; 8, 9, rîcîitoare ; 10, dălţiţă.

NOUVELLES DÉCOUVERTES PALÉOLITHIQUES DANS LE NORD DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Au cours des explorations géologiques entreprises dans la région de Suceava, deux points paléolithiques nouveaux ont été découverts.

a) A Păltiniş (distr. de Dorohoi) on a découvert un nucléus macrolithique, semblable à ceux de Mitoc appartenant à l'aurignacien moyen.

b) A Crasnaleuca (distr. de Săveni) on a découvert plusieurs pièces rappelant celles de Ripiceni Izvor, parmi lesquelles un racloir que l'auteur date du moustérien supérieur, un nucléus, ainsi que plusieurs lames, deux grattoirs et un petit burin datés de l'aurignacien moyen. Toutes ces pièces sont en silex de bonne qualité. Les déterminations chronologiques ont un caractère provisoire, devant être vérifiées et précisées par des observations stratigraphiques détaillées.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Păltiniş. Nucléus prismatique de l'aurignacien moyen.

Fig. 2. — Crasnaleuca. 1, racloir moustérien. Outils en silex de l'aurignacien moyen: 2, nucléus; 3—7, lames entières et fragmentaires; 8,9, grattoirs; 10, burin.

ŞLEFUITOARE DE OS NEOLITICE

În săpăturile făcute în aşezarea precucuteniană de la Larga, com. Movileni r. şi reg. Iaşi, s-au descoperit mai multe şlefuitoare de os. Între acestea a fost un singur exemplar păstrat întreg (fig. 1) şi anume un metatarsian de bou, avînd două feţe opuse albiate prin şlefuire; una din feţe, care este mai albiată şi la care şlefuirea a mers pînă la canalul medular, prezintă striuri în lung şi uşor oblice; cealaltă faţă are de asemenea striuri în lung dar şi unele arcuite între care şi cîte două paralele. Alte patru şlefuitoare păstrate fragmentar, aparţin aceluiaşi tip cu două feţe opuse şlefuite şi sînt lucrate din metatarsiene de bou şi cerb (fig. 2/1 4). Un exemplar asemănător, din metatarsian de cerb (fig. 2/5), mai prezintă pe una din laturile înguste o mică porţiune şlefuită, probabil după rupere. În sfîrşit ultima piesă (fig. 2/6), lucrată dintr-un radius de cerb, a avut iniţial o singură faţă şlefuită, la care s-a adăugat o a doua pe latura îngustă şi formînd unghi obtuz cu faţa principală [1].

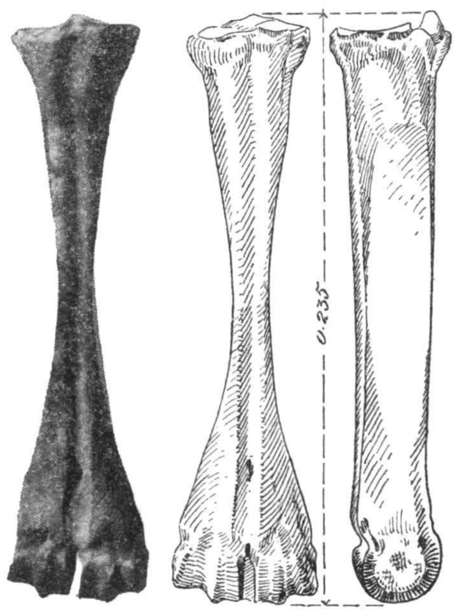

Fig. 1. — Şlefuitor de os de la Larga.

Starea fragmentară a celor mai multe piese se explică prin şlefuirea pînă la canalul medular, astfel că partea de mijloc a osului a fost mult subţiată. În general suprafeţele şlefuite prezintă striuri în lung, dar nu lipsesc nici cele oblice sau uşor arcuite (fig. 3). În porţiunile şlefuite, care uneori merg pînă spre epifize, se observă uşoare praguri, în special în apropiere de epifize, şi în

[1] Identificarea oaselor a fost făcută de Al. Paul Bolomey.

dreptul cărora uneori striurile se încrucişează. Suprafaţa şlefuită nu este deci perfect netedă, şlefuirea nefăcîndu-se permanent pe toată suprafaţa, ci uneori numai pe mici porţiuni. De aceea şi după rupere şlefuitorul mai era folosit,

Fig. 2. — Şlefuitoare fragmentare de la Larga.

aşa cum se vede la piesa din fig. 2/5 sau la unul din exemplarele de la Luka-Vrubleveţkaia [1]. De bună seamă folosirea la maximum a şlefuitoarelor nu se datora cantităţii nu prea mari de materie primă cum credea J. Neustupný [2] —

[1] S. N. Bibikov, *Поселение Лука-Врублевецкая*, în MIA, 38, pl. 28 δ.
[2] Jiři Neustupný, *Polissoirs néolithiques en os*, în *ActaArch*, København, XXIII, 1952, p. 172.

numărul de oase fiind deosebit de mare la Larga — ci faptului că, probabil, era mult mai uşor de folosit după o oarecare uzură.

S. A. Semenov, studiind şlefuitoarele din aşezarea de la Luka-Vrublevetkaia, socoteşte că suprafeţele pentru şlefuit erau în prealabil pregătite prin tăierea cu o cremene, în funcţie de diametrul obiectului ce trebuia şlefuit [1]. Aceasta nu ni se pare probabil, deoarece la piesele pe care am avut posibilitatea să le vedem nu se cunoaşte nici o urmă care s-ar putea datora unei prealabile tăieri. Mai mult, la una din piesele de la Traian-Dealul Viei, care are o faţă şlefuită, pe partea opusă se observă striuri în lung de la începutul şlefuirii, fără ca să se fi ajuns la realizarea unei faţetări [2].

Fig. 3. — Detaliu.

János Dombay socoate că laturile şlefuite în apropierea epifizelor, la unele piese fragmentare descoperite în aşezarea de la Zengövárkony, se explică prin greutatea cu care se putea tăia osul şi deci după ce se şlefuia de jur împrejur, era rupt [3]; celelalte exemplare, care au o faţă şlefuită le socoate lustruitoare [4].

La prelucrarea cărei categorii de obiecte au servit şlefuitoarele, nu se poate preciza. J. Banner, care a publicat pentru prima dată asemenea unelte, descoperite în aşezări ale culturii Tisa, le socoteşte ca fiind întrebuinţate la ascuţirea uneltelor de os, de la care ar proveni şi striurile de pe feţele şlefuite [5]. J. Neustupný, pornind de la studiul a 52 exemplare din Cehoslovacia — lucrate din metatarsiene, mai rar metacarpiene şi excepţional o tibie de bou — ajunge la aceeaşi concluzie cu Banner, adăugînd că puteau servi şi la alte obiecte făcute din materii organice moi, de pildă din lemn [6], amintind şi faptul că şlefuirea se făcea întîi pe piatră şi numai finisajul pe os [7]. S. A. Semenov crede că şlefuitoarele se întrebuinţau la netezirea şi lustruirea ceramicii, albierea lor potrivindu-se cu curbura unor vase [8].

---

[1] S. A. Semenov, *Первобытная техника*, în MIA, 54, p. 217.

[2] Materialele mi-au fost arătate de Hortensia Dumitrescu, căreia îi mulţumesc şi pe această cale.

[3] János Dombay, *Die Siedlung und das Graberfeld in Zengövárkony*, în *ArchHung*, S.N., XXXVII, p. 227, pl. XCV/3.

[4] *Ibidem*, p. 45, 227 şi pl. XCV/21.

[5] J. Banner, *Die neolithische Siedlung von Kökenydomb*, în *DolgSzeged*, VI, 1930, p. 136 şi pl. V/1—10; idem, *Das Tisza-Maros-Körösgebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, Szeged, 1942, p. 38 şi pl. LII/1—10.

[6] Jiří Neustupný, *op. cit.*, p. 172.

[7] Idem, *Neolitické Kostěné hrousky (vyhlazovače) z Čech a Moravy*, în *Časopis národního musea*, CXXIII, 2, 1954, p. 148.

[8] S. A. Semenov, *op. cit.*, p. 217.

Radu Vulpe socoteşte această interpretare ca probabilă[1]. La aceeaşi concluzie cu Semenov a ajuns şi János Dombay[2].

Cu toate că uneori se poate potrivi curbura vaselor cu a şlefuitoarelor, nu se poate susţine că acestea au servit la lustruitul ceramicii, căci şlefuitoare au apărut şi în medii în care fie că nu se cunoştea ceramica, fie că nu se cunoştea cea lustruită. Mai trebuie ţinut seama şi de faptul că la unele şlefuitoare se observă fie pe faţa şlefuită fie pe marginea ei sau în afară, mici striuri paralele şi perpendiculare, care nu se pot datora decît obiectelor ce se şlefuiau şi care erau desigur dintr-un material dur (fig. 4); este deci puţin probabil să fi fost făcute de os pe os şi cu atît mai puţin de ceramică. Striurile se pot datora şi nisipului care ajuta la şlefuire. Amintim ca piese asemănătoare, dar care cu greu pot servi la interpretarea şlefuitoarelor neolitice, unele oase descoperite în aşezări feudale din şesul ungar, folosite şi mai tîrziu de ţesătorii din regiune[3].

Fig. 4. — Detaliu.

În afara şlefuitoarelor de os de la Larga, s-au mai găsit asemenea unelte şi în alte aşezări precucuteniene. La Traian-Dealul Viei au fost descoperite mai multe exemplare întregi şi numeroase fragmente, cu una pînă la cinci feţe şlefuite[4]; la Izvoare, un singur exemplar întreg[5]; la Mîndrişca, cîteva exemplare fragmentare[6]; la Tîrpeşti, un singur exemplar, realizat dintr-o aşchie de os neidentificabil şi avînd o singură faţă şlefuită[7], asemănător uneia din piesele de la Zengövárkony[8]. S-au mai găsit de asemenea în aşezări tripoliene timpurii de pe teritoriul U.R.S.S. la Luka-Vrubleveţkaia[9], Bernava Luka[10], Solonceni, Golerkani, Lenkovţi[11]. Şlefuitoare s-au descoperit şi în alte aşezări neolitice; de pildă la Turdaş, un singur exemplar fragmentar, care se leagă probabil de materialele Giuleşti-Leţ-Zăneşti

---

[1] Radu Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 110.
[2] János Dombay, *op. cit.*, p. 227.
[3] Szabó Kálmán, *Az Alföldi magyar nép müvelödéstörténeti emlékei*, Budapesta, 1938, p. 116, fig. 556.
[4] H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 57, pl. IV/3.
[5] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 110 şi fig. 268/1.
[6] Informaţie de la Gh. Bichir.
[7] Informaţie de la S. Marinescu.
[8] János Dombay, *op. cit.*, p. XCV/16.
[9] S. N. Bibikov, *op. cit.*, p. 115—116, pl. 27—28.
[10] T. S. Passek, *Раскопки трипольских поселений на среднем Днестре*, în *KS*, 51, 1953, p. 51, 53.
[11] K. K. Cerniş, *Ранньотрипольське поселення Ленківці на середньому Дністрі*, Kiev, 1959, pl. 57, pl. V/17, 19.

de acolo [1]; în aşezarea culturii Tisa de la Oradea-Salca s-au găsit mai multe exemplare fragmentare [2]; la Băeşti-Aldeni, un singur exemplar fragmentar lucrat pe patru feţe, în nivel protocucutenian [3]. În R. P. Ungară, şlefuitoare au apărut în aşezări ale culturilor Tisa şi Lengyel [4]; în Cehoslovacia, în cultura cu Stichbandkeramik un singur exemplar, în cultura cu ceramică pictată treizeci şi opt, iar în cultura Jevisoviče douăsprezece exemplare [5]; în Polonia s-a găsit un şlefuitor într-o aşezare a culturii cu Trichterbecher, un altul într-un mormînt tardenoasian; în sfîrşit cel mai depărtat exemplar a fost găsit într-o aşezare din R.S.S. Iakutia.

În studiile sale asupra şlefuitoarelor de os, J. Neustupný avînd în vedere numai piesele descoperite în Europa Centrală le socotea ca reprezentînd un fenomen danubian tipic. Cel puţin pentru Boemia şi Moravia le acorda o deosebită importanţă ca moştenire culturală din Danubianul II în Danubianul III, căci socotea că un asemenea tip distinct cu greu putea fi inventat independent în diferite puncte ale aceluiaşi teritoriu şi în cuprinsul unor culturi succesive şi înrudite [6]. Dar din cele expuse mai sus reiese că aria de răspîndire a şlefuitoarelor este mult mai vastă decît apărea şi deci nu mai pot fi socotite ca fenomen danubian. Locul izolat pe care-l ocupă deocamdată piesa din R.S.S. Iakută se poate datora numai lipsei noastre de informare.

Fără îndoială că toate interpretările date şlefuitoarelor de os sînt foarte interesante. Pe viitor va trebui să se ţină însă seamă de unele descoperiri, în primul rînd de cea mai veche piesă cunoscută pînă în prezent, lucrată dintr-un metatarsian de cerb cu două feţe şlefuite, găsită într-un mormînt tardenoasian. Piesa, socotită ca împungător fragmentar, aparţine unei culturi în care vînătoarea de animale mari juca un rol primordial [7]. O piesă asemănătoare, socotită de asemenea împungător fragmentar, s-a găsit într-o aşezare din R.S.S. Iakutia, tot într-un mediu în care au apărut multe săgeţi de silex şi puţină ceramică, nelustruită [8]. Merită a fi remarcată şi piesa realizată dintr-un metacarp de bovină, găsită în aşezarea culturii cu Trichterbecher de la Cmielów, unde au apărut şi multe semifabricate din coarne de cerb, acestea din urmă pare-se importate, căci majoritatea oaselor descoperite în aşezare aparţineau bovinelor. [9] Poate că nu este lipsit de interes faptul că, în cele mai multe cazuri, s-au găsit şlefuitoare în cuprinsul unor culturi în care vînătoarea sau creşterea vitelor mari jucau rol important.

A. D. ALEXANDRESCU

---

[1] Roska Marton, *A Torma Zsófia-Gyüjtemény*, Cluj, 1941, p.. LXVIII/1.
[2] Se păstrează în Muzeul regiunii Crişana din Oradea.
[3] Informaţie de la Gh. Ştefan.
[4] János Dombay, *op. cit.*, pl. XVI/17; XIX/13; XCV/3, 16, 21.
[5] Jiří Neustupný, *Polissoirs. . .*, p. 170.
[6] *Ibidem*, p. 172.
[7] Maria Chmielewska, *Grób kultury tardenoaskiej w Janisławicach pow. Skierniewice*, în *WiadArch*, XX, 1954, p. 32—34 şi fig. 14.
[8] A. P. Okladnikov, *Якутия до присоединения к русскому государству*, Moscova-Leningrad, 1950, p. 90, fig. 23/4.
[9] Kazimierz Krysiak, *Zabytki pochodzenia zwierzęcego z osady neolitycznej w Ćmielowie*, în *WiadArch*, XVIII, 1951, p. 245—247, pl. XXVI b.

НЕОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИСПОСОБЛЕНИЯ ДЛЯ ПОЛИРОВКИ ИЗ КОСТЕЙ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает приспособление для полировки из костей из докутенского поселения в Ларге. Подобные орудия были найдены и в других поселениях этой культуры, а также в рамках других неолитических культур.

Самое древнее орудие этого рода было найдено в одном тарденуазском погребении в Польше, а самое позднее — в Иевисовической культуре в Чехословакии.

Назначение этих приспособлений не получило до сих пор удовлетворительного объяснения.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Приспособление для полировки из кости, найденное в Ларге.
Рис. 2. — Фрагментарные приспособления для полировки из костей, найденные в Ларге.
Рис. 3. — Деталь.
Рис. 4. — Деталь.

POLISSOIRS NÉOLITHIQUES EN OS

RÉSUMÉ

L'auteur passe en revue les polissoirs en os de l'établissement précucuténien de Larga. Des outils leur ressemblant ont déjà été découverts dans d'autres stations de cette civilisation, ainsi que dans celles d'autres civilisations néolithiques.

La pièce la plus ancienne a été découverte dans une tombe tardenoisienne de Pologne, les plus récentes appartiennent à la civilisation de Jevisoviče (Tchécoslovaquie). A l'heure actuelle, on s'explique mal le rôle de ces pièces.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Polissoir en os de Larga.
Fig. 2. — Polissoirs fragmentaires de Larga.
Fig. 3. — Détail.
Fig. 4. — Détail.

DOUĂ VASE ZOOMORFE DIN CULTURA GUMELNIŢA

Din vechile colecţii ale Muzeului Naţional de Antichităţi fac parte şi două vase zoomorfe, aparţinînd culturii Gumelniţa, a căror publicare socotim că poate aduce unele completări ale cunoştinţelor noastre asupra acestui gen de obiecte.

Primul, în ordinea cronologică a intrării în Muzeu, a fost descoperit chiar în cuprinsul aşezării eponime Gumelniţa cu prilejul săpării gropilor pentru via plantată acum cîteva zeci de ani pe cea mai mare parte din aşezare, fiind donat prin 1925 Muzeului Naţional de Antichităţi împreună cu o figurină tesaliană [1].

Al doilea vas face parte din colecţia Butculescu cumpărată de Muzeu în anul 1929 şi provine de la Calomfireşti (reg. Bucureşti, sud de Alexandria). De altfel el a fost amintit în treacăt încă din 1938, cînd a fost publicată şi fotografia lui [2].

1. Vasul de la Gumelniţa este rezultatul unei combinaţii hibride (pe care o vom analiza mai jos), avînd corp de animal şi un cap uman de formă triunghiulară, modelat în genul capului statuetelor antropomorfe din cuprinsul culturii Vinča Turdaş (Rast) [3], cu nasul şi gura pronunţate, ochii adînciţi şi prelungiţi spre urechiuşele mici, perforate, fruntea îngustă şi teşită, avînd imediat deasupra ei, în locul calotei craniene, o deschidere circulară (cu buza dreaptă), ce constituie însăşi gura vasului; nu ar fi exclus ca vasul să fi avut şi un capac deoarece deschiderea amintită prezintă o uşoară şenţuire la baza buzei.

Două rupturi aflate imediat deasupra urechilor arată că acest cap uman avusese şi coarne (fig. 1/1 şi fig. 2).

Corpul are o formă convexă, prelungă, cu baza dreaptă, avînd pe spate o nervură mediană reliefată, ce porneşte dintr-o mică proeminenţă de la ceafa animalului, terminîndu-se în forma unei mici codiţe. Vasul a avut şi patru picioare masive, aplicate, dar care s-au desprins şi pierdut din vechime. Din pricina arderii secundare culoarea peretelui variază de la brun-cenuşiu la brun-roşcat sau roşu-vişiniu, nuanţă ce ar fi putut fi chiar aceea a învelişului vasului,

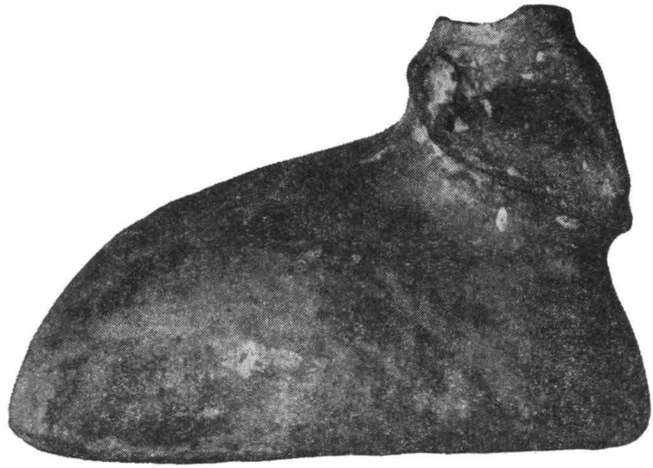
---

[1] Vladimir Dumitrescu, *Une figurine de type thessalien découverte à Gumelniţa*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 97—102.

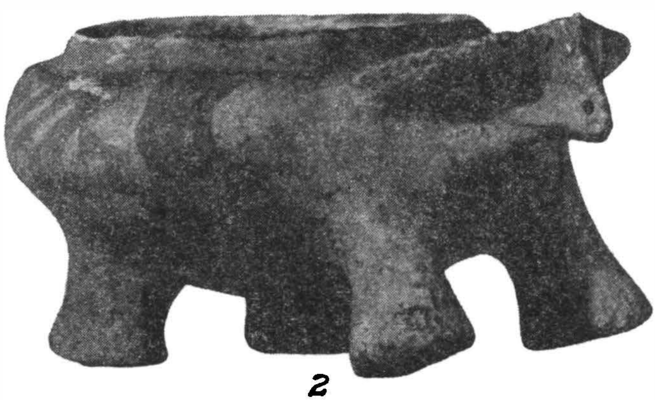
[2] Vladimir Dumitrescu, *Plastica epocii eneolitice în Romînia*, în *Artă şi tehnică grafică*, caietul 3, Bucureşti, 1938, p. 8.

[3] M. M. Vassits, *Преисторичка Винча*, I, Belgrad, 1932, pl. XII, fig. 42 a, precum şi figurinele antropomorfe de la Rast expuse în Muzeu.

lustruit şi pictat cu grafit. Urmele decorului se păstrează vag sub gîtul scurt al figurii, şi constă din trei sau patru benzi înguste, ovale, ce se opresc în altele două care înconjoară vasul, unind picioarele din faţă cu ceafa animalului; din

1

2

Fig. 1. — 1, vas zoomorf cu figură umană, de la Gumelniţa; 2, vas zoomorf de la Calomfireşti.

ele par a porni alte benzi semicirculare, dar urmele lor se pierd repede; decorul mai este vizibil numai pe partea dreaptă a animalului. Înălţimea (exceptînd picioarele care lipsesc, fiind rupte din vechime) este de 0,114 m, lungimea — 0,182 m; lăţimea — 0,1415 m, diametrul buzei - 0,036 m, - inventar nr. I 3451.

Ţinînd seama de faptul că adîncimea gropilor pentru vie săpate la Gumelniţa variază între —0,45—0,50 m, vasul poate fi atribuit fazei B_1 a

culturii Gumelniţa. Avînd însă în vedere raritatea picturii cu grafit în Gumelniţa B, cît şi posibilitatea unor gropi mai adînci, el ar putea ţine şi de ultimele depuneri ale fazei Gumelniţa A_2.

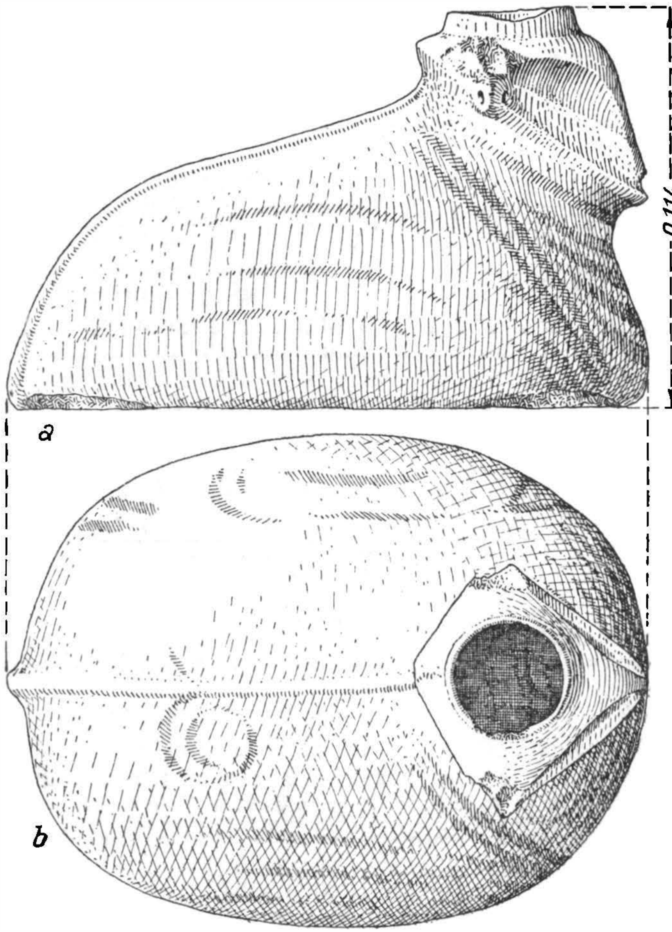

Fig. 2. — Vas zoomorf de la Gumelniţa. (a, profil ; b, văzut de sus).

2. Cel de-al doilea vas este de o factură cu totul deosebită, avînd forma unei străchini cu fundul convex, corpul rotunjit, umărul pronunţat şi buza scurtă cu o şenţuire la bază, ceea ce ne îndreptăţeşte să presupunem şi aici posibilitatea folosirii unui capac. Vasul stă pe patru picioare, dar din pricina arderii secundare, care l-a deformat, nu mai are o stabilitate absolută, picioarele fiind inegale. Pe umărul vasului, în partea anterioară, este modelat un cap de animal cornut, taur (sau berbec) stilizat; capul este relativ triunghiular cu botul uşor crestat, ochii sînt redaţi prin două găurele, urechile prin prelungiri străpunse

vertical, iar din apropierea lor coarnele se arcuiesc lipindu-se de umărul vasului; pe cap o mică crestătură ar putea reprezenta smocul de păr pe care-l are taurul între coarne. În partea posterioară o mică proeminenţă străpunsă vertical redă coada animalului. O parte din buză, cornul stîng şi parte din corpul animalului lipsesc din vechime. Pe umărul vasului, dispuse simetric pe părţile lui laterale, se aflau alte două mici proeminenţe, dintre care, cea din partea stîngă lipseşte. Vasul este vişiniu-cărămiziu, are un înveliş de culoare albă, peste care s-a pictat decorul, probabil de culoare roşie: ceea ce s-a mai păstrat din ornamentarea pictată este de nuanţă roşie-vişinie, dar această nuanţă s-ar putea datora şi arderii secundare, care de altfel a crăpat pe alocuri pereţii vasului. După cîte se poate constata, « artistul » primitiv a decorat numai umărul vasului, lăsînd nepictat restul corpului precum şi capul. Decorul constă dintr-un fel de semiluni neregulate situate de o parte şi de alta a capului şi a cozii, iar cîmpul dintre ele, pe părţile laterale ale vasului, este ornamentat cu mici benzi dispuse oblic, mergînd pînă deasupra picioarelor din spate şi fiind încadrate de benzi mai late cu cîte un capăt lăţit în formă de triunghi. Motivul pictat al acestui vas (în special semi-lunile), este frecvent întîlnit pe străchinile grafitate ale culturii Gumelniţa, iar decorul în ansamblul său aminteşte şi de pictura bicromă a unor vase Cucuteni B. Înălţimea — 0,093 m; lungimea — 0,188 m; diametrul străchinii — 0,151 m; inventar nr. I 5778 (fig. 1/2 şi fig. 3).

În ceea ce priveşte încadrarea vasului nostru, credem mai degrabă că aparţine fazei Gumelniţa A, deoarece în faza Gumelniţa B pictura (cu culoare) nu se mai întîlneşte; tot în sprijinul acestei încadrări vine şi faptul că un fragment similar descoperit la Sălcuţa (la care ne vom referi mai jos) a fost atribuit fazei Sălcuţa II [1].

★

Cele două vase zoomorfe descrise mai sus se pot încadra în două mari grupe de vase, cu diversele lor variante.

a. O primă categorie este constituită de vasele deschise, modelate cu cap şi picioare, avînd uneori şi alte detalii, fiind numite impropriu (după părerea noastră) « vase-lampă », în care vom include şi vasele triunghiulare cu trei picioare; alături de acestea se pot aminti numai cu titlul de informaţie şi „altarele" de cult în trei sau patru muchii, avînd una sau mai multe protome de animale.

b. A doua categorie ar cuprinde vase în formă de animal propriu-zis, cu una sau două găuri de scurgere care-l transformă în vas.

Vasul nr. 1 face parte din această a doua categorie; cel de la Calomfireşti, împreună cu un vas similar de la Sultana şi probabil şi cu fragmentul de la Sălcuţa încadrîndu-se în prima grupă.

În cuprinsul ariei culturii Gumelniţa întîlnim relativ frecvent vase zoomorfe. Astfel vasul de la Sultana, amintit mai sus (analog aproape pînă la identitate cu acela de la Calomfireşti), descoperit de I. Andrieşescu şi descris drept vas cu « toartă în formă de animal străpunsă », are forma de strachină cu fundul rotund, buza uşor ridicată, o proeminenţă străpunsă în partea posterioară şi stă pe patru picioare [2]. Este însă neîndoielnic vorba tot de un vas zoomorf

---

[1] Informaţie D. Berciu.
[2] I. Andrieşescu, *Les fouilles de Sultana*, în *Dacia*, I, 1924, p. 80, fig. 12.

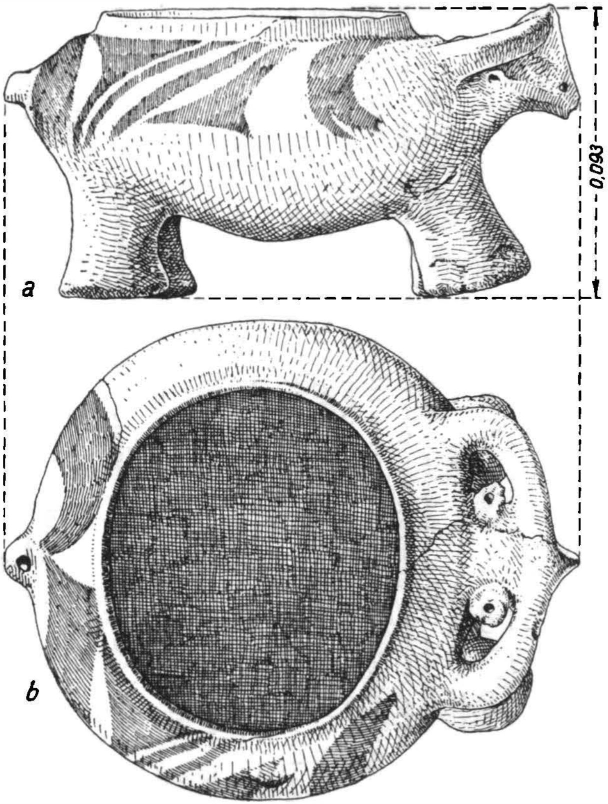

Fig. 3. — Vas zoomorf de la Calomfirești; a, profil; b, văzut de sus.

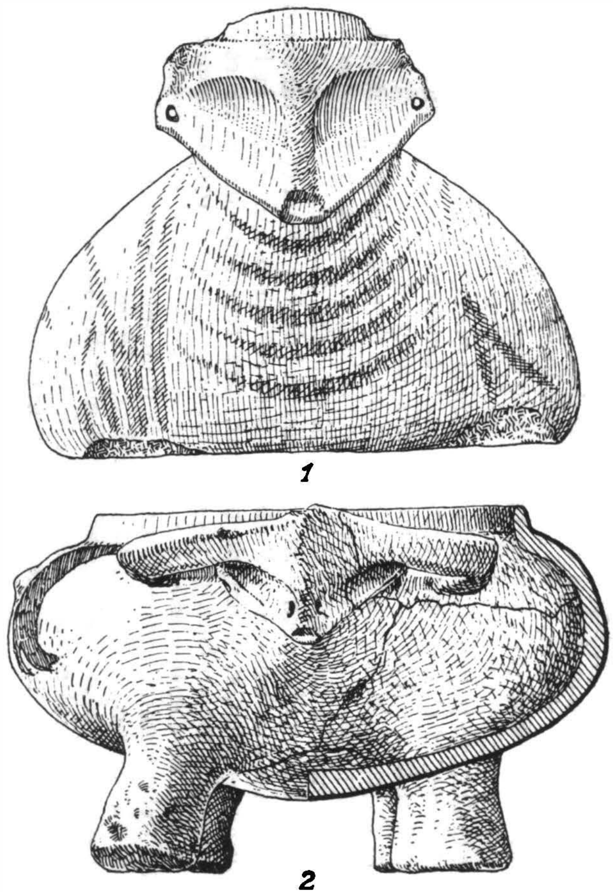

Fig. 4. — 1, vasul de la Gumelnița, văzut din față; 2, vasul de la Calomfirești, văzut din față.

redînd plastic un taur (sau berbec) cu capul şi coarnele trasate în maniera vasului din colecţia Butculescu, descris mai sus, dar deosebindu-se întrucîtva de acesta. Îi lipsesc în primul rînd urechile, animalul avînd ceafa perforată vertical; modelarea picioarelor diferă şi ea, ele fiind aplicate pe corpul vasului şi avînd în partea superioară proeminenţe relativ triunghiulare, înălţate deasupra umărului; în felul acesta sînt mai puţin realist tratate, pe cînd la exemplarul din colecţia Butculescu, picioarele animalului sînt redate realist. Proeminenţa străpunsă din partea posterioară redă, ca şi la vasul nostru, coada animalului.

Întrucît vasul de la Sultana s-a pierdut între timp, nu putem preciza dacă a fost sau nu pictat, fapt care nu este de loc exclus, deoarece fiind acoperit cu calcar, s-ar putea ca descoperitorul să nu fi observat decorul.

Asemănător tipului nostru este şi fragmentul de vas zoomorf (şi nu antropomorf, cum a fost menţionat [1]), găsit de data aceasta în aşezarea de la Piscul Cornişorului – Sălcuţa şi amintit mai sus, care reprezintă de asemenea un cornut, probabil tot un taur, pictat cu benzi late de culoare roşie-vişinie, mărginite de linii de culoare albă.

Mai trebuie amintit tot pe această linie şi un mic vas zoomorf descoperit de prof. Gh. Ştefan în 1942 la Băeşti-Aldeni, aflat tot în colecţiile Muzeului, precum şi vasul rhyton descoperit mai demult la Gumelniţa [2].

Tot pe teritoriul patriei noastre, s-au făcut descoperiri de vase zoomorfe şi în cuprinsul culturii Cucuteni (contemporană în linii generale culturii Gumelniţa), unde — deşi rare — ele sînt totuşi prezente, începînd din faza Cucuteni A — Ariuşd [3] — şi pînă în faza Cucuteni B [4].

În restul vastului teritoriu ocupat de triburile gumelniţene, descoperirile de acest gen sînt destul de frecvente, atît în tellurile de la sudul, cît şi în cele de la nordul Balcanilor, iar în cele ce urmează ne vom referi la unele dintre ele, încercînd să le încadrăm în cele două grupe precizate mai sus.

Grupa *a*. Trebuie remarcată prezenţa vaselor zoomorfe încă din nivelul Karanovo III (« cultura Mariţa », anterioară de altfel culturii Gumelniţa) [5], din tellul Iassatepe de lîngă Plovdiv, vase cu trei picioare, cu corp triunghiular, avînd cap şi codiţă de animal şi fiind decorate cu linii paralele sau spirale, adînc incizate şi incrustate cu culoare albă [6].

Tot în această categorie a vaselor cu atribute animaliere aplicate se încadrează o serie de alte descoperiri din tellurile Bulgariei, descoperiri ce se pot plasa în perioada de tranziţie Karanovo III- IV (corespunzînd în timp cu perioada de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa). Ne referim la două vase provenind de la Iassatepe, ambele de formă triunghiulară cu trei picioare; primul are capul în formă de ţap (?) şi corpul decorat cu circumvoluţiuni concentrice,

---

[1] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 59, fig. 55/2.

[2] Vladimir Dumitrescu, *Découvertes de Gumelniţa*, în *Dacia*, I, 1924, p. 336, fig. 34 şi 9/2.

[3] F. László, *Les types des vases peints d'Ariuşd*, în *Dacia*, I, 1924, p. 21–22, pl. XII/1–2.

[4] H. Schmidt, *Cucuteni, in der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin şi Leipzig, 1932, p. II/1, 3, 4.

[5] Atribuirile de materiale nivelurilor Karanovo III şi III—IV le facem în urma informaţiilor de detaliu — decor în special — primite de la prof. D. Berciu.

[6] P. Detev, *Разкопки на селищната могила Ясатепе в Пловдив перез 1959 г.*, în Godišnik-Plovdiv, 1960, p. 48–50, fig. 52.

linii şi puncte incizate, păstrînd în dreptul coastelor incrustaţie albă [1]; al doilea are coarne masive de berbec, răsucite, şi este decorat pe corp cu linii şi spirale incizate [2]. Avînd însă în vedere că incrustaţia albă e prezentă şi în cele mai vechi faze ale culturii Gumelniţa, nu ar fi exclus ca vasele să aparţină mai mult începutului nivelului Karanovo IV, nivel în care sînt prezente şi frecvente vasele aşezate pe patru picioare.

Cea mai remarcabilă descoperire ce poate fi atribuită nivelului Karanovo IV şi care are capul modelat într-o manieră destul de apropiată aceleia a vasului de la Calomfireşti, cu coarnele întoarse, urechile perforate şi coada reliefată, este aceea făcută în tellul Baniata de lîngă satul Kapiten Dimitrievo [3]. Animalul reprezentat pare a fi un berbec al cărui decor ar reproduce, după părerea descoperitorului, blana lui, el provine din stratul superior de la Baniata, unde s-au mai găsit şi alte fragmente, printre care şi cel al unui alt vas zoomorf (« liliac » după autor — dar credem că e vorba mai degrabă de o protomă de animal), pictat cu grafit [4].

Atît pentru vasul întreg de la Baniata, cît şi pentru cel cu capul în formă de ţap de la Iassatepe, P. Detev [5] încearcă să stabilească analogii cu vasul zoomorf descoperit la Raşevata lîngă Iambol, vas ce aparţine însă celei de-a doua grupe (b) a noastră, deosebindu-se de vasele de mai sus; autorul aminteşte şi vasul zoomorf de la Ariuşd, dar şi el se încadrează tot în a doua grupă a vaselor zoomorfe.

De altfel analogiile cu vasul de la Iambol care reprezintă sigur un taur, ne fac să credem că şi cele două vase considerate de P. Detev ca reprezentări de berbeci, ar figura tot tauri.

Tot nivelului Karanovo IV îi pot fi atribuite descoperirile de la Bikovo [6] şi Iunaţite, regiunea Pazargic [7], descoperire întîmplătoare ce poate fi considerată drept variantă a grupei b; este vorba de redarea schematică în lut a unei forme animaliere căreia i s-a aplicat pe spate un recipient (analogiile acestei variante le vom aminti mai jos, ele ducînd spre Orient). Capul, coarnele, coada şi parte din recipient lipsesc. Este vădit însă că şi el reprezenta un cornut cu gît puternic şi coarne întoarse lipite de corp, pictat cu grafit. Analogiile stabilite de P. Detev [8] între acest vas şi unele vase măsuţă de la Iassatepe nu ni se par valabile, întrucît atît maniera de lucru, cît şi realizarea diferă.

Trecînd la vasele zoomorfe din Bulgaria pe care le încadrăm în cea de-a doua grupă (b), trebuie menţionat din primul moment faptul că ele aparţin

---

[1] P. Detev, *Селищната могила Ясатепе в Пловдив*, în *Godišnik—Sofia*, I, 1948, p. 4—5, fig. 12 şi P. Detev, *Trois vases zoomorphes primitifs de Bulgarie*, in *RA*, 1959, t. I, p. 153, fig. 1.

[2] P. Detev, *Trois vases...*, p. 155, fig. 2.

[3] *Ibidem*, p. 156—157, fig. 3 şi P. Detev, *Селищната могила Банята при кап. Димитриево*, în *Godišnik—Sofia*, II, 1950, p. 16—17, fig. 30.

[4] *Ibidem*, p. 17, fig. 31/5.

[5] P. Detev, *Селищната могила Ясатепе...*, în *Godišnik—Sofia*, I, 1948, p. 4—5 şi *Селищната могила Банята...*, în *Godišnik—Sofia*, II, 1950, p. 16—17.

[6] P. Detev, *Селищната могила при с. Биково*, în *Godišnik—Plovdiv*, p. 184, fig. 65.

[7] P. Detev, *Разкопки на селищната могила Ясатепе*, în *Godišnik—Plovdiv*, IV, 1960, p. 26—30, fig. 28.

[8] *Ibidem*.

aşezărilor culturii Gumelniţa. Unei faze vechi a acestei culturi i se poate atribui patrupedul hibrid, descoperit la Kodža Dermen, cu cap de pasăre reprezentată cu gura deschisă şi decorat cu linii incizate umplute cu alb, în timp ce spaţiile intermediare sînt vopsite cu culoare roşie [1]; de asemenea şi fragmentul descoperit în tellul Denev de lîngă satul Salmanovo: este vorba de « fundul unui vas ce redă un cap de cornut » pe care au fost aplicaţi ochii, coarnele (rupte) şi urechile. Printr-o tăietură e redată gura; pereţii vasului sînt decoraţi cu incizii umplute cu alb, restul fiind vopsit cu culoare roşie. Popov credea că partea superioară a vasului a avut o formă «cilindrică » [2]. Deşi s-ar părea că am avea de-a face cu un rhyton, totuşi am inclus aci şi acest fragment, întrucît el prezintă, prin felul cum este modelat capul, unele analogii cu vasul de la Gumelniţa. Cu toate că are coarne, capul triunghiular al animalului este asemănător cu un cap uman, fiind important pentru noi din acest punct de vedere.

La Sultana s-a găsit un vas zoomorf gol în interior, cu gît cilindric şi fără cap, iar la Gabarevo o altă reprezentare identică cu decor în relief aplicat [3], de asemenea fără cap. Ambele vase au avut desigur capete plastice modelate separat, asemănătoare probabil cu cel al exemplarului de la Voina [4]. În această localitate s-a descoperit un mare vas zoomorf cu capul modelat aparte, pictat cu alb şi pus drept capac pe gura vasului; pe acest cap sînt indicate nasul şi urechile, corpul fiind de asemenea pictat cu ocru şi cu alb.

Aceste vase prezintă unele analogii cu cele două vase askos cu picioruşe descoperite la Prilepac în Macedonia [5] precum şi cu askosul de la Căscioarele [6].

Este interesant de relevat faptul că în general, atît în ţara noastră, cît şi în R. P. Bulgaria se foloseşte frecvent pictura cu culoare în decorarea vaselor zoomorfe, pe cînd ceramica gumelniţeană o foloseşte mai rar.

Deşi în genere vasele zoomorfe reprezintă animale cornute, nu lipsesc nici unele excepţii, printre care vasele în formă de pasăre, precum şi două exemplare din tellul de la Russe: unul fără picioare, reprezentînd un animal ce nu poate fi identificat [7], poate mai degrabă un simplu vas cu protomă de animal, interesant prin maniera în care este pictat (îmbinînd decorul grafitat cu pictura albă); celălalt redă un porc cu picioarele şi capul rupte, şoldurile şi spinarea sensibil reliefate şi decorat cu spirale şi pătrate incizate [8].

Tot în această a doua categorie de vase (în formă de animale se încadrează şi importanta descoperire pe care am mai amintit-o, din tellul Ratşevata de

---

[1] H. Gaul, *The neolithic period in Bulgaria*, în BASPR, 16, 1948, p. 102, pl. LXII, 1—2.

[2] R. Popov, *Прѣдисторическата Денева могила при Салманово*, în *Izvestiia-Société*, IV, 1914, p. 186, fig. 161 B.

[3] H. Gaul, *op. cit.*, p. 102, fig. 4 (Gabarevo), fig. 5 (Sultan).

[4] *Ibidem*, fig. 6.

[5] V. Milojčić, *Die Askoskanne und einige andere Ägäisch-Balkanische Gefässformen*, în *Mitteilungen des Deutschen Arch. Instituts*, Berlin, 1950, p. 115, fig. 3/1—2. Pentru aceleaşi analogii a se vedea şi Moritz Hoernes, *Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa*, Viena, 1925, p. 369, rhyton cu patru picioare, gît cilindric şi buza evazată descoperit la Phylakopi în Melos.

[6] Gh. Ştefan, *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, 1925, p. 162, fig. 22/4 şi fig. 24/39.

[7] Gh. Gheorghiev şi N. Anghelov, *Разкопки на селищната могила до Русе през 1950—1953 година*, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 81, fig. 44.

[8] *Ibidem*, p. 113, fig. 69.

lîngă Iambol, reprezentînd un taur cu patru picioare, cu coarnele drepte, pîntecul proeminent şi coada realist tratată [1].

În vestul Peninsulei Balcanice vasele zoomorfe sînt cunoscute încă din cele mai vechi niveluri ale culturii Vinča-Turdaş.

O serie de vase zoomorfe descoperite chiar în aşezarea de la Vinča (şi ţinînd de cele mai vechi niveluri de acolo, deci mult anterioare vaselor noastre), se încadrează în a doua categorie; menţionăm în mod special numai două: unul redînd tot un animal cornut [2], fără picioare, al cărui cap triunghiular seamănă oarecum cu acela al vasului de la Gumelniţa; şi al doilea reprezentînd un patruped cu cap uman [3], analog aceluiaşi vas.

Frecvente în cuprinsul culturii Vinča-Turdaş sînt şi altarele de cult cu protome de animale [4], dar asupra lor, aşa cum am mai spus nu ne vom opri aci.

Pentru a nu prelungi prea mult aceste comparaţii cu descoperirile neolitice din Peninsula Balcanică, mai amintim numai descoperirea de la Danilo (Bosnia) unde este vorba de un vas cu patru picioare decorat cu incizii, pe care J. Korošec îl consideră reprezentarea părţii inferioare a unei femei [5]. Totuşi întrucît are patru picioare, credem că nu poate fi vorba decît de un animal modelat fără cap. De altfel F. Dujmović, care îl descrie drept rhyton [6] arată că reprezintă un animal.

Apariţia vaselor zoomorfe (încă din mileniul III) în culturile eneoliticului nostru stă în nemijlocită legătura cu apariţia şi dezvoltarea lor în lumea egeică şi orientală.

În Creta încă din minoicul timpuriu II se întîlnesc reprezentări de vase zoomorfe cornute, legate desigur de cultul taurului.

Toate vasele zoomorfe pe care le-am putut cunoaşte dintre cele descoperite în Creta [7] se încadrează în cea de-a doua categorie precizată de noi mai sus,

---

[1] Jérôme, *L'époque néolithique dans la vallée du Tonsus (Thrace)*, în *RA*, 1901, 2, p. 344—335, fig. 1.

[2] M. M. Vassits, *op. cit.*, p. 60, pl. XXIV, fig. 109a, b, c.

[3] *Ibidem*, p. 66, fig. 113a şi pl. XXVI, fig. 113b. Primul vas (fig. 109) este socotit de autor drept „vas sirenă" iar cel de-al doilea (fig. 113) e încadrat în grupa « vaselor cosmetice » Credem totuşi că ambele au fost vase de libaţie.

[4] Considerăm mai importante descoperirile de la Pristina — vezi R. Galović, *Neolitsko naselje kod Prištine (Predionica)*, Pristina, 1959, pp. 65, 348 (pl. 76/4), 350 (pl. 78/4), 351 (pl. 77/3), 353 (pl. 76/1), 355 (pl. 77/4), 356 (pl. 78/1), 358 (pl. 77/1); pe cele de la Novi Pasar — vezi B. Stalio şi R. Galović, *Напрелье неолитско населье код Новог Пазара (са Каталогом)*, Belgrad, MCMLVI, pl. IV şi XIII; precum şi pe cele din aşezarea eponimă — vezi M. Vassits, *op. cit.* Atît Pristina cît şi Novi Pazar sînt încadrate cronologic în nivelul Vinča-Pločnik, sincronic la noi cu Gumelniţa-Sălcuţa. Trebuie de asemenea menţionate altăraşele de cult din cuprinsul culturii Rast.

[5] J. Korošec, *Neolitska naseobina u Danilu Bitinju* (Rezultati istraživanja u 1953 godišni), Zagreb, 1958, p. 156—157, fig. 9 şi 10.

[6] F. Dujmović, *Neolitska obredna posuda is Danila u Dalmaciji*, în *Vjesnik Split*, LIV, 1952, p. 75, fig. 1; tot pe această linie ar mai fi de amintit un fragment de vas similar, descoperit la Smilčic — vezi Sime Batović, *Neolitske kultne posude iz Smilčića*, în *Arheološki Vestnik*, IX—X/2, Lyubljana 1958—1959, p. 92, fig. 7. Ambele vase ne interesează doar ca apariţii mai vechi, Danilo ţinînd de neoliticul mijlociu şi intrînd puţin în cel timpuriu, fiind contemporan cu Butmirul (care cunoaşte şi el vasele zoomorfe) şi sincronic la noi cu ultimele faze ale culturii Boian şi cu primele faze ale culturii Gumelniţa.

[7] Fr. Matz, *Kreta, Mykene, Troya*, Stuttgart, pl. 21; R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée*, Paris, 1914, pp. 74, 358, fig. 51 reprezentînd un cap de taur provenit de la un vas descoperit la Gurnia; fig. 261 reprezentînd un vas în formă de

redînd animale cu o perforaţiune largă deasupra gîtului sau pe spate şi cu un orificiu mai mic la bot pentru turnarea conţinutului; uneori pe animale sînt agăţaţi oameni în legătură cu jocurile cu tauri, sau poate chiar cu un moment din actul sacrificiului — doborîrea animalului înainte de sacrificare. Deşi reprezentările cretane figurează în genere cornute, există totuşi excepţii, dar ele sînt considerate drept „aparenţă comică şi motiv nou în arta minoică" [1]; este vorba de pasărea cu patru picioare şi gura deschisă descoperită la Kumasa şi comparată cu aceea de la Kodža Dermen [2].

Aşa cum am spus, vasele zoomorfe reprezentînd cornute sînt prezente şi în Orient. În faza Susa II (cel mai tîrziu începutul mileniului III) au fost descoperite o serie de vase zoomorfe sau vase cu protome de animale [3].

Reprezentările de cornute nu lipsesc nici din arta sumeriană a primei jumătăţi a mileniului III [4].

O altă descoperire demnă de semnalat, din Anatolia, este cea făcută la Alishar Hüyük, unde s-a găsit printre altele şi o strachină zoomorfă, cu capul în formă de bou, al cărui bot a fost folosit ca gaură de scurgere [5]. Vasul reprezintă o combinaţie a celor două categorii stabilite de noi şi aparţine stratului II de la Alishar (aproximativ 2200 - 1700, deci oarecum contemporan cu perioada de sfîrşit a Troii II şi cu aşezările Troia III—V).

De asemenea la Troia pe lîngă descoperiri ce se încadrează perfect în cea de-a doua grupă stabilită de noi [6], întîlnim exemplare cu totul deosebite, care au în locul cozii un tub oblic legat de spate printr-o toartă [7]. Acest gen de vase credem că pot fi considerate înrudite direct cu rhytonul propriu-zis.

Deosebit de interesante sînt şi descoperirile din Mesopotamia, datînd din perioada dinastică veche (deci din mileniul III), reprezentînd animale cu un recipient pe spate [8], care ca idee au putut constitui modelul vaselor de acelaşi gen din Peninsula Balcanică — de pildă vasul din tellul Iassatepe. Mai mult decît atît, aci sînt frecvent întîlnite şi reprezentări hibride: pe un astfel de vas, păstrat la British Muzeum [9] şi reprezentînd un taur, capul animalului are trăsături umane, ca şi exemplarele de la Gumelniţa şi Vinča.

---

taur descoperit la Mochlos şi o serie de alte descoperiri de la Knossos din lut şi steatită; şi A. Evans, *The palace of Minos at Knossos*, vol. I, Londra, 1921, p. 189, fig. 137 a, b, c, d — descoperirile de la Messara avînd pe ele acrobaţi. Pentru acelaşi gen de descoperiri a se vedea şi Ch. Zervos, *L'Art de la Crète*, Paris, 1956, fig. 282, 283, 284, 286—289 şi Ch. Zervos, *L'Art des Cyclades*, Paris, 1957, fig. 238—239 (vas în formă de urs provenind de la Syros) şi fig. 96—98 rhytonul de la Phylakopi (nota 24).

[1] A. Evans, *op. cit.*, p. 115—117, fig. 85 descoperit la Kumasa.

[2] *Ibidem*.

[3] G. Contenau, *Manuel d'archéologie Orientale*, vol. I, Paris, 1927, p. 369, fig. 274, 2, 3.

[4] *Ibidem*, p. 48, fig. 16.

[5] E. T. Schmidt, *The Alishar Hüyük (seasons of 1928 and 1929)*, part. I, *Researches in Anatolia*, vol. IV, Chicago, p. 110—111, fig. 124.

[6] H. Schliemann, *Atlas des antiquités troyennes*, Paris, 1874, vasele: nr. 3074 (pl. 160), p. 45, fragmentar reprezentînd un berbec; nr. 2330 (pl. 119), p. 32, un hipopotam cu deschidere laterală şi nr. 3380 (pl. 174), p. 49, un arici cu recipient înalt şi tortiţă.

[7] *Ibidem*, vasele: nr. 2299 (pl. 104), p. 29 şi nr. 2317 (pl. 114), p. 31, reprezentînd probabil respectiv un urs şi o cîrtiţă. Vasul 2299 are numai trei picioare.

[8] G. Contenau, *op. cit.*, vol. II, p. 808, fig. 566, este vorba de un cîine de steatită cu recipientul fix.

[9] *Ibidem*, vol. IV, p. 2034—2035, fig. 1126.

De altfel reprezentări hibride întîlnim frecvent nu numai în Orient, dar și în Egeea, pe geme și sigilii – fie animale cu capete umane (genii), fie invers [1]; fapt care poate indica tocmai izvorul combinației vasului nostru.

Probabil epocii miceniene (asupra căreia nu vom insista însă), îi aparține o interesantă descoperire de la Knossos de a cărei semnificație ne vom ocupa mai jos: un vas zoomorf reprezentînd tot un taur, dar îngenunchiat pe picioarele din față [2].

Există desigur și vase zoomorfe reprezentînd și alte specii de cornute, dar lucrate în aceeași manieră, ca de exemplu cerbul de argint descoperit în mormîntul nr. 4 cu puț de la Mykene, avînd gaură de recipient pe spinare [3], dar ele fiind și mai tîrzii nu ne vom opri asupra lor, mulțumindu-ne să le semnalăm.

Credem de altfel că toate reprezentările zoomorfe din Asia Anterioară și din Creta din mileniul III, pot fi considerate predecesoarele unei categorii mult mai variate și uneori mult schematizate și simplificate, din secolele următoare.

★

Revenind la vasele zoomorfe de pe teritoriul patriei noastre, trebuie remarcată de la început lipsa lor totală pînă acum din culturile neoliticului timpuriu și chiar mijlociu, deoarece lăsăm de o parte altărașele cu protome de animale de la Turdaș și Rast (din cultura Vinča, unde am văzut însă că vasele zoomorfe apar din vechile niveluri). În Transilvania ele apar în cultura Cucuteni-Ariușd, în Moldova nu se găsesc înainte de faza Cucuteni A, iar în Muntenia și Oltenia apar o dată cu dezvoltarea culturii Gumelnița.

Avînd însă în vedere apariția lor mai timpurie (cum de altfel este și firesc) la sudul Balcanilor, încă din nivelul Karanovo III (la Iassatepe), precum și din faza de tranziție Karanovo III IV, nu ar fi exclus ca ele să se descopere pe viitor și la nord de Dunăre încă dintr-o fază mai veche [4].

Dată fiind originea orientală și egeeană a acestui tip de vase ni se pare de altfel firesc ca ele să nu fi putut ajunge la Dunărea de jos înainte de prima jumătate a mileniului III.

Credem că nu poate fi vorba de o apariție spontană în cuprinsul ariei culturilor neolitice din zona balcano-danubiană, întrucît toate analogiile duc spre Orient și Egeea; mai ales dacă avem în vedere legăturile directe și aproape permanente între regiunile dunărene și cele mai sus menționate, nu trebuie să ne surprindă apariția lor aci.

După cum s-a putut vedea, aceste vase zoomorfe reprezintă în special cornute; este îndeobște cunoscută importanța taurului și a cultului său în Creta și în lumea orientală (chiar coarnele de consecrație nefiind altceva decît reprezentarea prescurtată a taurului și a puterii lui).

---

[1] R. Dussaud, *op. cit.*, fig. 284.

[2] J. de Mot, *Vases égéens en forme d'animaux*, în *RA*, 1904, II, p. 201–224, fig. 8 și 9.

[3] G. Karo, *Minoische Rhyta*, în *JDI*, 1911, p. 262, fig. 13. Și în lumea hittită se întîlnesc asemenea vase zoomorfe cu recipient pe spinare, cornute sau nu, modelate în lut și uneori pictate: vezi H. Frankfort, *Studies in Early Pottery of the Near East*, II, *Asia, Europe and the Aegean*, Londra, 1927, pl. XI, 1–2.

[4] Ne referim la ultimele faze ale culturii Boian, la faza de tranziție de la această cultură la cultura Gumelnița, precum și la cultura Vădastra II.

Este deci firesc ca şi triburile neolitice de pe teritoriul R. P. Romîne, care se ocupau şi cu creşterea animalelor, să fi adoptat şi acest cult, aşa cum dovedesc de altfel şi multiplele statuete de cornute, coarnele de consecraţie, bineînţeles vasele zoomorfe precum şi gropile de ofrandă în care alături de unele vase era îngropat întregul craniu cu coarne al animalului sacrificat [1].

Pe de altă parte ni se pare cu totul evident că vasele zoomorfe nu puteau avea o utilitate practică; toţi cercetătorii sînt de acord [2] că ele au folosit drept vase de libaţie, cu atît mai mult cu cît într-unul dintre exemplarele de la Iassatepe a fost găsită o materie carbonoasă, tare, pe care P. Detev o consideră ca resturi de grăsime [3]; tot el susţine că vasele acestea foloseau pentru „arderea unor grăsimi aromatice cu prilejul unor ceremonii religioase şi probabil şi la luminat în casă sau chiar la luminatul împotriva spiritelor rele» [4]. Ultimele două ipoteze sînt fireşte simple presupuneri, mai ales că — dacă ar fi fost într-adevăr folosite ca lămpi, ar fi trebuit să se găsească în număr mai mare şi să aparţină exclusiv primei categorii. Nouă ni se pare că ele nu au putut sta decît în directă legătură cu cultul şi probabil cu însuşi actul sacrificării animalului.

Mai sus am mai amintit şi un vas din perioada miceniană reprezentînd un taur îngenuchiat pe picioarele din faţă, descoperit la Knossos [5]; s-ar putea ca el să reprezinte tocmai un moment din timpul sacrificiului, acela al doborîrii animalului înainte de sacrificare.

Ţinînd seama de acest cult al taurului şi de marea lui răspîndire printre crescătorii de vite, rezidînd în dorinţa sporirii numărului acestora, credem că ambele reprezentări de care ne-am ocupat redau tauri (ca de altfel şi restul descoperirilor gumelniţene de la noi), legaţi nemijlocit de cultul lor, extrem de răspîndit în Orient şi Egeea.

SILVIA MARINESCU

[1] Astfel de gropi se întîlnesc atît în cuprinsul ariei culturii Gumelniţa-Sălcuţa (vezi D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia, în lumina noilor cercetări*, 1961, p. 346, fig. 163; gropi rituale Sălcuţa I din aşezările de la Piscul Cornişorului şi Verbicioara şi o alta mai veche descoperită la Verbiţa în stratul Criş-Starčevo), — cît şi în aria culturilor contemporane cu ea — de exemplu la Traian, în cuprinsul aşezării Cucuteni A-B. Este adevărat că animalul frecvent întîlnit este cerbul, cornut ce stă desigur în legătură cu vînătoarea, dar atît la Verbicioara cît şi la Piscul Cornişorului avem de-a face cu capete şi coarne de bou nemijlocit legate de una din ocupaţiile de bază, anume creşterea animalelor.

[2] Vezi excepţia de la nota 3, p. 353.

[3] P. Detev, *Trois vases zoomorphes...*, *loc. cit.*, p. 153.

[4] *Ibidem*, p. 158.

[5] J. de Mot, *op. cit.*, fig. 8 şi 9.

ДВА ЗООМОРФНЫХ СОСУДА КУЛЬТУРЫ ГУМЕЛЬНИЦА

РЕЗЮМЕ

Автор описывает два зооморфных сосуда поздней, неолитической культуры Гумельница, входящих в состав старых коллекций Национального музея древностей; один сосуд был случайно открыт в Гумельнице, а другой, входивший раньше в состав коллекции Буткулеску, был найден в Каломфирешть. Оба этих сосуда, как впрочем и большинство им подобных, представляют рогатых животных.

Вышеуказанные сосуды входят в состав двух различных групп зооморфных сосудов: сосуд из Каломфирешть — в первую группу, состоящую из открытых сосудов с тремя или четырьмя ножками, с атрибутами животных (головой, хвостом и т.д.), а сосуд из Гумельницы — в группу сосудов, имеющих собственную форму животных, с одним или двумя отверстиями.

Находка в Каломфирешть относится к фазе Гумельница А, в то время как сосуд из Гумельницы — к фазе В или, более вероятно, к концу фазы A_2.

Автор дает обзор большинства открытий этого рода на пространстве, занимаемом культурой Гумельница и переходной фазой Боян-Гумельница, как в РНР, так и в НР Болгарии, упомянув вместе с тем и открытия неолитических культур, находящихся на соседних с ней территориях. В связи с этим автор указывает на неубедительность утверждений некоторых исследователей, что будто бы открытые в Болгарии зооморфные сосуды выполняли роль ламп; скорее всего, по мнению автора, ими пользовались только при совершении религиозных обрядов.

Происхождение зооморфных сосудов культуры Гумельница должно быть связано, по мнению автора, с подобными же сосудами на Востоке, и на побережье Эгейского моря, где поклонение быку было очень распространено и безусловно является более древним, чем на Дунае.

Автор связывает открытия на Дунае с культом, распространенным среди животноводов, и предполагает, что этими сосудами пользовались при принесении в жертву животных.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, зооморфный сосуд с изображением человека, из Гумельницы; 2, зооморфный сосуд из Каломфирешть.

Рис. 2. — Зооморфный сосуд из Гумельницы: *a)* профиль; *b)* вид сверху.

Рис. 3. — Зооморфный сосуд из Каломфирешть: *a)* профиль; *b)* вид сверху.

Рис. 4. — 1, сосуд из Гумельницы, вид спереди; 2, сосуд из Каломфирешть, вид спереди.

DEUX VASES ZOOMORPHES DE LA CIVILISATION DE GUMELNIŢA

RÉSUMÉ

L'auteur décrit deux vases zoomorphes appartenant à la civilisation néolithique tardive de Gumelniţa et faisant partie des collections anciennes du Musée National des Antiquités : l'un découvert par hasard à Gumelniţa même, l'autre découvert à Calomfireşti et provenant de la collection Butculescu. L'un et l'autre, ainsi du reste que la plupart des découvertes du même ordre, représentent des animaux cornus.

Ces deux pièces font partie de deux groupes de vases zoomorphes distincts : le vase de Calomfireşti fait partie d'un premier groupe constitué par des vases ouverts, reposant sur trois ou quatre pieds et présentant des attributs animaliers (tête, queue, etc.) appliqués ; le vase de Gumelniţa appartient à un groupe comprenant des vases en forme d'animal proprement dit et pourvus d'un ou de deux orifices d'écoulement.

La découverte de Calomfireşti est assignée à la phase Gumelniţa A, celle de Gumelniţa à la phase B ou, plutôt, à la fin de la phase A.

L'auteur passe en revue les découvertes analogues faites dans l'aire de la civilisation de Gumelniţa et dans celle de la phase de transition Boian-Gumelniţa, tant sur le territoire de la R. P. Roumaine, que sur celui de la R. P. de Bulgarie, non sans se référer également aux pièces appartenant aux civilisations néolithiques voisines de cette zone. A ce propos, il fait remarquer qu'il est difficile d'admettre l'opinion selon laquelle les vases zoomorphes ouverts de la R. P. de Bulgarie représenteraient des lampes, et qu'il convient de leur reconnaître, très probablement, une signification cultuelle.

Selon l'auteur, les vases zoomorphes de la civilisation de Gumelniţa tireraient leur origine des vases semblables de l'Orient et du bassin égéen, où le culte du taureau était fort répandu et de date certainement bien plus ancienne que dans la région du Danube. C'est à ce même culte, en honneur chez les peuples éleveurs d'animaux en général, qu'il faut rattacher les découvertes faites dans cette dernière région, les vases ayant sans doute un lien direct avec l'acte sacrificatoire proprement dit.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1, vase zoomorphe à figure humaine, de Gumelniţa ; 2, vase zoomorphe de Calomfireşti.

Fig. 2. — Vase zoomorphe de Gumelniţa. — *a*, vue de profil ; *b*, vue d'en haut.

Fig. 3. — Vase zoomorphe de Calomfireşti. — *a*, vue de profil ; *b*, vue d'en haut.

Fig. 4. — 1, vase de Gumelniţa, vue de face ; 2, vase de Calomfireşti, vue de face.

MORMÎNTUL NEOLITIC DESCOPERIT LÎNGĂ SATUL ANDOLINA

În toamna anului 1960, pe teritoriul satului Andolina (r. Călăraşi), în cadrul colaborării dintre Institutul de Arheologie al Academiei R.P.R. şi Muzeul raional de la Călăraşi, au fost efectuate sondaje restrînse. Motivul săpăturii l-a constituit descoperirea întîmplătoare a unui mormînt din perioada migraţiilor. Locul cercetat se află lîngă şoseaua Andolina-Vărăşti, la sud de ea, mai aproape de drumul Cabanei, decît de marginea de vest a satului Andolina. În cadrul celor două suprafeţe săpate au fost dezvelite scheletele din trei morminte de inhumaţie, dintre care unul mai vechi, din epoca neolitică [1]. Acesta din urmă constituie subiectul articolului nostru.

Scheletul s-a găsit în cuprinsul suprafeţei nr. 2, la 1,15 m adîncime faţă de nivelul actual al solului (fig. 1). Groapa mormîntului nu s-a putut delimita în cursul săpăturii. Scheletul dezvelit era de adult, în poziţie chircită moderată, pe partea stîngă, orientat cu craniul spre est. Craniul s-a păstrat parţial, cu maxilarul superior puţin deplasat. Braţul stîng a fost puternic îndoit din cot şi aşezat cu palma în dreptul obrazului. Mîna dreaptă era întinsă în lungul corpului, avînd palma pusă pe partea dreaptă a bazinului. Vertebrele s-au descompus, coastele sînt păstrate parţial. Femurele formau unghi drept cu

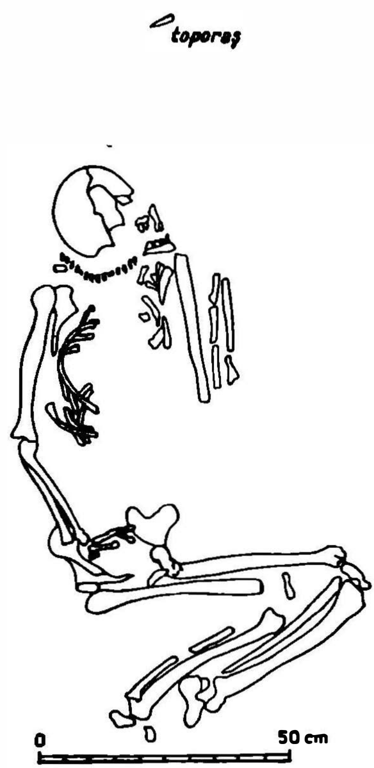

Fig. 1. — Scheletul neolitic descoperit la Andolina.

[1] La cercetarea mormîntului au colaborat Apostol Atanasiu de la Muzeul raional din Călăraşi şi Laura Biberi de la Centrul de Antropologie.

coloana vertebrală, iar tibiile şi peroneele alcătuiau un unghi de circa 40° cu femurele. Falangele picioarelor s-au descompus.

La 0,30 m spre est-sud-est de craniu se afla un topor plat[1], lucrat cu deosebită grijă, din tuf vulcanic de culoare gălbuie (fig. 2/1). Toporul are forma trapezoidală alungită. În secţiune transversală este dreptunghiular, iar tăişul, ogival în secţiune, este oblic faţă de axul lung al toporului. După urmele păstrate toporul era pe jumătate acoperit de mîner.

În dreptul gîtului scheletului s-au adunat 30 de mărgele lucrate din scoici şi 28 de mărgele de cupru. Dintre mărgelele din prima categorie 24 au fost făcute

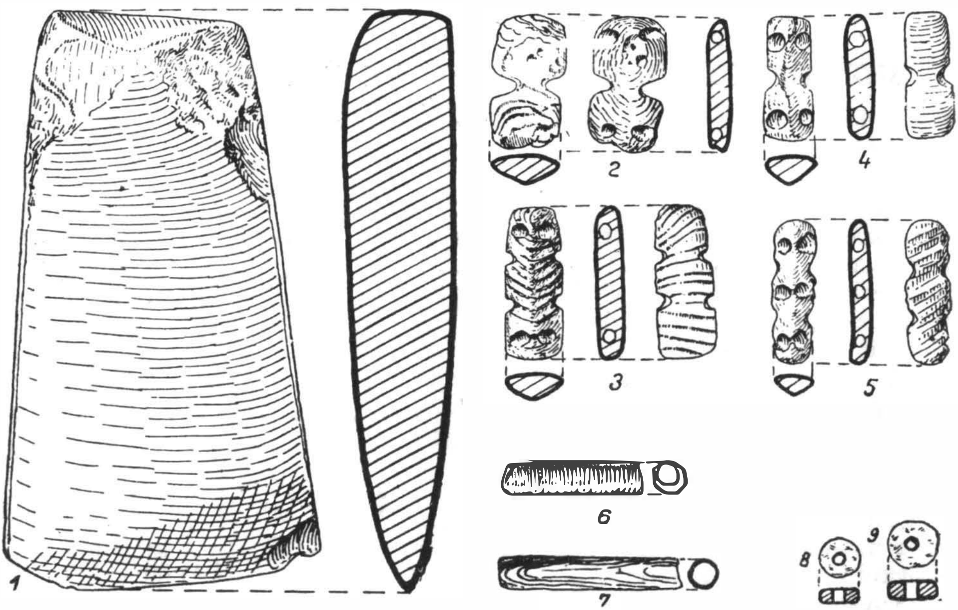

Fig. 2. — 1, toporul de piatră găsit în mormînt; 2 — 7, mărgele de scoică; 8,9, mărgele de aramă.

din scoică de *Spondylus gaederopus*, iar celelalte şase din scoici de *Dentalium*. Mărgelele de *Spondylus* sînt în formă de plăcuţe dreptunghiulare cu colţurile rotunjite[2]. În secţiune toate au forma triunghiulară. Fiecare plăcuţă are pe laturile lungi cîte două sau cîte trei perechi de crestături opuse (16 sînt cu cîte două crestături şi opt cu cîte trei crestături). Pe partea dorsală a plăcuţelor s-au făcut către extremităţi, la majoritatea pieselor, cîte două orificii (pe un singur exemplar trei orificii) perpendiculare pe axul lung şi paralele cu faţa mărgelelor. Nu poate fi nici o îndoială că mărgelele au fost înşirate pe două fire paralele, pe care grupurile de plăcuţe cu cîte două crestături alternau cu plăcuţele avînd cîte trei crestături. Se poate presupune că, cel puţin în faţă, mărgelele erau distanţate

[1] Toporul are dimensiunile de: 0,093 m lungime maximă şi 0,051 m lăţime în dreptul tăişului.

[2] Mărgelele în formă de plăcuţe au dimensiunile: între 0,02 m şi 0,022 m lungime şi între 0,004 m şi 0,012 m lăţime.

şi între ele erau intercalate (pe orizontală sau verticală) mărgelele tubulare de *Dentalium*[1]. Datorită faptului că nici una din mărgelele descrise nu a căpătat culoarea verde se poate afirma că din mărgelele de aramă[2], de formă ovală, era

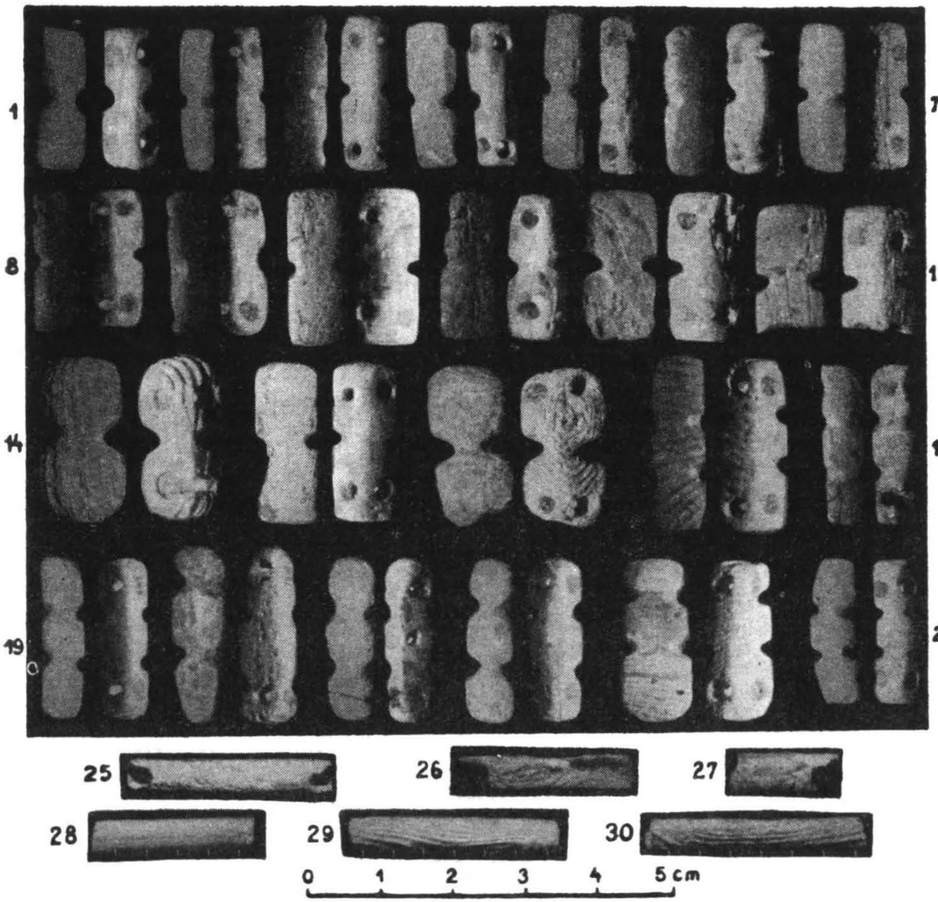

Fig. 3. — Mărgele de scoică descoperite în dreptul gîtului.

alcătuit un alt şirag, ce nu venea în contact cu cel format din mărgele de scoici. În regiunea bazinului s-a mai găsit izolată o mărgică plată de scoică.

Scheletul se află încă în studiu la Centrul de Antropologie şi de aceea nu putem spune cu siguranţă dacă mormîntul de la Andolina este de femeie (după cum ar indica şiragurile de mărgele) sau de bărbat (după cum ar indica prezenţa toporului de piatră, şi înălţimea scheletului).

[1] Mărgelele tubulare întregi au între 0,022 şi 0,029 m lungime şi diametrul de 0,005 m.
[2] Mărgelele de aramă au lungimea de 0,01 m şi diametrul maxim de 0,005 m.

Dată fiind suprafaţa restrînsă a săpăturii nu sîntem încă în măsură să precizăm dacă mormîntul amintit a fost izolat sau face parte dintr-un grup de morminte [1].

Scheletul de la Andolina prin poziţia sa (chircit pe stînga, cu mîna stîngă îndoită din cot şi cu cea dreaptă întinsă în lungul corpului), prin orientarea cu craniul spre est şi prin adîncimea la care se afla are analogii foarte apropiate în mormintele descoperite şi cercetate pe Grădiştea Ulmilor, în cuprinsul şi în preajma aşezării Boian A, morminte care pe baza unei observaţii stratigrafice din anul 1956, au fost atribuite fazei Vidra a culturii Boian[2]. Topoarele plate, din tuf vulcanic de culoare gălbuie, de tipul celui găsit lîngă scheletul descris, sînt de asemenea caracteristice pentru diferitele faze ale culturii Boian.

Plăcuţe din valve de scoici *Spondylus* încă nu s-au descoperit lîngă scheletele aparţinînd culturii Boian de pe Grădiştea Ulmilor, dar s-au găsit în mai multe exemplare în regiunea gîtului la cîteva din scheletele de copii din faza Vidra a culturii Boian, dezvelite în cuprinsul aşezării de la Glina. Ţinînd seama de toate aceste analogii, atribuim şi mormîntul de la Andolina fazei Vidra a culturii Boian.

Prin descoperirea mormîntului de la Andolina se îmbogăţeşte documentarea noastră în privinţa descoperirilor funerare din epoca neolitică în general şi din faza Vidra a culturii Boian în special, numărul descoperirilor de acest fel ajungînd în prezent la trei — şi anume: Glina (opt schelete de copii)[3], Boian (opt schelete de adulţi şi copii) şi Andolina (un schelet de adult).

Studierea problemelor legate de ritul funerar al purtătorilor culturii Boian s-a început, la noi, mai intens, de-abia în ultimul deceniu, dar sîntem convinşi că săpăturile ce se vor executa în diferite regiuni din Muntenia şi din sud-estul Transilvaniei, vor duce curînd la cunoaşterea aprofundată a unor obiceiuri importante ale comunităţilor culturii Boian.

EUGEN COMŞA

НЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ, ОТКРЫТОЕ ВБЛИЗИ СЕЛА АНДОЛИНА

РЕЗЮМЕ

На запад от села Андолина (р-н Кэлэраш) осенью 1960 г. было открыто одно погребение с трупоположением. Скелет, принадлежащий взрослому человеку, находился в земле на глубине в 1,15 м в умеренно скорченном положении на левом боку, с черепом, ориентированным на восток. Левая рука была согнута в локте, так что ладонь располагалась на щеке, правая же рука была вытянута вдоль тела с ладонью,

[1] În cursul săpăturilor din 1961 la Andolina au mai fost descoperite cîteva schelete de acelaşi tip.

[2] Eugen Comşa, *Cîteva date despre ritul funerar al culturii Boian*, în SCIV, IX, 2, 1958, p. 401—406.

[3] Informaţii de la M. Petrescu-Dîmboviţa.

расположенной на правой стороне таза. В области шеи были найдены 30 раковинных и 28 медных бусин. Раковинные бусины двух видов: прямоугольные (24 экземпляра) с двумя или с тремя парами боковых насечек сделаны из раковин *Spondylus gaederopus*, а полые трубчатые — из раковин *Dentalium*.

Погребение в Андолине, исходя из его позиции и инвентаря, относят к фазе Видра культуры Боян.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Неолитический скелет, открытый в Андолине.

Рис. 2. — 1, Каменный топор, найденный в погребении; 2—7, раковинные бусины; 8,9, медные бусины.

Рис. 3. — Раковинные бусины, найденные у шеи.

LA TOMBE NÉOLITHIQUE DÉCOUVERTE PRÈS DU VILLAGE D'ANDOLINA

RÉSUMÉ

A l'ouest du village d'Andolina (distr. de Călăraşi), on a découvert au cours de l'automne 1960 une tombe à inhumation. Le squelette, enfoui à $1^{m}15$ de profondeur, était celui d'un adulte couché en position accroupie sur le côté gauche et orienté le crâne à l'est. Le bras gauche avait le coude plié et la main à hauteur du visage, le bras droit était étendu le long du corps, la main reposant sur le côté droit du bassin. Près du cou, on a trouvé 30 perles en coquillage et 28 perles en cuivre. Les premières sont de deux sortes, soit rectangulaires (24 pièces), pourvues de deux à trois paires d'encoches latérales et faites en coquillages de *Spondylus gaederopus*, soit tubulaires et faites en coquillages de *Dentalium*.

D'après sa position et son inventaire, la tombe d'Andolina a été assignée à la phase Vidra de la civilisation de Boian.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le squelette néolithique découvert à Andolina.

Fig. 2. — 1, hache en pierre trouvée dans la tombe; 2—7, perles en coquillage; 8,9, perles en cuivre.

Fig. 3. — Perles en coquillage découvertes près du cou.

CU PRIVIRE LA PROBLEMA TOPOARELOR DE SILEX DIN MOLDOVA

Luînd ca punct de plecare unele descoperiri relativ recente din Moldova şi din regiunile occidentale ale U.R.S.S., Adrian Florescu a studiat de curînd în două contribuţii problema topoarelor de silex din aceste regiuni[1]. În cea de-a doua contribuţie, în care problema este tratată în ansamblul său, după prezentarea completă a descoperirilor la acea dată (1959), tînărul cercetător se opreşte şi la unele concluzii care ni se pare că merită să fie analizate mai îndeaproape.

Una dintre concluziile sale, şi anume afirmaţia că « întregul complex de descoperiri de topoare de silex de pe teritoriul Moldovei se încadrează într-o perioadă a cărei limită superioară nu depăşeşte cultura Gorodsk-Usatovo »[2] este indiscutabil cu totul întemeiată. În privinţa limitei inferioare, Florescu nu crede că se poate pronunţa « prea categoric », dar — cu unele rezerve — înclină să fixeze « limita cronologică a complexului de descoperiri de topoare de silex din Moldova în perioada corespunzătoare fazelor de evoluţie B sau, eventual A-B ale culturii cucuteniene »[3]. Pe de altă parte, prezenţa topoarelor de silex în Moldova « este indisolubil legată de penetraţia în spaţiul carpato-niprovian a elementelor nordice şi nord-răsăritene, de caracter nebandceramic »[4], iar la apariţia lor pe teritoriul Moldovei trebuie « să fi contribuit... şi elementele Cucuteni C pătrunse... încă din vremea corespunzătoare fazei Cucuteni A-B »[5]. În sfîrşit, « documentarea recentă în Moldova a mormintelor în cutie de piatră, cu inventar absolut identic acelora din Volhynia şi Podolia, este o dovadă că un rol important, dacă nu chiar hotărîtor, în apariţia topoarelor de silex la răsărit de Carpaţi l-au avut tocmai purtătorii culturii Bugului nordic »[6].

---

[1] Adrian Florescu, *Depozitul de unelte de caracter neolitic de la Valea Adîncă*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 215—224; idem, *К вопросу о кремневых топорах в Молдове*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 79—102.

[2] A. Florescu, *К вопросу...*, p. 96.

[3] *Ibidem*, p. 100.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*.

[6] *Ibidem*, p. 101.

Fireşte, nu trebuie să ne mire caracterul ipotetic şi rezervat al acestor concluzii pe care le-am desprins din paginile lucrării lui A. Florescu, ci dimpotrivă merită să fie apreciată prudenţa sa, deoarece este evident că informaţiile noastre sînt încă insuficiente spre a ne îngădui să formulăm numai concluzii definitive. Singura care poate fi considerată ca atare este, după cum am spus, tocmai prima dintre concluziile sale reproduse de noi mai sus, căci este incontestabil că nici unul dintre topoarele de silex din Moldova nu poate depăşi limita cronologică superioară a culturii Gorodsk-Horodiştea, nici mormintele în cutie de piatră din Moldova (în care s-au găsit asemenea topoare de silex) neputînd fi mai tîrzii decît această cultură.

Socotim însă că în ceea ce priveşte limita inferioară cronologică, nici un fapt *absolut cert* cunoscut nouă pînă acum nu ne îndreptăţeşte să o fixăm într-o vreme contemporană fazei Cucuteni A-B şi nici chiar fazei Cucuteni B. Într-adevăr, datele care l-au determinat pe Florescu să formuleze această ipoteză ni se par neconcludente. Pentru o limită cronologică inferioară în timpul fazei Cucuteni A-B, d-sa se sprijină *exclusiv* pe relatările cu privire la sondajele de la Polivanov-Iar, iar pentru o eventuală limită cronologică inferioară în vremea fazei Cucuteni B se bizuie numai pe descoperiri neconcludente din două aşezări cucuteniene — şi anume Cucuteni şi Drăguşeni.

Să analizăm deci faptele, începînd cu descoperirile din Moldova. Chiar A. Florescu aminteşte [1] că în stratul superior de la Cucuteni — în care s-au descoperit trei topoare de silex — a fost găsită ceramică aparţinînd culturii Horodiştea-Gorodsk (d-sa spune « Gorodsk-Usatovo »), pe care H. Schmidt a atribuit-o în parte fazei Cucuteni B şi în parte fazei A-B. De altfel, în săpăturile mai vechi de la Cucuteni s-au găsit unele morminte cu schelete chircite [2], introduse desigur ulterior în stratul de cultură cucutenian, şi care nu pot aparţine decît tot aceleiaşi perioade post-cucuteniene ca şi ceramica Horodiştea-Gorodsk. Faptul că H. Schmidt n-a sesizat un strat special cu resturile acestei ultime culturi nu trebuie pus neapărat în legătură cu vre-o deficienţă a metodei şi a observaţiilor sale stratigrafice, ci se leagă de împrejurarea că aceste depuneri *nu* constituie un adevărat strat sau chiar nivel bine determinat. Această situaţie trebuie să fie identică aceleia pe care noi am întîlnit-o şi în toamna anului 1960 la Gumelniţa, în valea Dunării, unde depunerile numite Gumelniţa D nu constituie un strat aparte, ci sînt numai infiltrări în stratul superior (Gumelniţa B). Se ştie de altfel că H. Schmidt a amintit că în primul şanţ mai mare pe care l-a săpat la Cucuteni a găsit trei niveluri, dintre care în cel superior se afla aproape exclusiv material încadrat de el în grupa Cucuteni C [3], fapt care pare a veni tocmai în sprijinul existenţei unor depuneri posterioare acelora ale fazei Cucuteni B şi în aşezarea eponimă de pe « Cetăţuia ». În aceste condiţii şi întrucît topoarele de silex de la Cucuteni nu au fost descoperite sub sau între dărîmăturile netulburate ale unor locuinţe din faza Cucuteni B, socotim că ele nu pot fi atribuite fazei Cucuteni B din această aşezare, ci depunerilor ulterioare. Ce-i drept, şi A. Florescu a spus că ele « ar putea » aparţine « resturilor Gorodsk-Usatovo

---

[1] A. Florescu, *К вопросу* . . . , p. 100.
[2] D. Beldiceanu, *Romînul*, Iaşi, 27 februarie, 1895; etc.
[3] H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin-Leipzig, 1932, p. 78.

de acolo »[1], dar nouă ni se pare că este vorba nu de o posibilitate, ci de o cvasicertitudine. De aceea topoarele de silex de la Cucuteni nu pot constitui în nici un caz un element concludent în sprijinul ipotezei după care limita cronologică inferioară a pătrunderii topoarelor de silex în Moldova poate fi situată în timpul fazei Cucuteni B.

În ceea ce priveşte fragmentul de topor de silex despre care acum mai bine de treizeci de ani noi înşine am spus că s-a descoperit la Drăguşeni [2], lucrurile sînt şi mai simple. Într-adevăr, examinînd din nou acest fragment, am constatat că părerea noastră veche este greşită, căci chiar dacă el s-a desprins dintr-o altă unealtă de silex (percutor ?) şi nu este cumva un deşeu de prelucrare, nu poate fi în nici un caz o spărtură dintr-un topor de silex. O dată rectificată această greşeală, credem că putem afirma că în nici o aşezare din Moldova datînd din faza Cucuteni B nu s-a descoperit pînă acum în chip *cert* vreun topor de silex. Semnificativ este însuşi faptul că nici în aşezarea de la Tìrgu Ocna, nici în aceea de la Valea Lupului, datînd dintr-o etapă tîrzie (ultima chiar finală !) a fazei Cucuteni B, *nu* s-a găsit măcar un singur topor de silex, constatare care întăreşte încheierea noastră de mai sus. Iar diferitele piese găsite *la suprafaţa* unor aşezări unde se aflau şi fragmente ceramice cucuteniene nu pot infirma această constatare, căci numai descoperirea unor piese în straturi arheologice bine precizate, între şi sub resturile unor locuinţe, şi în cursul unor săpături sistematice ar putea dovedi că topoarele de silex erau folosite chiar în aşezările cucuteniene.

De altfel, dacă informaţiile de care dispunem sînt complete, situaţia este identică şi la răsărit de Prut. Este adevărat că A. Florescu spune că topoare de silex « se cunosc în mod cu totul sporadic şi în inventarul unor aşezări de faza corespunzătoare, C/I, din cercul Tripolie »[3] — dar această afirmaţie nu este însoţită de nici o indicaţie precisă şi nu constituie decît reproducerea (parţială şi uşor modificată) a unei fraze a T. Passek. Vorbind despre aşezarea de la Gorodsk, distinsa cercetătoare sovietică spunea : « Topoarele de piatră şi de cremene... care se întîlnesc rar în aşezările tripoliene din etapa C/I, apar la Gorodsk într-o cantitate importantă »[4]. Dar dacă vom parcurge cu atenţie întreaga sa expunere de-a lungul celor cîteva zeci de pagini consacrate descrierii materialelor din diferite aşezări aparţinînd etapei C/I şi caracterizării acestei etape [5], vom vedea că nu se menţionează *nici o singură dată* descoperirea unui topor de silex într-o aşezare tripoliană din această etapă. Acest fapt ar putea să însemne că expresia « topoare de piatră şi de silex » este o generalizare în funcţie de situaţia din etapa C/II — γ/II, sau că ea avea în vedere tocmai topoarele de silex atribuite de H. Schmidt stratului B, care — după cum se ştie — corespunde cu etapa C/I din periodizarea T. Passek şi figurează într-una dintre coloanele tabelei pe care sînt trecute aşezările şi materialele caracteristice acestei etape [6]. Oricum ar fi însă, rezultă — aşa cum am mai spus — că topoarele de

---

[1] A. Florescu, *K вопросу...*, p. 100.

[2] Vladimir Dumitrescu, *Une nouvelle station à céramique peinte dans le nord-ouest de la Moldavie*, în *Dacia*, III—IV, p. 115—149; v. fig. 4/6. p. 120.

[3] Adrian Florescu, *Depozitul de unelte de caracter neolitic...* loc. cit., p. 219.

[4] T. S. Passek, *Периодизация трипольских поселений*, Moscova-Leningrad, 1949; v. p. 159.

[5] *Ibidem* p. 109—156.

[6] *Ibidem* fig. 67.

silex nu se întîlnesc în aşezările tripoliene din această etapă [1], după cum nu se întîlnesc nici în Moldova în aşezările din faza Cucuteni B.

Aceasta fiind situaţia pentru faza Cucuteni B, pare desigur din capul locului şi mai puţin probabil ca apariţia topoarelor de silex în mediul cucuteniano-tripolian să poată fi situată într-o perioadă şi mai veche, şi anume într-o vreme corespunzătoare fazei Cucuteni A-B. Căci dacă aceste unelte ar fi apărut încă de atunci, ele ar fi trebuit nu numai să persiste, dar chiar să se şi înmulţească simţitor în faza următoare (Cucuteni B); am văzut însă că nu se poate vorbi despre aşa ceva. Totuşi, întrucît ipoteza lui A. Florescu are la bază exclusiv datele T. Passek cu privire la descoperirile de la Polivanov-Iar, pe malul drept al Nistrului Superior, se cuvine să analizăm mai îndeaproape situaţia de aci.

Prezenţa a numeroase topoare *cioplite* de silex într-o serie de puncte situate pe malul drept al cursului superior al Nistrului, inclusiv lîngă Polivanov-Iar, este un fapt cunoscut de multe decenii; într-adevăr, toţi acei care au cercetat din punct de vedere arheologic această zonă au adunat de la suprafaţă, pe lîngă alte numeroase unelte şi fragmente de unelte, şi foarte multe topoare de silex cioplite, în general de tipul numit cu « ceafa » groasă şi cu secţiunea dreptunghiulară. În colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi al Institutului de arheologie se află o serie de asemenea topoare, adunate cu prilejul cercetărilor de suprafaţă. În cursul unor cercetări preliminare expediţia tripoliană a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. a descoperit în ultimii ani chiar la suprafaţă numeroase piese de silex, pe care desigur lucrările agricole sau eventualele eroziuni şi gropi ulterioare le-au scos la iveală.

Să trecem însă la darea de seamă a T. Passek despre săpăturile sale din 1949 şi 1950 de la Polivanov-Iar [2]. Săpăturile au atins în unele puncte adîncimea de 1,80 m şi i-au dat posibilitatea să identifice trei straturi de cultură: în stratul superior (I), cu locuinţe de suprafaţă de tip platforme, s-a găsit material caracteristic pentru faza Cucuteni B — Tripolie C/I; în stratul mijlociu (II), în care s-a dezgropat şi un mare bordei, unele materiale ceramice sînt tipice pentru faza Cucuteni A-B [3]; în sfîrşit, în stratul de bază (III), materialele ceramice sînt

---

[1] Dalta de silex de la Petreni, păstrată în muzeul Arheologic din Odesa (si pe care o aminteşte Adrian Florescu, *К вопросу*. . ., p. 96, nota 96), *nu* a fost descoperită în săpăturile lui von Stern, căci în acest caz el ar fi publicat-o în lucrarea sa *completă* asupra rezultatelor săpăturilor întreprinse de el. De aceea ea nu poate infirma cele arătate de noi.

[2] T. S. Passek, *Итоги работ трипольской (днестровской) экспедиции*, în *KS*, XLV, 1952, p. 3—18.

[3] Credem că este greşit să se paralelizeze direct faza Cucuteni A-B cu etapa Tripolie B_2 din periodizarea T. Passek (aşa cum face A. Florescu, *К вопросу* . . ., p. 94), deoarece — după cum se poate constata din descrierea materialelor (T. Passek, *Периодизация* . . . , p. 54—108) cît şi din tabelul elementelor specifice înregistrate la fig. 34 — cea mai mare parte din materialele încadrate în etapa Tripolie B_2 *nu* sînt de loc caracteristice pentru faza Cucuteni A-B. Dimpotrivă, cu puţine excepţii, ele sînt caracteristice fazei Cucuteni B, ca şi cele din etapa C/1, de altfel (vezi, de pildă, materialele pictate din aşezarea Kolomiişcina II, absolut tipice pentru faza Cucuteni B). Pe de altă parte, în etapa sa γ/I, T. Passek a încadrat chiar materialele de la Traian, deşi aceasta este o aşezare absolut tipică, precum se ştie, pentru faza Cucuteni A-B şi nu poate fi încadrată în aceeaşi etapă cu Cucuteni B, cum a făcut T. Passek (*периодизация*. . ., fig. 62). De altfel tot în etapa sa γ/I, T. Passek a înglobat şi o serie de materiale ceramice din Moldova şi din Ucraina specifice fazei Cucuteni A (vezi coloanele 2—3—4 ale aceluiaşi tabel din fig. 62), aşa încît *nu* se poate pune semnul egalităţii între etapa B_2, din periodizarea T. Passek şi faza Cucuteni A-B. Problema caracteristicilor proprii etapelor Tri-

caracteristice pentru faza Cucuteni A_3 după periodizarea noastră [1], sau pentru etapa Tripolie B I după periodizarea T. Passek. În cursul acestor săpături a fost descoperit un atelier pentru prelucrarea uneltelor de silex la nivelul locuinţelor din stratul superior şi un alt atelier în partea superioară a bordeiului nr. 13 din stratul II, a cărui groapă coboară însă pînă la baza stratului III. Printre miile de fragmente, deşeuri de prelucrare şi unelte întregi de silex din aceste ateliere, s-au găsit şi numeroase topoare cioplite, precum şi vîrfuri de săgeţi, unele cu peduncul şi altele cu baza concavă. Este clar deci că dacă aceste ateliere ar putea fi atribuite cu siguranţă aşezării cucuteniano-tripoliană de la Polivanov-Iar, ar trebui să admitem că atît în stratul II cît şi în stratul III s-a descoperit cîte un atelier care prelucra aceleaşi tipuri de unelte.

Considerînd că aceste unelte aparţin într-adevăr aşezării tripoliene, T. Passek socoteşte pe de o parte că descoperirea topoarelor de silex de aici ne dă posibilitatea să cunoaştem unele unelte de producţie ale triburilor tripoliene, încă necunoscute din alte aşezări contemporane, iar pe de altă parte că — ţinînd seama de numărul enorm al uneltelor, armelor etc, de aci şi din celelalte puncte cu descoperiri similare de pe malul drept al Nistrului superior — este sigur că aceste ateliere nu lucrau numai pentru aşezările respective, ci pentru schimb cu alte triburi şi aşezări [2]. Fireşte, dacă admitem că atelierele respective aparţineau aşezărilor tripoliene, ultima concluzie se impune în chip categoric. Dar atunci ar trebui implicit ca în aşezările din fazele respective (Cucuteni B — Tripolie C/I şi Cucuteni A-B) să se fi descoperit numeroase asemenea unelte, ajunse acolo tocmai în urma schimburilor intertribale amintite. Totuşi am văzut mai sus că asemenea topoare de silex *nu* s-au găsit nici în aşezările fazei Cucuteni B de la apus de Prut, nici în acelea din etapa tripoliană corespunzătoare, C/I, de la răsărit de Prut, deşi distanţa de la Nistru la Siret (mai ales în zona nordică) este foarte mică. Asupra situaţiei din eventualele aşezări aparţinînd fazei Cucuteni A-B de la răsărit de Nistru nu putem deocamdată stărui, pentru motivele arătate de noi mai sus (vezi p. 368, nota 3). Dacă însă ne referim la aşezările din această fază de la vest de Prut, constatăm că *în nici una* nu s-a găsit vreun fragment de topor de silex. Într-adevăr, nici în aşezarea de la Cucuteni-Dîmbul Morii (pe baza căreia H. Schmidt a putut preciza existenţa « fazei de tranziţie » A-B), nici în aşezările de la Calu şi de la Frumuşica, unde alături de faza A şi B este reprezentată şi faza de tranziţie A-B, şi de altfel nici în aşezarea de la Corlăteni, aparţinînd exclusiv fazei Cucuteni A-B nu s-au găsit asemenea unelte. Şi mai concludent este faptul că ele lipsesc cu desăvîrşire şi în aşezarea de la Traian; căci, după cum se ştie, în această ultimă staţiune s-au săpat multe mii de metri pătraţi, dezvelindu-se numeroase locuinţe şi descoperindu-se sute şi chiar mii de unelte de tot felul, inclusiv sute de piese de silex, fără să se fi găsit vreun fragment de topor de silex. Lipsa acestor unelte din *toate* aşezările cercetate pînă acum nu

---

polie B_2 şi γ/I din periodizarea T. Passek va trebui reluată în ansamblul ei, pe baza restudierii tuturor materialelor din R. S. S. Ucraina, şi numai după ce se vor rectifica în detaliu şi se vor preciza mai bine caracteristicile etapelor B_2 şi γ/I se va putea încerca o eventuală paralelizare între Tripolie B_2 (revizuit) şi Cucuteni A-B.

[1] Vladimir Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni*, în *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 9, 1959, p. 7—48; idem, paragraful *Complexul cultural Cucuteni*, în *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1961, p. 60—70.

[2] T. S. Passek, *Итоги работ трипольской экспедиции*, în KS, XLV, 1952, p. 11—12.

poate să însemne decît că astfel de unelte *nu* erau cunoscute de triburile cucuteniene în faza A-B [1].

Dacă într-adevăr amintitele ateliere de la Polivano-Iar ar fi fost active încă din această vreme, şi ţinînd seama de unitatea diferitelor manifestări ale acestei culturi mai ales în domeniul uneltelor, ceramicii, plasticii şi a celorlalte elemente caracteristice, ar fi greu de presupus că uneltele lucrate în mare cantitate în atelierele de la Nistrul Superior nu au fost folosite decît de unele triburi şi numai în unele aşezări (de altfel încă neidentificate !), neputînd ajunge pînă la Traian, în valea Bistriţei şi mai ales nici pînă la Corlăteni, aşezare situată la abia cîteva zeci de kilometri de Nistru. Fiind greu de crezut că un număr atît de mare de unelte ar fi putut fi destinate exclusiv locuitorilor aşezărilor unde s-au găsit atelierele, şi de vreme ce astfel de unelte am văzut că *nu* s-au descoperit în nici o altă aşezare cucuteniană sau tripoliană, ni se pare că se impune de la sine o singură concluzie — şi anume că topoarele şi celelalte unelte etc. din atelierele de la Polivanov-Iar (şi în consecinţă şi « atelierele » însele) *nu* sînt contemporane cu nici una dintre aşezările tripoliene succesive din această localitate [2]. Această concluzie, care contrazice punctul de vedere al Tatianei Passek, ni se pare că se poate sprijini şi pe faptul că între piesele descoperite în aceste « ateliere » se află şi vîrfuri de săgeţi cu peduncul, tip de armă care nu numai că nu este caracteristic pentru nici una dintre fazele culturii Cucuteni-Tripolie [3], dar lipseşte cu totul în aceste aşezări. Chiar vîrfurile de săgeţi scobite la bază nu sînt tipice, dar uneori ele se întîlnesc în aşezările cucuteniene.

Dacă deci admitem concluzia de mai sus – şi nu credem, că, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, se poate altfel – se impune în chip firesc şi o întrebare: cum pot fi explicate totuşi descoperirile de la Polivanov-Iar? După părerea noastră, răspunsul nu poate fi decît că cele două « ateliere » descoperite aici — ca şi celelalte din care provin nenumăratele unelte şi deşeuri de silex de pe malul apusean al Nistrului Superior – *nu* aparţin aşezărilor tripoliene respective. Ele sînt cu siguranţă posterioare, şi probabil că în felul acesta se explică şi faptul că au fost găsite la suprafaţă şi în stratul superior (I), la nivelul

[1] Aceste precizări au fost făcute de noi încă din anul 1957, cu prilejul discuţiilor pe marginea comunicării lui A. Florescu la Sesiunea Generală a Academiei R.P.R., Secţia de istorie veche (comunicare care constituie nucleul studiului său publicat în *Dacia*, N.S., III, 1959). Florescu aminteşte de aceste precizări ale noastre (*ibidem*, nota 126), dar nu trage şi concluzia care se impunea. Căci este clar că nu este suficient să spui — cum face Florescu (*ibidem*, p. 100) că « documentarea topoarelor de silex în stratul Cucuteni A-B de la Polivanov-Iar ni se pare cu atît mai stranie cu cit această aşezare este singura, din totalul staţiunilor din aceeaşi vreme, cercetate pînă în prezent, pe întreaga arie de răspîndire a ceramicii pictate care prezintă o asemenea particularitate » (*ibidem*, p. 100), ci trebuie să se încerce explicarea unei asemenea situaţii, tocmai pentru că este « stranie » !

[2] Florescu crede că « topoarele de silex de la Polivanov-Iar ar putea fi considerate ca tripoliene dar numai în măsura în care au fost lucrate într-o aşezare tripoliană, ceea ce nu implică, cîtuşi de puţin, atribuirea lor specificului complexului eneolitic dintre Carpaţi şi Nipru » (*К вопросу* . . ., p. 94). Ni se pare însă că această restricţie nu poate rezolva problema, deoarece este imposibil să admitem că în aşezările tripoliene de pe malul cursului superior al Nistrului se prelucrau în număr uriaş unelte. . . nespecifice culturii respective şi mai ales unelte destinate schimbului ! De altfel, chiar cu această restricţie, Florescu contrazice punctul de vedere al T. Passek, care — după descoperirea atelierelor de la Polivanov-Iar — a afirmat că în felul acesta s-a ajuns la cunoaşterea unor unelte de producţie (destinate agriculturii) specifice culturii Tripolie.

[3] Aceeaşi constatare a fost făcută şi de A. Florescu (*К вопросу* . . ., p. 93, nota 77).

platformelor de lut ars, cît şi în stratul mediu (II), în partea de sus a unui bordei. Lăsînd deocamdată în afara discuţiei problema existenţei bordeielor într-o aşezare cucuteniano-tripoliană din faza Cucuteni A-B (se ştie de altfel că peste tot unde s-a săpat pe scară mai întinsă s-au descoperit pentru această vreme numai locuinţe de suprafaţă, cu sau fără platforme), ni se pare semnificativ faptul că în bordeiul nr. 13 masa cea mai mare a uneltelor de silex ale atelierului se află la nivelul «orizontului II» şi nu la nivelul « orizontului III », adică pe fundul bordeiului, cum ne-am fi aşteptat, dacă toate resturile găsite în zona acestui bordei ar fi fost contemporane.

De aceea credem că aceste « ateliere » sînt *posterioare* aşezărilor tripoliene de la Nistru; această interpretare ar explica eventual de ce se găsesc la suprafaţă atît de multe piese – inclusiv numeroase unelte întregi – ca şi faptul că atelierele cu mii de piese masate pe spaţii reduse se află la adîncimi diferite, corespunzînd atît nivelului « orizontului I » cît şi aceluia al « orizontului II ». Sîntem înclinaţi de altfel să credem că aceste « ateliere » sînt situate în gropi *posterioare*, săpate pînă la adîncimi diferite de meşterii care şi-au ales aceste locuri drept amplasament pentru atelierele lor.

Dacă această ultimă interpretare a noastră este exactă şi dacă topoarele de silex de aci sînt posterioare aşezărilor cucuteniano-tripoliene, atunci fireşte că şi ipoteza mai veche a lui M. I. Rudinski şi a lui V. I. Ravdonikas, care atribuiseră neoliticului preceramic, respectiv perioadei campigniene, uneltele similare descoperite întîmplător pe valea superioară a Nistrului, nu se mai poate susţine [1]. Cel mult s-ar putea vorbi despre tehnica campigniană, şi eventual de tradiţie campigniană (cum socoteşte colegul C. S. Nicolăescu-Plopşor), deşi pentru transmiterea unei asemenea tehnici ar trebui să găsim şi verigile intermediare, care pînă acum par a lipsi cu totul atît în cultura ceramicii liniare, pătrunsă pînă la Nistrul superior, cît şi în toate fazele precucuteniene.

În orice caz, această concluzie înlătură şi contrazicerile aparente dintre descoperirile de la Polivanov-Iar şi toate celelalte constatări făcute în aşezări aparţinînd aceloraşi faze pe care le reprezintă straturile I şi II din această localitate, aşezări din care topoarele de silex lipsesc cu desăvîrşire. Iar în felul acesta dispare orice bază pentru fixarea în vremea fazei Cucuteni A-B a limitei cronologice inferioare a pătrunderii acestor topoare în aria cucuteniană.

Şi mai putem presupune atunci – chiar cu titlu de ipoteză – că această pătrundere ar putea fi legată într-o măsură oarecare şi de « elementele Cucuteni C... pătrunse încă din vremea corespunzătoare fazei Cucuteni A-B »? [2]. După părerea noastră nici această presupunere nu poate fi acceptată, căci dacă elementele cărora li se datoreşte prezenţa ceramicii denumită (aşa de impropriu) Cucuteni C ar fi adus cu ele şi topoarele de silex, acestea din urmă ar fi trebuit să se găsească în aşezări din faza Cucuteni A-B şi din faza Cucuteni B, ceea ce – după cum am văzut – nu este cazul.

În schimb celelalte două concluzii formulate de A. Florescu ni se par întemeiate. De vreme ce atît la Horodiştea, în Moldova de nord [3] cît şi la Gorodsk [4]

---

[1] Bibliografia la T. Passek, *Трипольские поселенния на Днестре*, în KS, XXXII, 1950, p. 40 — 56.

[2] A. Florescu *К вопросу . . .*, p. 100.

[3] Hortensia Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiştea sur le Pruth*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 127—163 (v. fig. 18, p. 157).

[4] *Трипiльська культура*, I, Kiev, 1941, fig. 264.

şi în alte aşezări similare [1] de la răsărit de Nistru se întîlnesc destul de frecvent topoare de silex, este sigur că prezenţa topoarelor de silex în Moldova poate fi legată şi de cultura Horodiştea-Gorodsk. Iar descoperirea topoarelor de silex şi în mormintele în cutie de piatră din Moldova apuseană (între Siret şi Carpaţi), « absolut identice acelora aparţinînd culturii Bugului nordic răspîndită în Volhinia, Podolia şi Galiţia Orientală », dovedeşte că aceste unelte trebuie puse în legătură şi cu pătrunderea unor triburi ale purtătorilor culturii Bugului nordic în Moldova, fără însă ca acestea să fi prilejuit adoptarea topoarelor de silex de către triburile cucuteniene.

Dimpotrivă, credem că se poate afirma că aceste unelte le-au fost cu totul străine triburilor cucuteniene pînă la sfîrşitul evoluţiei culturii lor materiale, ele neapărînd în teritoriul lor de răspîndire decît o dată cu pătrunderea — probabil violentă — a unor triburi ale culturii Bugului nordic şi a triburilor culturii Horodiştea-Gorodsk. Elementele răsăritene cărora li se poate atribui ceramica de tip Cucuteni C (pătrunse şi în spaţiul de la vest de Prut încă din faza Cucuteni A-B) nu au reprezentat decît slabe infiltrări etnice, care nu au adus însă cu ele nici măcar folosirea sporadică a topoarelor de silex.

★

Înainte de a încheia aceste scurte precizări, se cuvine să ne oprim pe scurt şi asupra altui aspect al topoarelor neolitice de silex din R. P. Romînă, adus în discuţie de A. Florescu. Într-adevăr, d-sa s-a referit pe scurt şi la topoarele de silex din cultura Gumelniţa de la sud de Carpaţii Meridionali. Şi cu toate că este înclinat să le considere specifice complexului neo-eneolitic carpato-balcanic de tip Gumelniţa, colegul ieşean spune totuşi că deşi « este prematur să credem că prezenţa topoarelor de silex din Cîmpia Munteană s-ar explica prin fenomene exact identice acelora din Moldova », totuşi unele fapte ar constitui « un indiciu că această chestiune nu poate fi tratată numai în cadrele stricte ale culturii Gumelniţa şi că ele trebuie avute în vedere pentru rezolvarea justă a unei asemenea probleme » [2]. Aceste fapte ar consta pe de o parte din lipsa topoarelor de silex din cultura Boian — care se află la originea culturii Gumelniţa — , iar pe de altă parte în prezenţa unor elemente şnurceramice în provincia de la sud de Carpaţi în sînul aşezărilor gumelniţene, precum şi a unor depuneri ceramice similare acelora Gorodsk din Moldova [3].

Credem însă că acest aspect al problemei nu a fost suficient adîncit de A. Florescu. Faptele la care se referă (amintite de noi mai sus), indiferent care va fi în cele din urmă justa lor interpretare, privesc o perioadă *post*-gumelniţeană sau în cel mai bun caz o fază *tîrzie* gumelniţeană. În schimb topoarele de silex apar în cultura Gumelniţa cel puţin începînd cu faza A_2, contemporană cu faza Cucuteni A. Aceasta înseamnă însă că ele apar cu multe sute de ani înaintea faptelor de care crede A. Florescu că ar putea fi legate într-un fel sau altul, după cum sînt anterioare cu tot atîtea secole apariţiei topoarelor de silex în Moldova. Este deci evident că topoarele de silex din cultura Gumelniţa nu pot fi explicate în nici un caz prin vreunul dintre fenomenele ce pot fi invocate — cu mai multă

---

[1] T. Passek, *Периодизация . . .* , p. 157 şi urm.
[2] A. Florescu, *К вопросу . . .* , p. 97.
[3] *Ibidem*, p. 96—97.

sau mai puțină dreptate — pentru lămurirea uneltelor de acest fel din Moldova. Desigur, pînă acum nu s-a studiat în chip mai detaliat problema apariției acestor unelte în neoliticul tîrziu din valea inferioară a Dunării, deși ele lipsesc în această regiune în fazele anterioare (neoliticul mijlociu și vechi). Dar aceasta nu înseamnă că ar trebui exclusă explicarea lor printr-o invenție locală, spontană, independentă atît de tradiția campigniană (cu mult prea îndepărtată) cît și de influențele nordice; ba chiar dimpotrivă. Căci avînd în vedere aspectul de nuclee lunguiețe pe care îl au destul de multe topoare de silex gumelnițene, ni se pare foarte probabil că toporul de silex al culturii Gumelnița să se fi născut la fața locului prin ascuțirea și folosirea mai întîi ca unealtă de lovit și apoi de tăiat a acestor nuclee lungi, de pe care se desprinseseră cu dibăcie splendidele lame de silex gumelnițene, cu care nu pot rivaliza nici unele dintre lamele culturilor neolitice contemporane și vecine.

În felul acesta s-ar explica și variantele relativ numeroase ale acestor topoare, care sînt de altfel *exclusiv cioplite*, nereprezentînd niciodată vreun început de adevărată șlefuire, cum crezusem noi înșine acum mai bine de treizeci de ani. Iar unul dintre factorii esențiali care au contribuit la inventarea topoarelor de silex gumelnițene este însăși prezența materiei prime abundente și de bună calitate în platforma prebalcanică de pe malul drept al Dunării, adică în plin teritoriu de răspîndire al triburilor culturii Gumelnița [1].

Oricum ar fi, trebuie să recunoaștem că aducerea în discuție a acestor probleme a fost foarte bine venită, meritul lui A. Florescu fiind nu numai acela de a fi adunat toate datele pînă acum cunoscute cu privire la topoarele de silex din Moldova, dar și de a fi încercat să găsească explicația acestui fenomen și în parte chiar să și reușească. Nu este nici o îndoială că și în această problemă, ca în atîtea altele, cercetările viitoare vor avea menirea să ducă la concluzii complete și definitive.

VLADIMIR DUMITRESCU

К ВОПРОСУ О КРЕМНЕВЫХ ТОПОРАХ ИЗ МОЛДОВЫ

РЕЗЮМЕ

Рассмотрев выводы, сделанные недавно А. Флореску в одной из статей. опубликованной в III томе Dacia, относительно кремневых топоров конца неолита из Молдовы, автор считает, что из предположений Флореску могут быть приняты лишь некоторые.

[1] În ceea ce privește cele două topoare de silex de la Casimcea (Dobrogea), pe care de asemenea le discută A. Florescu, ne-am spus cu alte prilejuri părerea, ca și asupra întregului complex cărora le aparțin, așa întît nu mai revenim aici (cf. Vladimir Dumitrescu și colaboratori, *Hăbășești*, București, 1954, p. 542; Vladimir Dumitrescu, *Cîteva precizări cu privire la sceptrele în formă de capete de cal din R. P. Romînă și U.R.S.S.*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 930 și urm.; idem, *Le dépôt d'objets de parure de Hăbășești et le problème des rapports entre les tribus de la civilisation de Cucuteni et les tribus des steppes pontiques*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 91 și urm.).

Действительно, нет никакого достоверного доказательства того, что они могли появиться еще во время фазы Кукутень А=В, так как в поселении из Траяна, которое относится к этой фазе и в котором было раскопано много тысяч квадратных метров, не найдено подобных орудий; они не были обнаружены и в поселении из Корлэтень, относящемся к этой же фазе. Открытия в Поливановом Яру на Днестре, которые Т. Пассек приписывает фазе трипольской культуры, соответствующей фазе Кукутень А В, нельзя считать доказательством, так как очень возможно, что они происходят из более поздних мастерских, находившихся на месте одного из трипольских поселений. В том, что касается немногих кремневых топоров, о которых известно, что они открыты на поселениях, относящихся к фазе Кукутень В, надо сказать, что и они не принадлежат с абсолютной достоверностью этой культуре. Предполагаемый фрагмент кремневого топора из Дрэгушень принадлежит другому орудию, не топору, а экземпляры из эпонимического поселения в Кукутени могут с успехом принадлежать более поздним отложениям в этом месте, так как известно, что на этом поселении были открыты погребения и другие более поздние следы культуры Кукутень. Поэтому проникновение кремневых топоров на северо-восток, в Молдову нельзя никоим образом связывать с элементами, характерными для культуры Кукутень С.

Зато другие выводы Флореску, повидимому, обоснованы. Поскольку в поселениях типа Городск-Хородиштя встречаются довольно часто кремневые топоры, в достаточной степени вероятно, что наличие этих орудий в Молдове может быть связано именно с проникновением с востока племен носителей этой культуры. А открытие кремневых топоров в погребениях в каменных ящиках в Западной Молдове доказывает, что эти орудия должны быть поставлены в связь и с проникновением в Молдову нескольких племен, носителей культуры северного Буга. Но эти кремневые топоры не были освоены кукутенскими племенами до конца эволюции их культуры, и они появились на территории Молдовы лишь одновременно с проникновением некоторых племен культуры Северного Буга и племен культуры Хородиштя-Городск — то есть после прекращения существования культуры Кукутень.

SUR LE PROBLÈME DES HACHES EN SILEX DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Au sujet d'une étude de A. Florescu, parue dans *Dacia*, N.S., III, sur les haches en silex de la fin du néolithique en Moldavie, l'auteur estime que seulement certaines des conclusions formulées dans cet article sont admissibles.

En effet, il n'existe aucun indice certain permettant d'assigner les pièces en question à la phase Cucuteni A-B, étant donné que l'on n'en a découvert ni dans l'établissement de Traian, qui appartient à cette phase et a été fouillé sur une surface de plusieurs milliers de mètres carrés, ni dans l'établissement

contemporain de Corlăteni. Les découvertes de Polivanov-Iar, sur le Dniester, que T. Passek assigne à une phase de la civilisation de Tripolie correspondant à la phase Cucuteni A-B, ne peuvent être considérées comme concluantes, étant donné qu'elles proviennent très probablement d'ateliers plus tardifs, installés sur l'emplacement d'une station tripolienne. Quant aux rares haches en silex découvertes dans des établissements de la phase Cucuteni B, celles-ci n'appartiennent pas non plus de façon certaine à cette civilisation. Le soi-disant fragment de hache en silex de Drăguşeni provient en réalité d'un autre outil, et les exemplaires de l'établissement éponyme de Cucuteni peuvent parfaitement appartenir à des dépôts plus tardifs, puisque – ainsi qu'on le sait – on a découvert dans ce site des tombes et d'autres restes postérieurs à la civilisation de Cucuteni. C'est justement pour cette raison qu'il n'est pas possible d'établir un rapport entre le fait de la pénétration en Moldavie, par voie du nord-est, des haches en silex, et les éléments désignés sous le terme impropre de Cucuteni C.

Par contre, les autres conclusions de A. Florescu paraissent fondées. Etant donné que les haches en silex se rencontrent assez fréquemment dans les établissements du type Gorodsk-Horodiştea, il est plausible d'expliquer la présence de ces outils en Moldavie par la pénétration, toujours de l'est, des tribus de cette civilisation. Quant à la présence des haches en silex dans des tombes à ciste en pierre de la Moldavie occidentale, il faut y voir la preuve d'une autre infiltration de tribus en Moldavie : celle des porteurs de la civilisation du Boug septentrional. Mais à aucun moment, jusqu'à la fin de son évolution, les tribus de la civilisation cucuténienne n'ont adopté les haches en silex, celles-ci n'apparaissant sur le territoire de la Moldavie que lors de la pénétration des tribus de la civilisation du Boug septentrional et de celles de la civilisation Gorodsk-Horodiştea, c'est-à-dire après la fin de la civilisation de Cucuteni.

PROBLEME ALE EPOCII BRONZULUI ÎN TRANSILVANIA*

Această « discuţie » ar trebui să facă parte dintr-o lucrare mai mare, pe care am conceput-o în forma unei recenzii cuprinzătoare asupra lucrărilor apărute în ultimii ani, în care sînt atinse probleme în legătură cu epoca bronzului în Transilvania.

Numărul mare de săpături arheologice care s-au executat în ultimii ani în cadrul studierii epocii bronzului pe teritoriul patriei noastre, precum şi lucrările publicate, fac necesară o trecere în revistă a problemelor pe care acestea le ridică.

În acest prim articol mă voi referi însă mai mult la legăturile unor culturi din vestul ţării cu regiunile vecine, urmînd ca într-o lucrare viitoare să arăt legăturile acestor culturi cu cele din centrul Transilvaniei şi din celelalte provincii ale Republicii Populare Romîne.

E adevărat că în volumul I al *Istoriei Romîniei* cele mai multe probleme ale Bronzului romînesc sînt prezentate într-un fel care corespunde fără îndoială stadiului cercetărilor şi este în acest sens ultima expresie a cunoştinţelor noastre pînă la data apariţiei sale [1]. Totuşi caracterul acestei lucrări nu permite o analiză mai strînsă a diferitelor probleme; pe de altă parte chiar în scurtul răstimp care a trecut de la apariţia sa, au apărut unele lucrări, iar altele au fost redactate, care pot să-i aducă unele completări.

Intenţia mea este ca în paginile care urmează să pun în discuţie, desigur în forma foarte succintă pe care mi-o permite spaţiul acordat, cîteva din problemele care mi se pare că ar trebui să fie încă dezbătute. Ele vor fi axate în linii mari pe aspectul cronologiei relative a începutului şi sfîrşitului Bronzului propriu-zis, fără a se insista prea mult asupra conţinutului diferitelor culturi.

În legătură cu aceasta, trebuie iarăşi să precizez de la început, că deşi sînt de acord cu sistemul cronologic prezentat în *Istoria Romîniei*, ca şi cu sistemele cronologice propuse pentru Bronzul ungar de pildă, care nu se bazează pe cronologia lui P. Reinecke, dar nu o exclude atunci cînd prezintă o schemă cronologică paralelă, voi întrebuinţa totuşi această cronologie, desigur doar ca o ipoteză de lucru, care permite o mai fină subîmpărţire pe faze a diferitelor perioade.

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea Ştiinţifică a Institutului de Arheologie, din mai 1961.

[1] *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 90 şi urm.

În acest sens cred că e interesant să reamintesc că Milojčić [1], de pildă, îi reproşează destul de aspru lui Stefan Foltiny că în lucrarea sa asupra cronologiei epocii bronzului în bazinul carpatic întrebuinţează cronologia lui Reinecke. Răspunzînd recenziei lui Milojčić, Foltiny [2] arată că numeroşi specialişti, între care, pentru ca să nu pomenesc decît pe cei din ţara noastră, I. Nestor [3] şi Dorin Popescu [4], întrebuinţează această cronologie, precizez însă, în lucrări publicate cu zeci de ani în urmă. În afară de aceasta, cei doi autori insistă în aceste lucrări asupra faptului că, aşa cum se mai arătase, cronologia lui Reinecke nu poate fi întrebuinţată pentru regiunile noastre decît cu precauţie. Totuşi, nu este mai puţin adevărat că încă în cele mai recente lucrări de sinteză, cronologia lui Reinecke serveşte ca bază de discuţie cînd e vorba de probleme de cronologie generală.

În consecinţă, ne vom referi şi noi la această cronologie în paralelizările ce le vom face în cursul expunerii noastre. Precizăm încă o dată că în această scurtă expunere nu vor putea fi tratate toate problemele epocii bronzului din Transilvania, ci numai unele dintre ele şi acestea într-un mod superficial. Ne rezervăm dreptul să revenim asupra lor într-o tratare mai amplă, în lucrarea pe care am amintit-o mai sus.

Ca una din problemele, care trebuie să fie discutată, ne referim la începuturile epocii bronzului în partea de vest a ţării noastre. Se ştie că în această privinţă părerile sînt încă împărţite în ceea ce priveşte începuturile culturii Periam-Pecica de pildă, în sensul că pe teritoriul ţării noastre nu este atestată cultura Nagyrév [5] şi, în consecinţă, cultura Periam-Pecica ar începe în prima fază a epocii bronzului din regiunea respectivă.

Fără a fi lămurită pe deplin, problema a căpătat în ultimul timp noi posibilităţi de interpretare, atît prin cercetările romîneşti, cît şi pe baza studiilor publicate de arheologii maghiari şi iugoslavi.

În ultima sa lucrare asupra începuturilor Bronzului ungar [6], Amalia Mozsolics propune următoarea periodizare pentru sfîrşitul epocii eneolitice şi începutul epocii bronzului: după cultura Bodrogkeresztúr urmează cultura Baden-Pécel al cărei sfîrşit poate fi datat pe la 1900. Cultura Vučedol-Zók care a provocat sfîrşitul culturii Pécel dăinuieşte în parte paralel cu cultura vaselor campaniforme şi cu ceramica în şnur. În parte contemporană cu Vučedol-Zók şi avînd elemente din cultura vaselor campaniforme, este grupa Prenagyrév.

Important pentru noi este faptul că în afară de alte legături, grupa Prenagyrév are legături şi cu cultura Glina III. Mozsolics citează în acest sens descoperirile de la Hinova [7]. Dacă această constatare se verifică, se obţine un prim jalon cronologic pentru începuturile Bronzului transilvan.

---

[1] Vl. Milojčić, în *Germania*, 34, 1956, p. 284—286 cu referire la lucrarea St. Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955.

[2] St. Foltiny, *Bemerkungen zur Chronologie der Bronzezeit Ungarns*, în *Germania*, 38, 1960, fasc. 3/4, p. 342.

[3] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung*, în 22. *BerRGK*, 1932.

[4] Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944.

[5] P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, în *DissPann*, II, 13, Budapesta, 1938.

[6] A. Mozsolics, *Ein Beitrag zur Chronologie der ungarischen Bronzezeit*, în *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra, 1958*, Bratislava, 1961, p. 177—183.

[7] *Ibidem*, p. 179.

Dezvoltînd consideraţiile sale, Mozsolics ajunge la concluzia că întrucît începutul Bronzului III ungar poate fi paralelizat cu Micenianul I (sec. XVI) şi mai puţin probabil cu perioada următoare, Micenian II A (după Furumark), faza Prenagyrév, adică Bronzul I şi Bronzul II (Tószeg B) corespund în mare cu Helladicul mijlociu grecesc, adică de la 1900 pînă spre mijlocul secolului XVI[1].

Menţionăm aici că Schachermeyr fixează sfîrşitul Helladicului timpuriu pe la 1550, iar începutul Helladicului tîrziu pe la 1600[2].

Dacă considerăm deci că cultura Periam urmează fazei Nagyrév, ea corespunde cu Bronzul II ungar (Tószeg B), fiind încă premiceniană. Credem că datarea premiceniană a fazei Periam este în general admisă. J. Werner afirmă şi el acest lucru spunînd că Bronzul timpuriu cu provinciile sale înfloritoare, Irlanda, ţinutul Rhône, Unetiče, Straubing şi Periam se plasează înainte de « Schachtgräber » miceniene, deci înainte de mijlocul secolului XVI[3].

De altfel întregul facies al culturii Periam atestă caracterul ei premicenian şi vechimea ei poate fi susţinută pe baza a mai multor argumente, dintre care unele sînt cunoscute. Astfel s-a arătat de mai multe ori că au existat legături între cultura Periam şi cultura Schneckenberg; or, am văzut că Mozsolics arată legături între cultura Glina III – strîns înrudită sau poate identică cu cultura Schneckenberg – şi faza Prenagyrév. Tot aici trebuie să reamintim şi obiectele de metal găsite la Periam, între care colierul (Ösenhalsring), obiecte caracteristice pentru Bronzul timpuriu.

Ne referim de asemenea şi la falerele de aur de la Beba Veche, care au un caracter cu totul deosebit de falerele de tip micenian pe care le găsim în cultura Otomani sau Wietenberg. Ele îşi au originea în eneoliticul şi în prima fază a Bronzului ungaro-romîn şi central-european, astfel încît se poate pune întrebarea dacă la baza falerelor miceniene, care vor influenţa în plină epocă a bronzului falerele noastre de aur, nu stau aceste falere mai modeste dar mai vechi. În ultimul timp mormintele de la Beba Veche au fost readuse în discuţie tot pe baza unor descoperiri care au contingenţă cu descoperirile din aceste morminte. Astfel Kalicz Nándor arată legăturile care există între materialul descoperit în mormintele de incineraţie de la Alsónémedi (23 km sud-est de Budapesta) şi cel descoperit în mormintele cele mai vechi (de înhumaţie) de la Beba Veche, Pitvaros şi Szöregh. Legătura mormintelor de la Alsónémedi cu cultura Nagyrév este foarte strînsă, ele putînd fi datate în cea mai veche fază a epocii bronzului[4].

Revenind asupra falerelor de aur de la Beba Veche, reamintim falerele cu trei proeminenţe, de tip Stollhof, găsite, în afară de Stollhof, la Osijek, pe Drava, plus cinci exemplare din locuri necunoscute din Ungaria, publicate de Pulszky, pe care Patay le pune cu drept cuvînt în legătură cu falerele de la Beba Veche. Datînd, cele dintîi, într-o perioadă contemporană cu cultura Bodrogkeresztúr, Patay crede, şi după părerea mea are dreptate, că falerele de aur de la Beba Veche la care au dispărut proeminenţele, reprezintă un tip mai nou al falerelor de tip Stollhof[5]

---

[1] A. Mozsolics, *Ein Beitrag zur Chronologie der ungarischen Bronzezeit*, în *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra, 1958*, Bratislava, 1961, p. 182.

[2] Fr. Schachermeyr, *Griechische Geschichte*, Stuttgart, 1960, p. 38 şi 55.

[3] J. Werner, *Mykenae-Siebenbürgen-Skandinavien*, p. 293.

[4] N. Kalicz, *Die frühbronzezeitlichen Brandbestattungen in der Umgebung der Gemeinde Alsónémedi*, în *ActaArch*, 9, 1958, p. 209.

[5] J. Korek, *Die Goldscheiben von Csáford*, în *FoliaArch*, XII, Budapesta, 1960, p. 27–33.

În 1952 s-au descoperit alte două falere de aur de tip Stollhof la Csáford (Zala, sud-vestul Ungariei). Dintre exemplarele care au locul de descoperire cunoscut, cele de la Osijek sînt mai apropiate din punct de vedere geografic de falerele de la Beba Veche [1].

J. Korek, care publică exemplarele de la Csáford, le datează în perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului şi nu le consideră ca produsul unei culturi anumite, ci ca ale unui « atelier » mai mare, care le confecţiona pentru un scop deosebit [2].

În ce priveşte datarea culturii Periam, credem că nu e lipsit de interes să menţionăm că de curînd am putut identifica în materialul descoperit, într-unul din sondajele pe care le-am executat în 1943 în aşezarea « Şanţul Mare » de la Pecica, fragmente ceramice de tip Sălcuţa. (Identificarea a fost făcută de D. Berciu, care le atribuie ultimei faze a culturii). Cioburile au fost găsite la cea mai mare adîncime. S-ar părea că această descoperire confirmă părerea că cultura Periam-Pecica se naşte în parte pe bază Sălcuţa. Ea contribuie şi la posibilităţile de datare a culturii. În orice caz, cultura Sălcuţa nu a putut dura aşa de mult — să ne gîndim că între ea şi Glina III se intercalează şi cultura Coţofeni, deşi recunoaştem că raporturile dintre culturi nu au fost aceleaşi în toate regiunile — pentru ca începuturile culturii Periam să nu mai fie datate într-o fază timpurie.

În legătură cu faciesul diferitelor culturi ale Bronzului romînesc se pune şi problema, ridicată şi ea în ultimul timp (de J. Werner încă în 1950), despre apariţia motivului spiralic în Bronzul romîno-ungar [3]. Se ştie că Reinecke vedea în faptul că spirala reapare în această epocă în culturile noastre o influenţă miceniană. Bazîndu-se pe observaţia lui D. Berciu că motivul spiralic se găseşte şi în ceramica de tip Coţofeni, Werner înclină să fie de acord cu cercetătorul romîn în sensul că spirala nu a dispărut complet la sfîrşitul neoliticului.

Se pare, totuşi, că majoritatea cercetătorilor din ţara noastră văd încă în înflorirea motivului spiralic o influenţă miceniană. În ce mă priveşte, aş înclina să cred că, chiar dacă spirala se menţine în regiunile noastre după sfîrşitul epocii neolitice, bogăţia în care apare acest motiv în unele culturi ale Bronzului plin, ca de exemplu Otomani, Gîrla Mare, Wietenberg, se datoreşte influenţei miceniene, tot aşa după cum, chiar dacă, falerele de aur erau cunoscute în regiunile noastre înainte de această influenţă, falerele de tip micenian, decorate cu motive miceniene — chiar dacă aceste motive nu apar la fel pe falerele de la Micene — vor apare abia după ce influenţa miceniană va fi în plină înflorire. Este semnificativ în această privinţă că falerele de aur la care ne referim, se găsesc în ţara noastră tocmai în culturile menţionate, în care apare şi motivul micenian într-o mai mare bogăţie.

De altfel nu cred că ar mai fi nevoie să insistăm asupra problemei influenţei miceniene în Bronzul nostru, problemă pe care o găsim în ultimul timp dezbătută aproape în toate lucrările care se ocupă cu studiul acestei epoci. Menţionăm numai că J. Werner îi dă întru totul dreptate lui Reinecke care vede o influenţă miceniană în mînerul sabiei principale de la Apa şi citează ca analogii pumnalul

---

[1] J. Korek, *Die Goldscheiben von Csáford*, în *Folia Arch*, XII, Budapesta, 1960, p. 32—33.
[2] *Ibidem*, p. 33.
[3] J. Werner, *op. cit.*

de influenţă minoică din mormîntul regelui egiptean Kamosis, precum şi mînerul cuţitului de bronz de la Satu Mare, în Banat[1].

Revenind asupra datării culturii Periam, ne amintim că Werner paraleliza această cultură, printre altele, cu cultura Straubing din Bavaria Inferioară[2]. În cunoscuta sa lucrare asupra epocii bronzului, apărută în 1957, Rolf Hachmann discută datarea acestei culturi. El arată că în 1924 Reinecke datase cultura Straubing în faza sa A_1. Holste, spune Hachmann, acceptă terminologia lui Reinecke, dar plasează cultura Straubing în faza A_2[3].

Hachmann crede că părerea lui Holste trebuie revizuită şi arată, pe considerente pe care nu le repetăm, că datarea culturii Straubing trebuie menţinută în faza A_1. Menţionez numai că, după Hachmann, obiceiul de a pune coliere de bronz (Ösenhalsringe) în morminte dispare aproape cu totul în A_2, colierul în sine menţinîndu-se totuşi şi în această fază. Ca elemente noi apar în faza A_2 acul de bronz cu capul sferic (Kugelkopfnadel) şi acul cipriot (cyprische Schleifennadel), avînd o anumită lungime a spiralei, forma sa cea mai veche fiind cunoscută în Germania de sud încă din perioada precedentă[4].

Amintesc încă, în legătură cu cultura Straubing, că S. Junghans o datează tot în perioada A_1[5].

Fără a putea insista prea mult asupra periodizării culturii Periam, voi aminti totuşi în rîndurile următoare cîteva din părerile mai autorizate în legătură cu începuturile acestei culturi. Aşa, de exemplu, nu voi putea arăta decît foarte pe scurt părerile, astăzi destul de vechi, ale Amaliei Mozsolics[6] şi Vladimir Milojčić[7] asupra cronologiei aşezărilor de la Tószeg şi Pecica aşa cum sînt prezentate în rezumat la Rolf Hachmann.

Este în general cunoscut că pe baza săpăturilor ei din 1948, Amalia Mozsolics constată trei faze la Tószeg, faza A atribuind-o culturii Nagyrév, faza B culturii Hatvan şi faza C culturii Füzesabony.

Fără a cunoaşte ultimele săpături şi concluzii ale Amaliei Mozsolics, Vladimir Milojčić distinge tot trei faze la Tószeg, dintre care faza A ar aparţine culturii Nagyrév, iar faza C culturii de la Hatvan-Strázsahegy[8].

Trebuie să atragem atenţia de la început însă, că oricît de judicioase ar părea consideraţiile lui Milojčić, ele nu au fost acceptate de arheologia maghiară, deoarece, după cum spune Mozsolics, el s-a bazat mai ales pe literatura mai veche, fără a fi văzut materialul, astfel încît a fost expus la multe erori de datare[9].

---

[1] J. Werner, *op. cit.*, p. 294—295.

[2] *Ibidem*, p. 293.

[3] R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen*, Hamburg, 1957, p. 113.

[4] *Ibidem*, p. 114.

[5] S. Junghans, *Untersuchungen zur Kupfer- und Frühbronzezeit Süddeutschlands*, în 34. *BerRGK*, 1951—1953, p. 77.

[6] A. Mozsolics, *Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948*, în *ActaArch*, II, 1952, p. 19 şi urm.

[7] V. Milojčić, *Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn*, în *Congrès International des Sc. Préh. et Protohist.*, Zürich, 1950, p. 256—278.

[8] A se vedea R. Hachmann, *op. cit.*, p. 94.

[9] A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *ActaArch*, 8, 1958, p. 142, n. 79.

Se pare de altfel, aşa cum accentuează alţi cercetători maghiari, că aşezarea de la Tószeg nu poate să dea o idee clară asupra dezvoltării epocii bronzului în aceste regiuni [1].

Hachmann arată mai departe, că Amalia Mozsolics împarte cele 16 niveluri ale lui Roska Márton de la Pecica în două grupe, paralelizînd grupa întîi cu Tószeg B, iar grupa a doua cu Tószeg C, în timp ce Milojčić compară aceste niveluri cu necropolele din epoca bronzului de la gura Mureşului pe care le grupează în şase faze. Milojčić ajunge, printre altele, la concluzia că atît nivelul Pecica XII cît şi XIII apar asociate în cimitirele amintite cu bronzuri tîrzii de tip Unetice şi trebuie datate în faza Reinecke A_2. Tot fazei 4 a necropolelor îi aparţine, după Milojčic, spune Hachmann, mormîntul 190 de la Szöregh, al cărui topor cu tub de înmănuşare (Schaftröhrenaxt) apare şi în depozitele de la Apa şi Hajdusàmson şi a cărui ceramică are analogii în nivelul Pecica XIII, obţinîndu-se astfel o nouă dovadă că cele două depozite trebuie datate într-o perioadă care corespunde cu epoca timpurie a bronzului din Germania de sud [2].

Hachmann observă pe drept cuvînt că, datarea depozitelor de la Apa şi Hajdusàmson în faza A a cronologiei lui Reinecke, numai pe baza considerentelor arătate, ar fi relativ grosolană, dacă alte argumente nu ar veni în sprijinul acestei datări [3].

Revenind la începuturile culturii Periam, arătăm că Milojčić le datează după cultura Nagyrév, în faza Tószeg B_1 sau Reinecke A_1 [4]. Garašanin crede şi el că cultura Periam trebuie plasată după o fază mai veche Nagyrév (Tószeg A) în perioada Reinecke A_1, cu atît mai mult cu cît teritorial cele două culturi s-ar suprapune în cea mai mare parte şi pentru motivul că în A_2 apare cultura Vatina [5].

Foltiny datează cultura Periam în perioada A_2 [6].

Bóna István, care în ultimul timp s-a ocupat mult cu Bronzul ungar, împarte cultura Periam în două grupe: grupa Szöregh pe Tisa şi grupa Gerjen pe Dunăre. Cultura începe în a sa perioadă timpurie 1 (Frühbronzezeit 1), iar despărţirea sa în cele două grupe în al său Bronz mijlociu 1. Această deplasare a culturii se face sub presiunea culturii Vatina [7].

Ceea ce mi se pare foarte important, este că Bóna consideră cultura Periam contemporană cu cultura Nagyrév şi datînd dinainte de faza Reinecke A_1, care ar începe cu faza 1 a Bronzului mijlociu al lui Bóna [8].

Important mi se pare, în sensul acesta, al unei datări mai vechi a culturii Periam, şi faptul că von Brunn reaminteşte părerea lui Holste despre faptul că diferenţa cronologică între unele grupe ale Bronzului timpuriu nu este clară şi că, de pildă, culturile Nagyrév şi Periam trebuie să aparţină în linii mari aceleiaşi perioade [9].

---

[1] I. Bóna, *Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus*, în *Acta Arch*, 9, 1958, p. 222, n. 50.
[2] R. Hachmann, *op. cit.*, p. 97.
[3] *Ibidem.*
[4] Vl. Milojčić, *op. cit.*, p. 275, tabela.
[5] M. V. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în 39. *BerRGK*, 1958, p. 74 (extras).
[6] St. Foltiny, *op. cit.*
[7] I. Bóna (în manuscris).
[8] *Ibidem.*
[9] W.A. v. Brunn, *Bronzezeitliche Hortfunde*, I, în *Deutsche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Sektion für Vor- u. Frühgeschichte*, 7, Berlin, 1959, p. 18.

Spaţiul acordat nu-mi permite să prelungesc aceste consideraţii care se referă abia la o singură problemă mai mare. În privinţa fixării începuturilor culturii Periam se mai pot face şi alte consideraţii, în care să se ţină seama de unele relaţii dintre diferite culturi de la sfîrşitul neo-eneoliticului sau de la începutul epocii bronzului, ca Bubanj Hum, Pécel, Schneckenberg şi altele, sau de datarea mai precisă a unor obiecte de aramă, de bronz sau de aur. Voi încerca să fac aceasta poate cu alt prilej. În baza celor spuse mai sus, mi se pare totuşi că începuturile culturii Periam pot fi sincronizate cu începuturile epocii bronzului, sau mai bine-zis cu perioada A_1 a lui Reinecke, chiar dacă ele sînt mai tîrzii decît ale culturii Nagyrév, ceea ce însă nu e de loc sigur, căci s-ar putea ca aceste două culturi să fi fost contemporane în două regiuni diferite.

Toate acestea ne arată de asemenea cît de nesigură este cronologia lui Reinecke atunci cînd se referă la ţinuturi îndepărtate de Germania de sud.

★

Cu aceasta am ajuns la a doua problemă a expunerii mele, în care mi-am propus să pun în discuţie începutul şi sfîrşitul unei alte culturi din vestul ţării noastre, acelea ale culturii Otomani.

Dacă în discutarea culturii Periam m-am referit mai mult la părerile arheologilor maghiari, în consideraţiile pe care le voi face asupra culturii Otomani, îmi vor fi de mare folos rezultatele la care au ajuns în această privinţă arheologii cehoslovaci. În ceea ce priveşte rezultatele obţinute de arheologii din Ardeal în studiul acestor culturi, acestea îmi sînt încă puţin cunoscute şi ele urmează să ne fie aduse la cunoştinţă de cei care au făcut cercetările respective.

Într-un studiu publicat recent, arheologul cehoslovac L. Hájek se ocupă — ca şi Amalia Mozsolics pentru Ungaria şi în aceeaşi publicaţie — cu cronologia eneoliticului şi a Bronzului din Slovacia de est. După grupa Polgár şi după cultura Bodrogkeresztúr, spune Hájek[1], urmează cultura ceramicii canelate, care coincide cronologic cu ceramica în şnur din tumulii Slovaciei de est. Faza A_1 a epocii bronzului, care ar trebui să aparţină culturii Nagyrév, nu a fost sesizată. În faza A_2 apare cultura Otomani care umple toată faza, aşa cum se poate constata la Barca, unde sfîrşitul culturii poate fi datat la intersecţia fazei A_2 cu B_1, prin bronzurile descoperite. Urmează apoi, în faza B şi C şi durează pînă în Hallstatt A sau B, cultura Piliny.

Pe baza consideraţiilor făcute de Hájek se pot trage unele concluzii, care sînt confirmate şi prin unele descoperiri pentru aceleaşi epoci în partea de vest a ţării noastre. Dacă admitem că cultura Otomani nu începe nici pe teritoriul nostru în faza A_1, atunci se pune întrebarea ce avem în această fază în ţinutul în care mai tîrziu se va răspîndi cultura Otomani.

Cred că nu ar fi greşit să considerăm, că întrucît cultura Periam nu se întinde mult la nord de Mureş, iar cultura Nagyrév nu e atestată în aceste regiuni, cultura ceramicii cu împunsături succesive ar fi putut juca un rol în prima fază a Bronzului. Cred însă că cultura Otomani începe într-o fază mai veche. În

[1] L. Hájek, *Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei*, în *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra, 1958*, Bratislava, 1961, p. 59 şi urm.

acest sens, am paralelizat mai de mult unele elemente de la Socodor, de pildă, cu Tószeg A [1]. În continuare am avea o oarecare similitudine cu dezvoltarea din Slovacia de est, în sensul că faza A_2 şi probabil o bună parte a fazei următoare, sînt umplute de cultura Otomani. Dacă în Slovacia, culturii Otomani îi urmează cultura Piliny, este probabil că în ţinuturile romîneşti locul acestei culturi îl ia cultura Suciu de Sus. În ce priveşte descoperirea de la Barca a unor elemente de tipul celor de la Somotor, lîngă Košice [2], amintesc că astfel de elemente s-au descoperit şi în cultura timpuriu hallstattiană de la Lechinţa de Mureş.

Tratînd acuma foarte rapid problema datării culturii Otomani reamintesc datarea lui Hájek făcută atît pe bază stratigrafică dar mai ales a bronzurilor descoperite la Barca. Printre acestea există şi o secure cu tub de înmănuşare de tip Křtenov în felul celei de la Apa. Ştim că în ultimul timp depozitul de la Apa a fost datat în faza A_2, aşa încît ar trebui admisă datarea ultimului nivel al culturii Otomani de la Barca în această perioadă. E adevărat însă că Hájek observă că această datare nu înseamnă datarea sfîrşitului culturii Otomani, deoarece această cultură se continuă în necropola de la Streda pe Bodrog, care face tranziţia spre cultura Piliny. Am văzut însă că începutul culturii Piliny este pus de Hájek încă în faza B_1, aşa încît durata culturii Otomani nu e prea mult prelungită [3].

În ce priveşte prelungirea acestei culturi, amintesc că B. Polla care publică descoperirile de la Streda le datează în Bronz IV sau Tószeg D. Ele nu pot fi datate însă mai tîrziu de Reinecke B.

Reamintesc de asemenea posibilităţile de datare a aşezării de la Vărşand. În această privinţă trebuie să atragem însă atenţia că tînărul cercetător maghiar Kalicz Nándór consideră în ultimul timp cultura Otomani ca net diferenţiată de cultura Füzesabony şi de cultura de la Vărşand [4]. Fără a examina această ipoteză, reamintesc că am datat sfîrşitul aşezării de la Vărşand în perioada Reinecke B, pe baza micului depozit de bronzuri descoperit în 1949 [5]. Cred că în vederea datării complexului de la Vărşand, poate fi avută în vedere şi falera de aur descoperită în acest loc. Datarea mai precisă a inelelor de buclă din aur, făcută în ultimul timp de Eugenia Zaharia, poate să aducă o importantă contribuţie în acest sens, prin faptul că în unele tezaure ca de exemplu la Ţufalău, Şmig, Ţigăneşti (Ostrovul Mare), falere de aur asemănătoare cu cea de la Vărşand, se găsesc asociate cu aceste podoabe.

Bóna István distinge un complex Vărşand-Füzesabony care în cursul dezvoltării sale se împarte în două grupe: grupa Vărşand-Otomani şi grupa Füzesabony. Prima grupă are trei faze de dezvoltare care coincid cu cele trei faze ale Bronzului mijlociu stabilite de Bóna. În schema sa cronologică aceste trei faze corespund în linii mari cu fazele A şi B ale lui Reinecke. Interesantă mi se pare părerea lui Bóna în ce priveşte componenţa acestei culturi, el considerînd

---

[1] D. Popescu, *Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens*, in *ActaArch*, 7, 1956, p. 304.
[2] L. Hájek, *op. cit.*, p. 75.
[3] *Ibidem*, p. 76.
[4] Informaţie N. Kalicz.
[5] D. Popescu, *op. cit.*, p. 305, fig. 2.

cultura Coţofeni la baza ei, care cotropeşte la sfîrşitul bronzului timpuriu cultura Hatvan [1].

Amintesc încă foarte pe scurt, în ce priveşte sfîrşitul culturii Otomani că cultura Suciu de Sus care îi ia locul şi se dezvoltă în parte din cultura Otomani ar putea să înceapă încă la sfîrşitul perioadei Reinecke B [2].

Totuşi, după cum L. Hájek arată că la Barca nu se termină cultura Otomani, o fază mai nouă a acestei culturi fiind descoperită la Streda pe Bodrog [3], cred şi eu că trebuie făcută o distincţie între sfîrşitul unor aşezări şi sfîrşitul culturii Otomani propriu-zise. Dacă admitem că aşezările de la Socodor şi Vărşand aparţin culturii Otomani, trebuie să admitem că în aceste aşezări *această* cultură se termină în faza B (Reinecke) [4]. Cam acelaşi lucru se poate spune despre aşezarea de la Sîntion [5], care e considerată ca aparţinînd culturii Otomani.

În schimb, după unele păreri la Otomani aşezările par a fi durat pînă spre sfîrşitul epocii bronzului [6]. În sprijinul acestei ipoteze se aduce şi depozitul de vase de tip Otomani, descoperit la Valea lui Mihai, în cate cîteva vase par a data şi ele de la sfîrşitul epocii bronzului.

Închei aici această scurtă « discuţie » rezervîndu-mi dreptul de a reveni.

DORIN POPESCU

ПРОБЛЕМЫ БРОНЗОВОЙ ЭПОХИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ

РЕЗЮМЕ

Автор ставит своей целью сделать обзор целого ряда проблем, относящихся к бронзовой эпохе в Трансильвании, проблем, которые были затронуты во многих работах, появившихся в археологической румынской и иностранной литературе.

Настоящее сообщение является первым из большого числа статей подобного рода или же рецензий. Под видом дискуссии затрагиваются две основные проблемы: начало культуры Периам-Печика, а также начало и конец культуры типа Отомань.

Автор сообщает, что во время произведенных им в 1943 г. раскопок в Печике были найдены фрагменты типа Сэлкуца, подтверждающие

---

[1] I. Bóna (în manuscris) şi *Clay models of bronze age wagons and wheels in the Middle Danube basin*, în *ActaArch*, XII, 1960, p. 99.

[2] N. Kalicz, *A késöbronzkori felsöszöcsi csoport leletei és kronologiai helyzete*, în *AÉ*, 1960, p. 12 (extras).

[3] L. Hájek, *op. cit.*, p. 73. A se vedea şi B. Polla, *Birituelle Füzesabonyer Begräbnisstäte in Streda nad Bodrogom (Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei)*, Bratislava, 1960, p. 299 şi urm.

[4] Dorin Popescu, *op. cit.*

[5] Alexandrina D. Alexandrescu, *Săpăturile de salvare de la Sîntion*, în *SCIV*, VI, 3–4, 1955, p. 487–494.

[6] K. Horedt, comunicare ţinută la Sesiunea arheologică (mai 1961); idem, comunicarea lui I. Ordentlich despre depozitul de vase de la Valea lui Mihai.

высказанное мнение о том, что первая культура зарождается, между прочим, и на основании Сэлкуцы.

Далее в работе излагаются мнения различных авторов по вопросу о датировании начала культуры Периам-Печика, а также и премиценианский характер этой культуры, которую автор датирует, по крайней мере частично, параллельно с культурой Нагирев.

Что же касается второй проблемы, то после того как автор сообщает результаты, полученные во время раскопок в Барке и в Стреде (Словакия), он высказывает мнение что поселение в Сокодоре — если оно включается в культуру Отомань — может быть датировано начиная по Рейнеке A I, будучи несколько более древним, чем поселение в Вэршанде, причем оба поселения заканчиваются в периоде B. Все же кажется, что собственно культура Отомань могла продолжаться в некоторых местах до конца бронзовой эпохи.

PROBLÈMES DE L'ÂGE DU BRONZE EN TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

L'auteur se propose de passer en revue un certain nombre de problèmes concernant l'âge du bronze en Transylvanie, problèmes attaqués dans différents ouvrages roumains ou étrangers, la présente communication devant être suivie d'autres articles ou comptes rendus sur le même sujet. Les deux principaux problèmes abordés sont celui des débuts de la civilisation de Periam-Pecica et celui du début et de la fin de la civilisation de type Otomani.

Au cours des fouilles exécutées en 1943 à Pecica, l'auteur a trouvé des fragments de type Sălcuţa, ce qui confirme l'opinion selon laquelle ce fonds, parmi d'autres, se trouverait à l'origine de la civilisation de Periam-Pecica. Après avoir passé en revue les différentes opinions au sujet de la date du début de cette civilisation, et montré son caractère prémycénien, l'auteur la date, du moins pour une partie de son évolution, parallèlement à la civilisation de Nagyrév.

Pour ce qui est du second problème, après un exposé des résultats obtenus par les fouilles de Barca et de Streda (Slovaquie), l'auteur émet l'opinion que l'établissement de Socodor — au cas où celui-ci s'encadrerait dans la civilisation d'Otomani — peut être daté à partir de Reinecke A_1, étant un peu plus ancien que celui de Vărşand; mais l'un et l'autre prennent fin au cours de la période B. Il semble pourtant que la civilisation d'Otomani proprement dite ait duré, en quelques endroits, jusqu'à la fin de l'âge du bronze.

NOI MĂRTURII ARHEOLOGICE DIN EPOCA ELENISTICĂ LA NUNTAŞI

Lîngă comuna Nuntaşi, raionul Istria, regiunea Dobrogea, la aproximativ 1 km vest de sat, ţăranii colectivişti au săpat, în vara anului 1958, mai multe gropi pentru însilozarea porumbului furajer. Din cea de-a patra groapă, din cele cinci săpate — numerotate de la est la vest cu numerele 1-5 — s-au scos o serie de materiale arheologice: fragmente ceramice de factură locală, vase de lut şi o oglindă de bronz. În grămezile de pămînt scos din groapă cît şi în profilurile acesteia, s-au constatat numeroase oase umane şi de animale, fapt ce ne-a îndemnat să facem un mic sondaj în profilul de vest. Astfel a ieşit la iveală un schelet uman, culcat în poziţie orizontală, cu mîinile întinse de-a lungul trupului, dar, contrar aşteptărilor, fără nici un fel de inventar funerar.

Atît mormîntul cît şi prezenţa celorlalte resturi de oase făceau să presupunem existenţa pe acest loc a unei necropole, oasele de animale reprezentînd resturile ofrandelor.

Dar ceea ce formează obiectul articolului de faţă este lotul de materiale recoltat de muncitori şi care constă din: o oglindă de bronz, patru vase elenistice, o amforă tassiană şi mai multe fragmente ceramice de factură locală.

a) Oglinda turnată în bronz s-a conservat bine şi are următoarele dimensiuni: diametrul discului 0,137 m; lungimea 0,240 m; mînerul, ceva mai îngroşat decît discul, se termină la capăt, jos, tot cu un disc mult mai mic, cu diametrul de 0,030 m (fig. 1). Discul oglinzii, uşor concav-convex, a fost iniţial bine lustruit în vederea reflectării imaginilor, dar lustrul a dispărut aproape total din pricina alterării metalului. Este o oglindă de mînă, simplă — ţinînd seama de analogii [1]. Numai că, spre deosebire de exemplarele produse la Olbia bunăoară, în sec. VI –V î.e.n. [2], la care mînerul este prins de disc prin nituire sau lipire, în cazul nostru cele două părţi componente fac corp comun. Nu este de asemenea lipsit de interes să semnalăm că, poate, la timpul său, oglinda să fi avut o ramă

---

[1] N. N. Bondarev, *Торговые отношення Олбия с Скифией в VI—V вв. до н.э.*, în SA, XXIII, 1955, p. 64—75. Autorul se referă cu exclusivitate la un număr de oglinzi de mînă din bronz, produse la Olbia şi răspîndite departe în regiunile înconjurătoare.

[2] *Ibidem.*

de lemn. Marginile oglinzii, fiind absolut drepte, ar constitui un indiciu în sprijinul prezumţiei noastre.

b) Amfora, de culoare roşie-cărămizie, cu urme de nisip fin în pastă, are următoarele dimensiuni: înălţimea 0,710 m; diametrul de maximă rotunjime 0,259 m; diametrul gurii 0,108 m; păstrează cu fidelitate forma amforelor provenite din Thassos; gura are o buză uşor evazată şi teşită în interior. Gîtul zvelt, cilindric, iar corpul de formă aproape conică, cu linii frumos arcuite, se termină cu un picior rotund mult alungit. Torţile aplicate se leagă de gît, imediat sub buză, iar jos se sprijină pe umărul corpului. Una dintre ele poartă o stampilă dreptunghiulară slab imprimată, în centrul căreia este vizibil pe jumătate un krater; pe două dintre laturi, inscripţia păstrată are următorul text:

[Θασίων / Πυλάδης]

Desigur, de-a lungul celeilalte laturi lungi, dar şterse, ale stampilei mai era scris un cuvînt, la fel ca şi pe alte exemplare descoperite la Istria [1].

Potrivit clasificării stabilite în lucrarea lui V. Canarache [2], seria amforelor tassiene sînt incluse în grupa nr. 6 a tabloului sinoptic, Πυλάδης fiind numele producătorului. Spre deosebire însă de exemplarul nostru, cel citat are în centrul stampilei, drept simbol, imaginea unui ciorchine (?) şi nu pe aceea a unui krater (fig. 2).

★

Cele patru vase de provenienţă elenistică sînt bine conservate, două au forme diferite, iar celelalte două exemplare sînt identice.

c) Kantharos, de dimensiuni reduse: înălţimea 0,070 m; diametrul gurii 0,074 m; buza este îngroşată şi rotunjită în afară iar pe partea ei superioară prezintă o creastă. Torţile, uşor supraînălţate, se termină în părţile laterale superioare cu cîte un buton. Corpul are pe mijloc o puternică şănţuire a cărei lăţime, de 0,003 m, coincide cu cercurile închise de torţi. Jos se termină cu un picior de formă tronconică puţin zvelt (fig. 3).

În mica spărtură, făcută la buză cu ocazia descoperirii, se vede pasta fină şi roşie, cu urme de mica. Interiorul vasului, pe fund, are un decor constînd din trei cercuri concentrice de baghete, imprimate pe pastă înainte de ardere.

Întregul vas, înăuntru şi în afară, este acoperit cu firnis negru-măsliniu, pe alocuri numai negru. Exteriorul este mat.

d) Cupe aproape identice ca formă, dimensiuni, culoare şi decor. Prima are înălţimea de 0,063 m; diametrul gurii 0,130 m; cea de-a doua, înălţimea de 0,065 m; diametrul gurii tot 0,130 m. Gurile, au buza teşită spre interior. Corpurile au forme aproape cilindrice. Ambele au torţile rotunde în secţiune, iar golul dintre ele şi corpurile vaselor este trapezoidal. Extremităţile lor sînt uşor supraînălţate faţă de linia de orizontalitate (fig. 4). Picioarele scunde dar largi, au margi-

[1] V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1958, p. 69, nr. 89 şi p. 354, nr. 322. Aici apare: Θασίων Φιλοκράτης Πυλάδης.

[2] *Ibidem.*

nile trase în afară şi rotunjite. La limitele dintre pereţi şi picioare se află cîte un cerc puternic incizat, drept linie de demarcaţie între aceste două părţi componente.

Piciorul, la ambele vase, închide o suprafaţă cu decor. Acesta constă din mai multe benzi circulare de culoare neagră aplicată pe fondul roşu, alternînd cu alte benzi roşii ce includ cercuri incizate.

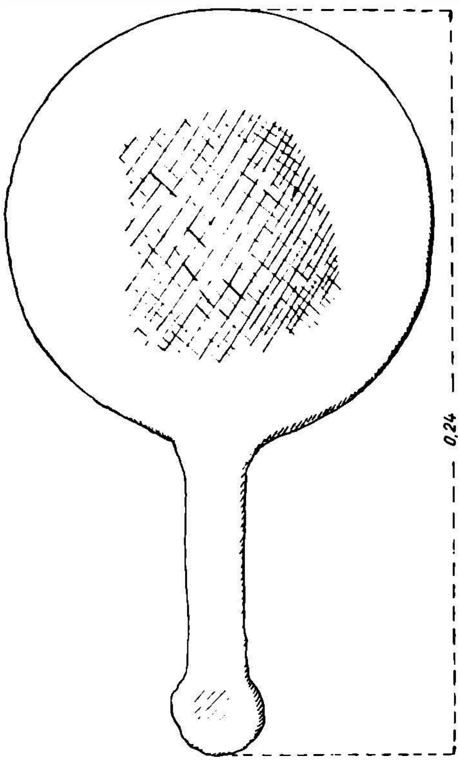

Fig. 1. — Oglindă elenistică, din bronz.

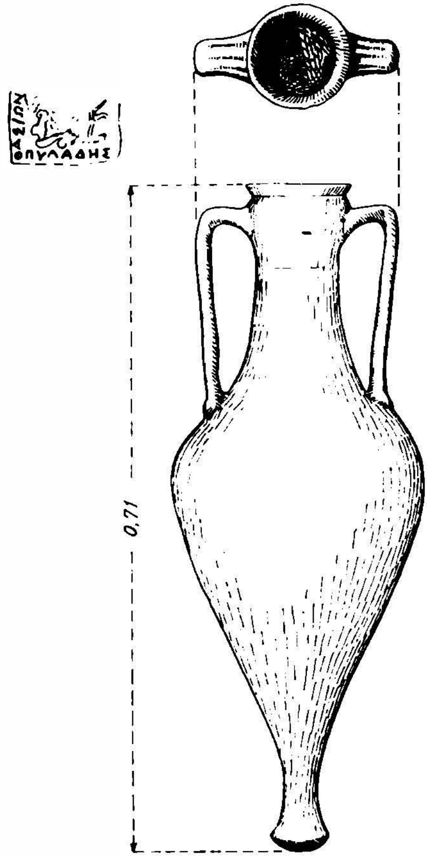

Fig. 2. — Amforă tassiană stampilată.

Interiorul propriu-zis al vaselor prezintă de data aceasta, pe fund, decoruri cu fond vegetal, puţin diferite: unul are un cerc central incizat în jurul căruia sînt dispuse crucial palmete duble. Cel de-al doilea prezintă acelaşi decor cu excepţia faptului că apare numai un singur rînd de palmete. Toate imprimate înaintea arderii.

Corpurile, în întregime, sînt acoperite cu firnis negru sau negru-cafeniu, exteriorul bine lustruit şi interiorul mat. De la această regulă fac excepţie suprafeţele exterioare închise de picioarele inelare. Pe alocuri, unde firnisul a sărit din pricina uşoarelor loviri, se vede culoarea şi fineţea pastei, galbenă-portocalie, cu foarte puţine urme de mica.

e) Lekytos, vas mic de parfum [1], căruia îi lipsește gura și tortița. Corpul de formă tronconică, înalt de 0,100 m, se termină printr-un gît zvelt, care indică totuși o gură larg deschisă, tronconică, cu baza mare sus [2]. Jos, vasul se termină cu un picior scund, ce face legătură directă cu corpul, marginea fiindu-i trasă în afară și ușor teșită în interior. Ornamentul feței anterioare are o notă deosebită: prin aplicarea firnisului negru-măsliniu pe fondul roșu al corpului, s-a rezervat o palmetă, identică ca aspect general celor întîlnite în interiorul celor două cupe descrise mai sus, cu deosebirea că aici palmeta e încadrată de cîte trei benzi roșii, laterale, în poziție verticală, ce descresc în înălțime pe măsură ce se depărtează de palmetă (fig. 5). Suprafața interioară închisă de piciorul vasului a rămas roșie-pal, fără urme de mica.

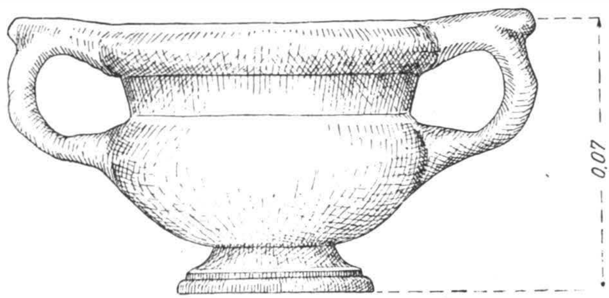

Fig. 3. — Kantharos.

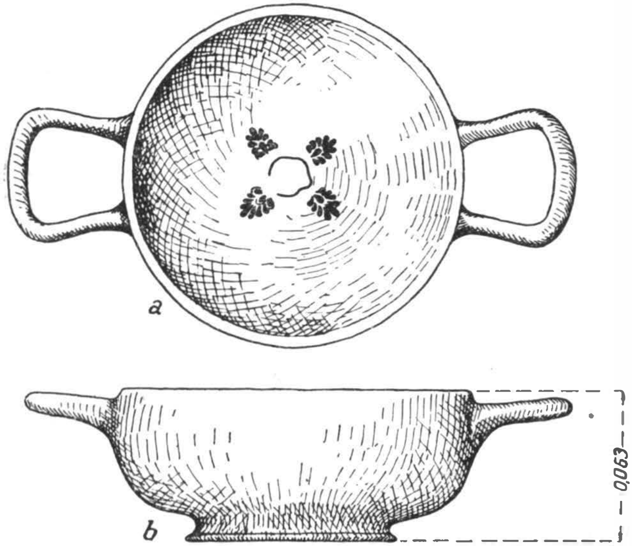

Fig. 4. — Cupă elenistică. *a*, văzută de sus ; *b*, văzută din profil.

f) Ceramica fragmentară, descoperită în același punct cu vasele elenistice, este de proveniență locală, din pastă de calitate inferioară, amestecată cu pietricele — uneori mai abundente — și cu cioburi pisate. Aspectul general este zgrunțuros. Lutul comun și arderea incompletă au dat naștere la diferențe de culori și nuanțe în cadrul aceluiași fragment: negru, cafeniu închis, cafeniu deschis. Cele cîteva fragmente ce stau în atenția noastră, aparțin unor vase lucrate cu mîna și lustruite superficial. Puțin mai îngrijit sînt lucrate două fragmente (fig. 6) decorate cu brîu alveolat întrerupt la intervale aproape egale de butoni mai proeminenți.

---

[1] Max. Collignon, *L'Archéologie grecque*, p. 264.
[2] Un lekytos aproape identic a fost descoperit recent la Mangalia.

★

Descoperirea acestor materiale în raza comunei Nuntaşi aduce o contribuţie în plus la cunoaşterea ariei de răspîndire a culturii materiale din perioada elenistică în cadrul teritoriului rural al Istriei. Situată la aproximativ 15 km sud-vest de cetate, deci cam la aceeaşi distanţă ca şi Tariverdi, de unde săpăturile anterioare au scos la lumină nenumărate materiale aparţinînd aceleiaşi culturi, comuna Nuntaşi poate constitui obiectul unor viitoare investigaţii capabile să suscite un interes deosebit. Cunoaşterea aprofundată a ceramicii elenistice şi băştinaşe de aici pe baza cercetărilor viitoare şi mai cu seamă plasarea exactă în timp a materialelor descoperite ocazional şi inserate aici n-ar mai « rămîne încă o problemă deschisă pentru stadiul actual al studiilor arheologice »[1]. O încercare de elucidare a acestui punct obscur — pe baza puţinelor materiale descrise în cadrul restrîns al acestor referinţe — ar constitui o acţiune prematură şi temerară. Totuşi, putem spune că elementul esenţial pentru datarea materialului descoperit îl constituie amfora de import tassiană. Caracteristicile generale şi particulare ale amforelor de acest tip sînt tratate pe larg în lucrarea citată[2] pe categorii bine determinate şi datate. Vom folosi deci cu precădere acest punct de orientare. În plus un ajutor substanţial ni-l furnizează constatările cercetătoarei G. A. Ţvetaeva de la Panticapeum[3], unde, demonstrează ea, nu se pot cunoaşte încă centrele cu care cetatea nord-pontică întreţinea relaţii comerciale, dar în orice caz, excluzînd Attica, oraşele din Asia

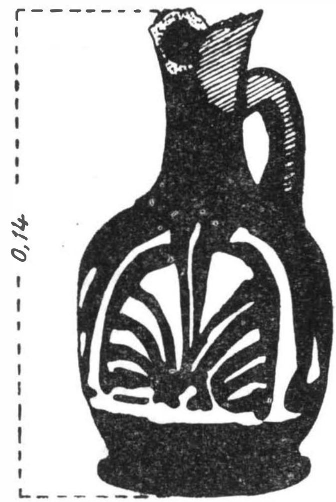

Fig. 5. — Lekytos.

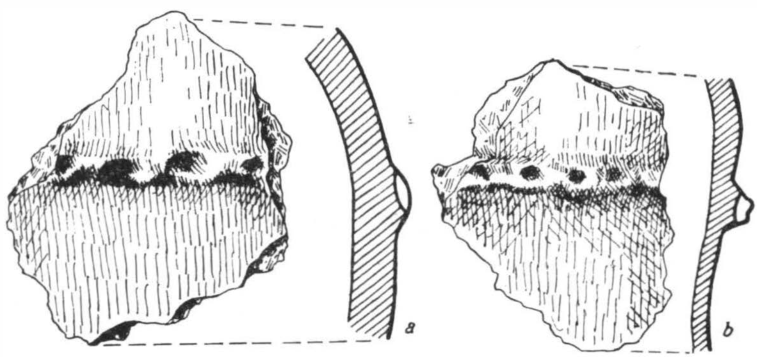

Fig. 6. — Două fragmente ceramice locale.

[1] *Histria*, I, 1954, 437.
[2] V. Canarache, *op. cit.*
[3] G. A. Ţvetaeva, *К вопросу о торговых связях Пантикапея*, în MIA, 56, p. 194—195

Mică nu erau ultimele în cadrul acestei activităţi din epoca elenistică. «... în materialele de la Panticapeum, din sec. III – II î.e.n., apar noi grupe de vase pictate. Ceramica cu figuri roşii iese din întrebuinţare. În locul ei apare ceramica cu lac negru...»[1].

Aserţiunile cercetătoarei sovietice sînt în general valabile şi pentru coloniile vest-pontice. De aceea, ţinînd seama de aceste deducţii ce converg în jurul vaselor descrise mai sus, cît şi de «elementul esenţial» în această problemă — amfora de import tassiană cu stampilă — putem conchide, chiar şi în chip peremptoriu, plasarea obiectelor descoperite la Nuntaşi pentru sfîrşitul sec. IV şi sec. III î.e.n.

Vasele elenistice precum şi fragmentele ceramice de provenienţă locală, primele importate în ţinutul dintre Dunărea de jos şi Mare prin intermediul coloniilor vest-pontice, au fost folosite de populaţia autohtonă, în cazul nostru prin excelenţă în scopuri rituale. Utilitatea lor practică însă are aspecte multilaterale şi faptul acesta nu mai este necunoscut. Mai mult, se ştie de asemenea, că imaginea lor constituia în antichitate un bun motiv ornamental pentru inscripţii, mozaicuri, stampilele de pe torţile amforelor etc.

Cum am avut prilejul s-o afirmăm deja, descoperirea de la Nuntaşi impune cu necesitate o cercetare amplă care să ducă la determinarea exactă, din toate punctele de vedere, a necropolei a cărei existenţă o presupunem la locul descoperirii. S-ar elucida nenumăratele aspecte ale coexistenţei celor două elemente de cultură materială, deosebite ca apartenenţă etnică, dar care s-au înfluenţat reciproc, într-un mediu populat de băştinaşi.

Rămîne ca viitorul cît mai apropiat să marcheze începutul cercetărilor organizate care să ducă la dezlegarea tuturor problemelor de ordin arheologic ce le ridică în mod inerent necropola de la Nuntaşi.

A. RĂDULESCU

НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОЙ ЭПОХИ В НУНТАШЬ

РЕЗЮМЕ

Вблизи села Нунташь (обл. Доброджа) в результате случайно произведенных работ были найдены целые эллинистические сосуды, фрагменты местной керамики, одно бронзовое зеркало с ручкой, а также кости людей и животных. Во время исследования, произведенного позже, было найдено погребение со скелетом, лежащим в горизонтальном положении, не имевшее инвентаря. На основании эллинистической керамики находка в Нунташь датируется концом IV и III вв. до нашей эры.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Эллинистическое зеркало из бронзы.
Рис. 2. — Тассиановская амфора с клеймом.
Рис. 3. — Кантарос.

[1] G. A. Ţvetaeva, *К вопросу о торговых связях Пантикоапея*, în MIA, p. 56, 194—196.

Рис. 4. — Эллинистическая чаша: *a)* вид сверху; *b)* профиль.
Рис. 5. — Лекитос.
Рис. 6. — Два фрагмента местной керамики.

NOUVEAUX TÉMOIGNAGES ARCHÉOLOGIQUES DE L'ÉPOQUE HELLÉNISTIQUE À NUNTAŞI

RÉSUMÉ

Des travaux occasionnels exécutés près de la commune de Nuntaşi (rég. de Dobrogea) ont fait apparaître des vases hellénistiques entiers, des tessons de céramique locale, un miroir en bronze à manche, ainsi que des ossements humains et d'animaux. Le sondage pratiqué ultérieurement a mis au jour une tombe au squelette en position horizontale, sans inventaire. La céramique hellénistique permet de dater cette découverte à la fin du IVe siècle et au IIIe siècle avant n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Miroir hellénistique en bronze.
Fig. 2. — Amphore thassienne estampillée.
Fig. 3. — Canthare.
Fig. 4. — Coupe hellénistique. *a*, vue d'en haut; *b*, vue de profil.
Fig. 5. — Lécythe.
Fig. 6. — Deux tessons de céramique locale.

OPAIȚE DIN AȘEZAREA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA CAPIDAVA *

În fața enormei cantități de material ceramic apărut în nivelurile de viețuire feudală timpurie de la Capidava, numărul extrem de redus de opaițe întregi sau în stare fragmentară (în total paisprezece) ar putea să apară cu totul neînsemnat și ca atare să justifice în mică măsură aducerea lor în discuție, într-un moment cînd multe din problemele ridicate de ceramica acestei epoci sînt încă nerezolvate, iar despre categoria minoră a opaițelor se știe încă mai puțin [1].

Lipsa unei documentări și aproape a oricărei posibilități de informare ar fi fost un argument pentru amînarea prezentării pieselor în cauză, pînă la ivirea unor condiții obiective mai favorabile. Socotim însă necesară prezentarea lor chiar ca simplu material informativ, din două motive: 1) tipologia opaițelor de la Capidava este cu totul neobișnuită și nu-și găsește analogii în așezările contemporane acesteia din țara noastră și nici în cuprinsul materialelor descoperite pe alte teritorii, după cum rezultă din consultarea studiilor ce aparțin literaturii străine de specialitate; 2) dezlegarea în ultimele campanii de săpături a unor probleme de stratigrafie la Capidava a făcut posibilă încadrarea cronologică destul de precisă a opaițelor, prezentînd astfel un eventual element de datare, cel puțin pentru așezarea respectivă; așa încît unul din aspectele tipologice originale, care inițial nu putea fi utilizat ca element de datare din lipsa analogiilor, se transformă, pe baza unor precizări de ordin stratigrafic, într-un prețios element de cronologie internă.

Ne referim la împrejurarea că din cele paisprezece opaițe de care dispunem, șase exemplare formează un grup original, deosebit atît de restul opaițelor de la Capidava cît și de tot ceea ce este prezentat în publicațiile romînești și străine de specialitate, care ne-au stat la dispoziție. Este vorba de un tip de opaiț în formă de tigăiță, caracterizat prin apariția în mijlocul fiecărui exemplar a unei proeminențe conice înalte de 2—3 cm, cît și de practicarea, prin apăsarea cu

* Materialul mi-a fost cedat spre publicare de fostul conducător al șantierului Capidava, regretatul prof. Gr. Florescu.

[1] Singura referire mai precisă la opaițele feudale timpurii de la Dunărea inferioară aparține cercetătoarei M. Chișvasi-Comșa, care le atribuie, prin analogii, populațiilor nomade de origină turcă ce ajung la aceste locuri în sec. XI—XII (*SCIV*, 1—4, 1957, p. 283).

degetul, pe marginea peretelui, a patru ciocuri pentru feştilă, în loc de unul, cum au majoritatea opaiţelor cunoscute în aşezările contemporane de la Dunărea de jos [1].

Toate exemplarele sînt lucrate la roată înceată de mînă, dintr-o pastă cu mult nisip, a cărei culoare variază între alb-gălbui şi galben-portocaliu.

Forma este în general perfect circulară, cu peretele uşor înclinat în afară şi cele patru ciocuri dispuse faţă în faţă. Acestea sînt fie trase cu degetul pe muchia peretelui, rămînînd cîte un făgaş (fig. 1/1,2), fie realizate printr-o apăsare mai puternică, încît peretele apare ondulat, cu vîrfuri trase mai în afară (fig. 1/3). Conul e realizat prin împingerea fundului din exterior şi aplicarea de pastă în interior, pentru a căpăta o formă regulată. Un con desprins de la bază arată că el a fost aplicat (fig. 1/3).

Golul rezervat în interiorul conului era lăsat astfel probabil cu scopul de a permite fixarea sa într-o tijă cu ajutorul căreia opaiţul putea fi fixat într-un anumit loc şi la o anumită înălţime dînd astfel o lumină mai egală.

Un exemplar construit pe aceleaşi principii se prezintă sub forma unei cupe cu picior. Ciocurile sînt trase mai în afară, conul central este mai înalt şi cu diametrul bazei mai mic, aplicarea sa fiind şi aici vizibilă. Piciorul era cu baza lăţită şi prezenta acelaşi gol în interior. Pe partea de sus a peretelui apare incizată neglijent o linie în val, care înconjoară opaiţul (fig. 2/2).

O variantă a tipului o constituie un opaiţ-tigăiţă, lucrat dintr-o pastă care conţine proporţional mai puţin nisip, avînd o culoare cenuşie-gălbuie cu un singur cioc şi cu conul masiv de data aceasta, fundul ne mai fiind perforat (fig. 1/4). Caracteristicile opaiţelor prezentate mai sus fac din ele o categorie distinctă care cîştigă în valoare prin faptul că gruparea tipologică este dublată, de una cronologică: fără nici o excepţie, ele apar numai în bordeie, datînd din prima treime a secolului XI.

Este adevărat că în aceeaşi categorie de bordeie mai apar încă cinci exemplare diferite ca tip, dar şi acestea într-un fel sau altul indică legătura lor cu grupa de mai sus.

În primul rînd este vorba de un fragment de perete, conservînd încă două ciocuri şi avînd o pastă şi o înclinare a peretelui asemănătoare exemplarului din figura 1/1. Probabil este vorba tot de un fragment de opaiţ cu con, sau în orice caz de unul derivat din această categorie.

Un alt exemplar, a cărui pastă de culoare gălbuie este identică cu a opaiţului din fig. 1/2, se prezintă sub forma unei cupe cu picior. Bazinul este puţin adînc, peretele are înclinaţie mare, iar buza este teşită în afară. Piciorul masiv are baza inelată. Şi aici peretele este înconjurat de o incizie în val (fig. 2/3). Aceeaşi structură a pastei o prezintă un fragment de opaiţ de formă tronconică, cu marginea peretelui rotunjită spre interior [2] şi fără urme de cioc (fig. 2/4).

Un alt opaiţ în stare fragmentară de data aceasta, poate asemănător ca pastă şi culoare cu cel din figura 1/1, se prezintă sub forma unei tigăiţe cu un singur cioc, fără con, dar cu un profil al peretelui asemănător cu al aceluia citat mai sus.

---

[1] Maria Chişvasi-Comşa ne-a informat că a văzut în aşezarea de la Taman (U.R.S.S.) opaiţe cu proeminenţă conică, datînd din sec. X—XI. În publicaţiile sovietice de specialitate, tipul nu apare reprodus.

[2] Profilul acestui opaiţ aminteşte pe cel al unor exemplare provenind de la Dinogetia, aflate în expoziţia Muzeului Naţional de Antichităţi.

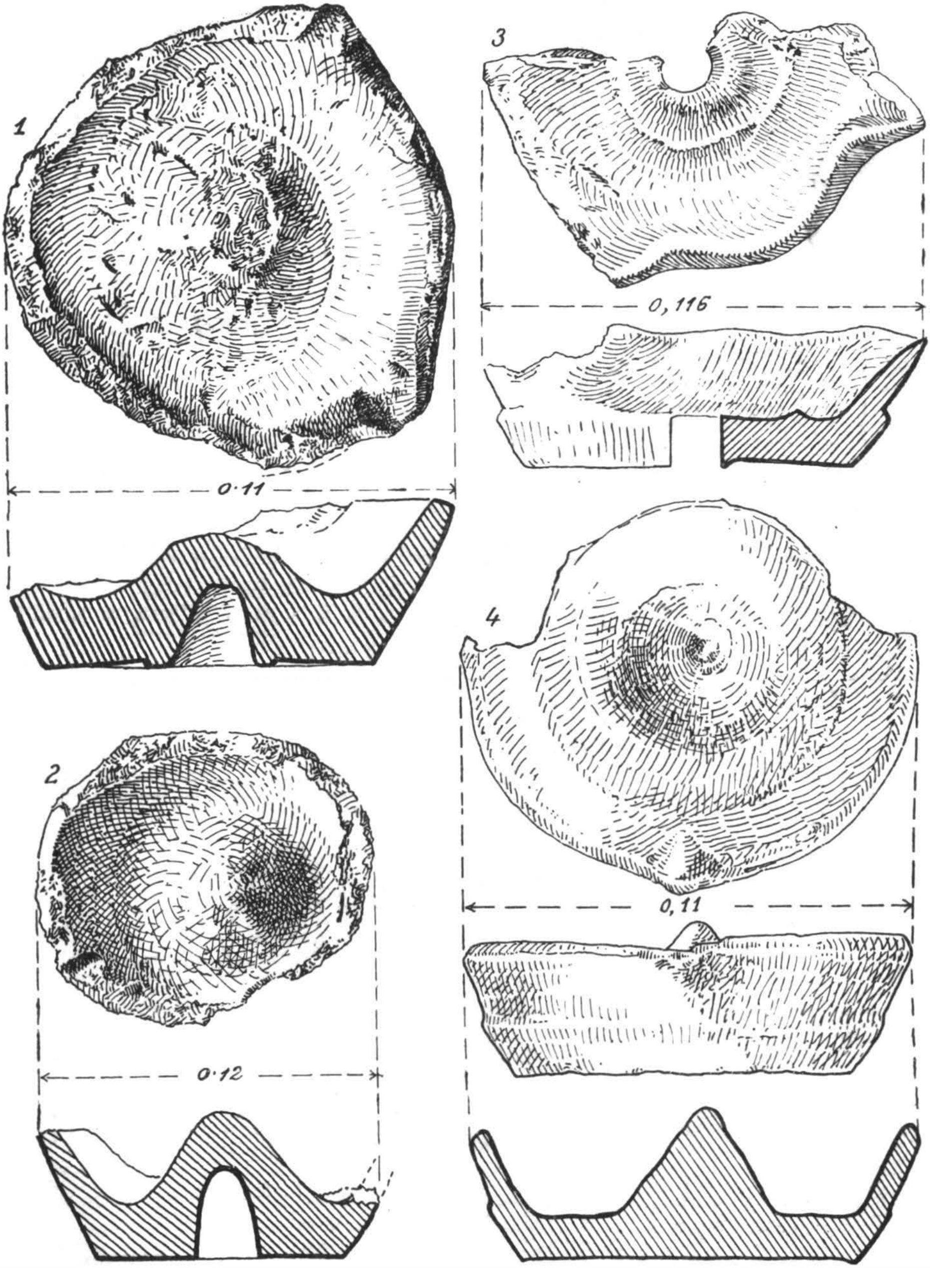

Fig. 1. — Opaiţe datînd din prima treime a sec. XI e.n., de la Capidava.

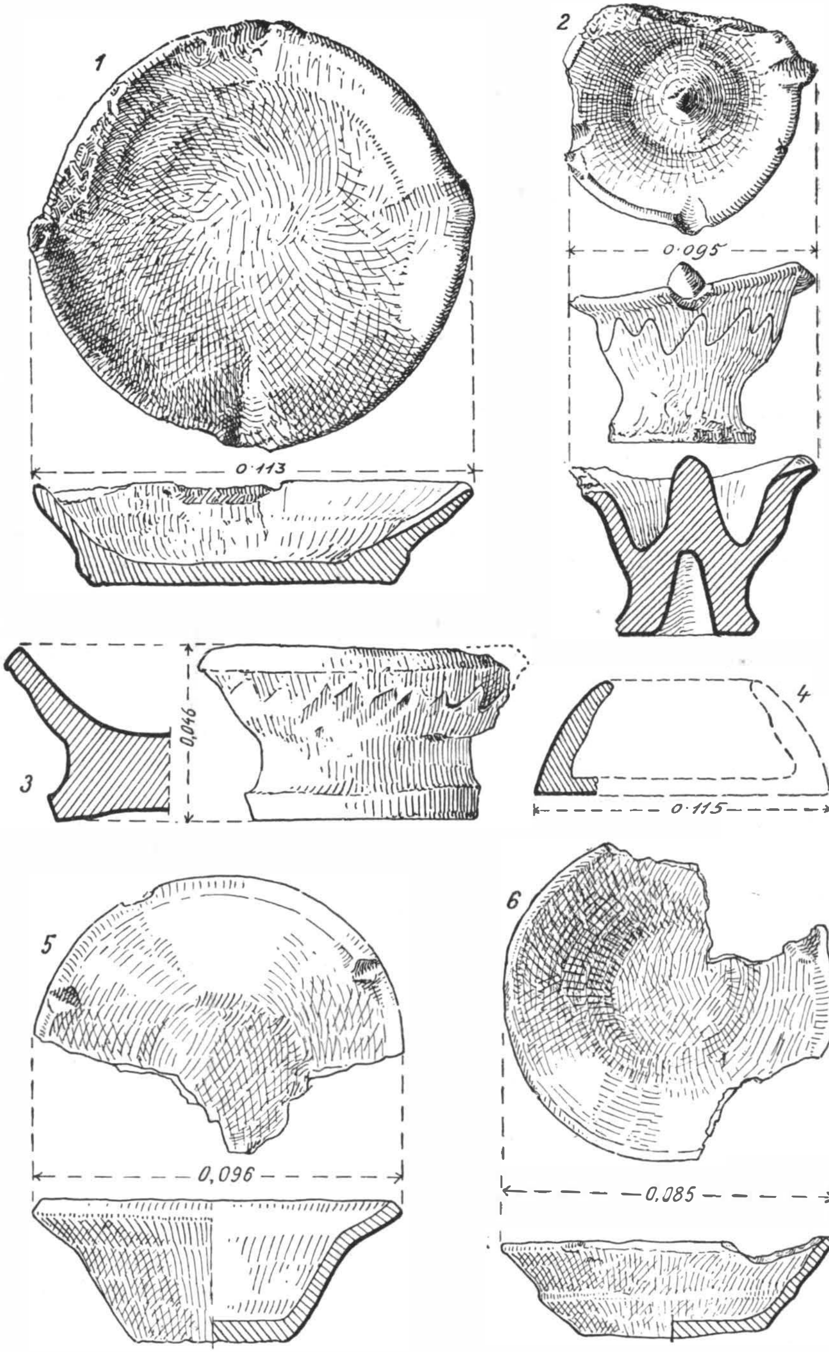

Fig. 2. — Opaițe datînd din prima şi a doua treime a sec. XI, de la Capidava.

Acest exemplar îşi găseşte analogii în formele de la Dinogetia [1]. fiind de altfel tipul general răspîndit în aşezările acestei epoci.

În sfîrşit, ultimul opaiţ, găsit într-un bordei din prima treime a sec. XI este un exemplar în formă de străchinuţă, cu peretele foarte scund, evazat şi patru ciocuri dispuse în cruce. Pasta este mai densă şi arsă la roşu (fig. 2/1).

Cu acest ultim exemplar se încheie seria opaiţelor descoperite în nivelul de locuire datat în prima treime a sec. XI.

Ca formă el poate fi considerat un element de tranziţie între grupul de opaiţe de mai sus şi cele trei exemplare descoperite în nivelul de locuire datat în a doua treime a sec. XI.

În acest de-al doilea grup avem de-a face cu exemplare vizibil simplificate, cu alt profil şi de altă factură tehnică, dar menţinînd unele elemente comune cu prima grupă.

Elementele acestea apar la un opaiţ în stare fragmentară, în formă de străchinuţă cu diametrul mult mai mic decît al celor din prima grupă, cu peretele proporţional mai înalt şi mai evazat şi cu două ciocuri de data aceasta crestate cu un obiect cu muchii. Dispoziţia ciocurilor indică prezenţa altora două, în opoziţie, pe partea ruptă. Pasta, de culoare cenuşie deschisă este mult mai fină ca a opaiţelor din prima grupă. Pe fund, apare o marcă de olar reprezentînd o cruce înscrisă într-un cerc (fig. 2/5).

Celelalte două exemplare, cu o pastă cenuşiu-gălbuie mai puţin densă, dar tot de calitate superioară, cu peretele subţire şi profil asemănător cu al exemplarului descris mai sus, dar cu linia mai îndulcită, prezintă o formă de opaiţ-străchinuţă cu un singur cioc realizat printr-o uşoară ondulare a buzei (fig. 2/6).

O statistică a formelor întîlnite în cele două niveluri de locuire ne-ar da următoarele rezultate:

În bordeiele datînd din prima treime a sec. XI apar 11 opaiţe formînd două grupe tipologice:

I. Grupa opaiţelor cu con central şi patru ciocuri, însumînd şase exemplare dintre care două reprezintă variante ale tipului: un exemplar în formă de cupă cu picior şi unul în formă de străchinuţă cu con masiv şi un singur cioc, probabil o formă de tranziţie spre grupa a doua.

II. Grupa opaiţelor în formă de străchinuţă simplă, fără con, însumînd cinci exemplare: două exemplare cu patru ciocuri, unul cu un cioc şi două fără cioc, dintre care unul cu picior şi altul tronconic cu peretele înclinat spre interior.

În bordeiele datînd din a doua treime a sec. XI apar doar trei opaiţe. Toate trei de tipul al doilea, fără con, avînd pastă mai bună, diametrul mai mic şi peretele mai subţire. Unul are patru ciocuri; iar celelalte două, cîte unul singur.

Paralel cu scăderea numărului de opaiţe găsite în nivelul datat în a doua treime a sec. XI se observă şi o simplificare a formelor, pe linia descendenţei opaiţelor simple în formă de tigăiţă, din cele cu con.

Exemplarul din fig. 1/4 cu con masiv, negăurit şi un singur cioc, în loc de patru, pare să reprezinte o formă de tranziţie între cele două categorii. Trebuie să mai adăugăm că toate exemplarele poartă dovada utilizării lor prezentînd puternice urme de arsură în regiunea ciocului sau pe buză, cînd nu au ciocuri.

---

[1] M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii pe baza ceramicii din sec. VI*, în SCIV, 1—4, 1957, pl. IV/3.

Este greu de explicat cum la un număr atît de mare de bordeie, în jur de 60, se raportează un număr extrem de mic de opaiţe. Este adevărat că sistemul probabil de luminare al bordeielor în această epocă n-a fost încă stabilit şi ca atare nu există un element de la care să pornim pentru a face unele observaţii mai precise.

Din analiza situaţiei existente la Capidava putem însă stabili cu destulă certitudine, că în nici un caz opaiţele de aici nu constituiau un element dezvoltat pe baza unor tradiţii locale şi, mai mult decît atît, că nu reprezentau nici un element de cultură materială adoptat de întreaga populaţie, căci oricîte exemplare s-ar fi pierdut, disproporţia faţă de restul tipurilor ceramice este prea mare.

În privinţa tradiţiei locale, descendenţa pe linia opaiţelor romano-bizantine este aproape imposibil de acceptat, formele tîrzii ale acestora neavînd nici o contingenţă tipologică cu cele prezentate aici.

Pe de altă parte, o serie de factori par să ateste aici prezenţa, în prima jumătate a sec. XI, a unor elemente de cultură materială străine de dezvoltare normală a aşezării.

Este vorba de apariţia numai în această perioadă a gropilor de provizii din bordeie precum şi de răspîndirea unor forme ceramice noi, cum ar fi două tipuri de borcane [1] cu urechiuşe, căldările de lut cu buza găurită şi opaiţele. Dintre acestea, opaiţele nu apar nici într-un caz înainte de începutul sec. XI şi nu trec cu existenţa lor dincolo de jumătatea aceluiaşi secol, prezenţa lor în cea de-a doua treime a sec. XI fiind cu totul sporadică.

Evoluţia tipologică a opaiţelor s-a petrecut local, pasta lor fiind aceeaşi cu a altor categorii ceramice, elementul purtător fiind însă aproape sigur străin. Provenirea lor din eventuale schimburi comerciale este greu de admis, dată fiind lipsa acestor tipuri în alte aşezări mai apropiate. Indicaţia referitoare la unele exemplare existente la Taman, devine în această condiţie foarte preţioasă, deşi filiera prin care au putut ajunge aici este destul de greu de stabilit, dată fiind lipsa unor etape intermediare. Singura ipoteză ce ar putea fi acceptată în această situaţie este aceea a atribuirii lor unei populaţii nomade, venind din răsărit. În ce măsură aceşti nomazi sînt de neam turanic, rămîne de văzut cu ajutorul cercetărilor viitoare. De asemenea, rămîne de văzut în ce măsură cronologia adoptată pentru căldările de lut de aici [2] nu este prea largă, dată fiind asocierea lor cu opaiţele care, după cum am mai arătat, se datează numai în prima jumătate a sec. XI.

Evident că materialul documentar de care dispunem pentru studierea restului ceramicii este mult mai bogat şi că este foarte posibil ca cercetările viitoare să aducă date suplimentare în istoria aşezării feudale timpurii de la Capidava.

Datele destul de reduse oferite de prezenţa aici a acestor opaiţe sînt însă, pentru moment, în măsură să atragă atenţia asupra faptului că la începutul secolului XI se petrece în aşezarea de la Capidava un fenomen de penetraţie a unor forme noi de cultură materială. Purtătorii lor fie că se asimilează cu populaţia locală, abandonîndu-şi formele de cultură proprie, fie că părăsesc aşezarea la

---

[1] Informaţii primite de la Radu Florescu.

[2] *Capidava, Monografie arheologică*, I, 1958, p. 213.

jumătatea secolului XI, făcînd loc unei alte populaţii, care venea de data aceasta, din regiunea Carpaţilor [1].

Rămîne ca îmbogăţirea informaţiilor, prin dezvelirea restului aşezării de aici şi coroborarea lor cu datele oferite de descoperirile din alte aşezări contemporane, să ducă şi la precizarea atribuirii etnice a opaiţelor, îmbogăţind astfel numărul elementelor de cultură materială necesare stabilirii unei succesiuni mai precise a evenimentelor istorice din sec. XI, în regiunea Dunării de jos.

D. VÎLCEANU

О СВЕТИЛЬНИКАХ, НАЙДЕННЫХ НА РАННЕФЕОДАЛЬНОМ ПОСЕЛЕНИИ В КАПИДАВЕ

РЕЗЮМЕ

В горизонтах обитания первой половины XI в. среди прочих характерных элементов материальной культуры были обнаружены и немногочисленные светильники.

Некоторые из них отличаются типологическими признаками, не встречающимися у экземпляров из других синхронных поселений. Автор имеет ввиду появление на средней части светильников — типа сковородки (мисочки) с четырьмя отверстиями для фитиля — выпуклости конической формы высотой в 2—3 см, накладной техники. При выдавливании дна извне внутрь конусов образуется пустое пространство, использовавшееся, вероятно, для прикрепления светильников к стержню (рис. 1/1,2). Этот тип светильника обнаружен лишь в землянках первой трети XI в. Одновременно появляются светильники и других, происшедших от него типов (рис. 1 и рис. 2/1—4). Тесто этих светильников напоминает тесто глиняных изделий других категорий той же эпохи в Капидаве. В землянках второй трети XI в. н. э. находят гораздо меньше светильников, хотя остальные элементы керамического инвентаря столь же многочисленны, как и в первом горизонте. Они выделаны из более тонкого теста и представляют более упрощенную форму (рис. 2/5,6).

Светильники этого типа начинают исчезать в Капидаве в основном до половины XI в. н. э.

Они появляются в начале этого века, вероятно, благодаря проникновению нового этнического элемента в эту область. Основываясь на стратиграфических наблюдениях, имеющихся в настоящее время, можно отнести момент указанного проникновения к первой трети XI в.

Не уточняя с достоверностью идет ли речь о туранских кочениках или о другой народности, хронология и типология светильников свидетельствуют об оседании этого элемента в Капидаве и о бытованип его

---

[1] Ipoteza unei eventuale pătrunderi de elemente culturale din regiunea Carpaţilor de pe teritoriul R.P.R., în a doua treime a sec. XI, la Capidava a fost enunţată de R. Florescu în comunicarea *Lucrul lemnului la Capidava* (dec. 1959).

до половины XI в. н. э., когда он или покидает поселение или совершенно ассимилируется с коренным населением, отказавшись от некоторых своеобразных форм керамики, в том числе и светильников.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Светильники первой трети XI в.н.э. из Капидавы.
Рис. 2. — Светильники первой и второй трети XI в. из Капидавы.

LAMPES DE L'ÉTABLISSEMENT DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE DE CAPIDAVA

RÉSUMÉ

Dans les niveaux d'habitation de la première moitié du XIe siècle, on a découvert, parmi d'autres éléments de culture matérielle, un nombre restreint de lampes.

Certaines d'entre elles présentent une particularité typologique qui fait défaut aux exemplaires trouvés dans d'autres établissements contemporains. Il s'agit d'une protubérance conique de 2 à 3 cm de hauteur, appliquée au milieu des lampes du type « écuelle » pourvues de quatre dents pour la mèche. En poussant le fond, du dehors, dans le creux de ces protubérances, on obtenait un espace vide servant probablement à fixer les lampes sur une tige (fig. 1/1,2). Ce type de lampe n'apparaît que dans les huttes datant du premier tiers du XIe siècle. D'autres types, dérivés de celui-ci, apparaissent parallèlement (fig. 1 et fig. 2/1, 4). La pâte dont sont faites ces lampes ne diffère en rien de celle des autres objets en céramique contemporains de Capidava. Dans les huttes datant du second tiers du XIe siècle de n. è., les lampes sont en nombre beaucoup plus réduit, bien que le reste de l'inventaire céramique ne le cède en rien en richesse au premier niveau. Ces derniers exemplaires sont d'une pâte plus fine et d'une forme beaucoup plus simple (fig. 2/5, 6).

En règle générale, les lampes du type qui vient d'être décrit ne sont plus attestées dès avant le milieu du XIe siècle.

Leur apparition, au début du siècle, correspond sans doute à la pénétration dans cette région de quelque élément ethnique nouveau. Les observations stratigraphiques dont on dispose à l'heure actuelle semblent indiquer comme moment de cette pénétration le premier tiers du XIe siècle.

Sans que l'on puisse préciser s'il s'agit d'un groupe de nomades touraniens ou autres, il semble, à en juger d'après la chronologie et la typologie des lampes décrites, que ce groupe ethnique se soit maintenu à Capidava jusque vers la moitié du XIe siècle, lorsqu'il disparaît, soit qu'il ait quitté l'endroit, soit qu'il se soit fondu dans la population autochtone, renonçant à certaines formes spécifiques de céramique, parmi lesquelles les lampes en question.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Lampes datant du premier tiers du XIe siècle de n.è., de Capidava.
Fig. 2. — Lampes datant des premier et second tiers du XIe siècle, de Capidava.

UN POND DIN EPOCA ROMANO-BIZANTINĂ, DESCOPERIT LA PĂCUIUL LUI SOARE (r. ADAMCLISI)

În anul 1958 a fost descoperit pe plaja malului de nord-est a insulei Păcuiul lui Soare un deneral monetiform din sticlă galbenă-verzuie, transparentă (fig. 1).

Deneralul, într-un anumit loc de pe marginea sa, este uşor ştirbit, încă din vechime.

Dimensiunile sînt următoarele: diametrul 24 mm; grosimea 5 mm; iar greutatea 4,19 g.

Cum este şi firesc, una din feţele deneralului este plană. În cîmpul celeilalte feţe este realizată prin reliefare o monogramă, care redă numele probabil a lui Πάππος, un monetar sau, eventual, chiar un eparh. Monograma se dezvoltă din litera π, între hastele căreia este înscrisă litera A. Hasta din stînga literei π se termină la capătul superior cu un Y, în timp ce la capătul de sus al celeilalte haste este realizat un O.

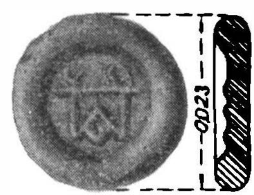

Fig. 1. — Pond de sticlă descoperit în insula Păcuiul lui Soare.

Deneralul despre care este vorba datează din epoca lui Justinian, adică din sec. VI şi se inserează în grupa C a clasificării făcute de Schlumberger [1].

El servea la măsurarea şi determinarea precisă a greutăţii monedelor de aur [2]. Verificarea exactă a greutăţii monedelor s-a impus cu necesitate la un moment dat, pentru a se evita deprecierea provocată, de cele mai multe ori, prin scoaterea unei anumite cantităţi de metal preţios din însăşi moneda care circula. În cazul de faţă, deneralul era folosit la verificarea greutăţii monedelor de aur (solidi) din sec. VI care cîntăreau 4,53 g [3].

Prezenţa acestei piese la Păcuiul lui Soare are o dublă importanţă. În primul rînd ea constituie o dovadă în plus că asemenea ponduri se foloseau în sec. VI

---

[1] Gustave Schlumberger, *Poids de verre étalons monétiformes d'origine byzantine*, în *RÉG*, VIII, Paris, 1895, p. 61.

[2] Idem, *op. cit.*, p. 59; cf. G. Severeanu, *Ponduri monetare de sticlă*, în *BSNR*, XVIII, 47, p. 82 şi urm.

[3] Deneralul nostru trebuie să fi avut şi el iniţial această greutate. Ciobindu-se însă, astăzi el are o greutate de numai 4,19 g.

nu numai în Egipt, Cipru, Creta, cum socotea Schlumberger, dar şi în alte regiuni ale imperiului romano-bizantin, spre exemplu, regiunea Dunării de jos [1]. În această ordine de idei se cuvine a aminti că un deneral din aceeaşi vreme a fost descoperit la Sucidava-Celei, în Oltenia, încă din anul 1945 [2]. În al doilea rînd existenţa unui deneral în insula Păcuiul lui Soare, situată la circa 20 km vest de Silistra, în dreptul Derventului — străvechi punct de trecere peste Dunăre — poate fi pusă în legătură şi cu eventualele schimburi comerciale care se vor fi efectuat aici sau în imediata apropiere, între lumea « barbară » din Cîmpia Munteană şi populaţia de la sud, în cursul secolului al VI-lea.

PETRE DIACONU

ПРИСПОСОБЛЕНИЕ ДЛЯ ПРОВЕРКИ ВЕСА МОНЕТ РИМСКО-ВИЗАНТИЙСКОЙ ЭПОХИ, ОТКРЫТОЕ В ПЭКУЙУЛ ЛУЙ СОАРЕ (Р-Н АДАМКЛИСИ)

РЕЗЮМЕ

На острове Пэкуйул луй Соаре, находящемся в 20 километрах на запад от Силистры, в 1958 году было найдено одно приспособление, имевшее форму монеты, изготовленное из прозрачного желто-зеленого стекла (рис. 1).

Это приспособление, датируемое VI веком, служило для проверки золотых монет весом в 4,53 гр.

Наличие этого предмета на нижнем Дунае — что тесно связано с торговым обменом, производившимся здесь в VI веке — является еще одним доказательством того, что подобные приспособления употреблялись весьма широко, следовательно и в области нижнего Дуная, а не только в Египте, на Кипре и Крите, как полагал Шлюмбергер.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Стеклянное приспособление для проверки монет, найденное на острове Пэкуйул луй Соаре.

UN DÉNÉRAL DE L'ÉPOQUE ROMANO-BYZANTINE DÉCOUVERT À PĂCUIUL LUI SOARE (DISTR. D'ADAMCLISI)

RÉSUMÉ

En 1958, on a découvert dans l'île de Păcuiul lui Soare, située à environ 20 km ouest de Silistra, un poids en forme de monnaie, en verre transparent jaune verdâtre (fig. 1).

[1] N. Bănescu, în *Le dénéral byzantin de Sucidava*, în *BSH*, XXVII, 2, 1945, p. 223—224, a atras atenţia pentru prima dată la noi în ţară, că Schlumberger a greşit socotind că aceste ponduri provin cu exclusivitate din Egipt sau regiunile imediat învecinate. La N. Bănescu vezi şi bibliografia indicată.

[2] *Ibidem*, precum şi la D. Tudor, *Sucidava*, III, în *Dacia*, XI—XII, p. 165, fig. 18/2 şi p. 181—183; idem, *Oltenia romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 102, fig. 31 şi p. 432.

Ce dénéral, datant du VIe siècle, servait à la vérification des monnaies d'or pesant 4,53 g.

La présence de cette pièce dans la région du Bas-Danube constitue un témoignage des échanges commerciaux qui y avaient lieu au cours du VIe siècle, et démontre une fois de plus que la zone de diffusion de ce genre d'étalons n'était pas limitée à l'Egypte, Chypre et la Grèce, comme le pensait Schlumberger, mais était bien plus étendue, comprenant également la région du Bas-Danube.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Dénéral en verre découvert dans l'ile de Păcuiul lui Soare.

STANE GABROVEC, *Prazgodovinski Bled*, Ljubljana, 1960. 75 p. text sloven, 15 p. rezumat în limba engleză şi XL pl. cu 3 planuri.

Cunoscută prin descoperiri întîmplătoare încă din 1932, necropola de la Bled a fost cercetată sistematic între 1949—1951. În prezenta monografie se publică numai descoperirile referitoare la comuna primitivă. Necropola cuprinde două orizonturi arheologice: un cimitir din epoca mijlocie a Hallstattului şi un cimitir cu morminte de inhumaţie din epoca slovenă timpurie (sec. X e.n.).

Necropola hallstattiană de la Bled conţine numai morminte de incineraţie. Au fost săpate 45 de morminte. S-au distins mai multe rituale: 1) morminte cu urnă, împrejmuite şi acoperite cu pietre (33%); 2) morminte avînd oasele depuse pe sol şi acoperite cu pietre (14%); 3) morminte cu urnă dar fără înveliş de pietre (10%); 4) morminte fără urnă şi fără acoperămînt de pietre, oasele fiind depuse în groapă (14%); 5) morminte cu oasele depuse pe sol şi inventarul răspîndit pe o suprafaţă mai mare acoperită apoi cu pietre (14%); 6) morminte acoperite cu o lespede de piatră (4%).

S-au găsit în mai multe rînduri ruguri conţinînd, pe lîngă urme de oase calcinate, şi resturi ceramice. Locurile de incineraţie au fost folosite de mai multe ori, la unele ruguri constatîndu-se mai multe straturi de ardere. Unele ruguri au fost acoperite cu pietre, după folosinţă, fiind considerate probabil locuri sacre. Este de remarcat descoperirea în cîteva rînduri a unor zone arse în care nu s-au găsit oase calcinate, aflîndu-se în schimb oase nearse de animale şi fragmente ceramice, în special vase mici. Aceste zone au fost explicate ca locuri de cult unde se practicau jertfe şi ofrande. Ele reprezintă 11% din descoperirile cu caracter funerar de la Bled.

Oase de animale s-au găsit şi în contextul unor morminte, mai ales al celor de tipul 5. S-a precizat că e vorba în special de oase de bovine, mai rar de oaie, capră sau cal. Se constată de asemenea mai ales oase de la capătul de jos al piciorului. Concluzia autorului este că se poate vorbi de o ceremonie legată de jertfa unor anumite părţi de animal. Resturi de oase de la capătul piciorului au fost descoperite şi în necropolele timpurii hallstattiene de la Kranj, Hallstatt, Kobarid şi Fischau (cf. W. Koreisl, *Speisebeigaben in Gräbern der Hallstattzeit Mittel-Europas*, în MAG, 64, 1934, p. 238 şi urm.).

Tipologic, materialul mormintelor de la Bled indică perioada Hallstatt C, păstrînd încă multe influenţe Hallstatt B. Elementul caracteristic pentru datare îl reprezintă fibula-arc cu două resorturi şi cu piciorul triunghiular teşit; cele mai multe sînt de bronz, dar se întîlnesc şi exemplare de fier. S-au găsit şi fibule-ochelari precum şi o fibulă de tip Vače. Stane Gabrovec susţine că primul tip de fibule este tipic pentru Hallstatt C (sec. VIII î.e.n.), arătînd că în grupul Hallstatt B, Maribor-Ruše, el apare tocmai în legătură cu descoperirile considerate acolo ca mai tîrzii. Ceramica de la

Bled se leagă tipologic de grupul Maribor-Ruše, dar reprezintă o etapă mai evoluată. Astfel, decorul specific acestui din urmă grup nu se mai întîlneşte la Bled.

Urna în formă de ceaşcă pîntecoasă, cu gît scund şi fără toartă derivă dintr-o formă analogă din Hallstatt B, dar este specifică Hallstattului C. Asemenea vase se găsesc şi în Austria de jos (Statzendorf- Gemeinlebarn). Ceaşca cu toartă mult supraînălţată (pl. VIII/1) este de asemenea prezentă în mai multe cazuri. Ornamentaţia este sărăcăcioasă. Predomină decorul incis, dar se întîlnesc şi cîteva cazuri cu decor grafitat. Acest din urmă gen de decor se întîlneşte în Slovenia începînd din Hallstatt B.

Cronologia necropolei de la Bled se bazează numai pe consideraţii tipologice. Autorul consideră Bled mai nou decît necropola de la Ljubljana, care prezintă cele mai multe elemente de legătură cu grupul Hallstatt B Maribor-Ruše. În acelaşi timp Bled aparţine perioadei anterioare culturii clasice ilire, care în Slovenia este ilustrată de descoperirile de la Santa Lucia, Kobarid şi Vače. Necropola de la Bled este contemporană cu începutul fazei Este II din Italia, cu descoperirile de la Dalj şi cu orizontul mai vechi de morminte din cimitirele de la Ripač, Donja-Dolina şi Glasinac din Bosnia.

După datarea lui Gabrovec, necropola de la Bled ar corespunde, în ţara noastră, începutului culturii Basarabi. Deocamdată, din această vreme, cunoaştem mai ales descoperirile funerare « a pozzo » de la Balta Verde şi Blejeşti. Grupul Vîrtop-Plopşor aparţine unui orizont mai vechi, corespunzător în timp Hallstattului B din Europa Centrală. Totuşi acest grup, credem noi, prezintă cele mai multe asemănări cu descoperirile de la Bled, mai ales cu tipul 5 de morminte. Există destule indicii pentru a presupune un orizont larg, Hallstatt B, care în lumea traco-ilirică prezintă multe asemănări, de rit, ritual şi chiar în ceramică. Acest fond mai larg capătă diferenţieri locale din ce în ce mai accentuate în epocile ce urmează, dar izolat se găsesc o serie de fapte care confirmă persistenţa sa şi mai tîrzie. În acest sens descoperirile de la Bled sînt interesante, deoarece ilustrează cu noi date componenţa vestică a fondului Hallstatt B, care la Bled se prelungeşte şi în etapa imediat următoare. Dacă în lumea ilirică s-au petrecut fapte care au dus la schimbarea totală a ritului şi ritualului (în Hallstatt C găsim acolo inhumaţie în poziţie întinsă, de obicei în tumuli), în lumea tracică continuă, pînă spre sfîrşitul Hallstattului, ritul incineraţiei cu diverse variante de ritual. În acest sens descoperirile de la Bîrseşti şi Ferigele ne oferă un exemplu de persistenţă a fondului local care se leagă de orizontul mai larg Hallstatt B.

Al. Vulpe

GEORGES VALLET, *Rhégion et Zancle. Histoire, commerce et civilisation des cités chalcidiennes du détroit de Messine* (Thèse), Paris, de Boccard, 1958, 407 pp. + 20 pl.

FRANÇOIS VILLARD, *La céramique grecque de Marseille. Essai d'histoire économique*, Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 191, Paris, de Boccard, 1960, 177 pp. + 58 pl.

Studiile asupra istoriei timpurii a coloniilor greceşti din vestul Mediteranei sînt în ultima vreme într-un mare avînt. Recente cercetări arheologice au revoluţionat cunoştinţele noastre privind colonizarea miceniană şi greacă şi istoria vieţii coloniale; astfel: descoperirea ceramicii miceniene în insulele Lipari, a celei mai vechi aşezări elene din Italia în insulele Pithecussai din golful Napoli (prima jumătate a secolului VIII î.e.n.), prospecţiunile din teritoriul rural al Gelei urmărind evoluţia procesului de elenizare în jurul unei colonii greceşti etc. Importante opere de sinteză s-au succedat la intervale scurte, printre care citĕm: cele două ediţii ale tezei lui J. Bérard asupra colonizării greceşti în Sicilia şi Italia (1941—1957), T. J. Dunbabin, *The Western Greeks*, (1948), T. Bernabò Brea,

The Sicily before the Greeks (1957); Lord W. Taylor, *The Mycenean Pottery in Italy and Adjacent Areas* (1958). O valoroasă contribuţie la progresul acestor studii o reprezintă volumele tinerilor arheologi Georges Vallet şi François Villard.

Cele două cărţi sînt intitulate modest; ele nu reprezintă însă numai monografia unor cetăţi elene coloniale în epoca arhaică, ci sînt adevărate sinteze asupra civilizaţiei greceşti în vestul Mediteranei, realizate din puncte de perspectivă opuse, dar cu rezultate complimentare. Ele compun un tablou destul de complex al lumii elene din bazinul Mediteranei occidentale şi al influenţelor radiate in jurul ei. Cărţile sînt lucrate cu aceea erudiţie completă şi acel spirit fecund şi limpede care caracterizează monografiile publicate de arheologia franceză de după război (Creta dedalică, Cyrene, Corint, Delos). Pline de soluţii interesante, cele două lucrări oferă o lectură instructivă şi stimulantă.

Vallet se ocupă de două oraşe care au reţinut mai puţin atenţia arheologilor şi istoricilor. Rhegion şi Zancle, situate în legendara strîmtoare dintre Scylla şi Charybda, au fost cercetate cu totul ocazional de arheologi. Rolul lor în antichitatea greacă nu trebuie însă subapreciat. În acest punct obligat de trecere al rutelor comerciale care legau estul şi vestul lumii greceşti, istoricul modern poate studia multe dintre problemele-cheie ale Mediteranei arhaice şi clasice; ne-o demonstrează convingător cartea lui Georges Vallet.

Chiar în primul capitol al cărţii, intitulat « Les débuts de la civilisation grecque en Occident », autorul răstoarnă o teză care a găsit mulţi partizani printre învăţaţii străini şi chiar romîni; e vorba de problema comerţului precolonial, sau, mai exact, de « perioada precolonizării ». Vallet demonstrează că cele mai vechi descoperiri de materiale greceşti din Italia şi Sicilia sînt contemporane cu primele colonizări. Identificarea recentă a mormintelor din secolul VIII î.e.n. din insula Pithecussai a contribuit la clarificarea lucrurilor. De aesmenea studiile efectuate recent de Vallet şi Villard asupra geometricului siciliot au dovedit — credem — convingător că nu se poate vorbi de ceramică geometrică greacă şi de imitaţie anterioară primelor colonii. Partea centrală a cărţii este capitolul: « Zancle et Rhégion à l'époque archaïque », în care se încearcă o reconstituire a civilizaţiei şi culturii din cele două oraşe. Concluziile autorului au însă o valoare mai generală. Evidenţa ceramicii greceşti descoperite în Italia, Sicilia şi sudul Franţei, îl determină pe Georges Vallet să distingă în vestul Mediteranei pentru epoca arhaică două zone principale « de influenţă », care se întretaie în zona strîmtorii Messina: pe coastele de sud ale Italiei şi în răsăritul şi sudul Siciliei domina Corintul şi produsele sale; pe coastele mării Tireniene comerţul era, poate, în mina corăbierilor din Grecia asiatică (foceenii!), produsele fiind de provenienţă mai variată, îndeosebi de lux. Cele două oraşe din strîmtori au avut astfel un important rol ca puncte de tranzit al comerţului occidental. În această parte a cărţii se găseşte şi un capitol interesant asupra ceramicii chalcidice, pe care autorul (după Langlotz şi împotriva lui Rumpf şi Smith) încearcă să o atribuie atelierelor din Rhegion (mai mult cu argumente logice decit cu dovezi convingătoare)[1]. Tot la Rhegion este localizat şi centrul de provenienţă al celor mai multe şi mai importante vase de bronz din sec. VI î.e.n. (de pildă craterele de la Vix şi Trebenişte). În ultima parte a cărţii intitulată *Grandeur et décadence des cités chalcidiennes*, autorul examinează istoria politică a celor două oraşe pînă la căderea tiraniei (461 î.e.n.). Atragem atenţia asupra unui capitol deosebit de interesant privind începutul monetăriei greceşti în occident.

Lucrarea lui François Villard reprezintă confluenţa a două cercetări deosebite. Prima

[1] Ţinem să menţionăm printre altele un amănunt care are importanţa lui în această discuţie. Vase chalcidice nu lipsesc total în coloniile pontice. Două fragmente au fost identificate de curînd de N. M. Losseva, la *Фанагория*, în MIA, 57, Moscova, 1956, p. 164 şi urm.

se referă la ceramica greacă din secolele VI—IV î.e.n. de la Marsilia; a doua, cu orizont istoric mai larg, este o încercare asupra influenței elene în Gallia și a roadelor ei. De fapt însă, așa cum se prezintă cititorului, cartea este reluarea, după trei decenii de cercetări arheologice, a temei lui Jacobsthal și Neuffer, *Gallia Graeca*. Autorul ține de altfel, în primele pagini, să prezinte « în perspectivă » rezultatele sale în raport cu cele ale arheologilor germani. Comparația este instructivă deoarece scoate în relief deosebirile de orientare, de sistem — am zice — între cercetări din perioada 1930 și cele din ziua de astăzi. Villard reproșează studiului lui Jacobsthal și Neuffer un defect de metodă; ceramica de import a fost examinată în funcție de problema datei de întemeiere a orașului Massalia; importurile grecești din perioada imediat următoare, selectarea lor tipologică și izolarea lor în raport cu produsele locale massaliote au fost neglijate; de aici inconsistența concluziilor cu privire la rolul economic pe care Massalia l-a avut în Gallia timpurie. Urmărind să înțeleagă mai adînc acest rol, Villard a studiat etapele importurilor la Massalia, din arhaic și pînă în pragul epocii elenistice; de asemenea el a încercat — așa cum vom arăta mai jos — să deosebească producția locală de aceea importată. Baza concluziilor sale este constituită de « Inventarul critic al ceramicii grecești de la Marsilia »; este un studiu complet și util, care din nefericire nu există pentru multe orașe grecești. Ceramica este studiată tipologic și stilistic. Autorul folosește cu insistență, în concluziile la acest inventar, metoda examinării statistice comparative a materialelor. El urmărește fluctuațiile importurilor la Massalia. Deși metoda statistică este folosită cu unele succese în arheologie, Villard se bizuie pe ea cu prea mare siguranță. Pentru ca această metodă să funcționeze în chip satisfăcător se cere în primul rînd ca numărul total al pieselor a căror statistică se face să fie destul de mare, și deci săpăturile foarte întinse, pentru ca totalurile obținute să aibă valoare istorică. În al doilea rînd trebuie utilizate numai acele piese a căror datare este asigurată. Or, în cartea lui Villard lipsește o prezentare a cercetărilor arheologice efectuate la Marsilia (însoțită evident de un plan topografic detaliat), ceea ce nu ne permite să apreciem amploarea acestor cercetări și rezultatele lor. De asemenea în gruparea cronologică a unor piese, care prin numărul lor oferă autorului importante puncte de sprijin pentru fixarea concluziilor istorice, există incertitudini. Ne referim mai ales la cele peste 300 de fragmente de cupe ioniene de uz curent, datate prea strîns între 580—540 (ele au circulat pînă către sfîrșitul sec. VI î.e.n.). De aceea totalurile la diversele categorii stilistice și cronologice și concluziile care decurg din ele nu ni se par suficient de întemeiate.

De un interes deosebit este capitolul privind ceramica locală de la Marsilia. Criteriile după care Villard a reușit să distingă această categorie sînt următoarele: tehnica grosolană; argila (de trei categorii diferite) incomplet arsă, inconsistentă, folosită pentru obiecte sigur fabricate pe loc, ca tuburile de canalizare, țiglele, olanele și greutățile de plasă; descoperirea unui cuptor de olar, de la începutul secolului V î.e.n., împreună cu numeroase rebuturi de fabricație. Se constată trei categorii de vase de proveniență massaliotă, corespunzînd principalelor categorii ceramice din Grecia asiatică; ceramica pictată decorată în benzi; ceramica fără decor; ceramica cenușie. Identificarea grupei ceramice locale a constituit un important punct de plecare pentru urmărirea procesului penetrației economice a Massaliei în interiorul Galliei; s-au putut astfel găsi în așezările locale, adesea destul de îndepărtate, produse fabricate indiscutabil în colonia foceeană. Determinarea grupelor arhaice de ceramică locală este un succes nou al arheologiei grecești. Ea a fost realizată în diverse centre ca Al Mina în nordul Siriei, de către R. Barnett, Tarsus, de către G.M.A. Hanfmann. Rezultate importante în această direcție au fost de asemenea obținute de arheologii sovietici M. Hudiak și V. Skudnova în micul

orăşel Nymphaeum din Crimeea. Pentru Massalia, Villard pune în legătură apariţia producţiei locale cu o anumită scădere a importurilor din Grecia asiatică. Presupunerea sa este greu de verificat, atît pentru ceramica ioniană cît şi pentru grupele locale. De altfel în « Inventarul » său, categoria ioniană este destul de neprecis datată (ceea ce este în acord deplin cu stadiul prezent al studiilor privind cronologia şi tipologia acestei categorii) pentru ca pe baza ei să se poată urmări în amănunte curba importurilor ioniene la Massalia.

Partea a doua a cărţii, intitulată « L'activité de Marseille aux époques archaïque et classique » este un excelent corolar la lucrarea lui G. Vallet, prezentată în prima parte a dării noastre de seamă. După un mic capitol, dedicat cronologiei întemeierii (către 600 î.e.n. după Eusebiu şi izvoarele arheologice), Villard expune istoria politică şi economică a Massaliei pînă în epoca elenistică. Ultimul capitol este dedicat teritoriului Massaliei şi relaţiilor oraşului cu Gallia. Istoricii coloniei foceene dispun de unele texte istorice deosebit de preţioase pentru studiul acestei probleme. Ne referim în primul rînd la tabloul instructiv al elenizării sudului Galliei, aşa cum ne este înfăţişat de compilatorul lui Trogus Pompeius, Iustin. Cercetările arheologice întinse şi prospecţiunile au reuşit să identifice aşezări greco-indigene în secolul VI î.e.n. Prin cartarea lor s-a reuşit delimitarea teritoriului aparţinînd Massaliei arhaice. Se presupune astfel că el se întindea de jur împrejurul oraşului pe o rază de circa 15 km. În secolul III î.e.n., după ce raporturile de forţe din interiorul Galliei se schimbaseră în favoarea celţilor, colonia foceeană îşi măreşte teritoriul ei în chip considerabil.

În continuare, arheologul francez examinează, pe baza tuturor mărturiilor, rolul Massaliei în elenizarea Galliei. El pune dintru început faţă în faţă cele două teze asupra acestei probleme. Prima, aparţinînd lui Camille Jullian, consideră Massalia principalul intermediar dintre Grecia şi popoarele Galliei; potrivit celei de-a doua teze, formulată prima dată de J. Déchelette, influenţa greacă s-a exercitat asupra centrului Europei prin valea Padului şi a Tessinului cît şi prin regiunile lacurilor elveţiene, rolul de mare intermediar al Massaliei începînd abia din epoca elenistică. Discuţia a fost reînviată recent de senzaţionalele descoperiri de la Vix-Mont Lassois. Punîndu-şi această complexă problemă istorică, Villard procedează la un clasament cronologic riguros al materialelor arhaice de import descoperite în Europa Centrală. La capătul cercetării sale el constată mai multe etape ale relaţiilor dintre Massalia şi Gallia. Prima, cu o fază preliminară în a doua jumătate a secolului VII î.e.n., aparţine în întregime secolului VI î.e.n.: Massalia este principala poartă de pătrundere a mărfii greceşti prin culoarul Ronului şi al Saônei. În sec. V î.e.n. însă situaţia se schimbă complet; după 500 î.e.n. comerţul etrusc obţine hegemonia şi Massalia decade pentru o perioadă destul de lungă, pînă în pragul elenismului. În încheierea capitolului, Villard analizează cu multă amănunţime toate textele antice care amintesc cîte ceva despre drumul cositorului şi de rolul Massaliei (considerabil, pe cît se pare), ca ultimă escală a acestui legendar drum.

Petre Alexandrescu

JAN ŻAK, *Najstarsze ostrogi Zachodnosłowiańskie. Wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnetra* (= Cei mai vechi pinteni la slavii apuseni. Pintenii din epoca medievală timpurie cu capetele braţelor îndoite înăuntru), Warszawa-Wrocław, 1959, 170 p., 34 + IX pl. în text şi 5 planşe explicative în afară de text. Apărută în seria *Biblioteka Archeologiczna* sub redacţia lui Witold Hensel, Tom. 12.

În introducerea lucrării, autorul arată că problema originii, clasificării şi datării pintenilor cu capetele braţelor îndoite înăuntru *(Hackensporen)* a reţinut atenţia a

numeroşi cercetători germani, polonezi şi cehoslovaci. Pentru originea slavă a acestor pinteni s-au pronunţat Z. A. Rajewski (1938) şi J. Kostrzeroski (1946); E. Petersen (1929) şi H. Preidel (1940) îi consideră provenind din regiunea Rinului. Contrar părerilor formulate de E. Petersen şi H. Preidel, învăţatul J. Eisner (1948) şi mai recent Witold Hensel au arătat că acest tip de pinteni au fost făuriţi şi în regiunile slave sub influenţa unor importuri din regiunea Rinului.

Atît în ceea ce priveşte problema provenienţei cît şi a clasificării acestor pinteni se simţea însă nevoia unor noi precizinni, fapt care a determinat scrierea lucrării cu caracter monografic pe care o prezentăm. Autorul a adunat şi studiat toţi pintenii cu capetele braţelor îndoite înăuntru, din zona cuprinsă între Rin, Dunărea Mijlocie, Vistula, Bugul Apusean şi Neman pînă la ţărmul Mării Baltice şi a Mării Nordului. În total, pînă în 1958, au fost descoperiţi 57 de pinteni care provin din 37 de localităţi, la care se mai adaugă încă 11, descoperiţi în timpul redactării lucrării. Dintre aceştia, 37 bucăţi s-au găsit în R. P. Polonă, 13 în R. F. şi R. D. Germană, zece în R. S. Cehoslovacă, cinci în U.R.S.S., unu în Suedia, unu în Austria şi unu în R. P. Romînă (la Oradea).

Din punct de vedere tehnic autorul distinge trei grupe, şi anume:

1) pinteni turnaţi din argint sau din bronz;

2) pintenii de fier lucraţi prin ciocănire sau pinteni compuşi din două părţi avînd braţele de bronz, executate prin turnare, şi spinul de fier lucrat prin ciocănire şi prins apoi de braţe prin nituri;

3) pinteni de fier lucraţi dintr-o singură bară.

După ce a discutat problema tehnicii de lucru, autorul caută să explice rolul pe care îl aveau aceşti pinteni în ceea ce priveşte legătura dintre cal şi călăreţ. Studiind cu atenţie toate complexele din care provin, autorul face observaţia că în toate cazurile întîlnite pînă acum, pinteni de acest tip s-au găsit numai la piciorul stîng.

Pintenii din grupa 1, care de altfel se întîlnesc destul de rar, autorul îi datează între anii 400—650. Pintenii din grupa a 2-a îi încadrează între anii 550—650, cu excepţia pintenului de la Kölmichen (pl. VIII/5) care trebuie datat în sec. IX. După părerea autorului pintenii de fier executaţi prin ciocănire dintr-o singură bară apar în a doua jumătate a sec. VI, în regiunea dintre Oder şi Warta şi mai ales în provincia, Polonia veche « *(Polonia Maior)*, unde persistă pînă pe la mijlocul sec. X. În afara regiunilor locuite de slavi astfel de pinteni nu au apărut decît foarte rar, şi anume: într-o localitate necunoscută din Germania (pl. VI/4), la Fröslunda în Suedia (pl. IV/1) şi Wiskiauty, Sambia (pl. IX/3).

În ceea ce priveşte originea diferitelor tipuri de pinteni, autorul a ajuns la următoarele concluzii:

1. Pintenul de argint de la Stendal (fig. 10, p. 37), din sec. V, provine din Thuringia (regiunea Merseburg).

2. Pintenii turnaţi din bronz sînt de origine francă şi răspîndiţi apoi în regiunea Rinului Mojlociu cu excepţia pintenilor de la Prusinowska Wólka (pl. III/3).

3. Pintenii care au braţele de bronz turnate, iar spinul de fier, sînt de origine alamanică de pe Rinul superior.

4. Pintenii alcătuiţi din două părţi, a căror braţe sînt turnate din bronz şi spinul lucrat din fier, sînt de provenienţă germanică şi anume: exemplarele cu spinul lung în formă de butoi provin din Thuringia, iar restul din părţile rino-france, cu excepţia pintenilor de la Mniszki (fig. III/6). Pintenul de la Kölmichen din sec. IX (VIII/5) este de origine slavă şi aparţine modelelor pe care slavii le-au preluat de la thuringi.

5. Pintenii din fier ciocăniţi dintr-o singură bară sînt de origine slavă şi erau folosiţi în principal de slavi.

Pintenii franci descoperiţi în teritoriile slave au fost aduşi în general pe cale comercială.

În ultimul capitol autorul ajunge la concluzia că pintenii cu braţele îndoite înăuntru au fost făuriţi pentru prima dată

în sec. V în Thuringia, probabil în regiunea Merseburg. În preajma anului 500 acest tip de pinteni a trecut şi în regiunea Rinului mijlociu, unde ei au fost făuriţi în continuare pînă pe la jumătatea sec. VII şi au fost întrebuinţaţi aproximativ pînă în preajma anului 700. Încă din prima jumătate a sec. VI prin bazinul Dunării, pe vechiul drum al chihlimbarului, au fost transportaţi de negustorii franci pînă în regiunea Mării Baltice şi schimbaţi acolo pe chihlimbar şi robi. Cu timpul pintenii de import au fost imitaţi şi de populaţia locală din regiunea respectivă. Astfel au luat naştere pintenii de fier, ciocăniţi dintr-o singură bară, care la început au fost făuriţi în provincia « Polonia Mare » *(Polonia Maior)*, de unde prin valea rîului Warta s-au răspîndit şi în regiunile invecinate. Pe teritoriul dintre Oder şi Warta făurirea acestui tip de pinteni persistă chiar pînă in anul 950.

În continuare autorul arată că pe cînd în Moravia s-a dezvoltat un centru local de făurire a pintenilor, în regiunile avaro-slave nu dispunem pînă acum de nici o dovadă în acest sens.

În Polonia abia pe la mijlocul sec. X pintenii cu braţele îndoite înăuntru au fost schimbaţi cu pintenii fixaţi prin nituri care erau mai bine executaţi din punct de vedere tehnic şi mai potriviţi pentru cavaleria grea.

Lucrarea este însoţită de numeroase figuri în text, de hărţi de răspîndire a diferitelor tipuri, tabele sinoptice, analize metalografice şi roentgenograme, tabele de clasificare etc.

Ţinem să relevăm în chip deosebit concluziile istorice la care a ajuns autorul în urma studiului atent al pintenilor, arătînd că perfecţionarea lor trebuie pusă în strînsă legătură cu apariţia cavaleriei grele legată nemijlocit de procesul de feudalizare a societăţii.

O altă concluzie importantă la care ajunge autorul este aceea că pintenii pe teritoriul Poloniei erau purtaţi numai de cei mai înstăriţi.

Astfel, pe baza pintenilor se poate urmări că procesul de feudalizare se petrece mult mai repede în regiunea Rinului, mai lent în Turingia şi, încă şi mai lent în teritoriile dintre Odra şi Visitula. Stratificarea socială, care s-a produs la franci în sec. VI şi la alamani în sec. VII, la poloni are loc abia în sec. IX—X.

Concluziile la care a ajuns autorul sînt deosebit de importante şi pentru teritoriul ţării noastre. După cum s-a văzut mai sus, un pinten de bronz turnat a fost găsit şi la Oradea, datat de autor în prima jumătate a sec. VI şi considerat ca un import franc. Deşi condiţiile lui de găsire nu ne sînt clare, (pintenul fiind cumpărat de la un comerciant), totuşi avînd în vedere datarea putem afirma că el provine foarte probabil dintr-un complex (mormînt?) de caracter gepidic, aparţinînd poate aceluiaşi complex ca şi paftaua şi fibula « digitată » cu trei butoni[1]. Admiţînd concluzia autorului, care ni se pare întemeiată, că pintenul este un import franc, în acest caz trebuie să presupunem legături comerciale între franci şi comunităţile din vestul ţării noastre aflate în acest timp sub stăpînirea gepizilor.

Concluzia autorului că în regiunile avaro-slave nu există o producţie locală de pinteni este confirmată şi de datele de la noi. În nici un mormînt avar din cele descoperite în Transilvania nu sint pinteni, ceea ce denotă că aceste populaţii nomade sau seminomade aveau numai cavalerie uşoară.

Lipsa totală a pintenilor din complexele aparţinînd epocii primului stat bulgar (în cadrul căruia în sec. IX—X fusese inclus şi o bună parte din teritoriul ţării noastre) dovedeşte de asemenea existenţa, în cadrul acestui stat, numai a cavaleriei uşoare.

În sfîrşit, o pereche de pinteni de tip carolingian cu capetele braţelor prinse cu nituri, descoperiţi la Tărtăria[2], pot fi puşi în legătură cu producţia atelierelor morave.

[1] J. Hampel, A *régibb középkor (IV—X század) emlékei Magyarhonban*, I, Budapesta, 1894, p. 44 şi pl. XLI/1—2.

[2] K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 115, fig. 33.

De asemenea este de semnalat faptul că în Moravia pintenii cu capetele braţelor îndoite înăuntru, încă în epoca statului morav (către sfîrşitul sec. IX), au fost înlocuiţi cu pinteni avînd braţele prinse cu nituri, ceea ce dovedeşte că în Moravia procesul de feudalizare s-a produs mai repede decît în Polonia. Avînd în vedere pintenii de la Tărtăria putem presupune că procesul de feudalizare de pe teritoriul ţării noastre la sfîrşitul sec. IX şi începutul sec. X, cel puţin în Transilvania, se afla pe aceeaşi treaptă de dezvoltare cu teritoriul vecin al Moraviei Mari.

Maria Comşa

STANCIO STANCEV-ŞTEFAN IVANOV, *Некропольт до Нови Пазар* (Necropola de la Novi Pazar), Sofia, 1958—229 p. şi 31 pl.

În partea de nord-est a R. P. Bulgaria, în imediata apropiere a oraşului Novi Pazar se găseşte o necropolă din epoca feudală timpurie cercetată din anii 1948—1949 de către Stamen Mihailov şi Stancio Stancev.

Mormintele şi inventarul lor, interesante prin ele însele, dar şi prin problemele pe care le ridică, au constituit obiectul unui prim studiu publicat de Stamen Mihailov în *Izvestia*, nr. XX, p. 293—347. Datarea şi atribuirea etnică făcute de Stamen Mihailov n-au fost însuşite însă de majoritatea cercetătorilor din R. P. Bulgaria şi din celelalte ţări. Ca atare, republicarea descoperirilor de la Novi Pazar, făcută de data aceasta de către Stancio Stancev [1] într-o nouă interpretare, este de natură să completeze un gol din prea puţin cunoscuta epocă a sec. VII—IX a istoriei regiunilor de la sud de Dunăre.

În necropola de la Novi Pazar au fost dezvelite 41 morminte de inhumaţie, dintre care unul cu două schelete, precum şi două morminte de incineraţie. Totalitatea lor face obiectul unui studiu exhaustiv cu caracter monografic împărţit în cinci capitole: I, consideraţii preliminare şi prezentarea fiecărui mormînt; II, ritul funerar; III, ceramica; IV, obiecte de metal, os şi sticlă; V, concluzii.

Adîncimea gropilor mormintelor de incineraţie este de 0,20 m şi, respectiv, 0,45 m, iar a acelora de inhumaţie începe de la 0,70 m şi ajunge pînă la 1,80 m. În afară de şapte schelete găsite într-o poziţie mai mult sau mai puţin chircită, toate celelalte zăceau pe spate în poziţie întinsă, avînd uneori faţa întoarsă spre est. Scheletele chircite zăceau la adîncime mai mică. Orientarea, în general, era NNE—SSV, semnalîndu-se în citeva cazuri şi unele uşoare abateri de la această direcţie. Gropile aveau dimensiunile scheletelor, în afară de cele ale mormintelor care conţineau inventar. Acesta se compunea din vase sau fragmente de vase, diferite unelte sau obiecte de podoabă, precum şi din oase de animale mari şi mici depuse ca ofrandă.

Autorul subliniază că este greu să se facă o deosebire a sexelor după inventarul găsit, dat fiind că, în general, acelaşi inventar apare la o serie întreagă de morminte. Aceleaşi obiecte (cuţitaşe de fier, tuburi de os pentru păstrat ace, verigi de cordoane etc.) şi aceleaşi vase apar atît în mormintele de femei cit şi în cele de bărbaţi. Mărgele s-au găsit într-un singur mormînt. După inventar, numai două morminte au putut fi definite. Unul (nr. 27) conţinea armele unui călăreţ, iar altul (nr. 33) conţinea un vîrf de săgeată şi parte din minerul unui arc. Deci, ambele morminte trebuie să fi aparţinut unor bărbaţi.

O definire a sexelor sau a vîrstelor nu poate fi făcută nici pe baza oaselor de animale depuse ca ofrandă; şi în mormintele de bărbaţi sau de femei, ca şi în cele de copii s-au găsit aceleaşi oase de animale provenite de la: oi, miei, purcei, raţe şi, în special, găini.

Din cele 43 de morminte, 24 conţineau oase de animale. Cele mai multe oase provin de la animale tinere şi, în special miei sau pui. Prezenţa oaselor îl obligă pe autor să

[1] Ştefan Ivanov semnează ultima parte în care este expusă analiza materialului osteologic.

conchidă că ele sînt mărturia ofrandelor de carne depuse în morminte. Nu aceeaşi semnificaţie o are scheletul unui cal descoperit in mormîntul dublu (nr. 33) atribuit unui călăreţ şi slujitorului său.

Prezenţa unei monede din vremea lui Antoninus Pius într-unul din morminte (nr. 26) este legată de o practică magică, subliniindu-se, pe bună dreptate, că în vremea la care se datează necropola de la Novi Pazar, asemenea monede nu aveau cum circula. Tot caracter magic se atribuie unui os de iepure, altuia de ciine, precum şi celor două ghiare de vultur din mormîntul nr. 15. Aceeaşi semnificaţie pare să o aibă un corn şi alte cîteva obiecte găsite în mormintele nr. 19, 24 şi 37.

Autorul subliniază că unele gropi de morminte au fost purificate cu ajutorul focului, iar în altele s-au depus, simbolic, bucăţele de cărbune. Oasele de animale în nici unul din cazuri nu sînt arse; nici măcar acelea care au fost depuse ca ofrandă în mormintele de incineraţie. În trei morminte s-au găsit bucăţi de var.

În 14 morminte din necropola de la Novi Pazar au fost găsite vase întregi, iar in altele două, numai fragmente de vase. Stancio Stancev, luînd drept criteriu compoziţia pastei, subdivide ceramica de la Novi Pazar în două grupe: *a)* vase din pastă nisipoasă şi *b)* vase cu pastă curată de culoare cenuşie-neagră. În timp ce vasele nisipoase au ca ornament linii orizontale incizate, celelalte sînt decorate cu linii lustruite. Acestea din urmă de multe ori au ca decor şi linii incizate. Şi la unele şi la altele se cunoaşte tehnica stampilării.

În sfîrşit, inventarul mormintelor este completat de o suită întreagă de obiecte de metal, os sau sticlă, precum: cuţite, cercei, inele, diferite arme, nasturi, ace, cremene, mărgele, precum şi resturi de ţesătură din in.

Prezentarea pe cit de detaliată, pe atît de sistematică a inventarului necropolei de la Novi Pazar dar şi a observaţiilor consemnate la faţa locului, este urmată, de fiecare dată, de consideraţii istorice şi încadrări cronologice, judicios alcătuite. Cercetătorul bulgar, departe de a neglija metoda comparativă, face investigaţii şi in culturile anterioare aceleia de la Novi Pazar, urmărindu-le pe o arie geografică întinsă.

Judecind în ansamblu realităţile de la Novi Pazar, el ajunge la concluzia că mormintele de acolo se datează în sec. VIII şi că aparţin unei populaţii care a venit dinspre răsărit şi în speţă protobulgarilor. Evident că înhumaţii de la Novi Pazar nu puteau fi slavi, ştiut fiind că la acea dată slavii se incinerau, aşa cum de altfel o dovedesc şi cele două morminte de incineraţie descoperite în cadrul aceleiaşi necropole. Observaţii amănunţite l-au dus pe Stamcio Stancev la consideraţii interesante legate de practica rituală şi credinţele religioase ale înmormîntaţilor în amintita necropolă. În acest sens trebuie luată în consideraţie atribuirea de rol magic monedei, oaselor de ciine, cornului şi altor cîtorva oase descoperite în diferite morminte; şi aceasta cu atît mai mult cu cît unele dintre acestea se regăsesc, avînd, pare-se acelaşi caracter, în diferite obiective arheologice de pe teritoriul ţării noastre. Astfel, într-o urnă de incineraţie din necropola feudală timpurie de la Castelu, r. Medgidlia, s-a găsit o monedă din sec. IV[1] depusă desigur ritual. Într-un mormînt de la Garvăn-Dinogetia, atribuit sec. XI, alături de scheletul uman era aşezat un schelet de ciine[2] şi, în sfîrşit, tot la Garvăn-Dinogetia, într-unul din bordeiele din sec. XI, pe podeaua lui, erau înfipte, ritual, două coarne.

Autorul trage concluzii interesante şi asupra felului de trai şi hrană a celor care au fost înmormîntaţi în necropola de la Novi Pazar. Aici însă se cuvine a atrage atenţia că analiza materialului osteologic depus ca ofrandă aparţine aproape cu exclusivitate unor animale domestice, fapt care ar veni în contradicţie întrucîtva cu caracterul ocupaţiilor pe care le-au practicat protobulgarii, fie chiar şi după aşezarea lor în sudul Dunării.

---

[1] Informaţie N. Harţuche.
[2] Informaţie Eug. Comşa.

Autorul surprinde şi unele elemente de ritual care la origine aparţin sarmaţilor. Este vorba în primul rînd de purificarea prin foc a gropilor şi de poziţiile chircite ale cîtorva schelete. Adăugînd la aceasta şi prezenţa bucăţilor de var din cuprinsul a trei morminte, bucăţi de var care amintesc creta din mormintele sarmatice, precum şi existenţa a trei cranii deformate, se poate susţine cu destul temei că elementele de tradiţie iraniană sînt destul de puternice în cimitirul de la Novi Pazar. Stancio Stancev le subliniază ca atare, lăsînd să se înţeleagă că ele ar reflecta o influenţă căpătată de protobulgari în părţile răsăritene ale Europei, de la sarmaţii tîrzii, adică de la alani. Ca atare, el afirmă la pag. 34 că deformarea craniană nu este caracteristică numai unei culturi şi că o asemenea practică se întîlneşte şi în necropolele gotice. În această privinţă, nu putem fi de acord cu cercetătorul bulgar, dat fiind că practica deformării craniene, chiar atunci cînd se întîlneşte în cimitirele gotice, se individualizează ca o practică sarmatică. Cu alte cuvinte, în cimitirele gotice ea se întîlneşte numai la elemente sarmatice, dintre care unele sînt pe cale de a-şi pierde individualitatea etnică.

În consecinţă, rămîne de văzut dacă în necropola de la Novi Pazar nu sînt înhumaţi şi sarmaţi tîrzii, adică alani, care vor fi ajuns în regiunile de la sud de Dunăre o dată cu protobulgarii. Spre această ipoteză ne duc nu numai observaţiile de mai sus, dar şi altele izvorîte din anumite particularităţi ale ceramicii de la Novi Pazar şi din celelalte centre bulgăreşti. În acest sens, este de menţionat o toartă cu reprezentarea zoomorfă (fig. 10, 7, p. 68) găsită, ce e drept, la Pliska, dar aparţinînd unui vas ce se inserează în categoria ceramicii cenuşii de la Novi Pazar.

Foarte sistematizată este şi analiza ceramicii din această necropolă. Stancio Stancev, după ce o descrie în amănunţime, o individualizează ca o categorie ce nu are, la origine, nimic comun cu ceramica de tip Romen-Borşevo. După părerea lui, ea este o ceramică neslavă, însuşindu-şi în felul acesta opinia lui Artamonov.

În legătură cu ceramica de la Novi Pazar cercetătorul bulgar ajunge la următoarele încheieri:

1) — La Novi Pazar există două categorii ceramice: una reprezentată de vasele nisipoase decorate cu linii orizontale, apropiată ca tip de ceramica slavă şi alta, mult mai numeroasă, reprezentată de vase negre-cenuşii avînd ca decor obişnuit linii lustruite; 2) — vasele din a doua grupă sînt în strînsă legătură cu ceramica sarmato-alanică ce se dezvoltă în marea epocă a migraţiei popoarelor. După părerea lui Stancio Stancev, vasele cenuşii de la Novi Pazar reprezintă o etapă tîrzie a ceramicii sarmate; 3) analiza ceramicii de la Novi Pazar permite stabilirea unei legături cu ceramica din sudul U.R.S.S., nordul Caucaziei şi regiunile Volgăi, într-un cuvînt, cu aşa-numita ceramică de tip Saltovo-Maiaţk; 4) — data ei poate fi situată în sec. VIII, ceea ce ar veni în concordanţă şi cu celelalte observaţii arheologice privind restul inventarului şi ritul de înmormîntare; 5) — în sfîrşit, după părerea autorului, analiza ceramicii de la Novi Pazar ar pleda pentru atribuirea ei protobulgarilor.

Studiul ceramicii de la Novi Pazar ridică probleme extrem de importante în legătură nu numai cu geneza culturii materiale din spaţiul balcano-dunărean, dar şi cu purtătorii ei.

Stancio Stancev lasă să se înţeleagă că anumite fenomene culturale surprinse la Novi Pazar şi în special ceramica cenuşie, au fost aduse în Dobrogea şi în Bulgaria de nord-est de către protobulgari. Această problemă este foarte complexă şi ca atare, după părerea noastră, dezlegarea ei necesită cercetări pe spaţii mai largi şi investigaţii mai aprofundate, atît în culturile anterioare cît şi în cele ulterioare culturii materiale surprinse în necropola de la Novi Pazar. Evident că în cadrul ceramicii cenuşii-lustruite din regiunile de la Dunărea de jos şi deci şi de la Novi Pazar, se surprind şi elemente tipice ţinuturilor din răsăritul Europei, dar nu este mai puţin adevărat că, în aceeaşi măsură, se surprind şi elemente caracteristice ceramicii atribuite autohtonilor sau popula-

ţiilor migratorii care au trăit în sec. IV—VI, aşa cum o subliniază de altfel autorul. Dacă am admite, total şi fără rezervă, ipoteza că această specie ceramică (încadrată îndeobşte în aria culturală Saltovo-Maiaţk) ar fi fost adusă aici de către protobulgari, s-ar naşte şi nedumerirea cum este posibil ca ea să se dezvolte şi în regiuni ca Moldova centrală, în care protobulgarii n-au jucat nici un rol.

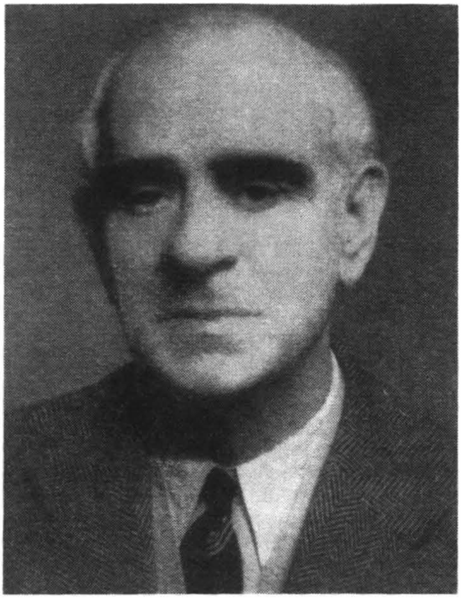
Aşa stînd lucrurile, trebuie să se ia în consideraţie şi ipoteza cealaltă, potrivit căreia această specie ceramică se dezvoltă, pe un spaţiu larg în care este cuprinsă şi regiunea Dunării de jos, din ceramica provincial-romană şi că în regiunile noastre ea aparţine populaţiei autohtone [1].

[1] I. Nestor, *Contributions au problème des Protoroumains*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 361—362.

Dar, şi în acest caz, nu trebuie scăpate din vedere forme ale ceramicii cenuşii de la Novi Pazar care o apropie de ceramica Saltovo-Maiaţk din stepele nord-pontice. Este vorba în primul rînd de urcioarele cu « bot de raţă ». Rămîne de văzut dacă aceste forme n-au fost vehiculate de protobulgari sau alte populaţii care au fost antrenate spre apus de către aceştia.

Cu aceste rezerve, trebuie subliniat că în lucrarea lui Stancio Stancev îşi găsesc dezlegare o serie întreagă de probleme strîns legate de trecutul istoric al regiunilor de la Dunărea de jos. Atribuirea, definitivă şi fără echivoc, a cimitirului de la Novi Pazar, protobulgarilor deschide perspective noi şi cercetărilor din necropolele din aceeaşi vreme situate pe teritoriul ţării noastre.

Petre Diaconu

GRIGORE FLORESCU

La 19 iulie 1960, pe cînd se afla la şantierul său arheologic de la Turnu-Severin, a încetat din viaţă, răpus de un atac de congestie cerebrală, profesorul Grigore Florescu, un vrednic slujitor al ştiinţei arheologice şi al studiilor clasice.

S-a născut la 12 februarie 1892 în comuna Poroina Mare (raionul Turnu-Severin, regiunea Oltenia), ca fiu al unui învăţător rural. Şi-a făcut liceul la Turnu-Severin. Ruinele evocatoare ale cetăţii Drobeta din acest oraş şi ale podului lui Traian l-au atras spre studiul antichităţii romane, îndrumîndu-i gîndurile tinereţii într-un mod hotărîtor. După ce şi-a luat bacalaureatul, în 1912, s-a înscris la Facultatea de filozofie şi litere din Bucureşti, pentru a urma filologia clasică şi istoria veche, ca elev al lui Vasile Pârvan. Studiile i-au fost întrerupte de anii războiului din 1916—1918, fiind grav rănit pe frontul Carpaţilor. Rămas cu o invaliditate la mîna dreaptă, şi-a reluat totuşi activitatea de student, după demobilizare, obţinînd licenţa în anul 1920. În acelaşi an a fost numit asistent la Muzeul Naţional de Antichităţi, iar în 1923 a trecut examenul de capacitate pentru învăţămîntul secundar, devenind profesor la o catedră de limba latină de la liceul « Gh. Lazăr » din Bucureşti.

A participat cu asiduitate la săpăturile începute de Vasile Pârvan la Histria, iar în 1924 şi-a publicat prima lucrare ştiinţifică, referitoare la un miliar roman de la Seimeni, în Dobrogea, dovedind de la început remarcabile aptitudini pentru epigrafia latină. În acelaşi an i s-a încredinţat, pe răspundere proprie, explorarea cetăţii Capidava, care avea să rămînă pînă la urmă principalul său şantier arheologic.

În toamna anului 1924, Vasile Pârvan l-a trimis în Italia, ca membru al Şcolii Romîne din Roma, unde a rămas pînă în 1926. Acolo a făcut studii minuţioase de arheologie romană, lucrînd în muzee şi biblioteci, asistînd la cercetările privind topografia Laţiului, la săpăturile de la Ostia, la lucrările de la Pompei. Roadele muncii sale din cei doi ani petrecuţi în Italia au fost concretizate în două lucrări publicate în « Ephemeris Dacoromana »: una tratînd despre topografia oraşului antic Aricia din Latium, cealaltă despre monumentele funerare din provincia Dacia Superior. După întoarcerea în ţară, a fost numit asistent la Facultatea de Litere din Bucureşti, cu însărcinarea specială de a preda epigrafia latină pe lîngă catedra de Istorie antică. În toamna anului 1927 şi-a trecut examenul de doctorat, la aceeaşi facultate, prezentînd ca teză

lucrarea menţionată despre monumentele funerare. Era la numai cîteva luni după moartea prematură a lui Vasile Pârvan, care încurajase realizarea acelei importante lucrări şi o recomandase pentru doctorat.

Trecută perioada de pregătire şi de primă afirmare ştiinţifică, Grigore Florescu şi-a reluat în mod stăruitor săpăturile de la Capidava şi ani de-a rîndul le-a continuat, cu rezutalte arheologice şi epigrafice foarte bogate. Între timp a mai făcut cercetări şi săpături în diverse alte localităţi, ca Cernavoda, unde a descoperit resturile unei cariere de piatră din epoca romană; Turnu-Măgurele, unde a explorat un cap de pod al limesului danubian; Răcari, unde a scos la iveală temeliile unui important centru roman din Dacia Inferior; Vărădia, unde a cercetat ruinele castrului Arcidava.

În anul 1933 a fost numit, pe bază de concurs, conferenţiar de epigrafie şi antichităţi romane la Facultatea de Litere din Bucureşti, post pe care l-a deţinut pînă in 1949, cînd a fost încadrat la Institutul de arheologie al Academiei R.P.R.

Activitatea sa în cadrul acestui Institut s-a dovedit foarte rodnică. A condus, în afară de vechiul său şantier de la Capidava, cercetarea castrelor romane de la Bumbeşti şi Mălăieşti şi a participat cu un rol de seamă la întinsele explorări de la Histria. A publicat o temeinică monografie despre rezultatele cercetărilor sale de la Capidava, precum şi numeroase alte lucrări de caracter arheologic. A colaborat efectiv la marea culegere de inscripţii antice de pe teritoriul R.P.R. pe care o pregăteşte Institutul nostru, predînd pentru tipar două fascicule, cu privire la Capidava şi Drobeta. Chiar după ce a ieşit la pensie, în 1957, a continuat să-şi dea o neobosită contribuţie la activitatea generală a Institutului, executîndu-şi cercetările pe teren, publicînd studii în periodicele Institutului, prezentînd comunicări, lucrînd la valorificarea materialelor rezultate din săpături. Pentru contribuţia sa la monografia săpăturilor de la Histria, Academia R.P.R. l-a distins, în 1956, cu premiul « Ştefan Gheorghiu ».

Grigore Florescu a fost un cercetător productiv. Lucrările sale publicate se remarcă prin caracterul inedit al materialului de bază, prin sobrietatea şi probitatea metodei de cercetare şi expunere, prin valoarea interpretărilor, care adesea reprezintă bunuri definitiv cîştigate pentru ştiinţă. Numele lui Grigore Florescu va fi totdeauna legat de frumoasa cetate de la Capidava, pe care el a scos-o la lumină cu o străduinţă plină de răbdare şi de pasiune, de studiul monumentelor funerare de pe întinsul întregii Dacii, de reconstituirea şi comentarea a nenumărate inscripţii latine, de primele încercări de tratare justă a delicatelor probleme referitoare la Muntenia romană şi de atîtea alte enigme ştiinţifice, care, sub pana şi sub hîrleţul său, au căpătat începuturi de rezolvare sau chiar soluţii depline.

A fost un specialist prin excelenţă. A căutat să se ferească de ispita de a se dispersa în domenii prea variate. Pentru a se concentra cît mai mult asupra anumitor probleme, şi-a limitat specialitatea la civilizaţia romană, şi din aceasta, numai la domeniul arheologic şi la cel epigrafic. E un exemplu lăudabil sforţarea sa de a aplica la explorarea monumentelor clasice practica cercetării stratigrafice minuţioase, atît de dezvoltată în arheologia staţiunilor din epocile primitive.

Pînă în ultimul moment al vieţii el a rămas un pasionat arheolog de teren. De curînd începuse cercetări în castrul Drobeta de la Turnu-Severin, spre care se simţea atras nu numai prin preocupările sale ştiinţifice, dar şi prin amintirile dragi ale anilor de liceu, martori ai primului său entuziasm pentru studiul antichităţii. La vîrsta de 68 de ani pe care îi împlinise, era încă viguros şi promitea să mai fie de folos ştiinţei, mulţumit că, în sfîrşit, putea să se dedice cercetării unui centru roman din ţinutul său natal. Dar moartea avea să-i dezmintă prea devreme aceste speranţe, lovindu-l năprasnic atunci cînd, prins în avîntul muncii, o aştepta mai puţin.

Grigore Florescu a căzut la datorie, ca un maestru de epigrafie şi de arheologie romană, tocmai în acea localitate unde, ca şcolar, cu peste o jumătate de veac mai înainte, învăţase pentru întîia oară să desprindă înţelesul cuvintelor latine de pe documentele de piatră ale trecutului îndepărtat.

Cu Grigore Florescu a plecat dintre noi ultimul reprezentant al acelei serii de cercetători care, îndrumaţi de Vasile Pîrvan, încă înainte de primul război mondial, puseseră bazele şcolii arheologice moderne din Romînia. El lasă amintirea unui cercetător de merit, căruia ştiinţa îi datorează contribuţii valoroase. În inimile acelora care l-au cunoscut şi cu care a conlucrat va stărui totdeauna regretul pentru pierderea unui tovarăş destoinic şi stimat.

Îi aducem un suprem salut prin formula lapidară a inscripţiilor, pe care el de atîtea ori a descifrat-o pe atîtea lespezi străbune:

Opto sit tibi terra levis!

RADU VULPE

BIBLIOGRAFIE

1. *Noi descoperiri arheologice la Seimenii Mari*, în *BCMI*, XVII, 1924, p. 88—90.
2. *Aricia: studio storico-topografico*, în *ED*, III, Roma, 1925, p. 1—57.
3. *Arcul de triumf al lui Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1927, 79 pp.
4. *I monumenti funerari romani della « Dacia Superior »*, în *ED*, IV, Roma, 1930, p. 72—148.
5. *Castrul roman de la Răcari-Dolj*, Craiova, 1931. « Institutul de arheologie olteană », memoriul I, 28 p.
6. *Fouilles et recherches archéologiques à Calachioi (Capidava ?) en 1924 et 1926*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 483—15.
7. *Castrul roman Drobeta (T. Severin): Cercetări şi săpături arheologice din 1931*, în *RIR*, III, 1933, p. 32—53.
8. *Monumentum epigraphicum ineditum e Scythia Minore*, în volumul *În Memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1924, p. 134—137.
9. *Le camp romain de Arcidava (Vărădia)*: Fouilles de 1932, în *Istros*, I, 1, 1954, p. 60—72.
10. *Monuments épigraphiques inédits de Capidava*, în *Istros*, I, 2, 1934, p. 249—261.
11. *Descoperiri arheologice în Constanţa şi monumente antice inedite din Muzeul regional al Dobrogei*, în *AnD*, XV, 1934, p. 115—128.
12. *Cariera romană de la Cernavoda*, în *AnD*, XVII, 1936, p. 33—46.
13. *Monumente antice din Muzeul regional al Dobrogei*, în *AnD* XVII, 1936, p. 127—135.
14. *Fouilles archéologiques de Capidava*: 1928—1936, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 351—386.
15. *Monuments antiques du Musée régional de la Dobrogea à Constanţa*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 423—433.
16. *Turnul antic de la Turnu-Măgurele (Cercetări arheologice* din 1936), în volumul *Omagiu lui Constantin Kiriţescu*, Bucureşti, 1937, 12 pp.
17. *Römischer Steinbruch bei Cernavoda, Rumänien*, în *Germania*, XXI, Frakfurt a.M., 1937, p. 108—113.
18. *Contribuţia descoperirilor arheologice la cunoaşterea trecutului Dobrogei (Scythia Minor)*, în Pontice, I, 2, Constanţa, 1939, p. 34—38.
19. *Monumenti inediti del Museo regionale della Dobrogea (Constanţa)*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 293—297.
20. *Fouilles archéologiques de Capidava*: 1937—1940, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 293—297.
21. *Două monumente epigrafice în legătură cu problema continuităţii*, în *RIR*, X, 1940, p. 164—173.
22. *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, Bucureşti, 1942. « Biblioteca Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti », I, 66 pp.
23. *Monumenti antichi di Durostorum*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 427—430.
24. *Le problème de la première division de la Dacie*, în *Balcania*, VII, I, 1944, p. 45—55.
25. *Capidava*, în volumul *În Amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 249—261.
26. *Cetatea Turnu*, în *RIR*, XV, 1945, p. 432—464.
27. *Un nou document privitor la flota romană de pe Dunărea Moesică*, în *RIR*, XVI, 1946, p. 10—17.
28. *Capidava în epoca migraţiilor*, în *RIR*, XVI, 1946, p. 325—343.
29. *Les fouilles archéologiques de Capidava*: 1940—1945, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 209—220.
30. *Apulum*, Alba Iulia, 1947. Retipărită în *Apulum*, III, 1947—1949, p. 162—169.
31. *Săpăturile arheologice de la Capidava* (1948), în *Studii*: *Revistă de ştiinţă şi filosofie*, II, 1, 1949, p. 130—131.
32. *Une nouvelle inscription concernant la famille des Coccei de Capidava*, în volumul *Sbornik Gavril Kaţarov (Serta Katzaroviana)*, I, Sofia, 1950 *(Izvestiia-Institut*, XVI), p. 285—290.
33. *O nouă inscripţie referitoare la familia Cocceilor de la Capidava*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 126—138.
34. *Un nou document epigrafic referitor la teritoriul de la nordul Dunării moesice*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 125—135.
35. *Sisteme constructive romane la Histria*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 597—609.

36. Contribuţii la volumul colectiv *Histria: Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954, p. 66—95; 99—162; 285—292; 293—324; 350—352; 352—357.
37. *O inscripţie inedită din fosta colecţie a prof. dr. Fr. Rainer*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 331—332.
38. *Săpăturile arheologice de la Măldăieşti* (în colaborare cu Exspectatus Bujor), în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 271—279.
39. *O piatră de hotar de la Capidava*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 317—321.
40. *Săpăturile de salvare de la Bumbeşti (r. Tg. Jiu, reg. Craiova)* (în colaborare cu Exspectatus Bujor şi Ana Matrosenco), în *Materiale*, IV, 1957, p. 103—118.
41. *Einige neue Beobachtungen über den Donaulimes entlang der Dobrudscha*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 237—244.
42. Recenzie despre G. Lugli, *La tecnica edilizia romana*, I, Roma, 1957, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 230—232.
43. *Contribution à l'éclaircissement du problème du médaillon dans l'art gréco-romain*, în volumul *Hommages à Waldemar Deonna*, Bruxelles, 1957, p. 220—225.
44. *Două documente epigrafice în legătură cu organizarea quasi-municipală a comunelor rurale* (territoria) *romane*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 337—348.
45. *Cu privire la lectura unor inscripţii de la Turnu-Severin*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 421—423.
46. *Capidava: Monografie arheologică* (în colaborare cu R. Florescu şi P. Diaconu), I, Bucureşti, 1958, 265 pp.
47. *Capidava: Raport asupra activităţii arheologice din 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 555—559.
48. *Săpăturile arheologice de la Capidava (1957)* (în colaborare cu R. Florescu), în *Materiale*, VI, 1959, p. 617—627.
49. *Problema castrelor romane de la Măldăieşti, Drajna de Sus şi Pietroasa*, în volumul *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 225—232.
50. *Deux tablettes nouvelles des Cavaliers danubiens*, în volumul *Hommages à Léon Hermann*, Bruxelles, 1960, p. 369—373.
51. *Săpăturile arheologice de la Capidava (1958)* (în colaborare cu R. Florescu şi Gloria Ceacalopol), în *Materiale*, VII, 1961, p. 571—579.
52. *Săpăturile arheologice de la Capidava* (1959) în *Materiale*, VIII (sub tipar).
53. *Săpăturile arheologice de la Turnu-Severin* (1959), în *Materiale* VIII (sub tipar).
54. *Săpăturile arheologice de la Drobeta, 1960* (în colaborare cu M. Davidescu şi R. Florescu), în *Materiale*, X (în pregătire).
55. Fasciculele pentru Capidava, Muntenia şi Oltenia din Culegerea de inscripţii antice de pe teritoriul R.P.R. (în pregătire).
56. Diverse recenzii în periodicele *Dacia*, *Istros*, *RIR*, *SCIV*.

RÉ	— *Revue des Études Grecques.*
RÉL	— *Revue des Études Latines.*
RPAN	— *Revista de Preistorie și de Antichități Naționale*, București, I—IV, 1937—1940.
SA	— *Советская археология.*
SCIV	— *Studii și cercetări de istorie veche*, București.
SHA	— *Scriptores Historiae Augustae.*
SMIM	— *Studii și Materiale de Istorie Medie.*
Vjesnik-Split	— *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.*
WiadArch	— *Wiadmosci Arheologiczne.*
WPZ	— *Wiener Prähistorische Zeitschrift.*

Pentru a vă asigura o colecție completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pentru anul 1962.

ABONAMENTELE SE FAC LA OFICIILE POȘTALE, AGENȚIILE POȘTALE, FACTORII POȘTALI ȘI DIFUZORII VOLUNTARI DIN ÎNTREPRINDERI ȘI INSTITUȚII.

ERATĂ

Pag.	rîndul	în loc de:	se va citi:
287	10, de jos	западных	восточных
354	6, de sus	,,aparenţă comică...	,,apariţie comică...
412	col. 1; 4, de sus	J. Kostrzeroski (1946); E. Petersen (1929)...	J. Kostrzewski (1946), spre deosebire de E. Petersen (1929) şi H. Preidel (1940)

c. 534 (SCIV 2/1961)

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

au apărut:

anul I, 1950, 2 n-re (a 5 lei);
anul II, 1951, 2 n-re (a 5 lei);
anul III, 1952 (8 lei);
anul IV, 1953, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VI, 1955, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VII, 1956, 4 n-re (2 n-re duble a 8 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (nr. cvadruplu, 16 lei) (epuizate);
anul IX, 1958, 2 n-re (a 12 lei);
anul X, 1959, 2 n-re (a 12 lei);
anul XI, 1960, 2 n-re (a 12 lei);
anul XII, 1961, 2 n-re (a 12 lei).

Numerele se pot comanda, direct sau prin poştă, prin

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.

Bucureşti, Calea Victoriei nr. 27

Numerele curente se găsesc de vînzare la orice librărie ştiinţifică din ţară.

Abonamentele se fac la oficiile poştale prin factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin Întreprinderea de stat pentru comerţ exterior « CARTIMEX » I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau Căsuţa poştală 134—135, Bucureşti.

Lei 12